

Наслеђе

27

Наслеђе **27**

ЧАСОПИС ЗА КЊИЖЕВНОСТ, ЈЕЗИК, УМЕТНОСТ И КУЛТУРУ
Journal of Language, Literature, Arts and Culture

ГОДИНА XI / БРОЈ / 27 / 2014
Year XI / Volume / 27 / 2014

ФИЛУМ

Филолошко-уметнички факултет Крагујевац
Faculty of Philology and Arts Kragujevac

САДРЖАЈ

НАУЧНИ РАДОВИ

- Сава Б. Дамјанов**
БРАНКО БОПИЋ: СМЕХОТВОРСТВО У БИЋУ ЈЕЗИКА 9
- Лидија Д. Делић**
ДА ЈА НИСАМ КОЈИ ЈЕСАМ.
ПРОБЛЕМИ И МОГУЋНОСТИ ПРЕВОЂЕЊА РОМАНА *СТРАХ И*
ЊЕГОВ СЛУГА МИРЈАНЕ НОВАКОВИЋ 17
- Јасмина М. Ахметагић**
НЕМОГУЋИ ПРИПОВЕДАЧ 33
- Борислав Стојков**
ОДНОС МОЋИ ИЗМЕЂУ МУШКАРЦА И ЖЕНЕ У ДРАМСКОМ
МОНОЛОГУ „ПОРФИРИЈИН ЉУБАВНИК” РОБЕРТА БРАУНИНГА 45
- Љиљана М. Ђук**
ШЕСТ КОРАКА НАПРЕД, ТРИ И ПО ХИЉАДЕ НАТРАГ – РИТАМ
НАБОКОВЉЕВЕ *МАШЕЊКЕ* 57
- Јована М. Реба**
ФЕМИНИСТИЧКА АМЕРИКА У ПУТОПИСУ ЈЕЛЕНЕ
ДИМИТРИЈЕВИЋ 65
- Виолета М. Весић**
РЕФОРМА СОЦИЈАЛНЕ ПОЛИТИКЕ У ТОМАС ПЕЈНОВОМ
ПАМФЛЕТУ *ЗЕМЉОРАДНИЧКА ПРАВДА* 77
- Дамјан Стевкић**
КЛАСНИ КОНФЛИКТ У *БЕЛОМ ТИГРУ* АРАВИНДА АДИГЕ 83
- Радоје Д. Симић и Јелена Р. Јовановић Симић**
О НАРАТОЛОГИЈИ (НАРАТИВИСТИЦИ) ДАНАС 95
- Никола И. Рамић**
ЛЕКСИЧКА ЛАКУНАРНОСТ И ТЕРИТОРИЈАЛНА
РАСЛОЈЕНОСТ ЛЕКСИКОНА 105
- Јелена В. Грубор**
РОДНО ОЗНАЧЕНЕ ЛЕКСЕМЕ ЗА НАЗИВЕ ЗАНИМАЊА,
ЗВАЊА И ТИТУЛА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ 113
- Ивана З. Митић**
КВАНТИТАТИВНЕ МОДИФИКАЦИЈЕ ПРИДЕВА.
ПОЗИТИВНИ И НЕГАТИВНИ КВАНТИФИКАТОРИ 127
- Игор Д. Ивановић**
КОРПУСНА И РАЧУНАРСКА ЛИНГВИСТИКА
НА ПРИМЈЕРУ УПИТНИКА ЕК 139
- Марија С. Копривица Лелићанин**
МЕТАДИСКУРС VS ДИСКУРСНИ МАРКЕРИ 155
- Јасмина П. Ђорђевић**
ОПРАВДАНОСТ И НЕОПХОДНОСТ ЕКСПЕРИМЕНТА СА
ПОНОВЉЕНИМ МЕРЕЊИМА У ИСТРАЖИВАЊИМА У ОБЛАСТИ
НАСТАВЕ СТРАНОГ ЈЕЗИКА УЗ ПРИМЕНУ РАЧУНАРА 169

Јелена М. Ракић БРОЈИВОСТ ИМЕНИЦА ЗА ОЗНАЧАВАЊЕ ЕМОЦИЈА У ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ – ОСВРТ ИЗ УГЛА КОГНИТИВНЕ ЛИНГВИСТИКЕ	183
Андреј И. Благојевић АУТОРСКО ПРАВО НОВИНАРА У СРБИЈИ И ПОКУШАЈ ЊЕГОВОГ УСКРАЂИВАЊА	193
Данијела Д. Здравих Михаилковић и Јелена М. Васиљак ИЗМЕЂУ ПАРАЛЕЛНОГ И КОНТРАСТНОГ ПЕРИОДА – ПРЕДЛОГ ТИПОЛОГИЈЕ ПЕРИОДА ПРЕМА ОДЛИКАМА ТЕМАТСКОГ ПЛАНА	205
Марија М. Ђирић СЕМИОЛОГИЈА СЛИКЕ КАО МОГУЋИ ПУТОКАЗ ЗА ЧИТАЊЕ НЕВЕРБАЛНОГ ЗВУКА/МУЗИКЕ У АУДИОВИЗУЕЛНИМ СИСТЕМИМА	215
ПРИКАЗИ	
Ружица Ивановић FOCUS ON FOCUS ON ENGLISH PHONETICS	225
Веселина Ђуркин НАУКОМ ПРОТИВ НЕНАУКЕ	229
АУТОРИ НАСЛЕЂА	

НАУЧНИ РАДОВИ

Сава Б. Дамјанов¹
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду

БРАНКО ЂОПИЋ: СМЕХОТВОРСТВО У БИЋУ ЈЕЗИКА²

Уз бројне хуморне, сатиричне или фантастичко-гротескне технике, Бранко Ђопић је у својим књигама следио понајпре ону изворну и исконску, а то је хумор који се отвара потенцијалима самога језика. Репертоар таквог "смехотворства у бићу језика" разноврстан је код овога писца и свакако га приближава једноставним облицима комичког какви су досетка, анегдота или виц у савремено доба.

Кључне речи: Бранко Ђопић, хумор, језикотворство

Било би недостижно у једном есеју, кроз призму какву сугерише овај наслов, посветити се целокупном делу Бранка Ђопића, или неком његовом обимнијем сегменту. Зато су се моја истраживања усмерила првенствено на Ђопићеве ране приче и у извесној мери, на поезију за децу. Ово друго тим пре што су заумни (па и хуморни!) језички потенцијали својствени инфантној имагинацији, па су их у књижевности на тај начин користили бројни аутори - од Луиса Керола и његове данас већ класичне *Алисе у земљи чуда*, преко Данила Хармса и дадаиста, па све до надреалистичких остварења ове врсте (на пример, Вучов *Хумор заспало*) и њихових драмских наследника у другој половини прошлог века: комедије Александра Поповића, рецимо, не могу се разумети без својеврсног *језичког хумора* заснованог и на другачијим дискурсима (дијалекатским, шатровачким, апсурдно-бизарним, и сл.).

Традиција на коју се у овом контексту највише наставља Бранко Ђопић јесте српска усмена књижевност, у чијим поетским и прозним токовима језичке двосмислице - па и својеврсни „каламбури“! - најчешће чине смеховну базу текста. Свакако да је ова традиција писцу била знана и из саме стварности, с обзиром да је детињство и рану младост провео у крајевима где је она још увек била жива; с друге стране, дело Вука Стефановића Караџића у време његовог школовања (укључив и студије на Београдском универзитету) већ је одавно постало део нашег књижевног канона, тако да су добри увиди у усмено стваралаштво били неминовни. Често се истицало, и још увек се истиче, да је Бранко Ђопић био

1 koderdam@nscable.net

2 Рад је резултат истраживања на пројекту 178005: *Аспекти идентитета и њихово обликовање у српској књижевности* који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије (руководилац пројекта: проф. др Горана Раичевић).

народски тип шaljивциje, весељака, спадала, али се занемарује да такав смисао за хумор има дубинско литерарно (и шире, културолошко) покриће: на супротном поетичком полу наилазимо на изразитог лирског меланхолика, чији трагичан животни крај потврђује управо ту уметничку нијансу његових остварења. Најзад, оно што сам именовао као „супротни поетички пол” није увек тако оштро супротстављено у самој Ђопићевој текстури, тако да се ту сусрећемо са једним принципом веома ретким, чак раритетним у српској језичко-уметничкој традицији, а то је спој лирског и хуморног, односно – меланхоличног и смехотворног: не случајно, ово призива у сећање и Јована Стерију Поповића, о чијим је комедијама као драмама са суштински трагичким димензијама још одавно писала Ксенија Атанасијевић. (Atanasijević 1938: 47)

Иако се један специфични (назовимо га **фолклорно-реалистички!**) хуморни тон појављује и у Ђопићевим приповедачким збиркама објављеним уочи Другог светског рата – уосталом, њихови јунаци су „народни приповедачи”, на челу са легендарним Насрадин хоџом! – у дубље финесе језичког смехотворства он улази нешто касније. Назнаке таквог приступа виде се већ у његовим раним послератним причама: рецимо, једна од њих у самом наслову (Варцар-Мркоњић) носи језички парадокс који ће изродити низ комичних ситуација, иако су оне тек провидни вео који прекрива дубинску драматику и несрећу ратних збивања. Наиме, поменута прича поиграва се двама именима истога градића, онако како је то диктирала ратна стварност а не пишчева машта: три главна јунака, репрезенти три главне верско-етничке групе у Босни, помажу се међусобно и довијају у злим временима, посебно вођени идејом да не смеју погрешити у именовању места где живе, места које је за две зараћене стране Варцар Вакуф, за друге две Мркоњић-град, док пета воли комбинацију оба имена („Варцар-Мркоњић”). Све то деловало би као бекетовски театар апсурда, да и најмања језичка грешка не прети лишавањем слободе, а можда чак и губитком живота: у тај контекст спада и дефинисање војних ордија што упадају у градић и пљачкају га као „моје”-„твоје”, или „наше”-„њихове”, пошто се свака везује за неки од три главна етничка и верска ентитета. Све смешне згоде у овој причи – иако нису лишене барем зрнца озбиљног! – засноване су на таквим и сличним језичким „неспоразумима”, из којих онда произилазе невоље Ђопићевих *шужнокомичних* јунака.

Уопштеније посматрано, све оно што би теорија књижевности назвала **комедијом ситуације** или **комедијом нарави (карактера)**, у изразито драматуршки осмишљеним приповеткама Бранка Ђопића засновано је на хуморним потенцијалима самог језика: почевши од бројних ирационално-духовитих обрта, игара речи или парадокса које писани и усмени говор садрже подједнако. Дobar пример комбинације разноврсних језичко-хуморних елемената представља *Свети мађарац*: већ сам наслов конципиран је као апсурдна синтагма која својим основним, буквалним значењем изазива смехотворни ефекат. Током приче видећемо

да је такав наслов последица досетке једног од ликова, што је примерено логици наратива јер се он гради у духу шаљивих анегдота српске народне књижевности. С друге стране, црквењак који се прикључио партизанима често користи библијске парафразе на некој врсти „осавремененог” црквенословенског језика, те патетика наведеног дискурса непрестано конфронтира са ратном реалношћу и сама по себи, у таквом контексту, бива смешна или постаје предмет спрдње околине. Изјављујући да је дошао у партизанае јер „се боји богомрских агарјана Шваба и слугу јего усташа и брадоња”, али и да истински воли „наше христољубиво партизанскоје војинство” (!!!), он даље ниже истоветне вербалне парадоксе као редов партизанске интендантуре: љуштећи кромпир и кувајући на казану, он предано поје тропаре и литургијске песме. Сукоб кулминира онда када црквењак припростој чети – која сваку домаћу животињу доживљава на прагматичан сељачки начин! – објашњава како им следовања морају редовно и тачно стизати пошто се транспортују на маргарцу, који је „**свети** четвороножни скот, јербо је на њему наш господ Исус Христос јахао кроз Јерусалим”. Два супротстављена дискурса неће више бити извор комичког само на језичком плану већ и на идејном, па и шире – у смислу драстично различитих визија света, при чему и овде долази до изражаја она фина црта Ђопићеве прозе, да никада не гради некакав хуморни ларпурлартизам нити утилитарну комикју: у дну свега увек се крију дубља питања етике и егзистенцијалног смисла.

Бранко Ђопић неретко посеже и за шаљивом карактеризацијом ликова кроз сама њихова имена, што је традиција коју су неговали још антички комедиографи: не сме се заборавити да је наш писац био одличан познавалац Антике и да му је по завршеним студијама на београдском Филозофском факултету (уочи Другог светског рата), његов професор, велики класични филолог Милош Н. Ђурић, нудио место асистента на истом Факултету. (Роровић 2009: 22) Иако ће тзв. **именску карактеризацију јунака** користити у многим прозним остварењима, прави бисер оваквог проседеа је кратка прича *На градњи моста*, где су главни јунаци два старца именована по одевним предметима који их штите од сунца током радне акције: Личка Капа и Женски Шешир. Читав њихов дијалог улази у сферу пародије идеолошких прокламација, али опет су језички „неспоразуми” или „нејасноће” својеврсна иницијација за дубљу – *нади-геолошку* - пародизацију текстуре. Дискретна раблезијанска димензија, сходна пародијском дискурсу, присутна је у описима гестова, мимике и сличних ситних детаља (укључив луле и чибука!) који су везани за Личку Капу и Женски Шешир. Ђопићево мајсторство огледа се и у томе што једну типично соцреалистичку тему успева да подигне на ниво универзално-људског, детронизујући је и дајући јој опуштено-шаљив тон доконог ћаскања (ваља нагласити: ипак само наизглед!!!). Свакако да овде велику улогу игра и *инфантилизација* два наведена старца, што он такође често користи да би хуморно обојио говор својих наивно-припростих, остарелих и тврдоглаво-сенилних, као и уопште детињастих ликова (укључивши и ликове уистину дечјег узраста!).

Помен инфантилизације која се најочитије и најдиректније изражава у самом говору прозних јунака, води ка суштини Ђопићеве *смеховне поетике*: у прологу књиге *Горки мед* (1959) он је то готово манифестно изложио, апострофирајући дечака (себе!) који у срцу и памћењу вазда носи „ведре бајке завичаја” (подвукао С. Д.). Мада за бајке као жанр усмене и писане књижевности ведрина није баш карактеристична – уосталом, о томе постоји огромна теоријска литература од Владимира Пропа, преко Иринга Фечера, па до наших истраживача (Н. Вуковић, М. Дрндарски, Ј. Љуштановић, Ана Пинтарић...) – Бранко Ђопић их у овом тексту супротставља управо „оним трећим, намрштеним” и жели да их приповеда на радост слушалаца (читалаца), јер би без тога било суморно, без весеља „у овој нашој шареној, чарала-варала башти” коју одрасли и они самртно озбиљни зову Свет. Детињство и инфантилна машта простор су сваке неспутане *уметничке слободе* за њега као писца, па сходно томе и оне највеће, неретко друштвено најопасније: *смехотворне*; уосталом, да није тако имали бисмо данас и ону изгубљену II књигу Аристотелове *Поетике* (посвећену комедиографији), а сам Бранко Ђопић не би имао озбиљних политичких проблема због *Јеретичке приче*, *Одумирања међеда* и сличних сатиричних дела.

Управо у истој приповедачкој збирци где је објављен овај манифестни *Пролог*, налази се и прича *Женидбе мога стрица* која је парадигматична за оно што сам назвао **смехотворством у бићу језика**, односно хумором који проистиче из дубинских могућности самога језика. У овој весело-меланхоличној, типично и непоновљиво *ђопићевској* сторији, већ на самом почетку се дају две информације које ће после изазвати низ шаљивих згода и обрта: шеснаестогодишњи Никола (ауторов стриц) путује у Америку са аустроугарским пасошем где пише да има сто година и да је женског пола! Иначе, антидатирање године рођења било је уобичајено како би се доскочило властима, које су биле ригидне у (не) издавању путних исправа војним обвезницима: зато су они вадили пасоше на име упокојених дедова и прадедова, што уз мало подмићивања није било тешко. Наравно да су се ревносни царински чиновници чудили свежини и младоликости лажних стогодишњака – и ту наш писац такође кроз дијалоге приказује низ комичних ситуација, најчешће базираних на обостраној идеји да босански ваздух, природа и рурални начин живота локалном становништву одлажу старење и смрт. Много је компликованија, али и хуморно вишезначнија, ситуација са „полном недоумицом”: она није плод Николине свесне подвале, него грешке свештеника који га је – ко зна под каквим условима?! – још давно, као бебу, тако уписао у црквени протокол рођених. Та грешка онемогућава дуго очекивану женидбу приповедачевог стрица, јер црква не признаје истополне бракове, али изазива и спрдњу околине: у биртији га ословљавају именом Николија чудећи се (каобајаги!) како „женска глава” улази сама на такво место; чобани му нуде удају, а у породици све то доживљавају као велику срамоту; најзад, не помажу ни Николини покушаји да се скине и покаже се по оној народној „ако лаже коза, не лаже рог”...

...Међутим, смеховни дискурс кулминираће оног тренутка када главни јунак приче преокрене ситуацију засновану на „језичком неспоразуму” у своју корист: подсмех и изругивање околине изазвали су смутњу али и симпатије код жена у околини, посебно код млађих, неискуснијих и лаковернијих које нису имале информације о (црквеној) позадини Николиног „женског идентитета”. Чудећи се како то он може бити ликом и стасом мушко, али и женско у јавним пецкањима његових другара-прекаљених ратника (дакле, специфичних ауторитета!), девојке и „снашице” нису успевале да прикрију своју радозналост која се често граничила са сујеверјем; он је, свестан тога, користио прилике и при сусретима насамо, водио их збуњене и устрептале на скривита места, уз смирујуће, присне речи: „Ходи-дер, јабуко моја, да ти твоја друга Николија нешто пришапне”. Ускоро су се као последица оваквих сусрета по читавом крају почела рађати деца невероватно налик на стрица Николу, коју су од миља почели називати „Ницама” и после почетног негодовања, у потпуности толерисати; чак је и Николина законита супруга (коју је стекао када је грешка у црквеном протоколу коначно исправљена!) благонаклоно гледала на ову дечурлију, частећи их увек при сусрету слаткишима, уз такође смирујуће и присне речи: „Када ти се матер сладила штокуд по туђим кукурузима, можеш вала и ти”. Иако у суштини фолклорно-реалистички оријентисан, Бранко Ђопић у овој и сличним причама ствара један веома модеран хумор, попут Милана Кундере (на пример!) који у збирци *Смешне љубави* има сличну приповетку, смештену у једну чешку бању за нероткиње, уз лекара-гинеколога као главног јунака. „Лекарске” вештине босанског јунака другачије су врсте, али резултати су идентични... Ласцивни елементи у *Женидбама мога стрица*, с друге стране, упућују на дуго скривани сегмент наше народне културе чији је бриљантан наследник током 20. века управо наш писац био: тај сегмент је њена (најчешће *хуморна*!) еротологија, која ће постати позната након објављивања „безобразних песама” из Вукове заоставштине, зборника *Мрсне приче* и антологије *Граждански ероџикон*. (Vuk Stefanović Karadžić 1974) Своју дубинску утемељеност у фолклорну традицију и усменокњижевну имагинацију Бранко Ђопић ће потврдити аутопоетички, у уводној песми своје збирке *Чаробна шума*:

„...У шуми овој, ко зна да слуша,
бесмртно дише народна душа...

...У шуми овој и ја сам био,
с десет јунака вино сам пио,
ишао дољом и узбрдицом,
с чаробном капом невидљивицом,
с лукавим Ђосом водио борбу,
донио прича препуну торбу.” (Ћопић 1957)

Управо у *Чаробној шуми* писац ће причати шаљиве бајке у стиховима, препуне **хуморне фантастике** засноване на њеним традиционалним методама (знаним из народног стваралаштва), какви су - на пример! - баснолике персонификације, натприродне хиперболизације, и сл. Ни овде његова дубински меланхолична визија света неће изостати, па иако се пред нама отвара наизглед лака, ведра и весела поезија – на крају се све најчешће завршава тужно, што је нетипично за свет фолклорних бајки (који је очито у подтексту)! Најбољи примери за то су Ђопићеве антологијске песме *Пењао и мачак* или *Рибар и мачак*, где срећемо и врхунске тренутке песниковог језичког хумора који се овде изражавају у избору рима не по поетско-мелодијском него по специфичном смехотворном принципу. Што је спој рима смешнији, ирационалнији, апсурднији, бизарнији, каткад и у таквој мери значењски антитетичан да делује поспрдно, комично или пародично – утолико се више на њему инсистира и гради један аутентичан хуморни дискурс који (најексплицитније!) почива у бићу језика самог. Слично ће доћи до изражаја и у сатиричним стиховима Бранка Ђопића: ако се сетимо његове ране, неправедно заборављене поеме *Лалај Вао* (Ћорић 1950), сетићемо се и онога што је већ речено о хуморно-именској карактеризацији јунака, с тим што је овде она спроведена индиректно и пуно суптилније но у прози. Наиме, имена јунака се бирају тако да би кроз риму увела у поједине мотиве, а тако и у срж саме тематике: за Џона Бранта везане су шпекулације у руднику дијаманта; за мисионара, дон-Ива Патка, два-три задатка која су контрадикторна његовој хришћанској мисији (шпијунажа, финансијске малверзације, и.т.д.); гувернер Бон, пак, има телефон којим одлучује о животу и смрти својих црних поданика у Сенегалу... Уопште говорећи, чини се да креативно-језичка виртуозност као основа смехотворства садржи неупоредиво модерније потенцијале у песништву Бранка Ђопића, иако ју је он интензивније – уз сва жанровска ограничења! - неговао у прози.

Када би требало најкраће дефинисати смеховну уметничку праксу Бранка Ђопића, онда би та дефиниција проишходила управо из његовог особеног осећања за сопствени матерњи језик – не у граматичком и нормативном смислу, наравно, него у креативном смислу који подразумева и значењски „тамна места”, двосмислице, жаргонске конструкције, „неправилности” и неочекиване, нестандартне употребе језичког материјала: дакле, све оно што великог писца као *јосифодара језика* разликује од научника-лингвисте који језик само описује и *служи му* најбоље што уме (како је то тврдио још генијални српски романтичар Сима Милутиновић Сарајлија у полемичкој преписци са својим пријатељем Вуком Стефановићем Караџићем).

Литература

Atanasijević 1938: K. Atanasijević, Shvatanja o svetu i životu Jovana Sterije Popovića, *Godišnjak Matice srpske*, Novi Sad: Sterijino pozorje.

Ćopić 1957: B. Ćopić, *Čarobna šuma*, Sarajevo: Prosvjeta.

Damjanov 2005: S. Damjanov, *Graždanski erotikon: erotske stranice srpske književnosti XVIII i početka XIX veka*, u tri izdanja: Niš 1987; Novi Sad 2005, prošireno i ilustrovano; Beograd 2012, u sklopu knjige *Srpski erotikon*.

Kraus 1984: F. S. Kraus, *Mrsne priče: eroteka, sodomijska i skatološka narodna proza*, priredio, izabrao, napomene, preveo i pogovor napisao Dušan Ivanić, Beograd: Prosveta.

Popović 2009: R. Popović, *Put do mosta*, Beograd: Službeni glasnik.

Vuk Stefanović Karadžić 1974: V. S. Karadžić, *Srpske narodne pjesme iz neobjavljenih rukopisa Vuka Stef. Karadžića*. Knj. 5, Osobite pjesme i poskočice, za štampu priredili Živomir Mladenović i Vladan Nedić, Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti.

Sava Damjanov

BRANKO ĆOPIĆ:

CREATIVE LAUGH IN THE BEING OF LANGUAGE

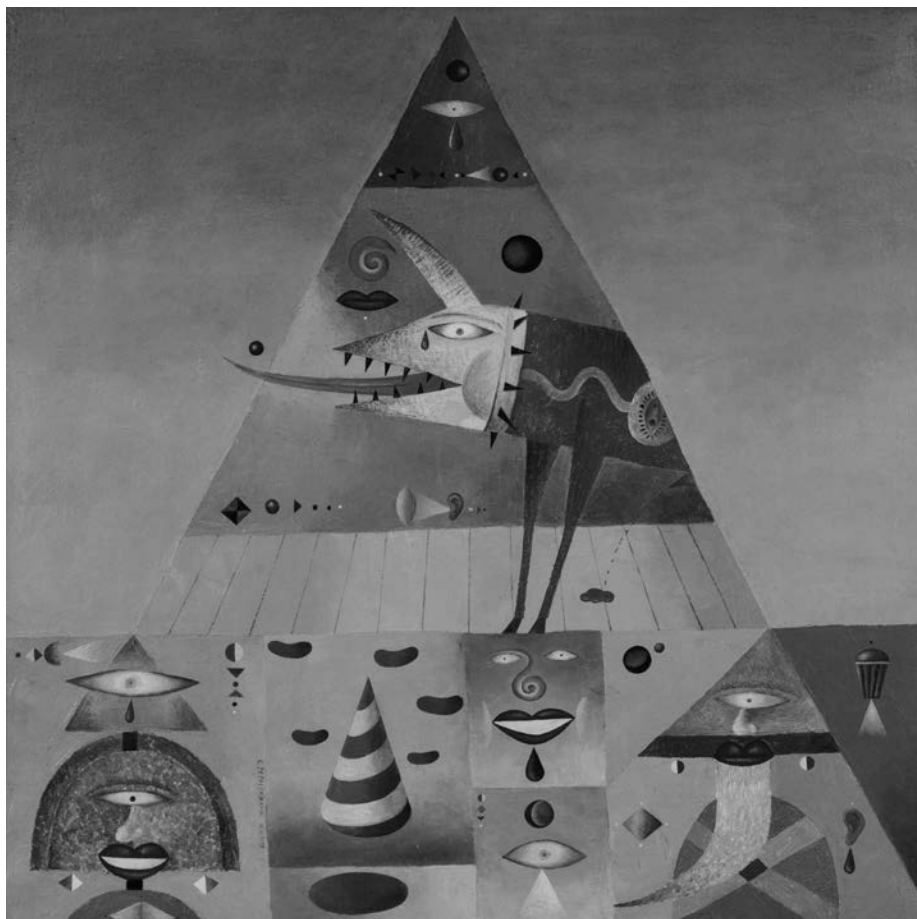
Summary

With numerous humorous, satirical or fantastical-grotesque techniques, Branko Ćopić and his books first and foremost followed the initial and primordial, which is humour that opens up to the potential of language itself. This writer's repertoire of such "creative laugh in the being of language" is diverse and it certainly draws him nearer to simple comical forms such as witticism, anecdote or modern-era joke.

Keywords: Branko Ćopić, humour, creative language

Примљен 14. 12. 2013.

Прихваћен 20. 01. 2014.

Знак, уље на платну, 50×50 цм, 1999.

Лидија Д. Делић¹
Институт за књижевност и уметност,
Београд

ДА ЈА НИСАМ КОЈИ ЈЕСАМ. ПРОБЛЕМИ И МОГУЋНОСТИ ПРЕВОЂЕЊА РОМАНА СТРАХ И ЊЕГОВ СЛУГА МИРЈАНЕ НОВАКОВИЋ²

У раду се компаративно посматрају роман *Страх и његов слуга* Мирјане Новаковић и превод овог романа на енглески Теренса Мекененија (Terence McEneaney) како би се указало на слојеве текста које је тешко или немогуће пренети у други језички систем. Прате се потом сложене интертекстуалне везе овог романа са националном и светском књижевном (М. Глишић, И. Андрић, М. Селимовић, М. Булгаков, Т. Пинчон и др.) и филозофском баштином (Л. Витгенштајн) и симболички слојеви њима генерисани (статус и природа истине и лажи, уметности и стварности, привида и фактографије, физичких и метафизичких граница).

Кључне речи: *Страх и његов слуга*, Мирјана Новаковић, М. Селимовић, Л. Витгенштајн, Т. Пинчон, интертекстуалност, превод, град, ђаво, лаж

Својим првим романом – *Страх и његов слуга* (2000) – Мирјана Новаковић привукла је пажњу и књижевних критичара и читалачке публике: за роман су у последњем кругу гласала два од пет чланова НИН-овог жирија (награду је с гласом више освојила *Ситничарница код срећне руке* Горана Петровића), а тренутно је у штампи његово осмо издање. Иако је након њега уследила антиутопија *Johann's 501*, за који је списатељица добила награду „Лазар Комарчић” (Pešikan-Ljuštanović 2006; Vošković 2006; Gordić-Petković 2007; Tatarenko 2008: 127–133), а онда и роман *Тишо је умро*, првокласно детективско-сатирично остварење (Pešikan-Ljuštanović 2012), *Страх...* је и даље књига по којој се Мирјана Новаковић препознаје. Разлоге за то не би требало тражити у „изворности” и „аутентичности” списатељкиног првенца, већ, све су прилике, у наративној тактици која се битно разликује од оних у потоњим романима. Док се *Johann's 501* изузетно компликованом наративном структуром и хотимичном „незаводљивошћу” (мада на моменте урнебесно комичан) удаљио од читалаца, а *Тишо...* (као озбиљна и широко заснована сатира) поставио као идеолошки тест не само новинској већ и академској крити-

1 lidija.boskovic@gmail.com

2 Рад је настао у оквиру пројекта „Српско усмено стваралаштво у интеркултурном коду” (бр. 178011), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

ци, *Страх...* опробаном интертекстуалном заводљивошћу и гномским, сентенциозним приповедањем успешно одолева времену. Интертекстуалност и поигравање фразеологијом два су битна аспекта ове књиге и управо се на поменутих равнима може трагати за могућностима превођења романа *Страх и његов слуга* на друге језике.³

Језички план је, по природи ствари, основно поље за компаративно сагледавање оригинала романа и његове верзије у преводу. Иако се у трансмисији у други језички систем сваки текст у одређеном степену деформише (чак и новинска информација или научна студија), степен и природа модификације различити су и добрим делом зависе од количине информација кодираних не посредством језика, већ језиком самим. Значења која се генеришу конкретним језичким/фразеолошким системом практично је немогуће пренети посредством других језика (сем у случајевима када су језици врло блиски), а у роману *Страх и његов слуга* Мирјана Новаковић се у великој мери ослонила управо на језички идиом.

Непреводиве су, стога – или непреводиве дословно и са свим слојевима значења – остале игре засноване на етимологији и фразеолошким обртима:⁴

српски	енглески
„(...) никада нећу сазнати зашто ме увек наговоре да пођем на пут у <i>цик зоре</i> , када ја мрзим зоре. И мрзим <i>цикове</i> , шта год да су.” ⁴	„I shall never understand why I always let myself be talked into travelling at the very crack of dawn, when I hate the dawn. And whatever crack it crawls out of.”
„Нама то и јесте био други сусрет и ја сам то видео као <i>знамење</i> .”	„It was indeed our second meeting, and I took it as a sign.”
„Али зато је барон Шмидлин торокао <i>све у шеснаест</i> . Зашто баш <i>у шеснаест</i> , не знам. Увек сам се питао зашто не у <i>петнаест</i> , <i>седамнаест</i> или, <i>дај мени</i> , у <i>тринаест</i> .”	„But Baron Schmidlin was talking nineteen to the dozen, as they say. Why nineteen, I’ve always wondered; why not eighteen, or twenty, or even my old favourite, thirteen.”
„Сећам се како сам му једном причао о томе како сам исмејао <i>Крезубоџ</i> . <i>Крезубоџ</i> . <i>Крезубоџ</i> . Свиђа ми се.”	„I remember telling him once how I’d had a laugh at old Fishmouth’s expense. By Fish, of course I mean the Old Fish Himself, IXΘΥΣ. That’s a good one.”

3 У овом раду референтан ће бити превод Теренса Мекененија (Terence McEneaney) на енглески језик *Fear and Servant* (Beograd: Georoetika Publishing 2009). Роман се у оригиналу цитира према: Novaković 2000.

4 Одличан превод Теренса Мекененија базира се на етимологији аналогне речи *праскозорје*, док се игра речима у тексту Мирјане Новаковић заснива на заборављеној семантици именице *цик*.

<p>„Његов отац, видећи да сам ја однео шалу⁵ – што није тачно, јер ја баш волим шалу и никуда је не бих односио – дакле, његов отац реши да га ожени.” / „Онда је и Новак видео да сам ја однео шалу, па је пристао.”</p>	<p>„His father, saying that all his plans had gone to Hell – which I can assure you was most certainly not the case, and I should know – resolve to marry him off.” / „Only then did Novak say to Hell with it all, and gave in.”</p>
<p>„[...] <i>према свецу и шројар</i>”</p>	<p>„[...] or recalling the old saying, <i>You get what you deserve</i>”</p>
<p>„Онда се, међутим, турска коњица <i>шовамширила</i> и готово преокренула битку.”</p>	<p>„Then the Turkish cavalry seemed to rise from the dead,⁶ and they nearly turned the battle around.”</p>
<p>„Да ја нисам који јесам, већ бих помислио да су <i>нечасшиве</i> силе имале удела у том безвучју. Овако могу да сумњам само на <i>часшиве</i> силе.”</p>	<p>„If I were anyone else, I would have assumed that the utter stillness was the work of powers of darkness. As it was, I could only suspect the other side – so to speak.”</p>

Делови текста дати у десетерцу такође су тешко преводиви, не само због ограничења која намеће метрички оквир, већ и стога што се њима успоставља дијалог са српском усменом епиком, и онда када се делови песама преузимају дословно, и онда када се парафразирају и пародирају:

5 Наратор је ђаво, а маркирани део текста односи се на фразеологизам: „Однео ђаво шалу”.

6 Мотив устајања из мртвих јесте моменат који повезује библијско предање о „последњем времену” и приче о вампирима, на чему се и заснива заплет у роману *Страх и његов слуга* (Ђаво долази у Србију да истражи приче о вампирима у страху од Страшног суда, којем претходи васкрсавање мртвих). Аналогија је, међутим, само формална, а семантика сасвим опречна: док се у традиционалним представама оживљавање мртваца (статус на граници између мртвих и живих) поима негативно и разним апотропејским радњама покушава да спречи („начињање” мртваца и сл.), хришћанска догма је у дизању мртвих видела најаву доласка жељеног и очекиваног успостављања Небеског Јерусалима. Иста опрека – између архаичних и хришћанских значења гроба, смрти и устајања/васкрсавања мртвих – актуализована је и у роману *Леџенде о нестланку* Мирјане Детелић: „Али једна је друга ствар нарочито сметала људима да прихвате хришћанство, а то је институционализовање смрти, јавност детаља за које се дотад сматрало пристожним да остану у породичном кругу, изградња читавих градова мртвих на територији где је град био држава чак и за време Августовог Рима. Град мртвих, одмах изван зидина града у коме се живи, био је за Хелене појава из најстрашније ноћне море, исто што и отпечаћен улаз у Хад, отварање бездана доњег света одмах ту, испред кућног прага [...] Категорија бесмртности била је том свету, ученом и отменом, прихватљивија од општег дизања из мртвих, васкрсавања, судњег дана и других суманутих визија мистика са Леванта. Она је имала извесну елеганцију јер се једнако опирала и доказивању и побијању, како и приличи силогистичким играма чистог идеализма, што ће касније бравурозно показати Имануел Кант” (Detelić 2012: 12-13).

српски	енглески
„Кад се шћаше, по пољу Косову,/црну пољу, црње да не буде...” ⁷	„When down they went the field of Kosovo/The field of black that nae could blacker be...”
„Полетио соко тица сива/Од светиње од Јерусалима,/И он носи тицу ластавицу,/То не био соко тица сива,/Веће био светитељ Илија...” ⁸	„A hawk took wing, the bird of feather grey,/He left Jerusalem the holy place,/And carried he the little swallow bird./It was no hawk, the bird of feather grey,/But Elias the saint one was he...”
„Ђе си била, звијездо Данице?/Ђе си била, ђе си дангубила?/Дангубила три бијела дана? ... Ја сам била, ја сам дангубила/Више б`јела града Бијограда,/Гледајући чуда великога...” ⁹ „Како ђаво граду бјелом стиже,/Комисију лажну изиграва,/Сви вјерују, један зна истину,/Изађе ли из града бјелога...”	„Where hast thou wandered, O morning star?/Where, oh where hast thou dallied?/And dallied these three days bright?... Oh wander and tarry did I/In Bijograd-town of white,/And filled my eyes with wonder...” „The devil went down to Belgrade-town,/And tricked the false com-mision,/They all believe, but only one knows,/If that one leaves...”
„Цртам стазе и царске друмове жељне.” ¹⁰	„I trece the way ahead of them, the royal road that yearns for the horizon.”

За разлику од информација кодираних језиком самим (идиоматски/фразеолошки план), информације генерисане посредством других књижевних текстова могу бити и универзално/шире и локално (у одређеној географској/културној/језичкој зони) разумљиве, у зависности од тога да ли се дијалог успоставља са, условно речено, „светском”, „општом” или локалном/националном баштином. И док се у првом случају може очекивати резонанца с припадницима и познаваоцима других култура („класично образованим”, барем) у другом је дијалог практично немогуће успоставити. А са оба типа интертекстуалности читалац се сусреће у роману Мирјане Новаковић.

Окосница радње романа – прича о истрази вампира Саве Савановића – преузета је, као и детаљ о глави шећера (коју у интерпретацији Мирјане Новаковић куша ђаво сам),¹¹ из приповедачког опуса Милова-

7 „Боже мили! Чуда великога!/Кад се ћаше по земљи Србији,/По Србији земљи да преврне/И да друга постане судбина” (уводни стихови песме „Почетак буне против дахија”; Vuk IV, 24).

8 Почетак песме „Пропаст царства Српскога” (Vuk II, 46).

9 Почетак „Дијобе Јакшића” („Мјесец кара звијезду даницу:/Ђе си била, звијездо данице?/Ђе си била, ђе си дангубила...”) (Vuk II, 98).

10 „Друмове ће пожељет` Турака,/А Турака нигде бити неће...” („Почетак буне против дахија”; Vuk IV, 24).

11 „Само што су се кола оквасила, заглавили смо се у блату и ни макац. Сељак се узврполио, нити да шиба волове, нити да сиђе, па их поведе. На крају је ипак одлучио да

на Глишића („После деведесет година”, „Глава шећера”; Glišić 2005), мало познатог ван српског говорног круга. С доста основа се може претпоставити да енглеском читаоцу промичу и алузије на српско усмено стваралаштво („Чуо сам ја све оне приче о Светом Сави и мени и о мени и мом шегрту”), Његоша („А ја што ћу, али са киме ћу, ђаволска је и снага или нешто слично”), Ђуру Јакшића („Ми смо мали, ал' смо пали”), поезију српских модерниста, Диса¹² и Ракића¹³ пре свега, али и на српску прозу XX века, на Андрићеву приповетку „Мост на Жепи”,¹⁴ *Петријин венац* Драгослава Михаиловића („Пиј вино и ћути”) или роман *Дервиш и смрти* Меше Селимовића, с којим ауторка ступа у слојевит дијалог, између осталог, у завршним поглављима романа, отварајући питање смисла побуне и успостављајући паралелу између побуне Селимовићевих јунака (Исхака¹⁵ и дервиша Ахмета Нурудина) и побуне (палог) анђела, која се десила *in illo tempore*:

„– Ни ја не знам – деловао ми је скрушено – али нисам... па сад кад сам сигуран да те има, Исхаче, сад кад знам, ваљда је боље што си стваран.

Какав Исхак, шта је тај матори лупетао не говорећи уопште? Ништа нисам проговарао, чекао сам да и он не проговарајући каже са којим Исхаком ме је заменио. И заиста, наставио је:

– Али, ако си моћан, зашто си се побунио?

Зашто сам се побунио? Откуд знам зашто се Исхак побунио. Могао сам само да испричам зашто сам се ја побунио. Погледао сам га пажљиво. Тек сам тада увидео да је тај старац некакав дервиш.

– Слушај дервише – рекао сам – све побуне су исте, на крају. Зашто се шејтан дигао против Алаха?

Климнуо је главом. То је требало да значи да је разумео.

угази, што сам ја једва чекао и чим је он постао превише заузет бактањем око волова, ја сам зграбио торбу. Брзо сам је рашнирао и отворио. Унутра је била глава шећера. Нисам могао да одолим и загризао сам врх. Шећер је, јасно, био слadak, ту немам шта да кажем. Одрам сам вратио главу у торбу, зашнирао, и вратио је на место.”

12 „Лежала је тамо сама, беспомоћна док јој је вампир излазио пред очи не дајући јој да спава изван сваког зла.” Варирани су стихови последње строфе Дисове песме „Можда спава”: „Можда спава са очима изван сваког зла,/Изван ствари, илузија, изван живота,/И с њом спава, невиђена, њена лепота;/Можда живи и доћи ће после овог сна./Можда спава са очима изван сваког зла” (Dis 2003: 98).

13 „Било је то мрачно место у свако доба дана и у свако доба године. Точак је био црн, гломазан, труо.” Апострофирани су стихови песме „Долап”: „Ја знам један долап. Црн, гломазан, труо,/Стоји као спомен из прастарих дана” (Rakić 1984: 45).

14 „Био је то велики везир Јусуф Ибрахим [...] После сам чуо да се извукао и за захвалност Алаху (као да сам ја шејтан) саградио мост на Жепи, одакле је био родом.”

15 Исхак је побуњеник: „Тај немирни побуњени човјек који је мислио супротно од свега што сам ја могао да помислим [...] У ствари, био сам само сигуран да би ми он, Исхак, побуњеник, могао да објасни неке ствари заузлане у мени у чвор. Не знам зашто, можда што је патио, што је у мукама стекао искуство, што га је побуна ослободила навикнутог мишљења које веже, што нема предрасуда, што је рашчистио са страховима” (Selimović b. g.: 192). И побуна и страх везују се за ђавола (Отоа фон Хаузбурга), а Исхак фигурира и као приказа у *Дервишу и смрти* („Како се лијечи празно срце, Исхаче, приказо”; Selimović b. g.: 322), што је мотив с вишеструким значењским импликацијама у роману Мирјане Новаковић.

– Да. И свака побуна од нас на крају чини шејтане. Почели смо верујући у правду и добро, а завршили у злу. Ја то боље од других знам.”

Не тако директна, али ипак препознатљива алузија на *Дервиша и смрти* уочава се и у уобличењу лика и осмишљавању судбине ђаволовог слуге Новака:

„Кад сам био врло мали... моја мајка је била добра жена. Из добре породице... Добра жена. Веровала је у рад. Ето, ја сам веровао у све, у све сам веровао, и у бога и у ђавола и у добре књиге и у молитву срца. Јесте у велику свету молитву преображенску. Исусе Христе, Госпode Боже, смилуј се на мене, грешан сам, како то беше иде. Не знате? Али у рад нисам веровао. Никад. У ракију после, то да, у вино исто, пиво мање. То да. Још пре тога у учења разна. И књиге. Ето. А моја мајка у рад. А знате богати смо били. Ништа она није морала у руке да узме. Ништа. А јесте. Узела би иглу да ситан вез боде. Мени крагне на кошуљама све је лепим шарама китила. По-стељину у уџлу са *пшцицама злаћаним* и цветовима мирисним везла [...]”¹⁶ –

као и у појави гласника који, док траје маскенбал, доноси вест о предаји Ниша:

„Тада сам га угледао. Стајао је на средини дворане, окружен маскираним људима и женама. Он није носио образину, имао је усирену крв на белој кошуљи. Коса му је била слепљена, лице бледо, сабласно под светлошћу оно мало свећа које не знам ни сам како није угаasio ветар. Једна јахаћа чизма му је била без пете, ногавица исцепана.”¹⁷

Новаков лик је, међутим, далеко комплексније структуриран – управо захваљујући литерарним предлошцима. Он није само реплика Селимовићевог контроверзног ратника–дервиша, већ, у одређеним аспектима, и реактуализација типа јунака занесеног књигама (*Дон Кихот*):

„Школа му је, дакле, добро ишла, научио он и пословне књиге да води и новац да вешто рачуна. Међутим, није га трговина привлачила. Привлачиле га књиге, све велике трагедије, о великим љубавима, сви се воле и сви мртви на крају. И тако он, мало по мало, није он то мени признао, јасно, то сам ја схватио, умислио је мој Новак да његов живот ништа неће вредети, ако се и он тако на мртво не заљуби и све даље како већ пише у књигама [...]”

Сличне судбине као упућивања на Андрића и Селимовића у енглеској говорној зони морале би бити и алузије на поезију („Колико ја већ дуго *лушам*, *вишак*, *по неки пуш* и *са луком*, али не сретох такву душу

16 „На клупи је лежао Хасанов поклон: Абул Фарацова `Књига прича`, у скупоцјеним корицама од сафијанске коже, са четири златне птице у угловима. Изненадило ме што су и на свиленој марами у коју је књига замотана биле извезене четири златне птице. То није купљено успут. Једном сам у разговору поменуо Абул Фараца, сјећајући се младости. Поменуо и заборавио. Он није. [...] Видио их је на безној марами, то је једино што ми је остало из наше куће, отац ми је донио тврде гурабије у сељачком пешкиру, давно, и мараму, љепшу, преко грубог ћетена. И то је запамтио” (Selimović b. g.: 107-108).

17 „Два дрвета су бацала сјенку на капију, а он је стајао у процијепу свјетла, као осуђен, издвојен, изложен [...] преко цијеле ширине врата видио сам на плочи довратка једну његову босу ногу, и лице бјеље од текијског зида” (Selimović b. g.: 55).

која ми се сама понуди, не тражећи ништа заузврат”¹⁸ и прозу Милоша Црњанског (име јунака Вука Исаковића, преузето из романа *Сеобе*; реинтерпретација односа између главне јунакиње, „госпоже” Дафине у *Сеобама*/Марије Августе Турн и Таксис код Мирјане Новаковић, и њеног супруга Вука Исаковича/Александра Витембершког, великог војсковође Еугена Савојског и регента Србије).

Асоцијације на савремене личности и догађаје, везане за релативно узак географско-политички круг, такође су тешко разумљиве/„преводиве”, без обзира на то што нема језичких баријера. Детаљи српске реалности деведесетих инкорпорирани су, тако, у ђаволову авантуру на Балкану и моменат када фон Хаузбургов слуга, Новак, уговара посао са Србима:

»– Да ли си ми уговорио оне Србе?

– Уопште није било тешко, господару, просто нисам знао кога ћу да изаберам, сви су хтели посао.

– И? Кога си онда изабрао?

Гром је ударио тако снажно као да је погодио моју собу.

– *Једног okreћног момка из Пожаревца, он ми се учинио као најспособнији и најпоузданији. Недавно је био на Косову. Славном Косову.*”

Алузија на Милошевића и његов говор на Газиместану 1989. више је него очигледна српском читаоцу старијем од тридесет година, али несумњиво измиче онима којих се дати догађај није најнепосредније тицао и које није дотакао, макар као медијска информација.

С друге стране, композициони оквир романа прати стратегију светски познатог романа Михаила Булгакова *Мајстор и Маргарита*, јер се паралелно, техником диптиха, у две временске равни, прате судбине јунака у XX (Булгаков)/XVIII веку (*Страх и његов слуга*) и догађаји везани за Христово погубљење, при чему у оба романа две временске равни повезује лик ђавола: професор Воланд код Булгакова, а Ото фон Хаузбург у роману Мирјане Новаковић.¹⁹ Они су судеоници збивања и уједно приповедачи о догађајима из Христовог живота, чиме се текстовима дају и димензије јеванђеља (фиктивних, неканонских, дакако).²⁰ Роман је, уз то, у отвореном дијалогу с Пинчоном *Објавом броја 49: у Страху...* Мирјане Новаковић ђаво ствара свет цртајући га седмог дана

18 „Лутам, још, витак, са сребрним луком,/расцветане трешње, из заседа, мамим,/али, иза гора, завичај већ слутим” (Crnjanski 1978: 115).

19 На Булгаковљевог јунака и приповедача Мирјана Новаковић упућује и чињеницом да Ото фон Хаузбург необично добро влада језицима (српским, немачким, руским, енглеским, мађарским, кинеским...): „Не, није храмао. Говорио је немачки без грешке, мада се осећало да му није матерњи, а рекли су ми, и српски и мађарски. Знам и да је читао неке књиге на француском и енглеском. Не, није ми било сумњиво...”

20 „Сетио сам се једног давног невремена. Пљштала је киша и била је ноћ. Човек на магарцу је ујахао у град. Био је мокар и спуштених рамена. Ја сам стајао испод маслине и киснуо нешто мање него он. Знао сам да ће доћи и чекао сам (...) Он је долазио на магарцу. И киша је престајала да пада. Почело је право не време. И тада сам видео да је магарац газио по палмином лишћу. Мора да је се товар једног од претходних каравана преврнуо.”

„постања”, у чему се препознаје цитат слике „Bordando el Manto Terrestre” (1961) Ремедиос Варо – поменуте у Пинчоновом делу – на којој заточнице у кули везу/тку платно на којем је насликан свет; један од ликова на маскенбалу приређеном у Београду представља се као Тристеро (име тајне поштанске организације у Пинчоновом роману); главна јунакиња именована је као Марија Августа Турн и Таксис (Турн и Таксис је име официјелне поштанске организације у *Објави броја 49*) и њена породица „држи поштански монопол у Аустријском царству, Мађарској, Славонији, свим немачким грофовијама, Чешкој, Пољској, Низоземљу, деловима Француске и северној Италији”.

Препознатљива (и преводива) морала би бити и упућивања на *Илијаду*²¹ и *Одисеју* („После се заносио да је он Одисеј, но Пенелопе ниоткуда, мада су многе Српкиње преле”), Шекспира („Све он као Хамлет, међутим оца нема ко да убије, мајка му већ била умрла, стриц му пропио цело имање и пузао пред братом, те је то пропало, а да не причам да се Офелија није нашла међу девојкама које је познавао”), Толстоја („Сви несрећници су исти, а свако срећан је срећан на свој начин”), Хермана Мелвила,²² Гогољеву комичку ситуација или Кристофера Марлоа:

„Ја, макар, не верујем у те приче о продавању душе ђаволу. Писао је онај Енглеz о томе. Марло, како се зове, име му је гадно, да не кажем.²³ Ко, дакле, продаје душу ђаволу? Нико. Сви ти што мене служе, ех, сви ти, сви су они давно пропали, пре него што су мене срели. А друго, ја не купујем. И ја волим када ми се од срца да, а не када се тражи пара.”

Најшире разумљиве морале би, најзад, бити библијске конотације, чак и у случајевима када се стапају с локалном баштином („у вино је воду досипала”):

„Сео сам за једини слободан сто и наручио слатко самаријско вино. Крчмарица га је одмах донела. Било је лоше, мешано са водом, а ноћ је тек почињала. Тражио сам још, што мрак дуже траје, мање је битно колико је вода, а колико вино. И то је увек тако, и у старим и новим мешинама.”

Алузијама на усмену традицију и дела српских писаца, као и поигравањем језичким идиомом конституишу се углавном значења, условно речено, ужег обима, сведенијих семантичких поља и импликација. Она обухватнија, базичнија – везана за смисао језика, природу приче/приповедања/приповедача и појам границе у егзистенцијалном/онто-

21 „– А сада смо изградили још моћнију тврђаву коју нико неће моћи да освоји – закључио је бркалија.

– Ох, певај ми музо богињо, гнев Ахилеја Пелеју сина,

– љутитог штоно Ахејце у хиљаде ували јада... – отпевао је неко на класичном грчком.

– Зар има иједног града који је одолео опсади?”

22 „Зовите ме Исмаил – рекао је морнар. – Знам ту причу – добадио сам му – дугачка је и досадна [...] Да знате да су тог кита на крају убили – казао сам морнарским слушаоцима и слушатељки.”

23 Ђаво-приповедач све време избегава да Христа назове правим именом (зове га Крезуби), стога ни Марлоово име – Кристофер (Christopher) – не жели да изговори.

лошком смислу (који је највећма артикулисан посредством теме опсаде и одбране града) – генеришу се, међутим, путем опште или општије познатих мотива, текстова и филозофских поставки.

Тема одбране града – која, макар на сижејном плану, доминира романом – варирана је у више наврата и обухвата изузетно велики временски распон: од опсаде и пада Троје, преко догађаја везаних за Рим и Јерусалим, чија се слика у неколико наврата стапа са сликом Београда, успутних помена Акре, Јафе, Аскалона, Сафеда, Самарије, до приче о предаји и паду Ниша и борби око Београда 1736. године, које се слуте. Та је тема инкорпорирала проблем диференцијације простора на *свој* и *ишуђи*, *сиђуран* и *ојасан*, *заштита* и *незаштита*, *заштитор* и *оштор*, што су опозиције на којима се темељи митско мишљење и архаичан доживљај света (Meletinski b. g.: 234; Kasirer 1985; Detelić 1992). Семантика простора и смисао и пропустљивост границе (у конкретном случају – бедема града) проблематизовани су/усложњени у роману двоструком перспективом: страже, с једне стране, штите становнике Београда (од вампира) и не дозвољавају улазак у град, али, с друге, мештанима прече излазак („они не бране улаз у град, они бране да људи из града изађу напоље”), па град, као ограђено и стражама чувано место одакле се не излази асоцира и царство смрти. Град се у роману *Страх и његов слуга* претвара у пројекцију света мртвих²⁴ и стога што у његовој нутрини – неразрушивој и добро скривеној цистерни, око које се плету предања – јунаци пробијају границе времена и сусрећу се и са покојницима и са собом самима у неком старијем добу:

„Приметила сам познато лице, старицу прекрасно одевену, испршену, снажну, нимало погурену и уморну. Иако је стајала далеко од мене, међу вампирима, осећала сам да и она мене гледа. Посматрала ме је са тугом, учинило ми се да су јој очи биле сузне. Тада сам схватила – то сам била ја. Много старија, изгледала је као што ја изгледам сада. Хтела сам да крикнем, али сам била нема. Убрзо су је други вампири заклонили и ја сам осетила олакшање. Болније је гледати него знати.”

Смисао границе/бедема између *свој* и *ишуђе*, *сиђурно* и *ојасно* усложњен је апострофирањем архаичних упоришта ограђивања, чиме подела простора такође задобија обресе одвајања/сепарације света живих од света мртвих:

„Сметау ми је већ неком приликом рекао да су градови настали не зато да се становници заштите од пљачкаша, већ да се заштите од мртвих. Бедеми, а посебно вода, односно јаркови са водом су препрека за придошлице са оног света.”²⁵

24 То може бити и слика раја, такође настањеног мртвима: „[...] фон Хаузбург је рекао неком каснијом приликом како мора бити да је прогонство из раја изгледало баш као наш излазак из Београда.”

25 „Врло је вероватно да су одбране настањених места и градова у почетку имале магијски карактер; те одбране – шанци, лавиринти, бедеми, итд. – пре су били подешени да спрече најезду злих духова и душа мртвих, него ли људске нападе. На северу Индије, у време епидемија, описиван је око села круг чија је сврха била да демонима

Увођењем библијске симболике и (ми)теме Небеског Јерусалима семантичка поља знатно се шире, али се питање смисла постојања града и бедема у царству небеском доводи до апсурда – је ли и у идеалној временској пројекцији (вечности) потребно и могуће омеђити простор, и је ли становнике Небеског Јерусалима потребно штитити од нежељених упада или излазака? Град и бедем показују се стога метафорама категорија које омогућавају конституисање света (граница/разлика), јер – где нема границе нема ни разлике нити референци којима се свет може дефинисати и у односу на које се свет може одређивати:

„А за шта ће им град? За шта? Град је место које се чува и брани од напасника. Тамо, у Небеском Јерусалиму неће бити потребни бедеми, ни бастиони, високе куле, грчке ватре, посаде, топови. Јер, ко ће га напасти катапултима, овновима, лествицама, који најамници и који борци за праву ствар? Нема напада, нема ни одбране. Нема ограда, нема зидова, нема граница, нема облика. Када се укину бедеми који су граница између града и света, град јесте свет. Сви су у њему. И нико није у њему, пошто не постоји ништа друго на основу чега бисмо разликовали град од свега другог. Или од ничег. И сви ће бити сабијени само у једно место, тик једни уз друге – онолико колико је свет једно – и истовремено би били далеко једни од других – онолико колико је свет бесконачан. Зар то није пакао?”

Стога и стварање (људског) света у визији Мирјане Новаковић креће од подизања првих утврђења. Отпадник од бога – Луцифер – увређен божјом пресудом да је слика арханђела Михаила боља од његове, седмог дана „постања” напушта својевољно небеса и упућује се ка првим утврђеним градовима:

„Шта!? – просиктао сам. – Ако је тако, онда ја одлазим. Кратко парченце неба плавог без облака, зачас сам прешао. Стопалима сам додирнуо уску кривудава стазу поплочану жутим циглама. Спустио сам се на доле, пролазећи голим горама, идући ка првим утврђеним градовима.”

Мотиви опсаде и одбране варирани су, међутим, и посредством предања о Марку Краљевићу и разлогу његовог изабраног и добровољног одласка у дуговечни сан.²⁶ Гласом једнога од јунака, Александра Витембершког, Француска револуција и пропадање племства доведено је у везу с новим типом оружја и померањем границе одбране далеко од тела, што знатно усложњава и причу о опсадама и одбранама:

болести забрани улазак у омеђени простор. На средњовековном Западу, градске зидине биле су обредно посвећиване у циљу одбране од Демона, Болести и Смрти. Уосталом, симболичка мисао не наилази ни на какве препреке у изједначавању људских непријатеља са Демонима и Смрћу. Коначно, резултат њихових напада, па били они демонијачки или војни, јесте увек исти: погибао, разарање, смрт” (Elijađe 2004: 39).

26 „Једни говоре да је он у ту пећину побјегао кад је први пут видео пушку и пошавши да је огледа [...] пробио из ње сам себи длан, па онда рекао: `сад не помаже јунаштво, јер најгора рђа може убити најбољег јунака” (Srpski Rječnik, одредница: Марко Краљевић).

„Грдно се варате ако мислите да ће некакав трећи сталеж да уништи племство. Што не значи да плаве крви неће нестати. Али не због тих скоројевића, већ због нечег сасвим другог. Због барута. Ми племићи смо навикли на оклопе, али оклопи мускетама, пиштољима и топовима не могу да се супротставе. Оклопи су били заштита против стрела, копаља, хелбарди и буздована шеснаестопераца, али новим оружјима се не да супротстави одбрана која је до самог тела. Одбрана мора да се помера даље од тела. Племство се слабо у томе сналази, јер је племић јединство тела, ума, оружја и оклопа, то јест, напада и одбране. А савремене војске су састављене од умова који се не боре, тела са оружјем, одбране су се помериле далеко од било којег човека.”

Друга – или друге две – значајне семантичке равни односе се на онтолошки статус уметности и природу приповедања, а конституишу се, у највећој мери, кроз (литерарни) дијалог ауторке са Витгенштајновом филозофијом језика, призваном, с једне стране, сталним преклапањем имена једнога од јунака – Витгенауа – с именом аустријског филозофа, а, с друге, дословним, лажним и скривеним цитатима из знаменитог Витгенштајновог *Логичко-филозофског трактата* (*Logisch-Philosophische Abhandlung*, 1921). Основна поставка првог од седам делова *Расправе* („Die Welt is alles, was der Fall ist”; Vitgenštajn 1987: 26) дата је гласом ђаволовог слуге Новака:

„– Рођен је у Немачкој у доброј католичкој породици, али се причало да има јеврејске крви у њему. После је отишао у Енглеску. И одатле дошао за Београд.

Лудак.

– Наводно је рекао: *Свет је све што је случај* – наставио је Новак.

– Не разумем.

– Нико не разуме, али су га зато веома ценили”²⁷ –

док је њена разрада („Die Welt ist die Gesamtheit der Tatsachen, nicht der Dinge”; Vitgenštajn 1987: 26) својство приписано ђаволовом свету:

„Мада, добро се сећам, као да је било јуче, фон Хаузбург се био видно тргао кад је развио своје пророчанство. Помислила сам тада да је умео да прочи-

27 „Лудвиг Витгенштајн (Ludwig Wittgenstein) је у својим двадесетим годинама написао дело које је доживело велико филозофско признање. Ради се о *Логичко-филозофској расправи* (*Logisch-Philosophische Abhandlung*, 1921) која је познатија под насловом *Tractatus Logico-Philosophicus* што је наслов који је за издање на енглеском језику (изашло 1922) предложио Џорџ Едвард Мур (George Edward Moore). Иако је први пут објављена 1921. године, дакле када је Витгенштајн већ ушао у тридесете године, он је *Логичко-филозофску расправу* завршио у току лета 1918. године, а одмах по завршетку рата и пуштању из заробљеништва, 1919. године покушавао је, без успеха, да нађе издавача. Пет издавача га је одбило да би *Расправа* на крају изашла у *Annalen der Naturphilosophie* уз напомену чувеног Вилхелма Оствалда (Wilhelm Ostwald), уредника, да је рад објављен захваљујући великом поштовању према Берtrandу Раселу (Bertrand Russel). Витгенштајн је на основу овог дела стекао титулу доктора филозофије на Универзитету у Кембриџу а касније катедру на истом Универзитету, док су га у Бечу двадесетих година прошлог века велики научни и филозофски умови изучавали од речи до речи знајући га, вероватно, готово наизуст” (Anđelković 2009).

та и да га је то потресло. Међутим и он је дао свој папирић Шметау да му преведе. И гроф Шметау је превео:

– Твој *свeи* је целокућности чињеница, а не ствари – и фон Хаузбург га је изненађено погледао, као да Шметау није рекао оно што је написано, већ нешто сасвим друго.”

Исту тезу варираће „пурпурни” (мистериозна фигура која би, судећи по томе што није именована, не говори и појављује се у различитим облицима могла одговарати лику бога/трансцедентном; он је и господар мртвих/вампира),²⁸ оптужујући Витгенау/Витгенштајна да је језик покушао да постави изнад света:

„[...] био је против нас, мрзео нас, рекао *‘свeи није скуи ствари, већ чињеница’*. Не мислите ваљда да ми можемо да дозволимо да језик буде изнад света? Да можемо да дозволимо да било ко може да буде Бог, осим самог Бога?”

Проблем односа између језика и стварности – један од кључних у Витгенштајновој филозофији – преклопљен је с библијским предањем о постању. У биполарном моделу конституисаном преклапањем ових симболичких и значењских слојева, бог и ђаво нашли су се на два странама, као и „идеалан језик” (Л. Витгенштајн) и прича приповедача, истина и лаж/грешка, дословно значење и метафора/иронија:

„– Грофе фон Хаузбург, не заборавите да је Господ створио свет говорећи. Језиком је створен свет, језик је бољи од света, језиком може и бити објашњен свет, само што то писци не умеју и не знају – одбрусио је Шметау. – Ох, па знају. Одлично знају. Ако је онај створио свет говорећи и ако је у почетку била реч, онда је погрешно изговарање речи, преметачина, метафора, свака измена, свака фигура, уништавање света. А иронија! Најопасније оружје. Замислите само да је онај рекао *‘Нека буде светлост’*, али ироничним гласом у ствари створио таму. Извртање језика је извртање света. То је посао самог ђавола, верујте ми – изговорио је у једном даху фон Хаузбург.”

Ђаво у више наврата себе назива приповедачем („Не знам зашто си тако строг према мени. Ја сам, пре свега, поштен приповедач”; „Кажем ти, иронија није од стварног света. Ето какав сам ја приповедач”), а о његовој суштинској, есенцијалној везаности за причу и причање сведоче фон Хаусбургова опсесивна потреба за приповедањем („Новаче, мој једини Новаче, причај ми нешто, причај ми било шта”)²⁹ и својеврсна идентификација с причом:

28 Истовремено, он фигурира и као alter ego јунака, јер се јасном алузијом на однос између Ахмета Нурудина и Исхака у роману Дервиш и смрт:

„– Знаш. Ти не говориш. Ти можда и не постојиш више. Ја мислим и говорим умјесто тебе.

– Онда постојим. И уколико горе по тебе” (Selimović b. g.: 73-74) – показује да кроз лик „пурпурног” говоре сами јунаци.

29 „Да уђемо. Ја сам ионако завршио своју причу. Немам више шта да ти кажем. То је крај.” У епилогу романа, ђаво узима новог слугу, опет Србина, и почиње причу о себи и Крезубом од почетка: „Водио је новог слугу, оног Србина са глоговим коцем.

„И ти мислиш да се ја лепо осећам кад завршим причу? Ха! Осећам се као што се матори различитих очију осећао у недељу. Јер ја сам створио овај свет. То каже и Јован Дамаскин, ето и на попове се позивам. Цео овај свет је мој. Моја лаж. Ван мене не постоји. Ја сам добар приповедач који је измислио и описао и овог коња, и улар и руку која га држи. И бедем иза и град испред. И принцезу и њеног принца и жапца бих ако треба...”

Други приповедач у роману – принцеза Марија Аугуста Турн и Таксис – поприма такође атрибуте демонског („Огрнула сам се својим најдражим пурпурним огртачем”), и то управо говорећи о односу између приче и света/истине, упадљиво слично с фон Хаузбургом: „Свака савршена прича је лаж”.

Најзад, у истом систему парадигми/опозиција може се сагледати и епизода такмичења анђела у сликању, одржаног седмог дана стварања света. Ова прича, којом је мотивисан Луциферов „пад” и његово отпадништво од бога, варира на специфичан начин седму, закључну тезу Витгенштајновог *Трактата* – „О чему се не може говорити, о томе се мора ћутати”: празан папир арханђела Михаила који односи победу – јесте метафора ћутања/неизрецивог, односно бога/трансцендентног, а живописна Луциферова слика препуна детаља и боја – метафора приче и приповедања, света и „лажи”.

Иако се сижејна окосница базира на националној баштини и историји, значења успостављена посредством универзалних митема и широко познатих текстуалних предлогака надилазе језичко-географску условљеност. Приче о истини и лажи, уметности и стварности, привиду и фактографији, о судару фантазије са животом, о љубави и страховима, о живима и мртвима, о опсадама и одбранама, причи и приповедању – универзално су разумљиве и у преводима који не могу да пренесу значењске нијансе успостављене конкретним језичким идиомом. Држ романа *Страх и његов слуга* у доброј мери лежи управо у тој амбивалентности: у виталности и значењима општих и свевремених прича, разумљивих на свим језицима, и у оном постотку значења која су ексклузивна својина говорника српског језика и познаваоца српске културе. И у томе није мала чар.

Није се чак ни поздравио са мном, све време је причао слуги о својем првом сусрету са некаквим крезубим. Као да му је та прича била важнија од било чега другог.” Након овога следе само три кратке реченице којима се парафразирају претходно цитиране ђаволове речи, чиме се, опет, успоставља суштинска аналогија између два приповедача у роману – фон Хаузбурга/ђавола и принцезе Марије Аугусте Турн и Таксис: „Немам више шта да вам кажем. Ја сам рекла све што је било. Сада је реч ваша.” То је крај романа.

Литература

- Andrić 1986: I. Andrić, *Žeđ*, Sabrana dela Ive Andrića, Beograd: Prosveta.
- Anđelković 2009: M. Anđelković, Vitgenštajn o smislu i besmislenom, Novi Sad: *Grafomedija*, VI/11, Novi Sad, 73-87.
- Bošković 2006: L. Bošković (Delić), Autentična priča o usamljenosti, Kraljevo: *Povelja*, XXXVII/2, 127-146.
- Bulgakov 2004: M. Bulgakov, *Majstor i Margarita*, prevod Zlata Kocić, Beograd: Novosti.
- Crnjanski 1978: M. Crnjanski, *Sabrane pesme*, Beograd: SKZ.
- Detelić 1992: M. Detelić, *Mitski prostor i epika*, Beograd: SANU.
- Detelić 2012: M. Detelić, *Legende o nestanku*, Beograd: Tardis.
- Dis 2003: V. Petković Dis, *Poezija*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Elijade 2004: M. Elijade, *Sveto i profano*, preveo s francuskog Zoran Stojanović, Beograd: Alnari; Lačarak: Tabernakl.
- Glišić 2005: M. Glišić, *Glava šećera*, Beograd: Politika: Narodna knjiga.
- Gordić-Petković 2007: V. Gordić-Petković, Jezička invencija u prozi Mirjane Novaković, u: M. Leskovic, *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*, LV/3, Novi Sad: Matica srpska, 595-600.
- Kasirer 1985: E. Kasirer, *Filozofija simboličkih oblika*. Deo 2, Mitsko mišljenje, prevela Olga Kostrešević, Novi Sad : Dnevnik : Književna zajednica Novog Sada.
- Meletinski 1983: E. M. Meletinski, *Poetika mita*, preveo Jovan Janičijević, Beograd: Nolit.
- Novaković 2000: M. Novaković, *Strah i njegov sluga*, Beograd: ReVision Publishing.
- Novaković 2009: M. Novaković, *Fear and Servant*, translated from the Serbian by Terence McEneny, Beograd: Geopoetika.
- Pešikan-Ljuštanović 2006: Lj. Pešikan-Ljuštanović, San o pevanju koje stvara svet, Novi Sad: *Letopis Matice srpske*, 477/6, Novi Sad, 1150-1155.
- Pešikan-Ljuštanović 2012: Lj. Pešikan-Ljuštanović, Politika i hibris, Novi Sad: *Polja*, LVII/474, Novi Sad, 98-103.
- Pinčon 2007: T. Pinčon, *Objava broja 49*, prevod i predgovor David Albahari, Beograd: Čarobna knjiga.
- Rakić 1984: M. Rakić, *Pesme*, Novi Sad: Matica Srpska.
- Selimović 1983: M. Selimović, *Derviš i smrt*, Sarajevo: Veselin Masleša.
- Srpski rječnik: 1852. 1 : [A - P] / Vuk Stefanović Karadžić, *Sabrana dela Vuka Karadžića* / priredio Jovan Kašić, knj. 11, Beograd: Prosveta.
- Tatarenko 2008: A. Tatarenko, *Mesto susreta, Oglеди o srpskoj prozi*, Beograd: Srpski PEN centar.
- Grafomedija*, VI/11, Novi Sad, 73-87.
- Vuk II 1988: *Srpske narodne pjesme*, skupio ih i na svijet izdao Vuk Stefanović Karadžić, knjiga druga u kojoj su pjesme junačke najstarije, Sabrana dela Vuka Karadžića, knjiga peta, Beograd: Prosveta.
- Vuk IV 1986: *Srpske narodne pjesme*, skupio ih i na svijet izdao Vuk Stefanović Karadžić, knjiga četvrta u kojoj su pjesme junačke novijih vremena o vojevanju za slobodu, Sabrana dela Vuka Karadžića, knjiga sedma, Beograd: Prosveta.
- Wittgenstein 1987: L. Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, Sarajevo: Veselin Masleša.

Lidija Delić
**IF I WERE NOT WHO I AM. PROBLEMS AND PROSPECTS
OF TRANSLATION OF THE NOVEL *FEAR AND SERVANT* BY
MIRJANA NOVAKOVIĆ**

Summary

In this paper the novel *Fear and Servant* by Mirjana Novaković (2000) and its translation into English by Terence McEneny (2009) are comparatively observed in order to indicate the layers of the text that are difficult or impossible to transfer into another language system. The author further follows the complex intertextual relationships between this novel and the national and international literary (M. Glisić, I. Andrić, M. Selimović, M. Bulgakov, T. Pynchon, etc.) and philosophical heritage (L. Wittgenstein), as well as the symbolic layers generated by them (status and the nature of the truth and lies, art and reality, illusion and factography, physical and metaphysical boundaries).

Keywords: *Fear and Servant*, Mirjana Novaković, M. Selimović, L. Wittgenstein, T. Pynchon, intertextuality, translation, city, Devil, lie

Примљен 02.12.2013.
Прихваћен 01.02.2014.

Мала ноћна прича, уље на платну, 80×80 цм, 2002.

Јасмина М. Ахметагић
Институт за српску културу
Приштина (Лепосавић)

НЕМОГУЋИ ПРИПОВЕДАЧ

У тексту се промишља тзв. објективно приповедање у трећем лицу Достојевсковог *Двојника*, које се у науци о књижевности узимало као неупитно и сматрано је најтежим задатком који је аутор савладао у писању романа о расцепу личности. Преиспитивањем нијанси приповедног гласа – нарушавање објективности и функционалности тог поступка – доказујемо да није реч о ауторизованој приповедној позицији, чиме се значајно мења досадашњи суд о вредности *Двојника*, те његово поистовећивање искључиво са психолошком студијом случаја. Разумевање односа јунака и приповедача од пресудне је важности за целокупан смисао и значење *Двојника*, на шта је, у складу са својом теоријом о полифонији романа Достојевског указао пре свега М. Бахтин, наглашавајући продирање приповедачевог гласа у свест јунака. Тиме, међутим, није у целини објашњен сложени однос приповедача и јунака, те запажањем измена приповедачевог односа према јунаку, осветљавамо овде и обрнут процес, о коме Бахтин није рекао ни реч: продор јунакове свести у приповедање, која је развијена тек у модерном роману. Иако је двојник код Достојевског *фигура јунака, немогући приповедач* овог романа (а немогућ је стога што се користи и свезнањем и драматизованим гласом, и поистовећивањем са перспективом главног јунака, а фокализација поступно прелази из нулте на променљиву, док дистанца у односу на јунака константно варира) далеки је претходник двојника као *фигуре аутора*, коју ће развити тек 20. век.

Кључне речи: објективно приповедање, свезнајући приповедач, фокализација, фокализатор, драматизовани приповедач, иронија

Роман *Двојник*, одбачен од Бјелинског и читавог круга ауторових савременика, касније је интерпретиран као депоетизација петербуршког мита, као критичка варијација књижевних тема (ревизија Гогољевих карактера и мотива двојника), у контексту Достојевских великих романа и опсесивних књижевних (Бахтин, 2000: 30, 121. Уп. Girard, 1992) и персоналних тема (Бахтин 2000: 57), као *ситуација случаја карактера који иако од маније доњегња* (Туммс, 1949: 103), као симболичка слика људске егзистенције, у кључу филозофских значења романа (Chizhevsky, 1962: 112-130). Тумачи су истицали уверљивост с којом је Достојевски приказао неколико дана у животу свога јунака, дана кључних за развој његове душевне болести и то, бирајући за приказивање дезинтеграције јунака и нарастање његове психозе најтежи пут – причу о Гољадкину посредује објективни ауторски глас.

Нарација је у *Двојнику* објективна утолико што је реч о трећем лицу које приповеда о драми кроз коју пролази јунак, али се та објективност на много начина и хотимично нарушава. Њено је кључно својство изнијансираност и променљивост, да нам се чини да је једнако неистинито тврдити да је роман исприповедан објективном техником, као и тврдити да је реч о приповедачком првом лицу. Разумевање односа јунака и приповедача од пресудне је важности за целокупан смисао и значење *Двојника*. На тај је проблем, у складу са својом теоријом о полифонији романа Достојевског указао пре свега М. Бахтин, али, покажемо, тиме није у целини објашњен сложени однос приповедача и јунака.

Замагљеност фабуле – нејасноћа да ли се у Гољадкинову канцеларију заиста запошљава лице истог имена или је све то халуцинација главног јунака – последица је изабране приповедне технике. Свакако да је аутор могао овај проблем начинити једнозначним, а да *ситуација случаја* (психолошка дезинтеграција главног јунака) остане непромењена. Ако то није учинио, поставља се питање уметничке сврхе његовог избора, који се не довршава тамо где и поједина тумачења: у коришћењу романтичарских топоса и решења познатих још од Хофмана, а присутних и код Гогоља. Свезнајући приповедач, који зна до детаља како јунак перципира спољашњи свет и шта сања, који зна да Гољаткину углавном снажно лупа срце када се пење туђим степеницама и чује његове унутрашње монологе, повремено ограничава своје свезнање и постаје тзв. *око камере*, тј. своди своје свезнање на перцепцију. И та се промена дешава већ на првој страници романа, у уводном приказу Гољадкиновог буђења, које је насликано тако да покаже са колико неповерења и оклевања јунак улази у дан, у реалност, односно колико невољно напушта простор несвесног. Прве две реченице романа назначују јунаков колебљив однос према стварности. Како одмиче прича, разумевамо да је дескрипција с почетка у функцији карактеризације. „Два је минута уосталом пролежао непомичан у постељи, као човек који још није потпуно уверен да ли се пробудио или још непрестано спава, да ли је на јави и у збиљи све што се сад око њега дешава, или је наставак његових збрканих буновних снова.” (Dostojevski 1933: 9). Прво што учини јунак по буђењу то је да „ћипи једним скоком из постеље” и притрчи огледалу – том уобичајеном реквизиту литерарних двојника и двојништва, што тумачи нису пропустили да уоче и нагласе. Оно што је нама много интересантније у овој сцени то је начин на који приповедач рукује својим свезнаштвом. Он зна да је у часу буђења нови дан завирио кроз Гољадкинов прозор *шако љушишио* и *с киселом* гримасом, али саопштава да је Гољадкин „*изгледа* (...) потпуно задовољан оним што је видео” у огледалу, иако то задовољство не може почивати на физичком изгледу („фигура коју је огледало показало била (је) дремљива, кратковида и прилично ћелава, и имала тако незначајна својства” (Dostojevski 1933: 10)), и да је јунак *изгледао* задовољан оним што је видео кроз прозор. Имплицитно присуство поређења у наративном гласу (*као да*) своди свезнање на објективно посматрање које за-

кључује на основу виђеног: „лице му се засјало самозадовољним осмејком.” (Dostojevski 1933: 11) Такви примери указују на то да је Достојевски свога јунака узео за фокализатора (само је тако могуће знати да је дан провирио кроз прозор *шако љуишишо* и *с киселом* гримасом), а говорење препустио трећем лицу, чиме је перспективу лика приближио читаоцу, али и да се јавља као наводно неутралан посматрач, готово на истој страници романа. Приповедач, дакле, зна како јунаку изгледа дан, а не зна зашто је јунак задовољан својим одразом у огледалу. Другим речима, он зна оно у чему се и фокализатор разабрао, а Гољадкин још не зна чиме је задовољан у погледу властитог лика. Свезнање се често ограничава на видокруг јунака. С обзиром на бесмислене радње које Гољадкин предузима тога јутра, а које су у складу са његовим *лажним ја* (непосредно пре одласка на ручак, он глуми пословног човека који се са трговцима цењка око ствари које далеко надилазе његове платежне могућности, размењује новац у ситније банкноте, губећи при том извесну своту, како би одговорио на своју фантазију о високом положају), Достојевсков јунак је морао у огледалу разрешавати питање властитог идентитета.

Пошто је дан у коме се Гољадкин буди специјалан, јер је тога дана, како поступно сазнајемо, одлучио да се у великом стилу, изнајмљеним кочијама и за ту прилику ливрејисаним слугом Петрушком, одвезе на ручак код Ољсуфија Ивановића, а прва мисао по буђењу у вези је са тим, јасно је да је његово бунило израз драматичног напора да се живи другачији и бољи живот. Ограничавање свезнања је и у функцији поступности приче, али је и у том случају изразито приповедачево тобожње незнање, присутно тамо где би се поступност могла постићи и само делимичним информисањем: „Ливреју су очигледно најмили ради некакве свечане прилике” (Dostojevski 1933: 13). Зашто је потребно да приповедач не зна оно што по својој природи, као онај који зна да се јунаку, када у кафани наручује чоколаду, „у то време никако није прохтевала” (Dostojevski 1933: 37) мора знати? Приповедач, очито, брине не само о поступности с којом излаже Гољадкинов случај (са тим циљем на другом месту изјављује „да кажемо само толико” (Dostojevski 1933: 41)) већ о ефектима које и његов јунак, али и он сам, као наратор, изазивају у читаоцу. У сакривању знања и информација од других, приповедач и јунак су сродни: Гољадкин и од себе и од света крије своје право лице; то што приповедач прикрива од читаоца своје знање о јунаку био би само приповедни поступак да није индикативно управо то што приповедач читаоца обавештава о томе да прикрива (нпр. први Гољадкинов шок од сусрета са двојником, прати следећа информација: „да ли је он дуго седео на тротоарском камену – не могу рећи, али тек што се само мало повратио, он одједном поче да трчи безобзирце” (Dostojevski 1933: 75)).

У једном једином поглављу романа, четвртом, приповедач директно говори о себи. То је тренутак у коме Гољадкин није пуштен у кућу Ољсуфија Ивановића, на прославу рођендана његове ћерке Кларе, те до часа док јунак кришом, преко трема, уђе, изазове скандал и буде избачен,

приповедач описује бал који је у току, као завршница свечаног ручка. Не само зато што у том тренутку приповедач говори о себи већ и због начина на који то чини (заузима став према јунаку и догађајима, директно се обраћа читаоцима: „Ето, у таквом положају, господо, налазимо јунака наше потпуно истините приповести” (Dostojevski 1933: 54)), њега, без обзира на висок степен његове обезличености, морамо сматрати драматизованим приповедачем, тј. оним који је представљен на истом нивоу као и ликови. Приповедач се представља као човек ограничених списатељских моћи, скромног дара, који не познаје „тајну свечаног стила”, те је стога само „скромни приповедач иначе веома занимљивих, наравно на свој начин, доживљаја господина Гољадкина” (Dostojevski 1933: 51). Тај тзв. објективни приповедач обавештава читаоца како би „светлим бојама и с великом палетом насликао цео тај свечани дан” да је песник, „бар као Омир или Пушкин, јер се са мањим талентом не бих смео ту гурати” (Dostojevski 1933: 48). Запажамо, дакле, да драматизовани приповедач и фокализатор (Гољадкин) деле са свим другим јунацима фикционални простор, али се у том простору појављују у првом плану. Тачније, читалац стиче увид само у приповедача и главног јунака, и та је аутореференцијалност толико изразита да други ликови – који представљају Гољадкиново окружење – имају, с обзиром на приповедну технику, своју улогу само у оквиру делузије главног јунака. То ствара парадоксалну позицију: мада је Гољадкиново удвајање завршница једног дуготрајног процеса губитка граница личног идентитета, таква наративна стратегија омогућава да то што се збива са јунаком буде и једино поље хумане драме. Друго поље обележава фиктивни аутор, присутан кроз своје коментаре и неколико података које даје о себи. Остали су тек окружење, и мада је јунак оболео, и мада је он тај који у друге пројектује властиту Сенку, јер је не може прихватити нити се истински суочити са њом, те су, дакле, невини у погледу завере чијом се жртвом сматра Гољадкин, окружење остаје све време нехумано удаљено, формалистичко и хладно. Нехумани дух влада у канцеларији Гољадкиновој. Чак, видећемо, и у лекарској ординацији (лекар опажа само спољне знаке пацијентовог понашања, али у односу према њему нема никаквих личних осећања – у тим је условима немогуће продирање до пацијентове егзистенцијалне ситуације, па и „лечење” подразумева само хоспитализацију и медикацију, односно потпуну изолацију пацијента). Гољадкин је, извесно, болестан и свака реч коју изговори било ко у његовом окружењу добија своје место искључиво у контексту његове ситуације (он је фокусиран само на туђе *стиратегије* понашања, пошто његов делузивни систем већ почива на уверењу да ништа што *они* изражавају није аутентично), али управо објективни наратор слика ситуације из којих јунак селективно одабира оно што се у његову делузију уклапа, а да делузија увек прича организовану причу знамо из психијатријске литературе. Приповедач иронизира доктора Крестјена Ивановића, показујући да је овај формалиста и позер, те да му се посао састоји у исписивању рецепата – у тим пасажима при-

поведач у нулту фокализацију уноси јунакове ставове. Да је реч о приповедању у првом лицу, тада би Гољадкин оставио траг о својој дијаболочној перспективи, али бисмо и тада о његовом случају знали исто што и сада. Управо је могућност да јаче осветљење падне на Гољадкиново окружење основна функција објективне нарације – аутор је приповедном техником подржао двозначност романескних ситуација.

Зато је бал са којег је Гољадкин избачен приказан гласом драматизованог приповедача, који се управо у том тренутку открива. Истичући мањак талента да дочара лепоту онога што се на балу збива, приповедач не пародира само, како је то Бахтин показао, „високи стил” *Мртвих душа* и Гогоља, већ је ироничан према баналној малограђанској срећи. Приповедачев тон је наглашено сентименталан:

„Али, признајем, потпуно признајем, да не бих могао да насликам сву свечаност оног тренутка кад је сама царица свечаности, Клара Ољсуфјевна, румена као пролетња ружа руменилом среће и стедљивости (стидљивости!), пресећена пала нежној мајци у загрљај; како је нежна мајка засузила и како се у овом случају расплакао и сам отац, уважени старац и државни саветник Ољсуфиј Ивановић, кога су од дугогодишње службе издале ноге, а судбина га за такву усрдност наградила добрим капиталом, кућом, имањима и лепотицом ћерком – како се расплакао као дете и кроз сузе изјавио да је његово превасходство благодетељна природа” (Dostojevski 1933: 48-9).

Породица се држи на окупу, обављена је веридба ћерке, све је пренаглашено заслађено, чиме се заправо сугерише отужан укус малограђанске идиле. Природно је и што ће на том балу Гољадкин бити непожељан јер је своме добротвору узвратио тако што је свега неколико дана пре тога увредио његовог зета и ћерку. Па опет, све то говори да је хуманост и широкогрудост резервисана само за најуже и интересом повезане чланове друштва, чиме се сугерише и њихов суштински егоизам. Проблем *Двојника* није само разбољевање јунака, већ и допринос заједнице том процесу. Приповедач својим опаскама (на скупу су сви отмени и надувени од осећања сопствене важности, младе колеге завиде младожењи на животној срећи – која се састоји од напредовања у служби и женидбе имућном девојком из утицајне породице) и својом приповедном стратегијом (преузима јунакове фразе када говори о том скупу) потврђује да је опаска коју је Гољадкин изрекао на рачун будућег зета Ољсуфија Ивановића и због које је одстрањен из друштва – потпуно истинита. Наиме, Владимиру Семјоновићу, који му је и ривал у љубави, али и синовац Андрије Филиповића, Гољадкин је честитао унапређење инсинуирајући да је реч о протекцији. Приповедач коментарише младог Семјоновића користећи се јунаковом фразеологијом: „ето до којег високог степена може моралност довести човека!” (Dostojevski 1933: 50) У истој прилици Достојевсков јунак је увредио и Клару, јер јој је честитао на певању алудирајући на неискреност којом је окружена („отпевали сте романсу с осећајем, али вас не слушају искрено” (Dostojevski 1933: 30)). Будући да

јунак оперише искључиво пројекцијом (он је заљубљен у Клару и оженио би се њом, али је пре свега мотивисан амбицијом), објективни наративни глас је нужен за формирање оног слоја романа који садржи дубоку сатиричну оштрицу уперену против самог начина на који функционише друштво. Због непотизма, бал Ољсуфија Ивановића наликује *породичним весељима*, отменост о којој се говори није друго до извештаченост (па учесници бала тек у пушионици показују право лице, односно за тренутак скидају своје друштвене маске), чиме се проблематизује однос болесног појединца (чији је двојник производ психотичне делузије) и здравих, чији се двојници не појављују у исти мах, већ наизменично, и нису последица продора несвесних садржаја већ свесно изабраних улога (па се једно лице открива на балу, а друго у пушионици). Мада маска нормалне особе и лажно ја шизоидне особе никако нису исто (Laing 1977), Достојевски проблематизује могућности особе да се оствари као она сама у друштву чије су базичне вредности поремећене. *Двојник* је роман о болесном појединцу на фону болесног друштва, које се, наравно, већ по колективном начелу и закону квантитета, легитимише као здраво.

Показује приповедач и једно својство које је нарочито блиско главном јунаку. У својој глумљеној скромности – јер му, тобоже, мањка дар једног Хомера и Пушкина – он одустаје и од покушаја да се тој вештини приближи: „Нећу ништа рећи, али ћу вам ћутке – што је боље од сваке красноречивости – показати тога срећнога младића (...) показаћу вам Владимира Семјоновича” (Dostojevski 1933: 49). Оно што је Бахтин уочио у вези са јунаком – да са собом води умирујуће дијалоге – на овом месту, очигледно, важи и за приповедача. Вештина коју не може да досегне (Хомеров или Пушкинов дар) постаје красноречивост, те јој претпоставља скромно, али утолико истинитије, ћутање. Мана се преобраћа у врлину. На истом је својству инсистирао и Гољадкин пред доктором Крестјаном Ивановићем: „ја нисам као други (...) и не умем много да говорим, и нисам учио да говорим красноречиво. Зато ја, Крестјане Ивановићу, делујем, зато ја делујем” (Dostojevski 1933: 22). И када, на докторов савет да се више дружи, да никако не остаје сам са собом, да и чашици буде склон, Гољадкин одговара да није вичан ономе што се тражи у отменом свету – плесању, жовијалном разговору, комплиментирању – Достојевсков јунак своју мањкавост проглашава својом упечатљивом моралном предношћу: „све те лукаштинe нисам учио, нити сам имао кад” (Dostojevski 1933: 23). Уосталом, приповедач је сличним коментаром довео у везу јунака са његовим окружењем. Јунак је, како извештава наратор, након сусрета са колегама у ресторану „утоноу у красноречивост”. Гости на ручку Ољсуфија Ивановића, утонули су у ћутање „које је више личило на Демостеновску красноречивост него на ћутање” (Dostojevski 1933: 48). Укратко, ћутање је у свим наведеним случајевима изузетно речита поза.

Приповедање у трећем лицу омогућава читаоцу да стекне увид у објективне реакције других јунака на Гољадкина, али је блиско лику утолико што бележи само његова унутрашња стања и мисли. Приповедачев

глас се стапа са гласом јунака, те објективни приповедач говори језиком фокализатора, преузимајући његову фразеологију и логику – и на то су стапање гласова указали већ Виноградов и Бахтин – али, како смо видели, то се не дешава само када се приповеда о главном јунаку. Иронијске ефекте који се на овај начин остварују критиковао је Михајловски, сматрајући то, казано данашњим речником, недостатком наративне емпатије. *Двојник* је нарација *немогуће приповедача* који је немогућ стога што се користи и свезнањем и драматизованим гласом, и поистовећивањем са перспективом главног јунака, и та чињеница битно утиче на смисао романа. Достојевски је у аукторијалну приповедну ситуацију увео наратора посматрача, који учествује у драми јунака, пре свега својим тзв. *аукторијалним ујадицама*, али и тиме што све више доводи у питање нулту фокализацију, постепено прелазећи на променљиву, па је она час унутрашња (Гољадкин је фокализатор), час се сусреће са приповедачевом. Тако је нпр. поцупкивање емблем који се везује за двојника само из Гољадкиновог фокуса и указује на демонски статус који је овај за њега добио. Реч је дакле о двострукој фокализацији, која проблематизује објективну нарацију и омогућава да слободни неуправни говор проиходи из мешања два гласа: лика и наратора. Дистанца наратора од јунака такође варира: пре свега је реч о емоционалној дистанци - параноични дискурс је, гледан изнутра, дубоко трагичан и романтичан, а споља је комичан и патетичан (Paradis, 2007: 17), што значи да параноја структурира сам текст романа, који је одређен радом самосвести главног јунака и то и уноси конфузију, о којој су тумачи говорили као о елементима фантастике.

Нама се чини да дилемама тумача да ли заиста постоји двојник или не, због чега су указивали да је у *Двојнику* присутна фантастична атмосфера, уопште нема места. Ралф Тимс истиче да јунакова делузија с једне стране, а објективни опис с друге, утичу да у читаоцу остане сумња у погледу постојања двојника, који је, како Тимс мисли, *границни случај између халуцинације и реалности* (Туммс, 1949: 99). Такође, он закључује да је роман Достојевског близак Хофмановим методама, те да оставља читаоца у конфузији, али та конфузија продире и у његово тумачење: он тврди да је други селф који постаје видљив истински двојник, и то у Хофмановом смислу идентичних личности (мада помиње да се посредством двојника карактер чисти од кривице или је маскира), као и да двојник не постоји ван Гољадкинове имагинације. Запошљавање новог службеника у Гољадкиновој канцеларији, који је и његов презимењак, потврђују и други. На пример, Антон Антоновић Сјеточкин. Али се у дијалогу Достојевсковог протагонисте са Сјеточкином запажа да овај мења исказе и прилагођава их Гољадкиновим питањима и пролонгираном интересовању за саму ствар. Сјеточкин од исказа „имате донекле неку фамилијарну сличност” (Dostojevski 1933: 87) и „нисам обратио испрва довољно пажње” (Dostojevski 1933: 89) (да је сличност уистину потпуна, не би ни било потребно да се усмерава пажња, то би се ауто-

матски перципирало), доспева до тврдње (која је у исти мах и алузија на књижевну функцију двојника, али и сигнал да је сличност субјективан Гољадкинов доживљај): „исто то се десило с мојом тетком с мајчине стране: и она је пред смрт видела себе у дупликату...” (Dostojevski 1933: 89). Извесно је, дакле, само то да је у јунакову канцеларију доспео нови колега, и да имају исто презиме. О сличности нико не говори ништа, а сам је Сјеточкин особа „за кога је био прави празник кад је могао ма о чему да поразговара” (Dostojevski 1933: 89). Сама чињеница да је у канцеларију доспео нови колега, презимењак, заправо је Гољадкину, који све дијалоге, па чак и цитате из давно прочитаних књига доводи у везу са собом, одговор на процес који се дуго збива у њему самом. Питање које је отворено у *Двојнику* то је докле сеже јунакова делузија: будући да је централна драма његовог преживљавања и да је у великој мери он фокализатор, граница у односу на спољашња збивања није чврста и дефинисана (доводи се у питање, на пример, колики је опсег његовог стварног разговора са Петрушком, који се одвија пред двојником).

Након што је осрамоћен и одвојен од Кларе са којом је хтео да игра, јунак мрмља у себи на исти начин на који општи са другима. Ако обратимо пажњу на то да је његово размишљање стављено под наводнике, дакле не преноси их слободно свезнајући приповедач, а да се у размишљањима о себи јавља заменица трећег лица, биће јасно, уколико заиста није реч о редакторским грешкама, као што каже Бахтин (у том случају их је превише), да има довољно сигнала у тексту да се двојник појављује у јунаку много пре но што се материјализује у посебној личности.

„Наш се јунак вртео у свом кругу, и махиално, смешећи се донекле, мрмљао је у себи да, вели 'зашто и не бих, полка је, вели, бар како се њему чини, нова и веома интересантна игра, створена за забаву дама... али ако већ ствар тако стоји, он је готов да се сложи” (Dostojevski 1933: 64).

Овакви синтаксички примери показују да се у оквиру једне реченице јавља глас свезнајућег аутора и глас самога јунака, да су преплетени, чак стопљени на такав начин да се као управни говор јавља и оно што би морало бити део исказа свезнајућег приповедача (*вели, бар како се њему чини и он је гоштов да се сложи*), односно да се оно што би граматички морало припадати неуправном говору јавља као управни говор јунака. На ову је појаву, на неким другим примерима, указао и Бахтин: „Не пође ли за руком – држи се; а пође ли – снажи се. Разуме се да господин Гољадкин није био интригант, нити мајстор да ципелама глача паркетe...” (Dostojevski 1933: 57). Али, стапање гласова, губљење граница између приповедних гласова не упућује само на дијалогизацију присутну у јунаку (те све већи продор иронијског гласа двојника у приповедање) већ и на посебну повлашћеност лика, какву је у овом тексту добио Гољадкин, разарајући, ако ствар погледамо с друге стране, ауторову неутралност у погледу приказане психопатологије – ауторски глас јесте ироничан, али се поставља питање зашто би продор јунаковог гласа у приповедање говорио само о јунаку (као што следи из Бахтиновог

тумачења (Bahtin 2000: 208)), док би приповедачев глас (а стилизован је као посебна личност наратора) потврђивао да свест јунака није до краја објекат ауторске свести.

„Са запањујућим тактом и умећем Достојевски нагони други Гољадкинов глас да готово неосетно и неприметно за читаоца преде (пређе!) из унутрашњег дијалога на само приповедање: он почиње да звучи већ као туђи глас приповедача” (Bahtin 2000: 200).

Наратор, говорећи све више као Гољадкин-млађи, оличава саму инстанцу двојништва и распадање јунакове свести. Бахтин наводи да је дефиницију приповедања аналогну његовој дао и Виноградов, али са становишта лингвистичке стилистике: „приповедање никако не репродукује Гољаткинов говор уопште, већ непосредно наставља сам говор његовог другог гласа” (Bahtin 2000: 212). Али, с обзиром на то да наратор није ауторизовани нефокализирани приповедач, већ драматизовани, да је био посебан лик „неталентованог писца”, да ли Гољадкиново освајање приповедачевог гласа може говорити само о јунаку (колебљиве границе између нарације и речи јунака Бахтин је протумачио само у том правцу), или је тиме обухваћен и драматизовани приповедач који је у току приповедања и сам захваћен процесом дублирања, чиме је Достојевски најавио тему која се у вези са двојништвом јавља тек у 20. веку: двојништво као средство исказивања подвајања у процесу литерарног стварања. Нама се чини да управо тврдња да је узрок сливању гласова приповедачев иронијски отклон од јунака разара тезу о равноправности свести у Достојевским романима. Ако у *Двојнику*, како тврди Бахтин, „нема монолошке речи која је довољна само себи и своме предмету”, јер је свака „реч дијалогски разбијена (...)” (Bahtin 2000: 208), онда је Бахтинова теза тачна тек с обзиром на подвојени приповедачев глас, о коме он не говори ништа.

Управо је описани статус приповедача, између осталог, много утицао на то да се фабула *Двојника* реконструише с тешкоћом. Да је приповедач заиста објективан на непроблематичан начин, Гољадкинова нејасноћа разликовања онога што је у његовим мислима од онога што је у спољашњем свету, мање би утицала на начин предочавања фабуле. Али, приповедач у кључним ситуацијама пушта јунака да се представи сам (у роману нема никакве предисторије јунака, а екстремно је сведен амбијент у коме се јунак појављује), тако да стварни узрок његовог новог напада гоњења (болест је до тада само била у ремисији) сазнајемо из онога што Гољадкин саопштава у лекарској ординацији, и то не као лични проблем, већ као проблем свог познаника. У тој ситуацији је очигледно јунаково порицање проблема, а како одмиче прича, све се више распламсава његова склоност да о себи говори као о другом, да се себи обраћа, или да о себи говори у трећем лицу. Представљајући се доктору Крестјану Ивановићу као моралан човек, који „маску ставља само кад је маскенбал”, он помиње свога познаника, узимајући га као пример људ-

ског лукавства, оних других („има таквих људи”), који су самом Гољадкину супротстављени.

У опису двојничковог понашања (када га јунак угошћује) преломљено је понашање самог Гољадкина: „Изгледа да је гост до крајности био збуњен, врло се плашио, покорно пратио све покрете свога домаћина (...)” (Dostojevski 1933: 98). Приповедачево *изгледа* указује на његову посматрачку позицију, али опсег описаног далеко надмашује сферу опажања. Приповедач се служи јунаковом фокализацијом, сигнализирајући да је објективно приповедање привид, те да наратор само посматра јунака који гледа двојника – проблем се утемељује искључиво у психолошкој равни. Такође, приповедач ограничава своје свезнање динамизовањем дистанце у односу на јунака. Сакривен на трему, пре упада на бал, Гољадкин је посматрач, а у тој се улози у односу на њега самог налази и приповедач, који иронијски подражава јунаков начин мишљења. Задржавајући фокализацију јунака он предоченом даје нову интонацију:

„Али то није ништа што он ту стоји; с њим је све у реду. (...) Он, господо, сад само проматра; али он, господо, исто тако може и да уђе... зашто не би ушао?” (Dostojevski 1933: 53) „И тако он, господо, чека сад, скривен и тих, чека равно два и по сата. Зашто уосталом да не дочека?” (Dostojevski 1933: 54)

Реалност и делузија у роману нису строго одвојени управо због блискости гласова приповедача и јунака опседнутог сумњом у властито постојање. Двојник је предмет спекулације – фантом Гољадкинове ауторереференцијалности, а само је поодмакли стадијум јунакове болести разлог што га у роману видимо као *делатниоџ друџоџ*. Достојевсков јунак, постављен у први план, нагони нас да се питамо на чему почива јединство субјекта других јунака – идентитет је по себи несигуран, не само Гољадкинов, већ и других, и то је оно што је пророчко још у том раном роману Достојевског, у коме се снажно, мада у оквирима типичним за 19. век (конфликт свесних и несвесних жеља), поставља проблем идентитета и његове конструкције. Ако живимо у *култури копирања*, у којој се тема двојништва поставља с обзиром на проблем идентитета, и *култура свођења* – да је назовемо тако - о којој *Двојник* сведочи, поставља исто питање. Насупрот модерном идентитету (хибридном и флуидном), стоји свет Достојевскових чиновника, окамењених, механизованих, дехуманизованих – заправо свако може бити онај други на темељу једнаке сведености и окошталости. Гољадкин је тај који креира лажни идентитет, али му је неопходна верификација других. И управо његова конструкција, сагласна са друштвеним системом вредности, разобличава друштвено функционисање. Гољадкин своје двојнику не завиди на томе што овај ради, већ на ономе што се јунаку Достојевског чини да овај јесте – способан, вешт, комуникативан – јер Гољадкин је уверен да се у поступању свих других очитује њихово право биће, којег је само он лишен.

Достојевски у формирању лика двојника преузима наслеђе романтичарске литературе. Појављивање двојника окружено је мотивима који упућују на демонски аспект и стварају сабласну атмосферу: откуцала је

поноћ, смањена је видљивост због магле, појављивање пса који у јунаку разбуђује неку давну успомену је, по нашем уверењу, алузија на *Фауст*. Још је Ото Ранк закључио да је лик двојника и код Достојевског, у духу романтичарске традиције, створен комбиновањем апсолутне сличности физичког изгледа и дијаметрално супротних духовних својстава. У исти је мах, међутим, Достојевсков лик двојника и претеча *сумњивог двојника* модерне и постмодерне књижевности, па и самог Набокова који, иронизирајући мотив двојника, не пропушта ни роман Достојевског, који је иначе високо вредновао. Гољадкин је уверен у апсолутну сличност са двојником, у одговорност двојника за његово страдање; консеквенце по његов живот не произилазе из сличности, већ из његове уверености у сличност, односно из психолошких разлога. Нарација нуди много елемента да се читалац увери да је реч о делузији, али објективни приповедач о томе не каже ни реч. У Набоковљевом *Очајању* (роману о лажном двојнику) читаоцу је пружена супериорна позиција у односу на збивање, али је ова новина модерног романа, мада не на тако експлицитан и развијен начин, присутна још код Достојевског (читалац је арбитар у погледу сличности, не због отворених могућности, већ због релативизовања објективне приповедне технике). На крају ништа не остаје од Гољадкиновог претходног живота и он се осећа као двојник свога двојника, односно преплављен је осећањем да он сам није оригинал. Иако је у роману Достојевског двојник фигура јунака, његов *немогући приповедач* далеки је претходник двојника као фигуре аутора, коју ће развити тек 20. век и сам Набоков. Можда је слутња да *немогући приповедач* није до краја остварио своју функцију, и разлог што је Достојевски, упркос двема верзијама овог романа, до краја остао незадовољан његовом формом.

Литература

- Bahtin 2000: M. Bahtin, *Problemi poetike Dostojevskog*, prevela Milica Nikolić, Beograd: Zepter Book World.
- Chizhevsky 1962: D. Chizhevsky, „The Theme of the Double in Dostoevsky”, *Dostevsky: a collection of critical essays*, edited by Rene Wellek, New York: Prentice-Hall, Inc.
- Dostojevski 1933: F. M. Dostojevski, *Dvojniki*, Izabrana dela, knj. 15, s ruskog prevela Ljudmila Mihailović, Beograd: Narodna prosveta.
- Girard 1992: R. Girard, *Ressurrection from the Underground: Feodor Dostoevsky*, edited and translated by James G. Williams, Michigan: Michigan State University Press.
- Laing 1977: R. Laing, *Podeljeno ja, Politika doživljaja*, prevele Milica Mint, Jelena Stakić, Beograd: Nolit.
- Paradis 2007: K. Paradis, *Sex, Paranoia, and Modern Masculinity*, New York: State University of New York Press.
- Rank 1958: O. Rank, *Beyond Psychology*, New York: Dover Publication Inc.
- Tymms 1949: R. Tymms, *Doubles in Literary Psychology*, Cambridge: Bowes & Bowes.

Jasmina M. Ahmetagić
THE IMPOSSIBLE NARRATOR

Summary

The article concerns the so-called objective, third-person narration in Dostoevsky's novel *The Doppelganger*, a matter deemed unquestionable by literary science and thought to be the most demanding of tasks overcome by the writer when composing a novel about the 'split personality' phenomenon. By means of studying nuances of the narrative voice – which is to say, disrupting the objectivity and functionality of the act – we demonstrate that the focus is not on authoritative position in the narration, which significantly diversifies the former attitude on the value of *The Doppelganger*, as well as its identification merely with the psychological study of the case. The understanding of the relationship between the protagonist and narrator is of utmost importance for the complete significance and meaning of *The Doppelganger*, which was, in accordance with his theory on polyphony in Dostoevsky's work, primarily indicated by M. Bakhtin, accentuating the intrusion of the narrator's voice into the protagonist's awareness. However, that hardly concludes the elaboration of the complex relationship between the narrator and protagonist, so in denoting the changes in the narrator's attitude towards the protagonist, we also unveil a reverse process which Bakhtin has not mentioned: the intrusion of the protagonist's awareness into narration, a process which has only been developed in the modern novel. Even though Dostoevsky's "doppelganger" represents a heroic figure, the impossible narrator of the novel (its impossibility stemming from the simultaneous usage of omniscience and dramatized voice, and by identification with the main protagonist's perspective, the focalization gradually transferring from zero value to variable, while the distance in regard to the protagonist continually shifts) is a distant ancestor of the "doppelganger" as the author figure, a phenomenon only to be developed in the 20th century.

Keywords: objective narration, omniscient narrator, focalization, focalizer, dramatized narrator, irony

Примљен 20.03.2013.
Прихваћен 20.01.2014.

Борислав Стојков¹
Београд

ОДНОС МОЋИ ИЗМЕЂУ МУШКАРЦА И ЖЕНЕ У ДРАМСКОМ МОНОЛОГУ „ПОРФИРИЈИН ЉУБАВНИК” РОБЕРТА БРАУНИНГА

Песма „Порфиријин љубавник” Роберта Браунига често се тумачи као покушај да се испита неуротично или шизофрено понашање психички нестабилног мушкарца. Гледиште које се излаже у овом раду на чин убиства у овој песми гледа као на поступак здравог човека који је мотивисан жељом за моћи. Убиство Порфирије може бити тумачено као убиство мотивисано викторијанским схватањем полних улога, државним ставом према моралности својих грађана и концептом уметничког стваралаштва. Било да посматрамо песму у оквирима полних, друштвених очекивања, или апстрактне идеје уметности, Порфиријина смрт је увек злочин, и у сваком случају она умире на рукама оног чија је мотивација жеља за ауторитетом.

Кључне речи: Роберт Брауниг, драмски монолог, „Порфиријин љубавник”, дистрибуција моћи

УВОД

Посматрано површински, песма² „Порфиријин љубавник” Роберта Браунига је веома директно дело. Заплет почиње тако што говорника, мушкарца, у току ноћи посећује његова љубавница Порфирија, а завршава се тако што је он дави. Браунигово интересовање за морбидне и патолошке мотиве поклапа се са укусом викторијанске епохе (Šoljan 1984: 34) а његова песничка интересовања су истовремено супротна његовом оптимизму и „здравом погледу на свет” (Puhalo 2009: 39), заснованим на оптимистичној и либералној хришћанској теологији тога времена. Уобичајено читање песме „Порфиријин љубавник” наводи на закључак да је Браунигов наратор психички нестабилан или луд, што му омогућава да почини тај поремећени злочин убиства своје вољене (Ross 2002: 68). Такође, често се истиче да је сама песма заправо покушај да се испита неуротично или шизофрено понашање, а посебно патологија сексуалног осећања (Armstrong 1975: 288). И у домаћој литератури се тематика пе-

1 borislavstojkov@gmail.com

2 У питању је драмски монолог, односно песма са говорником који се јасно одваја од песника и подразумева се да публика, док ћути, остаје јасно присутна. Сврха монолога није толико да развије тему, већ да развије карактер говорника. За Браунига, овај жанр даје неку врсту игре простора и алтернативне личности којом може да истражује понекад контроверзне идеје.

сме „Порфиријин љубавник” тумачи као поступак патолошке личности која у овом чину налази потпуно љубавно испуњење (Šoljan 1984: 34). Наравно, чин дављења Порфирије најпре изгледа лудо – поступак без јасних рационалних основа – али ипак, ово широко уврежено критичко становиште Браунинговог дела је можда превише кратковидо. Лудило ипак говори премало о свему осталом осим о себи самом.

Веома је занимљиво гледиште које ћемо покушати да изложимо, по којем је „Порфиријин љубавник” много комплексније дело до пука прича о деранжираном човеку који поступа у складу са својим душевним стањем. У овом раду се на овај поступак гледа као на поступак здравог човека који је мотивисан жељом за моћи. Иако међу домаћим ауторима постоји радова о перцепцији жене и родним односима у викторијанској Енглеској (Ђајић-Норват 2004), до сада се тематици песме „Порфиријин љубавник” није прилазило на овај или сличан начин, али је интересантно запажање Шољана да се убиство дешава „у часу када му се чини да је са-свим његова” (Šoljan 1984: 34), и наведени однос поседовања представља добар увод и основу за дубље истраживање односа моћи која је подељена по линијама пола.

РОДНА ДИСТРИБУЦИЈА МОЋИ

Једини детаљ који поема открива о свом говорнику јесте то да је он мушкарац и да је Порфирија његова љубавница. Ако бисмо претпоставили да је говорник такође Британац и да такође живи у викторијанској ери, онда се ови ликови и само убиство могу лакше разумети ако их контекстуализујемо у периоду викторијанске културе. Убиство Порфирије може бити тумачено као убиство мотивисано викторијанским схватањем полних улога, државним ставом према моралности својих грађана и концептом уметничког стваралаштва. „Порфиријин љубавник” тада постаје песма која се суштински не бави ни љубављу ни смрћу, већ пре свега разматра питање моћи.

За анализу насиља тог времена потребно је разумети такву друштвену структуру која аболтира мушкарце и њихову „дисциплинску” силу и генерални неосуђујући став према којем се друштво или уздржавало или је чак подржавало доминацију мушкараца у кући (Wood 2005: 266). Викторијанска полна идеологија, која је држала жену у пасивном и потчињеном положају и која је претпостављала да мушкарац поседује ауторитет да је помоћу тог дисциплинског насиља држи у том положају, јесте кључна компонента разумевања убиства у *Порфиријином љубавнику*, а самосталност жене се сматрала неприродном и тумачила се као знак дрскости и сексуалне изопачености (Ђајић-Норват 2004: 10). Ипак, Браунингова песма се изражава искључиво из тачке гледишта мушког говорника. Док је смрт жене круцијални део и песме и њене анализе, ипак је мушкарац тај који је износи. Због тога се најчешћи фокус „полне анализе” викторијанске Енглеске благо преусмерава ка укључивању разумевања како

је викторијанско друштво дефинисало мужевност и замишљену улогу мушкараца у својој култури и свом друштву.

У викторијанском друштву су доминирали мушкарци (Richards 1987: 100), а пре него што почну да доминирају, они су били дечаци којима су сервиране дефиниције мушкости које су укључивале послушност, поштовање, дисциплину, самопоштовање, и све оно што доликује истинском хришћанину. Ове навике које сачињавају ту мушкост су пре свега бринуле о моћи – моћи над собом. У овом свеукупном поимању мушкости, мушкарац мора прво да надвлада себе, и затим је способан, и дозвољено му је, да надвлада све остале – тело је мушкарцу дато како би било истренирано и потчињено, и како би се затим употребило за унапређивање свих правичних ствари и поковавање земље коју је Бог подарио својој деци. Део те земље јесте њена женска популација, популација која је била посматрана као интелектуално, физички и емотивно инфериорна. На тај начин, у складу са елементима моћи и контроле, схвата се да је и супериорност чврсто смештена у викторијански концепт мушкости. Стога, ако би мушкарац имао недовољно моћи да потчињава, то би значило да није успео да достигне квалитете мушкости, да није мушкарац. Ако овај викторијански полни модел применимо на читање *Порфиријиног љубавника*, може се видети да говорник убија Порфирију не само да би је контролисао, што је најраспрострањеније тумачење, већ како би показао свој идентитет као мушкарац, у складу са викторијанским схватањем мушкости.

Браунинг јасно указује на то да је моћ у *Порфиријином љубавнику* подељена по линијама пола, што је теза којом се баве и Меконел (McConnell 2009: 4) и Самински (Saminsky). Када је у питању сам наслов, примећује се да он није *Моја љубавница*, *Порфирија*, већ је то „Порфиријин љубавник”. Ова разлика је важна из два главна разлога: први је то што би први наслов одражавао тачку гледишта првог лица, које је наратор песме. Са друге стране, наслов „Порфиријин љубавник” на чудан начин упућује на наратора у првом лицу из тачке гледишта трећег лица. Док то можда може да послужи како би се читаоцима саопштило да је написана у форми драмског монолога, то такође може да подржи теорију да је једна од главних тема његов губитак мушкости. Наслов га чини безименим. Затим, тиме што се ословљава Порфирија и даје јој се првенство, наслов сугерише да је говорник особа чије постојање карактерише једна важнија особа са којом је. Браунингов избор да девалвира говорника у наслову истиче централну борбу за моћ која је осовина песме. Поред тога, наслов ставља Порфирију у позицију у којој она има улогу оне која поседује говорника. То је непосредна сугестија неизбалансиране и неправилне структуре моћи из које се остатак песме развија.

Чак и без разматрања наслова, Порфиријин ауторитет над говорником је евидентан. Порфирија ступа у песму тако што „уклиже” у његову колибу у којој он седи „with heart fit to break” (Browning 2000: 227). Почетна позиција ликова говори о њиховој расподелу моћи. Порфирија стоји,

док говорник седи. Стојећи, Порфирија постаје физички виша/већа и симболички је моћнија од говорника. Порфирија има слободу покрета, она може да уђе у просторију у којој је он једнако лако као што може и да је напусти. Са друге стране, говорник остаје непомичан. Порфиријино физичко кретање може се повезати са њеном личношћу и приметити да је говорник види слободну и да му се не допада њена аутономија (Maxwell 1993: 991). Овај ресантиман проистиче из викторијанског концепта мушкости који је држао да је аутономност привилегија мушкараца, а не жене.

Након што Порфирија ступи у говорников дом, мобилност као ознака контроле постаје још евидентнија. Порфирија седи поред њега и загрли га око струка, ставља његов образ на своје раме. Порфирија ступа у песму као доминантни партнер, активни чинилац, док је њен љубавник тих и пасиван (McConnell 2009: 4). Говорник је потпуно инертан, њиме Порфирија физички манипулише, и креира сцену, чак и смешта његове покрете, како би потакла његов одговор и вратила га у живот. На тај начин, она је способна да врши физичку контролу и над својим и над његовим телом. Управо је она та која игра доминантну улогу – која је у викторијанској полној динамици резервисана за мушкараце, док је говорник у пасивној позицији – што се у то време сматрало женском улогом.

Још један битан моменат у разликовању Порфирије и њеног љубавника јесте несразмерна способност говора. Иронично, говорник не казује ништа у форми стварног дијалога током читавог текста. Лингвистички контраст између ова два лика се посебно може приметити када се Порфирија обрати свом љубавнику и не добије никакав одговор. Постоји приметно одређивање у овом изразу: говорник не поседује свој глас, а видно одсуство и његовог гласа и његовог поседовања сопственог гласа упућује на дубљи ниво неприсутности, или чак недостатка идентитета. Иако се Порфирија ни једног тренутка експлицитно не цитира, поред тога што му се она обраћа, говорник спомиње како она шапуће колико га воли. Подједнако као мобилност, слободан говор и изражавање представљају чин независности и ауторитета. Порфиријино физичко и вербално деловање су показатељи да је њена индивидуална моћ супериорна у односу на говорникову, чија се имобилност и немост лако перципира као ознака немоћи. То свакако није у складу са викторијанском представом и очекивањима мушкости и феминитета.

Структура моћи која би требало овде да се покаже, она која се описује као структура којом доминира мушкарац, у којој су инфериорне жене скрајнуте, та структура је овде видно изокренута (Richards 1987: 94). Ови атрибути моћи – моћи која је у викторијанском друштву резервисана за мушкараце – посебно су важни не само зато што приказују Порфирију као доминантни лик, већ зато што је Порфиријино убиство одјек ових атрибута, и на тај начин јасно показује да говорник чини убиство Порфирије као средство да задобије ауторитет над њоме, и на тај начин потврди своју мужевност. На пример, истог момента када го-

ворник тврди да је Порфирија „моја” он је спреман да је убије како би сачувао тај моменат, како би остварио то поседовање. На тај начин, задобијајући „власништво” над Порфиријом, говорник у исто време враћа свој мушки идентитет, и на тај начин од Порфиријиног убиства прави чин који је последица концепта пола и моћи, а не лудила. Очигледно, испољавајући своју смртну физичку силу над њом, говорник исправља Порфиријину претходно разматрану физичку аутономију.

Говорников чин дављења своје љубавнице је заправо први независни чин који он предузима. У директној вези са Порфиријиним ранијом физичком моћи над њим, након што је она мртва, он јој подиже главу да буде као раније, само што напомиње да сада његово раме држи њену главу. Сада је говорник тај који анимира Порфирију. Он их заправо враћа у позицију у којој су били раније, само у „исправној” расподели полних улога – немоћне жене и моћног мушкарца. Такође, у физичком погледу, након што ју је убио, говорник у два маха описује Порфирију као „малу”. Пре њене смрти, као што смо споменули, Порфирија је (стојећи) била физички већа, а говорник (седећи) био је физички мањи. Опет, то потврђује да је чин убиства средство којим говорник враћа управо ону моћ коју је Порфирија, као жена, неправедно имала над њим.

Сада ћемо дискусију о маскулинитету и феминилитету проширити и на сексуалну политику која је владала половима – нарочито женским – у викторијанској Енглеској. Иако су ликови у песми сами у његовом дому, треба схватити да викторијанско друштво чији су они део није потпуно одсутно. Говорникова перцепција Порфирије је у великој мери уобличена културним представама сексуалности и врлине. Као што је говорниково културно поимање мушкости мотив Порфиријине смрти, то се исто може рећи и за снажну званичну представу женске врлине.

У викторијанско време, жена се сматрала моралнијом и рањивијом, док је мушкарац био опаснији, са великом потребом за дисциплином и, пре свега, самодисциплином (Wood 2005: 226). Ипак, Порфирија је јасно смештена ван викторијанског моралног и рањивог простора које је требало да заузимају викторијанске жене. Исто тако, говорник је потчињен, готово непокретан до тренутка када убија своју љубавницу, и тешко може да представља опасног викторијанског мушкарца. Стога, драматично убиство Порфирије јесте доказивање моћи, али то је у овом смислу декларација моћи владајућег става. Убиством Порфирије, говорник је кажњава због њеног сексуалног промискуитета, због чега би је и друштво осудило, и тиме се изједначава са викторијанским моделом мушкости којем недостаје контроле. На овај начин Порфиријина смрт афирмише државни ауторитет.

Од самог почетка, Порфиријина дела не само да означавају доказивање, као што је већ разматрано, већ посебно то чине у сексуалном смислу. Прва ствар коју она чини након ступања на сцену је ложење ватре, што распламсава пламенове и доноси топлоту. Ватра се често користи да означи сексуалну страст и пожуду. Када Порфирија клекне пред ре-

шетке – које су у стању сличном говорнику – нарочито се наглашава да она оживљава те пламенове. Пламенови се тада понашају слично мушком полном органу, као реакција на Порфиријин додир, фигуративно је повезујући са сексуалним чином. Ова идеја је такође ојачана говорниковим спомињањем тоpline која затим обузима просторију. На овај начин, овај почетни, минорни гест симболично представља Порфирију као сексуално биће.

Порфиријина сексуалност, ипак, веома брзо постаје од фигуративне мало конкретнија. Након што се побрине за ватру, Порфирија скида свој шал и рукавице, и огољава своја рамена. Она се дословно скида. Скидајући своју одећу, Порфирија физички открива своје тело, и додатно себе показује као сексуално биће. Поред уклањања спољних елемената, Порфирија ослобађа и своју косу. Браунингова пажња на њено распуштање косе указује на одсуство спутаности – како физичке тако и друштвене. Сваки од ових поступака чини Порфирију мање формалном, и тако увећава интимност односа између ње и говорника. Затим, врло је значајно да се стих зауставља на ријечи „fall”. Иако се то односи на Порфиријину косу, у контексту овог момента са високом сексуалном конотацијом, фокус који је пружен овој речи одјекује такође и Порфиријиним статусом сексуалне жене, „fallen woman”, у викторијанском друштву. Браунингово наглашавање ове речи упућује на то да Порфирију њена сексуалност приказује у нижим моралним стандардима. Поред тога, важно је сетити се Порфиријиног стварног контакта са говорником, њене „кореографије” у погледу њихове интеракције. Претходно смо разматрали како Порфирија показује своју доминацију тако што хвата говорника око струка и смешта његов образ на своје раме. Ови гестови садрже сексуалну провокацију. Порфирија не само да контролише физичке покрете говорника, већ их она контролише на такав начин да као да започиње физичку интимност међу њима. Поред тога што је она доминантна фигура, она такође делује као партнер веће сексуалне храбрости. Остаје непознато да ли, и које, замерке има говорник у односу на ово њено поступање са њим. Ипак, познато је шта би викторијанско друштво рекло на то. Критичарка Кетрин Рос (Ross 2002: 69) смешта Порфирију у културни контекст коментаром да је она вођена снажном сексуалном страсти и жељом, али да она живи у друштву које обесхрабрује и једно и друго.

Порфиријина сексуалност јасно представља веома важан сукоб у песми, који произлази из викторијанске представе морала, прихватљивог за једну жену. Док Порфиријини гестови представљају одређени ниво познавања сопствене сексуалности, њен опис који нам доноси говорник је сасвим другачији. Уз њено нескривено одређивање као сексуалног бића, Порфирија је представљена и у религиозним оквирима. Она улази (*glide*) у кућу више као анђео него као људско биће. Она „обожавља” (*worship*) говорника, што је смешта у позицију духовне оданости. Говорник је чак експлицитно описује као „fair, / Perfectly pure and good” (Browning 2000: 227). Очигледно ови атрибути (чиста и добра) описују

девичански лик (како у моралном тако и у сексуалном смислу), који се разликује од карактеризације Порфирије оквирима страсти, додира и нагости. Овај сукоб сексуалног и девичанског није јединствен код Браунинга, то је конфузија која прожима читаву викторијанску епоху.

Двојност викторијанске жене (анђео/курва, Девица Марија/Марија Магдалена) био је неодвојиви део викторијанске патријархалне визије (Foss 2000: 15). То су говорникови нескладни покушаји да идентификује своју љубавницу под снажним утицајем доминантног културног представљања жене уопште. Поларизован поглед на жену која је или „анђео” или „курва” нема у себи „сивог” простора у којем би жена могла да буде морална и сексуално свесна. Може се приметити да Порфиријини поступци, иако нису флагрантно сексуални, њу ипак стављају у позицију сексуално промискуитетне жене, као и да говорников опис Порфирије иде до тачке да је чини анђеоском. Круцијална разлика између ове двије карактеризације јесте да је једна (сексуална) начин на који Порфирија представља себе, док је друга (девичанска) сачињена од израза и слика које јој говорник приписује. У ствари, Порфирија осликава реалност себе као жене, док говорник представља културни концепт онога што би она као жена требало да буде.

Говорник, представљајући државу, не може да дозволи Порфирији да живи зато што је промискуитетна жена, а преживљавање викторијанске идеологије зависи од жене која живи у складу са врлинама. Ако се постави на овај начин, Порфиријина смрт постаје неопходна како би се потврдили ауторитет и стабилност државе. Опет, ово на врло занимљив начин негира доминантну теорију говорникове менталне нестабилности. Из ове перспективе, он овако одржава чврстину и трајање своје земље и своје културе.

Аргумент да је Порфирија убијена како би се сачували викторијански идеали и владајући систем који је промовисао исте може такође да буде објашњен бизарним методом којим је убијена. Говорник скупи сву њену косу у једно „уже” и три пута јој обавија око врата да је задави. Као што је раније споменуто, опис Порфирије која пушта своју косу да падне представља њу као посрнулу жену. Коришћењем те исте косе за њену елиминацију, њено убиство је директно повезано са њеном промискуитетном природом, осуђеном од стране викторијанске културе. То што је коса три пута обмотана око њеног врата, такође помаже тумачење ове песме, будући да је три значајан број у хришћанској идеологији, јер представља свето тројство. Овај аспект религиозности у убиству промискуитетне жене упућује на то да је овај чин имао намеру да одржи викторијански концепт моралности и врлине, који је базиран на хришћанским концептима моралности и врлине.

Последњи стих у песми, „And yet God has not said a word!” (Browning 2000: 228) такође оправдава овакву интерпретацију. Завршетак који упућује на Бога употпуњује патријархалну хијерархију моћи грађанина, владе и Бога. Присуство ове традиционалне хијерархије појачава осећај

да овај чин, на крају крајева, за мотивацију има моћ. Помињање Бога додатно утемељује питања моралности и врлине. Држава је у складу са Богом, те се стога Бог не супротставља држави. Непорецива је моћ и једног и другог, а праведност Порфиријине смрти их одржава.

МУШКАРАЦ КАО ПИГМАЛИОН

У једној другој интерпретацији песме, говорник не само да поседује свест о Богу, већ преузима улогу Бога, достижући крајњи ниво у хијерархији моћи. Говорник успева да достигне позицију мушког божанства (Maxwell 1993: 989). Најприближније људско божанство у песми је улога уметника, који је и креатор и уништитељ. Убијајући Порфирију, говорник уништава њу као живо биће како би створио савршену верзију ње саме. Као и у претходним тумачењима, средиште овог отеловљења улоге уметника је говорникова жеља за моћи, потпуном моћи коју уметник има над својом креацијом. Како би се говорник обликовао као уметник, морамо бити најпре свесни потенцијалног извора инспирације за саму песму.

Многи критичари су приметили да се основна тема *Порфиријиног љубавника* може лако довести у везу са Овидијевом причом о Пигмалиону (Maxwell 1993: 990). У овом миту скулптор Пигмалион био је посвећен својој уметности и презирао је сексуалност жена са којима је живео (Chesler 1978: 60). Пигмалион је био мизантроп који није говорио ни са ким и који је стварао савршене скулптуре. Пигмалион би се лако могао схватити као модел Браунинговог говорника, будући да и он веома јасно бира чистоту као женску врлину, жели савршенство и, попут Пигмалиона, не говори. Говорников чин убиства Порфирије како би очувао тренутак у којем је она пример савршено чисте и добре жене, попут оне коју креира Пигмалион, повезује овај чин убиства са Пигмалионовим чином уметничког стварања.

Још један знак да се говорник може сагледати као уметник је и име које је дато говорниковој љубавници. Порекло Порфиријиног имена би лако могло да се повеже са још једним уметничким делом, а то је Китсова песма *The Eve of St. Agnes*, у којем се појављује лик под именом Порфиро, што је мушка верзија Порфиријиног имена. Максвел (Maxwell 1993: 989) објашњава да је то име дошло из грчког назива за црвену боју, али да право значење овог имена у контексту Браунингове песме јесте чињеница да се руменило добија од праха црвене шкољке или камена. На тај начин, по свом имену, Порфирија је повезана са бојењем и обрадом камена, што су ствари повезане са уметношћу. Опет, идеја обраде камена повезује говорника са скулптором. Такође је врло важно то што се црвена боја по којој је Порфирија добила име добија упрашњавањем камена. За добијање овог жељеног производа је потребна одређена количина физичке снаге. У овом светлу, Порфиријино убиство се лако може тумачити као једноставно неопходна физичка сила, потребна за чин уметничког стварања. Ову идеју подржава и текст, начином на који говорник описује

Порфиријину смрт, два пута напомињући да није осетила никакав бол. У стварности то делује мало вероватно.

Ипак, Порфирију не бисмо баш могли посматрати као материјал који говорник користи за стварање своје верзије идеалне жене/уметности. Имајући у виду говорникову улогу уметничког ствараоца, његови потези након што је она мртва добијају такође ново значење. Пре њене смрти, о чему је већ било речи, говорник меша Порфиријине поступке са својом перцепцијом онога што би он желео да она буде. Ова борба да се Порфирија контролише, „поправи” и да се њоме господари, може се посматрати као креативна напетост. С друге стране, говорник је након што је она задављена приметно смирен. Пре своје смрти, Порфирија седи поред њега. Након што је мртва, иако су у истој позицији, говорник описује као да они седе заједно. Иако су Порфирија и говорник били заједно од почетка песме, ово је први пут да се користи реч „заједно”. Овај осећај јединства код говорника сада можемо тумачити као доказ да се решио те креативне напетости, и да је створио оно што је желео. Такође, у овој сцени након убиства говорник први пут свесно учествује у једном интимном чину са Порфиријом. Раније, Порфирија је морала физички да помера говорника како би га додирнула. Након њене смрти, говорник смешта „burning kiss” на њен „blushing cheek” (Browning 2000: 228) и употреба придева „burning” креира космолошки мотив у песми који је основ концепта љубави који повезује исконску љубав и борбу. Такође, отварајући њене капке, намештајући њену косу и смештајући њену главу на своје раме, говорник открива обим у коме се Порфирија доживљава као предмет, уметничко дело.

У последњем стиху („God has not said a word!” Browning 2000: 228) говорник приметно приписује Богу своју особину немости, која га прати кроз читаву песму. Ова минорна сличност између говорника и Бога, повлачи јасније паралеле између њих: убиством Порфирије, говорник буквално постаје онај који одлучује ко ће живети а ко умрети. Фигуративно, он, попут Бога, такође постаје креатор. Непостојање вербалног присуства Бога може да упути и на његово непостојање, или слагање са убилачким чином говорника. Ако би се то посматрало на овај начин, говорничково убиство Порфирије не само да стварну жену замењује за уметнички идеал, већ и божанство за говорника. Он постаје и уметник и бог. Што је најважније, он постаје свемоћан.

Оно што је започело као љубавна песма, показало се као много више од једноставног и много више од љубави. С правом су многи приметили да Порфирија представља и девицу и промискуитетну жену, као и да је говорник и центлмен и звер. Поред тога, песма је такође донела правду другим дијаметрално супротстављаним силама које људи могу представљати: мушко и женско, моћан и немоћан, способност и неспособност за љубав. Али изузетна генијалност Браунинговог писања јесте у томе да су ове антагонистичне снаге несразмерно распоређене међу ова два лика,

делећи их на сложена бића која су у сукобу са својим и унутрашњим и спољашњим светом, али и међусобно.

ЗАКЉУЧАК

Било да посматрамо песму у оквирима полних, друштвених очекивања, или апстрактне идеје уметности, Порфиријина смрт је увек непотребна, и у сваком случају она умире у рукама оног чија је мотивација жеља за ауторитетом. Тумачења *Порфиријиног љубавника* која држе да је говорник луд човек морају да узму у обзир и чињенице које указују на то да се његова мотивација може наћи и у различитим логичким поступцима – свестан је одлуке коју доноси и, на крају, не осећа грижу савести због онога што је учинио. Па ипак, Браунинг је објавио *Порфиријиног љубавника* у категорији *Madhouse Cells*. Сам песник је веровао да песма није сасвим лишена ирационалности или чак лудила.

Ако се узме у обзир културни контекст песме, можда је Браунингова идеја била да би ови различити мотиви – идеал мушкости, женскости, и естетике – требало да буду посматрани у оквирима своје смислености. Такође се не сме сметнути с ума да пре него што се он осуди за злочин, говорник је крив због тога што је желео моћ над другом особом, и што је изабрао да одузме ту моћ, без икаквог обзира на губитак моћи, аутономије и живота оног другог. Ако се узме у обзир неизбалансирана структура моћи појединаца (и у Енглеској и ван ње) под владавином Британске империје у току овог периода, опис потребе за контролом и њених трагичних последица јесте озбиљно упозорење.

Браунинг не нуди никакво решење. „Порфиријин љубавник” се не завршава тако што је говорник ухваћен у свом злочину, нити је кажњен због тога. Не завршава се ни говорниковим схватањем да је дело које је починио гнусно, и шта све то дело прати. Иако је то можда крај песме, он не представља ни почетак ни крај проблема.

Литература

Armstrong 1975: I. Armstrong, *Browning and Victorian Poetry of Sexual Love*, u: Armstrong, I. (ed.) *Robert Browning*, Athens: Ohio University Press, 267-299.

Browning 2000: R. Browning, *Porphyria's Lover*, u: Collins, T. J. and Rundle, V. J. (eds.) *The Broadview Anthology of Victorian Poetic Theory*. Toronto: Broadview Press, 227-228.

Chesler 1978: P. Chesler, *About Men*, New York: Simon and Schuster.

Đajić-Horvat 2004: A. Đajić-Horvat, *Klasa, polnost i žensko telo u viktorskoj Engleskoj*, *Genero*, br. 4/5, 9-24.

Foss 2000: C. Foss, *When Good Men Turn Bad: Mary Reilly as Disturbing Allegory of Domestic Abuse*, *Literature/Film Quarterly*, Vol. 28, No. 1.

Maxwell 1993: C. Maxwell, *Browning's Pygmalion and the Revenge of Galatea*, *English Literary History*, 60: 989-1013.

- McConnell 2009: S. McConnell, „Gained Instead”: A Study of Power in Robert Browning’s „Porphyria’s Lover”, *CONCEPT*, Vol. 32, No. 1.
- Puhalo 2009: D. Puhalo, *Engleska književnost XIX-XX veka (1832-1950)*, Kragujevac: Lira.
- Richards 1987: J. Richards, Passing the Love of Women: Manly Love and Victorian Society, u: J. A. Mangan and James Walvin (eds.) *Manliness and Morality, Middle-Class Masculinity in Britain and America 1800-1940*, New York: St. Martin’s Press.
- Ross 2002: C. Ross, Browning’s Porphyria’s Lover, *The Explicator*, Vol. 60, No. 2, 68-72.
- Saminsky: A. Saminsky, *The Balance of Power Between Men and Women in Robert Browning’s Poems*. <<http://www.studentpulse.com/articles/161/the-balance-of-power-between-men-and-women-in-robert-brownings-poems>>. 03.02.2014.
- Šoljan 1984: I. Šoljan, Robert Brauning, u: O. Hadžiselimović i drugi, *Engleska književnost*, knj. III, Sarajevo: Svjetlost, 27-45.
- Wood 2005: J. C. Wood, Men of Blood, *Journal of Social History*, Vol. 39, No. 1.

Borislav Stojkov

**POWER RELATIONS BETWEEN MAN AND WOMAN
IN ROBERT BROWNING’S DRAMATIC MONOLOGUE
”PORPHYRIA’S LOVER”**

Summary

The poem ”Porphyria’s Lover” by Robert Browning is often interpreted as an attempt to investigate the neurotic or schizophrenic behavior of a mentally unstable man. The view presented in this paper sees the act of murder in this poem as an act of a healthy man who is motivated by the desire for power. The murder of Porphyria can be interpreted as a murder motivated by Victorian understanding of gender roles, public attitude towards the morality of its citizens and the concept of artistic creativity. Whether we analyze the poem in terms of gender, social expectations, or abstract artistic ideas, Porphyria’s death is always a crime, and in any case she dies in the hands of the man whose motivation is the desire for authority.

Keywords: Robert Browning, dramatic monologue, ”Porphyria’s Lover”, the distribution of power

Примљен 27.03.2013.
Исправљен 03.03.2014.
Прихваћен 04.03.2014.

Дневник, уље на платну, 100×90 цм, 2001.

Љиљана М. Ћук¹
Филозофски факултет Нови Сад

ШЕСТ КОРАКА НАПРЕД, ТРИ И ПО ХИЉАДЕ НАТРАГ – РИТАМ НАБОКОВЉЕВЕ МАШЕЊКЕ

Први Набоковљев роман у опусу од шеснаест, најављује доминантну приповедачку стратегију писца – аналепсе које сондирају прошла времена. Ипак, главни јунак у евоцирању минулог не преплиће сегменте прошлости као што то чине потоњи Набоковљеви јунаци, односно скривени и мање скривени приповедачи. Контрола над сећањем, задржавање на детаљу, лагани покрет призваних слика, саботирање објективног времена у корист индивидуалног, обележиће наративно увременавање свега што је Набоков написао после *Машењке*.

Кључне речи: аналепса, рефлексивна носталгија, наративна пауза

*Не одолевши искушењу гоштове теме, писац-почетник уронио је у личну историју и разрачунао се са живом чежњом за домовином и првом младићком љубављу коју је оставио за собом. Машењка је написана и објављена у Берлину (1926), ту је смештена и оквирна радња романа, а догађаји из сећања главног јунака Лева Гљебовича Гањина, непокретна су имовина самог Сирина (Набоковљев псеудоним) и припадају времену бољшевичке револуције (1915–1917). Од свих мојих пролећа, то пролеће шеснаесте године, чини ми се најблиставије, када се сетим златноружичастог лица моје леје, миле Тамаре... , каже о свом искуству Набоков четири деценије касније у аутобиографији *Друге обале* (138). Ова красотица, за коју је њен драги рекао да је у самој ствари била суйишленија и боља од њега и за коју је утврђено да се звала Валентина Јевгењевна Шуљгина (1899–1969), ...удала се за једног бољшевика и чекисту оштрилике у време када је Набоковљева породица отишла у емиграцију. Није имала избора, морала је да се заштити. Било да је Набоков знао за то или не, правио се да не зна (Војт 2005: 394). У *Руским годинама* (на стр. 146) Брајан Бојд износи тврдњу да је пет писама Валентине Шуљгине уграђено у *Машењуку*.*

Од свих шеснаест романа, само у *Машењки*, *Дару* и *Ади* велики љубитељ црне хронике, Владимир Набоков, није изградио заплет на убиству и смрти, што говори о посебном личном тону и сродству ова три романа.

Роман о чежњи

Већ се на првој страници помиње Алфјоров који покушава да заподене разговор у заглављеном лифту: ... Свако име обавезује... Моје име

1 ljiljana_cuk@ff.uns.ac.rs

је скромније, а жена ми се зове сасвим простио: Марија (9). Тако Гањин, у ароганцији претеча Вана Вина, сазнаје да је његова бивша драга удата за антипатичног Алфјорова. Јунакиња је присутна само као пројекција двојице ликова, творећи у маглу обавијени апстрактни врх љубавног троугла, и то што се неће лично појавити ни у последњој глави кад треба да допутује у Берлин, од посебног је значаја за симболику романа. Иако се бесмртна прошетала по салонима берлинских емиграната у *Лужинској одбрани* и на вечери код Кречмара у *Камери Обскури*, Машењка ниједном није закорачила у *реални животи* романа који носи њено име. Она је идеална драга, смештена у романтично обојену прошлост родне груди, симбол недохватне среће, оваплоћење егзистенцијалистичког увида у пролазност љубави, младости, живота.

Штиво се одликује комбинацијом спацио-темпоралних стратегија које карактеришу и потоње пишчеве романе, изузев оних из тзв. руске фазе у којима је наративно време прогресивно. У многим смисловима *Машењка* је основни текст за расправу о Набоковљевим наративним моделима простора и времена. Годину и по секундарног времена које говори о љубави главног јунака (у вредносном смислу, првостепеног) уметнуто је у хипердијегетичко време приче које заузима шест дана.² Роман са смештена у овај знаковити оквир испричана је детаљно и по фазама и доминира текстом. У Набоковљевом романескном првенцу оба временска тока, и наративни оквир првих дана априла и наративни уметак који заузима већину текста, Гањинова једноипогодишња љубавна веза, следе праволинијски редослед догађања. Сегменти прошлости један другог не претичу као у пишчевом 13. роману *Ада или сираси*, где су исечци времена разуђенији а њихови преклопи једва уочљиви.³ Јунак се пажљиво сећа догађаја, од њихове далеке најаве и првог сусрета па све до растанка и последњег виђења. Наравно његово сећање је селективно.

Реконструкција давних дана започиње трећег дана, трећег априла, у уторак. У недељу Гањин среће Алфјорова у лифту, у понедељак му је комшија показао фотографију своје жене и сутрадан, у уторак, упао је у Алфјоровљеву собу да још једном погледа познати лик, исти дан иде код Људмиле и раскида са њом, потом одлази на сквер, седе на клупу и започиње своје дневно сањарење. Окреће се *устрејшиалом* и *нежном сајушнику* (42), који почиње да му се обраћа у јасним и одмереним сликама. Љубавна историја трајала је, све заједно са завршном фазом растанка, непуне две године: све је почело крајем јула у Воскресенску 1915, лета (које је *мирисало на јесен*, док је... *животи шекао лејњи, познаји, драж, јед-*

2 *Ада* за тему има управо време, како оно философско, тако и приповедно и обликована је према пишчевој замисли о томе како он сагледава проблем времена.

3 У *Дару* је описан још један такав случај кад је јунак, Набоковљев алтер-его, као дечак из своје собе видео мајку док му је у граду куповала фаберову оловку-цина, али тада није отпутовао у будућност, већ је проширене свести пратио мајку на њеном путу до продавнице.

ва нарушен далеким ратиом који се водио већ пуну годину... (72)), током зиме у Петрограду и наредног лета 1916, све до јесени исте године када се јунаци последњи пут виде на варшавској железничкој станици. Унутар виртуелног времена, што постоји само у успомени једне особе, Набоков је предочио лик вољене. Уметнуто време пробраних догађаја неједнако се распростире преко временског сегмента од годину и по, јер сећање прескаче преко празних места (68). Живот који упечатљиво евоцира Гањин налик је уједначеној шари кроз берлинску свакодневицу (68). Природа (шуме, поља, језеро, шевар) под заслепљујућим априлским сунцем (71) описана с мноштвом лирских детаља, призива друго време, успорава га и зауставља. Животност време-простора приповедач је постигао и један на један третманом времена у оквирној причи од неколико дана у Берлину. То су призори за столом код станодавке Дорн, у лифту, у соби код Алфјорова, у разговору Гањина са умирућим песником без пасоша Потјагином; описи куће, њених зидова, њених станара, интриге која ликове држи на окупу.

Распајање с Машењком – симбол свих будућих светиодрђа

Ноћ уочи одласка у Петроград, пред почетак школе, Гањин и његова девојка су се срели на сеоском имању. Шпијунирао их је чуварев син, двадесетогодишњи подружљивац. Гањин га је ухватио и пребио. Из уста главног јунака потекло је нешто што је, жлездасио док му руке беху посечене разбијеним штаклом. Сутрадан, отишао је у Петроград. Набоков, тумач синхроничитета, случајних знакова покрај животног пута, каже следеће: Судбина ми је дала да штога последњег августовског дана уознам укус будућег распајања с Машењком, с Русијом (85). Најављен је крвави живот изгона.

Машењка се враћа у новембру. Почиње ново снежно раздобље њихове љубави. Како Набоков каже у Другим обалама: наш неразборити роман пресељен је у градску, мање болећиву средину (135). Састајали су се по музејима, кино дворанама, где се могло огрејати и осамити (86). А на самом почетку нове године Машењку су пребацили у Москву... И чудно, тај распајањак за Гањина био је олакшање. Премда писма путују кроз стравну Русију, до маја су Гањин и Машењка престали да се дописују.

Следећег лета њени су изнајмили летњиковац који беше удаљенији од прошлогодишњег у Воскресенску. Гањину је требало шест сати вожње бициклом, четири више него претходног лета. На петнаестој врсти пукла му је задња гума. После мучних препрека, Машењка је у тами парка изабрала рђав тренутак да му се потпуно преда (...Твоја сам... 88). И опет су љубавници спречени јер је нешто упорно шушкало у грмљу:

За један крајњи час... (каже приповедач) ...он ју је заволео још јаче него пре, и прешао је волеши, чинило му се завек... Њене љуке, драге шашиарске очи клизиле су близу његова лица, њена бела хаљина као да је светиљцала у шами – и Боже мој, онај њен мирис, несхватљив, јединствен у свету (89).

Машењка више није писала, није телефонирала а Гањин је био заузет другим пословима и осећањима.

И док у пансиону госпође Дорн болесни руски песник Подтјагин (чијих је пар стихова Машењка у време забављања са Гањином знала наизуст) пати за Паризом у који никад неће стићи, Лев Гљебович се присећа и последњег сусрета. Видели су се на перону железничке станице у Варшави:

Гањину је било падало сипрашно шужно – нешто снебљиво, нешто шуђе било је у чипавој њеној појави, смејала се ређе и сипално је окрећала лице. А на нежном враћу биле су јој љубичасте модрице, зривна загасише боје која јој је врло лепо сипајала.... Што је одлазила даље, њему је поспајало уштолико јасније да никад није ни престајао да је воли... (91).

Набоков је о том сусрету у *Другим обалама* још написао:

...Одједном у локалном возу, поново сам видео Тамару. Свежа неколико минута, између две станице, сипајао сам поред ње у ходнику бучног вагона. Био сам у сипању збуњености које раније нисам осетио; згушила ме мешавина шипничке љубави према њој, сажалења, дивљења, сипида, и понео сам се невероватно злућо; она је, пак, спокојно јела чоколаду, уредно одламајући квадратне кришке од дебеле шабле, и причала о канцеларији у којој је радила... (64).

Какву је то сулуду идеју очајника добио јунак, шта је очекивао од поновног сусрета и зашто је био сигуран да ће бивша драга поћи са њим, није тешко одгонетнути. Гањин се спрема да преотме Машењку и с њом отпутује. Алфјорову помаже да се напије и задоцни пред жену. Али, на берлинској железничкој станици, док чека воз који ће је довести волшебну и док гледа раднике који у малој башти граде кућу (*Један је корачао по самом врху кровног сипоја, лако и слободно као да се спрема да полетти... 130*), херој приче као да долази к себи, схвата да особа коју чека не може бити она иста коју је некоћ толико волео. Ослобођен и резигниран, схватајући да је живот мистериознији и нејаснији од прошлости, *лако и слободно као да се спрема да полетти* окреће се будућности. Над незавршеним кровом (Маринетијев симбол који сугерише раскид футуризма с традицијом) он види прозрано небо и обећану срећу, баш као што је много година пре, давно у Русији, предосетио долазак љубави.

Боже, где је оно – све што далеко, свешло мило?

За разлику од етеричне јунакиње, остали ликови припадају примарном плану приповедања. И та их чињеница суштински раздваја. Јер за разлику од мистичне, заносне Машењке, други су просечни и сувишни, и мушки и женски (и женскасти хомосексуалци, балетани Горноцветов и Кољин), сви осим супериорног Гањина, који партиципира у обе приповедачке равни: у објективном амбијенту пансиона и у субјективном времену својих сновиђења. Дихотомија: с једне стране, Машењка и Русија, с друге, остали ликови и емигрантски Берлин – саображава не само

временско-просторну, већ и вредносну двопланост романа. Оно што вреди, тиче се минулог; овде и сада, пансион *на железничкој промаји* и странци у њему, туђина, испразна веза, све то – ништа је у поређењу са сјајем прошлости. Гањин који репрезентује самог младог писца доспелог из Петрограда у Берлин, у новој средини се не сналази, као што се не би снашао ни краљ кад би се пробудио као просјак. Изгубљену душевну равнотежу он успоставља самозаборавањем, становитим бекством са места збивања. Дистанцира се у времену и простору од увредљивог окружења и склања што даље од бучних соба са танким зидовима и наметљивим комшилуком. Његов унутрашњи живот постаје херметично затворен. Осећања према непрежаљеној Машењки смисаоно се подударају са осећањима према завичају, безбрижном детињству и младости, проживљенима у духовном и материјалном изобиљу. Писац у *Другим обалама* каже:

Тих неколико година без домовине, наликовало ми је на губишак љубљене, док писање, у некој мери, уосталом, неуспешне књиже (Машењка) није ушло лило паишњу (67). Уицјала се, ша чежња, у један невелики кушак земље, да ју је отиргнути могуће само са живошом... Дајше ми на сваком континенту, шуму, поље и ваздух, који ме подсећају на Пешербуришку губернију, па ће ми се душа сва преокренути... (70). 'Боже, где је оно – све то далеко, светло мило?' Ето шај звук дословно памшим из једног њеног писма – и никада касније није ми пошло за руком да боље од ње изразим чежњу за прошлим... (144).

Однос Машењке и Гањина одликује потпуна размена осећања, слакоми и словови од заљубљености до првих искушења у вези и самог краха. Јунак је ментално уроњен у догађаје које описује, дочарава своју романсу садашњим временом. Ипак, свега тога више нема.

...Гањин разматра ничевовску идеју вечног враћања, пишајући се да ли је могуће поново створити савршену комбинацију елемената без икаквих промена. Да ли је могуће надокнадити губишак и поново оживети прву љубав? Може ли да отиутије натраг кроз време и простор са својим неважећим руским пасошем (Вojт 2005: 394).

И она Русија, и некадашња љубав, међутим, постоје само у сећању, а за походе такве врсте Гањину пасош није био потребан.

С једне стране, јасно је изражен хронолошки оквир (шест априлских дана 1925. у берлинском пансиону), с друге, ту је присутно спиритуално време маште и сећања. После аналептичког увода јунак, темпонаут,⁴ упада у оно што је Набоков називао *clairvoyant trance*, јасновиђење. Шеснаестогодишњи Гањин након прележаног тифуса, још лежећи у кревету, има предосећај љубавног сусрета, осећа као да лебди у ваздуху на *ћилиму слободе*. У референтном времену јунак шета по Берлину, његове мисли су у прошлости и из једне минуле тачке времена он прекогнира будућност, касније проживљену. Догађаји који су уследили и које он већ

4 Велсов (H. J. Wells, *The Time mashine*) темпонаут, путник кроз време, на пример, није се вратио из прошлости, за разлику од оног што је путовао у будућност и донео цвет.

познаје, моделују његову визију и нешто што је можда било неодређено, постаје мање неодређено. И пре него што су се упознали у објективној реалности, љубавници су се срели у астралном свету. Са изузетном оштрином перцепције Гањин је описао феномен прекогниције.⁵ Наредне дане он оживљава успомене. Трагајући за изгубљеним временом, сећајући се сјаја аутентичних осећања и себе надахнутог силама праве љубави, успева да се отргне од чамотиње у коју је његов живот запао (веза са Људмилом, сттирање на филму).

У *Ади Ван Вин* каже да *време није ништа друго до меморија у процесу настајања* (559). Било шта да радимо, есенцијални приоритет има прошлост. Набоков није површно познавао Пруста, и код Гањина олфакторни надражај (одређени мирис) покреће слике прошлости (карбидна лампа старог бицикла). Уметност је неразводјни део присећања и рачуна се исто колико и чињеница, сматрао је Владимир Набоков који је меморији дао статус уметности. Он инсистира на томе да најбоље евоцирана сећања зависе од свесне менталне технике а не од инспирације, дакле, од стратегије коју чини свесно одлагање, одуговлачење и бављење периферним детаљима како би се ефектније достигао климакс.

Наративно *увремењавање* првог романа обележило је Набоковљев рад у целини. Удаљавање од проживљеног, поновно дуго и систематско проживљавање прошлих искустава, дирљиво, екстатично и опорно опраштање од минулог, сагледавање прошлих догађаја у новом светлу из перспективе садашњости, отворено и живо разматрање тренутка и процеса који га исплићу, препознавање непомичног у сенкама света, очекивање краја обновљене снаге и крепког духа, стално присуство мисли о смрти. Управо опсесија људском коначношћу, видиковац на смрт иза које стоји несагледива провалија, одвојила је посматрача од посматраног, замислила га над нагомиланим проживљеним временом, натерала га да оданде извлачи бисере. Владимир Набоков (незадовољан својим првенцем) већ је у *Машењки*, и то у пуном сјају, демонстрирао вештину у распоређивању сећања, пуну контролу над Мнемонсином, музом и демоницом.

Литература

Forster 1989: J. B. Forster, Nabokov before Proust: The Paradox of Anticipatory Memory. *The Slavic and East European Journal*, 33/ 1, 78-94. <www.jstor.org/stable/308385> 19.06.2009.

Grišakova 2006: M. Grišakova, *The Models of Space, Time and Vision in Vladimir Nabokov's Fiction: Narrative Strategies and Cultural Frames*. Tartu: Tartu UP (Tartu Semiotics Library 5).

5 У *Дару* је описан још један такав случај кад је јунак, Набоковљев алтер-его, као дечак из своје собе видео мајку док му је у граду куповала фаброву оловку-цина, али тада није отпутовао у будућност, већ је проширене свести пратио мајку на њеном путу до продавнице.

- Karliniski 2005: S. Karliniski, (priređivač kritičkog izdanja) *Pisma Nabokov - Vilson 1940-1971*. CID: Podgorica.
- Marčetić 2004: A. Marčetić, *Figure pripovedanja*, Beograd: Narodna knjiga – Alfa.
- Medarić 1989: M. Medarić, *Od Mašenjke do Lolite*, Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske.
- Nabokov 1991: V. Nabokov, *Mašenjka*, Vršac: KOV.
- Nabokov 1995: V. Nabokov, *Druge obale*, Čačak: Alef Gradac.
- Nabokov 2002: V. Nabokov, *Govori, sjećanje*, Rijeka: Otokar Keršovani.
- Tarkovski 1985: A. Tarkovski, *Vajanje u vremenu*, Beograd: Umetnička družina *Anonim*.
- Toker 1985: L. Toker, Ganin in Mary-Land: A Retrospect on Nabokov's First Novel. *Canadian-American Slavic Studies*, 19, 306-313.
- Toker 1989: L. Toker, *Nabokov: The Mystery of Literary Structures*, New York: Cornell University Press.
- Urban 2004: T. Urban, *Nabokov v Berline*, Moskva: Agraf.
- Ženet 1984: Ž. Ženet, *Trajanje (anisokronije)*, Novi Sad: Polja.
- Ženet 1995: Ž. Ženet, Perspektiva i fokalizacija. Beograd: *Reč, časopis za književnost i kulturu* 8.
- Tami 2001: П. Тамми, Поетика дати у Набокова, *Старое литературное обозрение* 1 (277). <www.magazines.russ.ru/slo/2001/1/tamm.html> 12.09.2009.

Ljiljana Ćuk

SIX STEPS FORWARD, THREE AND A HALF THOUSAND BACK - THE RHYTHM OF NABOKOV'S MARY (MASHENKA)

Summary

Nabokov's first novel in the opus of sixteen announces the dominant narrative strategy of the writer – the analepses which probe times past. However, whilst evoking the past, the main character does not interweave segments of the past as the latter of Nabokov's characters do, be they hidden or less hidden narrators. Control over memory, attention to detail, the delicate movements of recollected images and the sabotage of objective time in favour of individual time, mark the narrative chronology of everything Nabokov wrote after *Mary*.

Keywords: analepsis, reflective nostalgia, narrative pause

Примљен у јуну 2013.
Прихваћен 24.02.2014.

Чесменска 18, уље на платну, 100×110 цм, 2014.

Јована М. Реба¹
Влада АП Војводине
Нови Сад

ФЕМИНИСТИЧКА АМЕРИКА У ПУТОПИСУ ЈЕЛЕНЕ ДИМИТРИЈЕВИЋ

У овом раду се анализира феминистичка структура путописа *Нови свет или у Америци годину дана* Јелене Димитријевић (1862-1945), српске књижевнице која је превазишла владајући стереотип о жени као пасивној конструкцији, зависној од мушкарца и домаћег огњишта, физички и духовно немоћној да се изрази у мушким доменима – уметничком стваралаштву, као и у активном чину путовања. Негирајући такве аспекте традиције, списатељица се приближила идејама о путовању као освајању знања, које није полно обележено и представља бенефит, како за путника, тако и за његову матичну земљу – као крајњег корисника освојеног знања. Проучавање животне и уметничке путање Јелене Димитријевић извршено је у складу је са савременим тенденцијама гинокритичке и феминистичке тенденције разоткривања женских заборављених, забрањених и маргинализованих књижевних текстова. Српска књижевница је покушала да емпиријски проучи проблематику женског ослобођења и феминистичког покрета, стил живота и обичаје модерног америчког друштва, али и да упозна и разуме историју и традицију новог континента. У кључним разматрањима наглашава се да овај путописни текст има већи значај у савременој српској феминистичкој књижевности него у години објављивања (1934), јер нам испуњава празнине у општем знању о америчком женском покрету, кроз непосредно искуство научнице која је у стању да га осветли и постављањем у компаративан однос са супротним Источним светом.

Кључне речи: феминизам, сифражеткиње, путопис, расизам, америчко златно доба

Јелена Димитријевић (1862-1945), српска књижевница и светска путница, одликовала се огромном енергијом, амбицијом и талентом да се инфилтрира у сваку друштвену, националну и религиозну класу која је интересује, као и да се упозна и спријатељи са најпознатијим представницима из света уметности, политике и културе. Рођена је у Крушевцу 27. марта 1862. године. Била је изузетно образована – говорила је неколико језика: турски, француски, немачки и енглески.

Обишла је цео свет, о чему је писала у својим бројним путописима (*Писма из Ниша о харемима* (1897), *Писма из Солуна* (1918), *Писма из Индије* (1928), *Нови свет или У Америци годину дана* (1934), *Седам мора и шри океана: пушем око света* (1936)). Такође, писала је прозу (припо-

¹ jovanaq@gmail.com

ветке: „Фати-султан“; „Сафи-ханум“; „Мејрем ханум“ (1907), „Бул Марикина приказња“ (1901), „Американка“ (1918) и роман *Нове* (1912)) и поезију (*Песме Јелене Јов. Димитријевић* (1894), *Une vision* (1936)). Жеља за знањем претворила је списатељицу у правог борца за женска права, зато је сав њен живот био непрекидна побуна жене свесне своје снаге да победи оријентално наслеђе.

Оно што посебно фасцинира у опсервацији њеног стваралачког и животног пута, јесте чињеница да је свесно иступила из патријархалног система и потпуно одбацила владајући стереотип о жени као пасивној конструкцији, зависној од мушкарца и домаћег огњишта, физички и духовно немоћној да се изрази у мушким доменима – уметничком и научном стваралаштву, као и у активном чину путовања. Негирајући ове аспекте српске/балканске традиције, списатељица се приближила западњачким идејама о путовању као освајању знања, које није полно обележено и представља бенефит, како за путника, тако и за његову матичну земљу – као крајњег корисника освојеног знања.

*

По завршетку Првог светског рата Јелена Димитријевић се одлучила на далеко путовање, у Америку. На новом континенту је провела годину дана, путујући дуж Источне обале и упознајући се са америчким начином живота. Своја сазнања и искуства прво је транспоновала у кратку књижевну форму: приповетку „У Америци, нешто се догодило“, коју је објавила 1924. године у *Српском књижевном гласнику*. Овај текст је био само најавна обимног путописног дела, које ће изаћи из штампе тек 1934, под називом *Нови свети или у Америци годину дана*.

Књижевница је у Америци боравила два пута: први одлазак, након завршетка Првог светског рата, 1919. године представљао је бег од тужних успомена, од „крваве Европе“ (Dimitrijević, 1934: 1), од усамљености и бола после супругове погибије на ратишту. Друго прекоокеанско путовање 1927. године представљало је потпуно другачије искуство: био је то сусрет са Америком у периоду њеног највећег просперитета, политичке моћи и економског богатства. У путопису *Нови свети или у Америци годину дана* дата је анализа само првог боравка. Путопис је објављен тек 1934. године, после драматичних економско-политичких промена услед слома на америчкој берзи 1929.

Димитријевић је покушала да обједини различите књижевне изразе и форме: анегдоту, писмо, песме, дескрипцију, дијалог, импресије, есеј, репортажу, фотографије. Дело обухвата једногодишњи период, од 10. септембра 1919. (полазак прекоокеанског брода из Плимута за Њујорк) до краја 1920. године (искрцавање у Саутемптон, Енглеска). Дело се састоји од 36 поглавља, која се могу поделити у неколико тематских кругова: путовање у Америку; свеобухватна и детаљна презентација америчких градова, њиховог социјално-економског статуса, са посебним освртом на специфичности савремене културе, али и историје и традиције;

презентација америчког начина живота, у чијем су оквиру и приче о списатељичиним америчким пријатељима; презентација живота српске нације у Америци; и одлазак из Америке.

Међутим, оно што путопис чини уникатним у српској књижевности јесте феминолошки тематски круг, који представља свеобухватну анализу женског питања у Америци, феминизма, родне проблематике, као и размишљања о афирмацији женског политичког, социјално-економског и културно-образовног положаја. Њена истраживања се померају са анализе женске тематике на оријенталном Истоку ка женском питању у америчком капиталистичком друштву, које жели да непосредно проучи и разуме, користећи при том дотадашња искуства.

У моменту објављивања, путопис не пружа увид у актуелну ситуацију, зато што Димитријевић описује Америку у периоду рапидног економског просперитета и преузимања централне позиције моћи и богатства у свету. Међутим, 1929. године, Америка се суочава са великом економском кризом – сломом индустрије и привреде, масовном незапосленošћу (сваки четврти Американац је остао без посла) и инфлацијом, чије су последице катастрофалан пад стандарда и огромна социјална криза. Како је до тада америчка економија била покретач развоја светске привреде, тако се и криза транспоновала из Америке у Европу, првенствено у индустријски развијенијим државама. Последице су биле драматичне друштвено-политичке и социјалне промене, које су се одразиле на све аспекте живота и припремиле терен за афирмацију нових идеологија. Управо зато, у моменту објављивања, путопис Јелене Димитријевић фигурира као анахрони текст, са свеобухватном анализом Америке која више не постоји. Можемо да претпоставимо да би његов значај био далеко већи да је објављен током 20-тих година, зато што би читаоцима приближио актуелни друштвено-политички реалитет Америке. Овако, са деценијом закашњења, сведочанство о периоду који се у историји називао „златне двадесете године” није могло да се нађе у центру интересовања шире читалачке публике.

С друге стране, ово дело је било симбол литерарног анахронизма, јер је објављено у атмосфери нових авангардних идеја, које су биле супротност књижевним правцима пре Првог светског рата, и означавале раскид са традиционалним формама, које подразумевају логику, смисао, јасност и објективизам. Посматрано у том контексту, послератно стваралаштво Јелене Димитријевић остало је изоловано од утицаја модерних књижевних праваца. Развој стваралачког поступка у њеним путописима кретао се од традиционалне форме (у првом путопису, *Писма из Ниша о харемима*), преко експериментисања са импресионистичким елементима и поетиком модерне (*Писма из Солуна*), да би њена последња дела, *Нови свети или у Америци годину дана* и *Седам мора и шри океана. Пућем око светиа*, имала ознаке хибридног жанра, варирајући између путописне форме, репортаже и дневника. У делима из последњег периода стваралаштва, она и даље пажљиво, аналитички и студиозно

прати афирмацију, развој и резултате женског покрета у државама које је обилазила. Њена константна интенција да документује шта људи / жене говоре првенствено има функцију да делу обезбеди аутентичност, веродостојност и објективност.

Ако сагледамо *Нови свет* или у Америци *годину дана* из перспективе читаоца из тридесетих година прошлог века, који је у току са новим књижевним тенденцијама, можемо у потпуности схватити због чега су критичари замерали Јелени Димитријевић: анахрони литерарни стил, фокусирање на предмет истраживања – средњу класу, као изоловану јединицу друштва, без указивања на везе са осталим друштвеним сегментима. Такође, логично је да проблематика женског статуса у приватном и јавном животу, у то време, није могла бити тема коју би критичари сматрали толико релевантном да постане централна тема једног обимног путописа.

С тим у вези, у *Српском књижевном гласнику* (1934), критичар В. се пита због чега је списатељица објавила путопис чија је тематика потпуно застарела и ирелевантна у односу на актуелну друштвено-политичку ситуацију у Америци и самим тим и у Европи (V 1934: 546). На његово питање се надовезује критичар под иницијалима Д. Д. Ж. који чита путопис о Америци првенствено из социјалне перспективе, дефинишући га као старомодни снобовски дневник старе даме, која нема способности нити интересовања да сагледа реалитет новог континента, већ осликава само живот богатих друштвених касти, а потпуно игнорише горућу проблематику радничке класе и капиталистичког система (D. D. Ž. 1934: 1237).

Др Живомир Младеновић је читао путопис у традиционалном кључу. Он скреће пажњу на способност Јелене Димитријевић да се инкорпорира у затворени свет више класе, као и таленат да успостави пријатељства и везе са најинтересантнијим представницима света науке, уметности и феминистичког покрета (Mladenović 1935: 267). Занимљиво је да Живомир Младеновић и критичар из часописа *Животи и рад* примењују исти појам за дефинисање списатељичиног литерарног стила: отменост, али са позиција две супротстављене књижевне теорије – први, као представник нових тенденција, отменост види као симбол снобизма и превазиђеног облика литерарне козерије; други, као представник традиционалног система, отменост одређује као одмереност, конкретност и објективност уметничког израза Јелене Димитријевић. Међутим, оно што повезује ове критичаре у опсервацији путописа *Нови свет* или у Америци *годину дана* јесте незаинтересованост за његову основну женску тематику.

О путопису *Нови свет* или у Америци *годину дана* писала је и Исидора Секулић, која га је означила као симбиозу путописа, репортаже и анегдоте, а литерарни стил дефинисала као „кинематографски” (Sekulić 1972: 399), као форму живог и директног говора. По њеном мишљењу, у томе и лежи највећа вредност дела, зато што списатељица успева да

читаоцу визуелизује и приближи своје доживљаје и импресије, као што је на пример необични свет женских хотела, где заједно живе неудате и удате, које немају финансијских могућности да остваре заједнички живот са супругом.

У својој опсервацији путописа, др Марија Илић Агапов је нагласила да је најрелевантније, али и најтеже писати и проучити живот жене једне земље, зато што њен утицај прожима све сегменте друштва. „Кроз причу о женском се укрштају све остале: о мушкарцима, о политици, држави и нацији, као и о уметности и култури”, нагласила је критичарка (Пић 1934: 6). Она глорификује списатељичину храброст и способност да се издигне изнад патријархалног кодекса, који за жену предвиђа место у кући, те да сама путује са краја на крај Земље, као и студиозност и прецизност у ишчитавању људи, градова и обичаја. Критичарка закључује да дело заузима значајно место у српској путописној литератури, јер осветљава аспекте живота Американке, који нису довољно проучени и самим тим су подложни различитим стереотипима. Дело уједно има и дидактичку функцију, јер подучава о другој нацији и култури и отвара нам могућност да се сагледамо из друге перспективе, поготово однос жене према кући и породици, јавном сектору, кодексима понашања и раду.

*

У оквирима родне проблематике, Америка је била феминистички узор Европи. Средином 19. века, образоване америчке сифражеткиње су по угледу на америчку Декларацију о независности донеле Декларацију о правима жена, чије су се основне тезе заснивале на императиву да влада промени историју неправди и насиља над женама и омогући иста права за оба пола. Њихова активна политичка борба убрзо је уродила плодом: Америка је била прва светска земља у којој је женама омогућено да студирају, а право гласа су добиле прво 1869. године у држави Вајоминг, а потом до краја века у готово свим државама. У дуготрајним и упорним настојањима, Американке су до краја 19. века успеле да се приближно изједначе са мушкарцима у праву на школовање и у праву на запошљавање у одређеним занимањима, што је било условљено повећаним потребама друштва за одређеним профилима запослених и тежњом власника капитала да дођу до јефтине радне снаге.

Успеси феминистичког покрета у Америци нису имали одјека само у западној Европи, већ и у уском кругу образованих и напредних жена у Србији, међу којима се истицала феминисткиња и докторка филозофије, Јулка Хлапец Ђорђевић (1882-1969), која је у међуратном периоду објављивала научне студије о историјату женског покрета у свету, о значају феминизма и његовом утицају на патријархални систем. Јелена Димитријевић је била упозната са овим радовима (као и са актуелном феминистичком литературом на енглеском и немачком језику) и имала значајно теоријско знање и одређене представе о положају америчке жене. С друге стране, њена искуства су се базирала на пракси балканског

патријархалног система, који је подразумевао женску маргинализацију, подређен положај у традиционалном андроцентричном друштву, као и веома ограничене могућности за образовање и запошљавање. Стога је њена интенција била да боравак у Америци претвори и у феминистичку истраживачку мисију, у којој ће нова сазнања и искуства (обједињена у литерарној форми) имати функцију да информишу и едукују српске жене о примерима и стратегијама у борби за равноправност.

Љубав и дивљење према Американкама код списатељице проистиче из феминистичких идеја о неопходности промена женског положаја на глобалном нивоу. У области јавног живота, она посматра америчке жене као феминистичке узоре јер су се избориле за своја права. Деконструирајући стереотип о одређеним аспектима западњачке слободе (у доменима породичног и брачног живота, сексуалности, религије и либералности у комуникацији), књижевница подвлачи да су Американке револуционарне и нове само у политичкој (јавној) сфери живота, док су у приватној остале традиционалне, затворене и религиозне, „јер оне су се још мање ослободиле појединих обзира, то јест оног „шта ће рећи свет”, него многе жене у Европи. Оне су хипокрити, али можда само да не би изгледале вулгарне, или зато што су конвенционалне.” (Dimitrijević 1934: 1). Ова њена примедба је у складу са америчком прохибицијом не само на алкохол, пушење већ и на јавни неморал. Наметнута конзервативност, уређена законом, била је одговор на слободно понашање „европских латинских жена које плаве Америку” (Dimitrijević 1934: 84). Јелена Димитријевић пореди моралне законитости новог и старог континента, истичући хипокризију Американки које осуђују сексуално либерални Париз као Содому и Гомору, иако би, по њеном мишљењу, волеле да осете чари тог језгра неморала. Хипокризија је присутна и у кршењу забране о коцкању и игрању сексуално експлицитног црначког плеса, што се ипак практикује у приватним кућама. Такође, „Американке нису верне жене... нигде нема толико развода, колико у Сједињеним Државама Америчким; и нигде не долази до развода брже и просто ни за шта као овде.” (Dimitrijević 1934: 86). Због свега наведеног, књижевница имплицитно поручује да не постоји суштинска разлика између Западног и Источног света у погледу морала, људских фрустрација, слабости и страсти – разликују се једино друштвене конвенције. Она примећује да су Американке хладне, „без темперамента” и да им је у понашању најважнија самоконтрола. У поређењу са Српкињама, та разлика се највише очитује у начинима жаљења покојника – Американке свој бол крију, док је за српске жене патња подигнута на ниво уметности: „Наше жене не запевају, но певају. Њихове нарицаљке и тужбалице, то су песме тугованке што се изливају из уцвељеног срца.” (Dimitrijević 1934: 113).

Под утицајем знања која је имала о феминистичком покрету и борби за равноправност, у свести је обликовала стереотип по којем су се Американке трансформисале у мушкарце, преузимајући особине њиховог

рода (храброст, агресивност, борбеност), као и њихову модну естетику и покрете (кратка коса, мушка гардероба, цигарета, типичан ход):

„Ја сам била уобразиља да ћу кад дођем у Нови свет видети жене које не личе на жене. Обучене као мушкарци – тако сам мислила – у панталоне; у некаквим тешким затупаста врха ципелама; с кратком косом а у мушким капама; са цигаретом у зубима и с рукама позади, корачајући крупним мушким корацима – оне иду улицама упућене местима где се гласа... Американке су стекле право гласа само зато што су по свему као мушкарци. „Напустиле су женство”, у то сам била уверена. А за право гласа оне нису биле само у једној битки, него у многим биткама. Док су ратовале, наравно са супротним полом, док најзад нису изишле као победници.” (Dimitrijević 1934: 73).

Дата слика презентује општеприхваћен негативан стереотип о изгледу, ставу и понашању феминисткиња као грубим, мушкобањастим женама које су у борби за своја права изгубиле најважније одлике свог пола: нежност, осећајност и женственост. Међутим, овај мит Димитријевић одмах потом деконструира, у сусрету са женском популацијом, истичући лепоту, заводљивост и елеганцију, коју поставља на виши хијерархијски ниво у односу на Европу:

„Кад оно, каква заблуда!... Американке су жене, и то праве правцате, готово примитивне жене. Због мешавине народности и раса, Американке су лепше од европских жена; што се тиче облачења и кинђурења, оне су тиме превазишле европске жене... Укратко, овде су жене и облачењем и понашањем жене.” (Dimitrijević 1934: 73).

Према речима ауторке, запањујућа је сличност између животних узуса Туркиња и Американки. Она се огледа у полној изолацији и поларизацији на мушки и женски свет:

„Ко би могао мене убедити да ћу ја бити у Њу-Јорку, а, често, мислити да сам у Цариграду! Не због физиономије градова, пошто та два града немају апсолутно ништа сличног, него просто због жена. Куд год одем, жене. Цркве, парохијске куће, салони приватних домова, холови и аудиторијуми универзитета, једном речи – свуда само жене.” (Dimitrijević 1934: 222).

Док су на Истоку жене затворене иза решетки харема због традиције и религије, на Западу Американке своје време проводе у хомогеном женском друштву, јер мушкарци раде даноноћно и немају времена за њих. Стога оне организују живот у оквиру „хришћанских харема” (Dimitrijević, 1934: 76), чија је концепција духовно блиска оријенталним – дружење и забава, али и едукативне активности (предавања, трибине, књижевне вечери и сл.):

„А оно, овим² су тек сличне Туркиње. Једина је разлика та, што се Туркиње не друже с људима, зато што се крију од људи: Американке су, међутим, лишене мушког друштва због начина социјалног живота... Да, људи су им где су банке, берза – дакле тамо где се праве долари.” (Dimitrijević 1934: 76).

2 Американкама прим. Ј. Р.

Описујући сферу интима модерне Американке, Димитријевић је српској публици предочила контроверзан тип живота и становања велике већине запослене женске популације из средње класе, које су због финансијских разлога принуђене да живе у „Хотелима искључиво за жене”. Њихов пандан су „Хотели искључиво за мушкарце” – заједно, они творе вештачки облик брачне егзистенције, који је ригиднији од живота у традиционалним харемима: жена живи у „хотелу искључиво за жене”, а муж у „хотелу искључиво за људе” (Dimitrijević 1934: 155). Последица оваквих бракова јесте систем живота који претвара супружнике у пар у почетној фази емотивне везе: после напорног радног дана, мужеви долазе у предворје женских хотела, како би своје супруге извели на вечеру или у биоскоп, јер им није дозвољено да их посећују у собама. Књижевница такође слика галерију заљубљених вереничких парова, који вечери проводе загрљени у двориштима женских хотела, истичући да је то у складу са амбивалентним америчким моралом. Стога дефинише либералност младе Американке српском пословицом: „Кад сам била девојка у мајке, Ја сам била и цар и девојка” (Dimitrijević 1934: 310). Становнице хришћанских харема су такође и старије жене из различитих друштвених слојева, које су остале саме услед смрти или развода са брачним партнерима, или се никада нису удавале, па су свој живот прилагодили животу у женској заједници.

У поглављу „На женском предавању” Јелена Димитријевић описује јавни живот образованих Американки, које свакодневно организују скупове, трибине и предавања, држећи говоре о различитим политичким, родним и социјалним проблемима. Међутим, њу изненађује чињеница да јавне перформансе посећују искључиво жене, чиме се ограничава дејство њихових активности јер нема одјека код мушке популације, нарочито код утицајних друштвених кругова (чији су представници готово искључиво мушкарци). Као најинтересантније предавање које је посетила у Америци наводи експозе радикалне феминисткиње Џулије Џемс Џонсон, која ју је задивила не само својом интелигенцијом и прогресивношћу, већ и женственим изгледом (на више места у путопису она истиче да је за жену важно да поред феминистичких идеја негује женске особине, уместо да имитира мушкарца). Екстремизам у ставовима ове феминисткиње се огледа у позиву женама да захтевају „не само сва политичка, него и сва друштвена права: она права која уживају мушкарци” (Dimitrijević 1934: 128). Али, продужава Димитријевић, у исто време, „она поручује женама да се не одричу дужности коју им је доделила сама природа – дужности мајке и жене” (Dimitrijević 1934: 129). Њен монолог представља критику друштвеног и економског система капиталистичке производње у Америци, који је у потпуности актуелан и у савременом добу, јер указује на узроке распада породице као основне јединице друштва, емотивног отуђења међу људима, као и на тешке последице радне експлоатације:

„Јер наши су људи као грађани лојални и патриоти, као чланови друштва озбиљни; али као супрузи и родитељи они нас не задовољавају. Супруг са супругом не стоји ни у каквој вези духовној, или стоји у сасвим лабавој; отац је деци у најчешћем случају готово туђин. За ово није криво толико васпитање, колико начин живота. Јер наши људи, у великој већини, проводе живот ван куће, истина, не по кафанама као у Европи, али по офисима и клубовима. Нарочито у Њу-јорку, где због огромне величине града јутром одлазе од куће, вечером се враћају кући.” (Dimitrijević 1934: 129-30).

Као што смо истакли раније, успех сифражетског покрета у Америци је подразумевао остваривање једнаког права гласа жена и мушкараца у готово свим државама. Међутим, политичка борба коју су сифражеткиње водиле деценијама није у 20. веку проузроковала очекивани раст женског политичког активизма, масовно укључење у државне институције власти, нити радикалну промену друштвене свести. Наиме, број жена бирача на изборима рапидно се смањивао из године у годину. Ови проблеми су били потпуно непознати у Европи, која је и даље видела Америку као узор за афирмацију политичког, социјалног и економског положаја жене. Стога је овај путопис утолико драгоценији, јер даје анализу комплексне ситуације у којој се женска популација налазила у првој трећини 20. века; последица добијања политичке равноправности; као и поделе на различите идеолошке групације у оквиру женског покрета. Списатељица сведочи о постојању снажног и масовног антисифражетског положаја у Америци, чији су основни принципи „женственост, материнство, породица и држава” (Dimitrijević 1934: 145). Залажући се за неговање традиционалних вредности, антисифражеткиње су сматрале да жене нису биле духовно спремне за остваривање равноправности са мушкарцима, јер ће освојена слобода довести до анархије, моралне деградације и уништења породице.

Такође, Димитријевић упозорава да су највеће опасности за феминистички покрет непремостиве социјалне и класне разлике међу женама: важне политичке позиције заузимају искључиво жене из највиших друштвено-економских слојева, које нису у стању да објективно заступају права радница (као најугроженије популације), са којима немају никаквог реалног додира и самим тим не разумеју њихов положај, потребе и проблеме. Свесне тога, жене из радничке класе почињу да бојкотују феминистички покрет, видевши у политичаркама само бескрупулозне демагошкиње које се боре за моћ и важне политичке положаје. Стога се оне враћају традиционалном (фалогоцентричном) систему:

„Ми нећемо штрајковати против господара код којих смо запослене, него против беспослених жена-господара, што покушавају да добију ратну секиру, како ће имати силу да над нама господаре. Људи нек говоре за нас. Они су паметни јер немају у глави фантазије као што имају жене. жене само говоре, говоре; говоре како ће да нас подигну и начине нас добрим, претендујући да оне боље знају шта ми желимо, него ми саме што смо на послу, што смо биле на послу годинама; од вајкада, кад се ове жене, жене-политичари нису биле ни родиле.” (Dimitrijević 1934: 148).

Јелена Димитријевић је наслутила један значајан аспект подвојености феминистичког покрета у Америци – не само класне, већ и расне разлике међу женама представљају велику препреку за постизање једнакости и свеопштег женског прогреса. Представнице дискриминисане црне расе немају готово никаква права, а њихов глас се не чује. Илустрација за то представља чланак из 1892. године у часопису Глас са Југа, који је написала Ана Џулија Купер, изузетно образована црна списатељица (докторирала филозофију на Сорбони) и феминистичка активисткиња. Описујући не само расну већ и родну асиметрију, она је тврдила да су црнкиње двоструко угњетаване:

„Док белкиње могу мирно да се баве послом за који сматрају да су природно изабране, док им њихови мушкарци пружају одану подршку и држање им је испуњено разумевањем према њиховим напорима... обојене жене су исувише често спутаване и посрамљиване мање либералним односом и конзервативнијим ставом оних до чијег мишљења им је највише стало... Просечни мушкарац наше расе много ређе је спреман да призна да постоји стварна потреба међу утицајнијим снагама света за женином помоћи или утицајем.” (cit. prema Federmajer: internet).

У домену женске расне проблематике, америчка феминисткиња Ева Федермајер сматра да су у прошлости Афроамериканке имале двојаку улогу: осим што је требало да одражавају белачки идентитет, оне су коришћене као расни Други, али и као супротност која треба да одражава мушкост. Вишеструка употреба црне жене, као расног и друштвеног знака, подразумевала је и њено искоришћавање не само од стране црних мушкараца, већ и од стране белих жена:

„Црнкиња је представљала контраст и тако појачавала култ Истинске (беле) женскости на југу Америке због своје наводне биолошке неспособности да чува четири основне врлине женскости (пoboжност, чистоту, покорност и љубав према дому). На то се надовезује познати стереотип о раскалашној црнкињи, страственој егзотичној блудници са анималном и нескривеном сексуалношћу, за коју се сматрало да је потпуно опречна идеалној белој дами са њеном потиснутом сексуалношћу и „урођеном” моралношћу.” (Federmajer: internet).

*

Јелена Димитријевић је откривала Америку на исти начин на који је спознавала оријенталне земље – са ентузијазмом научне експлораторке, истражујући све оне аспекте америчког друштва и културе, који су садржавали одговоре на питања која су је опседала. Иако је намера да пређе океан иницирана бегом од тужних успомена, радознали дух није нашао смирење у *Новом свету* – она није наивна путница у непознато, јер је њено опажање света обликовано већ прочитаним и интерпретираним предзнањем. То је наводи да емпиријски проучи проблематику женског ослобођења и феминистичког покрета, стил живота и обичаје модерног

америчког друштва, али и да упозна и разуме историју и традицију новог континента. На истраживачком путу прошла је различите фазе – од почетног наивног одушевљења, сазданог на теоретским знањима и предрасудама, слика Америке се временом трансформисала и обогаћивала новим елементима: идеја слободе, демократије и хришћанског морала се спајала са културом расизма и различитих видова дискриминације; мит о раскошном животу, брзом и лаком богаћењу се укрштао са суровом стварношћу борбе за преживљавање, кроз мукотрпан рад у нехуманим условима. Њена почетна позитивистичка тенденција да објективно, свеобухватно и аналитички презентује предмет истраживања се завршава са истим закључцима, као и у путописима о Истоку: да не постоји једна апсолутна истина (посматрача или посматраних), нити јединство визије новог света или јединствени стил епохе златног америчког доба – Јелена Димитријевић разоткрива пукотине које су знак нејединства, конфликта и нереда у америчкој култури у првој трећини 20. века.

Стога можемо увидети колики је губитак за српску књижевност што дело није објављено одмах пошто је написано, када би његово едукативно дејство било далеко снажније на књижевни аудиторијум, јер би преносило актуелна знања, идеје и импресије, претварајући ужитак читања у процес учења. Зато овај текст има већи значај у савременој српској феминистичкој књижевности него у години објављивања (1934), јер нам испуњава празнине у општем знању о америчком женском покрету кроз непосредно искуство научнице која је у стању да га осветли и постављањем у компаративан однос са супротним Источним светом. На тај начин она је створила литерарни мозаик који је конститутивна компонента историјских процеса, а не њихова једнозначна пројекција.

Крајњи циљ је био лична интелектуална афирмација, али и духовно обогаћивање сопственог националног аудиторијума – сопствене националне културе. Илустрација за ову тезу представља Јеленин финални закључак о резултатима које је постигла комплексним истраживачким процесом:

„Као и толики други, и ја сам се у Америци обогатила. Стекла сам тамо силно благо. Не оно што га данас јесте, сутра није, – доларе, него једно неочењиво, неисцрпно благо коме не може нико ништа: искуство и – успомене.” (Dimitrijević 1934: 394).

Литература

- V. 1934: V, Jelena Dimitrijević: *Novi svet ili u Americi godinu dana: Srpski književni glasnik*, Beograd, XLIII, 7, 546.
 D. D. Ž. 1934: D. D. Živanović, *Novi svet Jelene Dimitrijević: Život i rad*, Beograd, XXIV, 1237.
 Dimitrijević 1934: Jelena Dimitrijević, *Novi svet ili u Americi godinu dana*, Beograd, Ed. Y.p.y.c.

- Federmajer 1998: Eva Federmajer, Nova crnkinja i maskarada, (URL:http://www.womenngo.org.yu/sajt/sajt/izdanja/zenske_studije/zs_s10/crnac.html). 07.04.2011.
- Ilić 1934: Marija Ilić Agapov, Novi svet. Amerika u očima g-đe Jelene Dimitrijević: *Vreme*, Beograd, XIV, 4558, 6.
- Mladenović 1935: Živomir Mladenović, Jelena Dimitrijević, *Novi svet ili u Americi godinu dana: Letopis Matice srpske*, Novi Sad, CCCXLII, 265-267.
- Sekulić 1977: Isidora Sekulić, Jelena Dimitrijević, Novi svet: *Iz domaćih književnosti*, Beograd, SKG, I, 398-399.

Jovana Reba

FEMINIST AMERICA IN JELENA DIMITRIJEVIĆ'S TRAVELOGUE

Summary

In this paper we analyze the feminist structure of travel writing *A New World or One Year in America* written by Jelena Dimitrijević (1862-1945), Serbian writer whose views, writings and travels overcame the stereotype of women as a passive construction, dependent on man and home hearth, physically and spiritually not capable to be expressed in male domains – artistic and scientific creativity, as well as in the act of travel. Denying these aspects of Balkan tradition, the writer approached the Western ideas of travel as a conquest of knowledge, which is not marked by gender and represents a benefit both for the passenger and his/her home country – as a final consumer of the acquired knowledge. The study of Jelena Dimitrijević's artistic and life path was carried out in line with contemporary gynocritic and feminist theories of exposing women's forgotten, forbidden and marginalized literary texts. The Serbian writer has attempted to examine empirically the issue of women's liberation and feminist movements, lifestyle and customs of modern American society, as well as to understand the history and tradition of the new continent. Dimitrijević's research has undergone various phases along the way – starting from the initial naive enthusiasm, built on the theoretical knowledge and prejudices, her image of America transformed over time. The concluding remarks emphasize that this travelogue is more important in contemporary Serbian feminist literature than in its year of publication (1934), because it fills gaps in general knowledge about the American women's movement through the direct experience of a scientist who was able to shed light on it and put it in a comparative relationship with the opposite eastern world.

Keywords: Feminism, Suffragettes, Travelogue, Racism, American golden era

Примљен у јуну 2013.
Прихваћен 03.03.2014.

Виолета М. Весич¹*Државни универзитети у Новом Пазару
Депаршман за филолошке науке*

РЕФОРМА СОЦИЈАЛНЕ ПОЛИТИКЕ У ТОМАС ПЕЈНОВОМ ПАМФЛЕТУ *ЗЕМЉОРАДНИЧКА ПРАВДА*

Овај рад расправља о Томас Пејновом плану за спречавање ширења сиромаштва и у исто време спречавање акумулације богатства у Француској XVIII века. Пејн истиче важну разлику између природне својине, која је предата човеку на чување након постања света, и вештачке својине, која је настала под утицајем човечанства и у којој и види решавање централног питања сиромаштва. Пејн тврди да је човек некада имао права стечена рођењем, а да су се таква права одржала само у неким примитивним друштвима попут северно-америчких племена Индијанаца, јер су и услови живота тамо били блиски природи. Пошто није било могуће вратити се у првобитно стање природне својине из стања цивилизованог друштва, Пејн предлаже да сви они који у поседу имају неку земљу треба да плате једнократну накнаду као и годишњи порез на име оних којима су ускраћена та права.

Кључне речи: Закон о земљорадњи, природна својина, унапређена својина, цивилизација, социјална политика

Земљорадничка правда (Agrarian Justice) је последњи велики памфлет Томаса Пејна (Pejn 1797: 396-411). Како је написао у предговору енглеском издању, рад је настао у зиму 1795-96 године, док је боравио код Монроових у Паризу. Главни разлог за настајање овог памфлета била је ситуација у којој су се налазили емигранти у Француској. Наиме, током револуције, статутима је додато преко три стотине закона о емигрантима. Они који су изазвали највише негодовања били су везани за конфискацију власништва емиграната. Свака општина је добила задатак да уради списак емиграната и њихових рођака унутар својих граница. Све особе које су се нашле на тим листама биле су подвргнуте законима о емигрантима. Листе су се временом повећавале док на крају нису укључивале скоро сваког човека који је поседовао неку имовину.

О насталом проблему се увелико расправљало по париским клубовима, како левичарским тако и десничарским, и обе струје су се побуниле против оваквих деловања скупштина. То је довело до затварања одређених клубова, а најпогођеније су биле присталице радикалне групе Пантеон (Pantheon), који су веровали да је прва револуција пропала због чињенице да је богатима и даље било дозвољено да задрже своје

1 violetavesic@gmail.com

приватно власништво. Овај покрет је био најзаслужнији за доношење Закона о земљорадњи (Agrarian Law), који је за циљ имао прерасподелу земље. Вођа ове револуције је сматрао да је за испуњење његовог плана неопходна још једна револуција, па је тако кренуо у акцију али је његова завера убрзо откривена. Под утицајем ове и бројних других завера тих година, Пејн је одлучио да објави памфлет *Земљорадничка правда*.² Нешто касније исте године, у Лондону је објављен памфлет на енглеском језику.³ Сам наслов памфлета указује на његову умерену природу. Пејн се, по ставовима, налазио између комунистичког Закона о земљорадњи који су тражиле присталице групе Пантеон и аграрног монопола наследне аристократије. Он се супротставио тенденцији Пантеона за мешање у већ установљена права на власништво. Истицао је да кривица није у садашњим власницима. Он је у свом памфлету поделио власништво на земљу као природну имовину и на обрадиву земљу. Намера Пантеона је била да обе ове врсте земље једнако подели људима. Из тог разлога Пејн је тврдио да је његов план да се опорезује само својина стечена природним путем и да је то права правда за земљораднике (Klejs 1989:196).

Потреба за подједнаком расподелом богатства била је јако изражена у Француској и то много пре објављивања Пејновог памфлета. У основи овог памфлета је Пејнов напад на енглеску аристократију наспрам неаграрне и неаристократске класе. Овде се такође јасно види и разлика у ставовима између њега и једног правог земљорадника какав је био Френклин.

Френклин тврди да постоје три начина да се стекне богатство: Први је ратом, као код старих Римљана, који су освајали и пљачкали своје комшије, и Френклин овај вид назива пљачком. Други вид богаћења је путем трговине и он то назива преваром, а трећи вид да се стекне богатство је земљорадњом, што је по његовом мишљењу једини искрени начин да се човек стварно обогати (Mot, Jorgenson 1936: 346-347).

Пејн је имао потпуно другачије мишљење о земљорадничкој економији. Он је тврдио да сву својину можемо поделити на необрадиву земљу или природну својину, и све оно чиме је она унапређена. Природна својина је она коју смо добили од творца овог света, а под њом мисли на ваздух, воду и земљу. Друга, вештачка својина, или све оно чиме је природна својина унапређена, настала је делом људи и развојем друштва. Када говоримо о вештачкој својини не можемо говорити о једнакости. Да би се поделила на једнаке делове сви људи би требало да учествују у њеном стварању подједнако, а што је немогуће. Уколико би то било могуће, сваки појединац би могао да се ослони на своју имовину као свој улог. Он је бранио право појединца на унапређену својину, али је истицао да ће земља у свом природном, необрадивом стању увек бити власништво људске расе:

2 Издање на француском језику носило је наслов: *Thomas Payne, À la Législature et an Directoire. On la Justice Agraire opposée à la Loi Agraire, et aux privilèges agraires.*

3 Издање на енглеском језику носило је наслов: *Agrarian Justice opposed to Agrarian Law and to Agrarian Monopoly.*

Мишљење које се не може оповргнути је да је земља, у свом природном, необрадивом стању била и увек ће бити заједничко власништво људског рода. У том случају сваки човек би се рађао са власништвом. Он би био заједнички доживотни власник, заједно са осталима, по питању те земље и свих њених природних производа, поврћа и животиња (Pejn 1797: 398).

Говорећи даље о цивилизацији он поставља питање да ли је цивилизација одговорна за повреду опште среће човека. Он је био с једне стране суочен са сјајем цивилизованог друштва док је са друге гледао очај и беду истог. И једну и другу крајност произвело је то исто друштво. Пејн је желео да осуди развој сиромаштва у цивилизованим друштвима па се тако вратио на разматрање природног стања човека. Навео је пример да међу индијанским племенима у Северној Америци нема толико људског очаја у односу на неке европске градове. Закључио је тако да сиромаштво постоји једино у цивилизованом друштву (*Ibid.*, 397). Природно стање није било угрожено привидним предностима које су долазиле од пољопривреде, уметности, друштва и производње (*Ibid.*). Живот једног Индијанца је у поређењу са животом неког сиромашног Европљанина био одмор и уживање, али ипак, у поређењу са неким богатијим представником цивилизованог друштва, тај исти живот био је екстремно сиромашан. Преласком из природног стања друштва у стање цивилизованог друштва једино се могло размишљати о томе како поправити штету и с друге стране сачувати права која су проистекла из новог друштва. На основу тога Пејн износи закључак да је први принцип сваке цивилизације увек морао бити услов да свака особа рођена у овом свету након наступања цивилизованог стања друштва, не треба да буде у горем положају него у случају да је рођена пре преласка на исто (*Ibid.*, 398).

Пејн даље тврди да уколико смо прихватили претходно виђење о томе да је Бог након стварања света дао земљу свим људима и да је она њихово подједнако власништво, онда се морамо сложити око тога да не може постојати нешто као лични земљишни posed. Човек није направио земљу и иако је имао природно право да је насели, није имао и никада неће имати права да присвоји неки део ње као свој лични (*Ibid.*, 399).

Враћајући се на критику Закона о земљорадњи, Пејн истиче да је увођење новог закона лишило више од половине људи њиховог природног наслеђа без пружања било какве одштете за тај губитак и на тај начин створило нацију сиромашних људи, чији проценат до тог тренутка није био нарочито изражен. Пејн је увиђао мане новог закона и нудио је боље решење:

Сваки власник обрадиве земље дугује друштву плаћање земљарине за земљу која је у његовом власништву (*Ibid.*, 400).

Наиме, он је предложио да они који имају неку земљу у приватном власништву, плаћају паушални износ и годишњу надокнаду онима који немају земљу. Са новцем који би се на тај начин прикупио, Пејн је предложио да се оформи национални фонд из којег би се давао новац:

Свакој особи која би напунила двадесет и једну годину у износу од 15 фунти у стерлинзима, као делимична накнада за губитак природног наслеђа, а као последица увођења система земљишних поседа. И такође, из тог фонда додељивала би се сума од 10 фунти годишње, до краја живота, свакој особи која би напунила педесет година (*Ibid.*).

Пејн је сматрао да је то једини начин да се донесу олакшице хромима, слепима и старима. Такође је сматрао да ће то спречити ширење сиромаштва код наредних генерација. Он није био против богатства, али је веровао да нико нема права да у њему ужива док други људи, као последица тог њиховог уживања, гладују. Он је истакао да је земља бесплатни поклон од Бога, али да је лична својина настала развојем друштва и да је немогуће да појединац присвоји нешто без помоћи друштва (*Ibid.*, 408). Све богатство које човек има, а које није стекао сопственим радом и које превазилази оно што појединац може сам да направи, припада том човеку на основу живота у одређеном друштву, па тако он по свим принципима правде и захвалност дугује део тог богатства друштву, одакле је и потекло (*Ibid.*). Језиком прилагођеним обичним људима он је предлагао тако да се аристократија опорезује за добробит нижих класа.

Земљорадничка правда и неки аргументи које је Пејн користио као потпору свог плана за решавање сиромаштва и питања социјалног осигурања могу у данашњем модерном друштву изгледати помало чудно и старомодно. С друге стране овај памфлет показује веома модерне ставове препознајући проблеме пензионог осигурања као и потребе за формирањем националног фонда који ће за циљ имати управо решавање ових питања. Пејнови ставови изнети у *Земљорадничкој правди*, по својој природи, нису само земљораднички већ нагињу и ка социолошком либерализму надолазећег индустријског друштва из деветнаестог века и чине Пејна једом од важних личности у дебатама о правима на власништво које су се водиле у Европи 18 века (Kej 2005: 86-87).

Литература

Kej 2005: H. J. Kaye, *Thomas Paine and the Promise of America*, New York: Hill and Wang.

Klejs 1989: G. Claeys, *Thomas Paine: Social and Political Thought*, London: Routledge.
Mot, Jorgenson 1936: F. L. Mott, C. Jorgenson, *Benjamin Franklin, American Writers Series*, New York: American Book Company.

Pejn 1797: T. Paine, „Agrarian Justice, 1797”, in *The Collected Writings*, ed. E. Foner, New York: The Library of America, 1995.

Violeta M. Vesić

THE REFORM OF SOCIAL POLICY IN THOMAS PAINE'S PAMPHLET „AGRARIAN JUSTICE”

Summary

This paper discusses Paine's plan to prevent the spread of poverty and at the same time accumulation of wealth in the eighteenth century France. Paine stresses an important difference between natural property, given to man for safekeeping after the creation of the world, and artificial property, created under the influence of mankind and seen as the solution of the central issue of poverty. Paine argues that man once had birthrights and that such rights have persisted only in some primitive societies such as North American Indian tribes, because the living conditions there were close to nature. Since it is not possible to return to the original natural property state from the state of civilized society, Paine suggests that all those in possession of landed property should have to pay a one-time fee and an annual tax on behalf of those who have been withheld of these rights.

Keywords: Agrarian law, natural property, improved property, civilization, social policy

*Примљен у јуну 2013.
Прихваћен 20.02.2014.*

Бели град, уље на платну, 100×80 цм, 2003.

Дамјан Стевкић¹
Филолошки факултет
Београд

КЛАСНИ КОНФЛИКТ У БЕЛОМ ТИГРУ АРАВИНДА АДИГЕ

Класни конфликт који се одиграва у роману *Бели Тигар* свакако није једнозначан и овај рад покушава да представи различите аспекте класне борбе који су представљени у роману, и нарочито на који начин се класе, као резултат ове борбе, преплићу и утапају једна у другу. Такође, рад ће се бавити транзицијом вредносних судова који се одигравају у главном лику Балраму Халвајију, на који начин се његов морални суд мења, и како се мења његова класна свест у току борбе за ослобођење од сиромаштва и угњетавања од стране његових газди. *Бели Тигар* представља значајну студију класних различитости у Индији, и роман представља плодно тло за разматрање природе и контрадикторности неминовног сукоба различитих класа у индијском друштву.

Кључне речи: класа, класна борба, мимикрија, насиље, трансценденталност злочина

Класне разлике

Бели Тигар Аравинда Адиге представља веома добру студију и пресек индијског друштва у смислу класних разлика које и данас тврдоглаво опстају, и које се чак и продубљују временом пред надирањем високо-технолошких иновација на које се индијска привреда све више ослања. Адига је покушао, по сопственим речима у једном од датих интервјуа, да скрене пажњу јавности на изразите друштвене разлике у Индији, и да попут својевремено Чарлса Дикенса, Балзака и других великих писаца, потпомогне борбу за побољшање стања у индијском друштву и брисање изразитих разлика које постоје у њему.

Балрам Халваји је рођен у сиромашном селу Лаксмангарху, на руралном северу Индије, његов отац је возач рикше, и то оне старомодне, не моторизоване, његова породица спада у ред најнижих касти у Индији, и уједно у ред најсиромашнијих. Балрам нема никаквих шанси у животу, породица га притиска да прекине школовање и запошљава га у чајдиници, и Балрам једино чему може да се нада јесте тешкој судбини најамног радника који ће живети и умрети под тешким теретом посла и притиском многобројних гладних уста своје породице.

1 stevki@open.telekom.rs

„Екстремно сиромаштво је оно што ствара Таму у животима руралног, као и градског становништва, и оно продужава патњу сиромашне класе. Неписменост, незапосленост, пракса Заминдарија², социјални табуи, ригорозни систем класне дискриминације, систем касти и културни сукоби, корумпирани политичари и бирократе, економска беда, сујеверја, корумпирани образовни и здравствени систем, лукави предузетници, поплаве, култура тржних центара, итд., заједно доприносе патњама сиромашних” (Sing 2009: 104).

Адига јасно, језиком бритке сатире, описује пусти свет руралне Индије где млади људи попут Балрама морају да одлазе у градска језгра у потрази за бољим, или уопште некаквим плаћеним послом. Балрам са својим братом одлази у град где срећом и залагањем постаје возач код господина Ждрала и његових синова, што аутоматски представља велики напредак на друштвеној лествици, иако суштински положај слуге који Балрам заузима остаје непроменљив.

Сложићемо се са констатацијом Фредрика Џејмсона да све нарације које описују Трећи свет треба третирати као својеврсне алегорије, и Балрам несумњиво јесте представник једне велике класе подређених људи који се грчевито боре за опстанак и који живе под огромним психолошким притиском наметнутим од стране њихових господара. Заиста, Адига веома површно гради своје ликове, и већина ликова заправо представља поједину људску карактеристику или особеност, а никако свестрано развијене књижевне ликове које ми можемо подробније да анализирамо. Балрама ћу ја такође у овом раду третирати највише као представника подређене, потлачене класе који се бори за ослобађање од физичких и менталних препрека које га ограничавају и спречавају да достигне свој људски потенцијал.

Природа класних односа

„Говорећи о односу слуге и господара Адига каже³:

Систем слуга-господар имплицира две ствари: Једна је да су слуге далеко сиромашније од богатих - слуга нема никаквих шанси да икада достигне господара. А друга је та да слуга има приступ господару - његовом новцу, као и физички приступ господару” (Sebastijan 2009: 229).

Ипак, стопа криминалитета је изузетно ниска у Индији, као што сам Балрам наводи разлоге тог наводног поштења у роману:

„Зато што су Индијци најпоштенији народ на свету, као што ће вас обавестити брошура коју ћете добити од нашег премијера? Не. То је зато што је 99,9% Индијаца заробљено у кавезу, попут оних јадника без крести на жи-

2 Заминдари или Земиндари су људи који припадају високом индијском staleжу, и који држе огромне површине земље коју сиромашни сељаци обрађују под закупом

3 Adiga quoted in Sawhney, 2008.

винској пијаци у старом Делхију” (124)⁴, а под кавезом Балрам свакако мисли на Кокошарник за који каже неколико редова раније: „Најважнија ствар која је настала у Индији током њене десет хиљада година дуге историје јесте Кокошарник.” (123)

Кокошарник јесте довитљива алузија на подређени положај великог броја Индијаца, зато што живина никада не бежи из кавеза, чак и када је сигурно да ће ићи на клање. Адига јасно каже да је то због тога што је просечан Индијац везан не само својим положајем или пореклом за свога господара, већ и зато што се Кокошарник штити изнутра, путем чврстог система породичних веза које нико при здравој памети не би компромитовао, нити би угрозио њихову безбедност тако што би рецимо украо од господара или начинио му нешто нажао.

Дакле, иако просечни индијски слуга има сваку врсту приступа свом господару, он се никада не одлучује да узме од свог господара, чак и када би му господар поверио дијаманте на чување. Међутим, веома је битан моменат у роману тај што се ни газда Ашок, човек код кога Балрам постаје стални возач, не придржава вековима строго одржаног односа између слуге и господара, и то је један од разлога зашто Балрам добија простора за пробијање менталних стега које су му дотад бивале наметнуте. Ашок је образован на западу, оженио се белкињом коју Адига карактеристично назива Пинки Мадам, и много пута у роману он приговара свом оцу и брату на бруталности са којом они беспотребно поступају према Балраму. Ашок је нова врста господара, и иако се ни он сам не усуђује да се отргне од чврстих породичних веза и традиције која му је подарила верног и понизног слугу попут Балрама, и иако никада Ашок потпуно не иступа из односа који карактерише однос слуге и господара, сасвим је уочљива једна позитивна промена на боље у смислу третирања својих подређених.

Балрам јесте лоше третиран од стране Ашока, и јесте натеран у тренутку када је Пинки Мадам прегазила дете, док је возила у пијаном стању, да преузме кривицу за смрт недужног детета (120-121) и уместо Пинки Мадам оде затвор, али сам третман Балрама од стране његовог газде на свакодневной бази није никада потпуно ослобођен људског обзира и елементарног уважавања између две цивилизоване особе, мада ову последњу изјаву треба третирати искључиво у контексту самог романа и односа осталих чланова Ашокове породице према њему. Класна разлика остаје још како присутна, али ствари се мењају и у Индији, образовано становништво, становништво које заузима средњи сталеж у Индији, сматра просто лошим укусом или сопственим унижавањем да они сами константно и јавно унижавају другог човека, па макар он био и слуга. И јесте тешко замислити како би један образован човек или човек који је провео године у једној друштвено напреднијој земљи, могао са лакоћом да поприми дивљачке манире који се према слугама испољавају. И Ашок заиста представља један нови тип индијског послодавца,

4 Странице нумерисане по основу превода романа.

човека који је свестан свог вишег положаја, али који би више желео да слуге третира једноставно као своје запослене, а не као животиње.

Подражавање господара

Како сазнајемо веома рано током романа, Балрам је убио свог газду и узео 700.000 рупија са којима је отпочео свој сопствени ауто-превознички посао у Бангалору, тој Силиконској долини модерне Индије. Разлози због којих се Балрам одлучио на овако радикалан потез су многоструки, али понајвише је у питању Балрамова амбиција за напредовањем на друштвеној лествици. Овај рад ће се међутим више позабавити узроцима који су омогућили Балраму да почини тако гнусан злочин.

Као што је речено у претходном поглављу, Ашок није представник класичног индијског господара, другачије је одрастао, другачије је васпитан, другачије ожењен од својих сународника који никада нису боравили на Западу. И Ашок постепено почиње да пати од класичних „западњачких” друштвених болести: прерани развод, алкохол, посећивање лаких жена, нередован живот и слабљење духовне снаге (што свакако не значи да су ово искључиво западњачке болести, и други припадници вишег сталежа у Индији испољавају сличне слабости). Балрам изузетно бурно реагује на неморалан живот свога господара, одлази у део града са проституткама из осећања освете, манијакално тражи плаве власи које су жене које су путовале са Ашоком у колима и са њим водиле љубав оставиле на задњем седишту, и Балрам је веома свестан начина живота који је започео његов господар, неморалан живот који је само добио на интензитету после његовог развода. Балрам је консеквентно и сам прошао кроз неморална искуства, у којима је подражавао свог господара: „Балрам је извежбан у пракси корупције од стране свог господара. Тај тренинг му пружа храбрости да украде и убије свог господара” (Sebastijan 2009: 639).

Ово подражавање господара неминовно води ка слабљењу Балрамвих моралних и традиционалних уверења, он постаје свестан слабости које Ашок испољава, постаје свестан да и богати пате, да и богати имају проблеме, али и добија директан увид у безгранично царство порока које окупира слојеве и слојеве такозваног „вишег” индијског друштва. Балрам је дубоко погођен моралним пропадањем свога господара и ужасно исфрустриран: „Све сам се надао да ће он размахан истрчати из хотела и повикати: *Балраме, бежимо одавде, умало нисам најправио велику грешку! Бежимо одавде! Вози!*” (157), зато што Балрам има иницијалну представу о свом господару као добром, пуном врлина, паметном, као човеку који у свом бићу садржи све оне квалитете које и Балрам свесно или несвесно жели да поседује. Моралним пропадањем Ашока, само почиње и убрзано пропадање Балрама Халваија, који све озбиљније контемплира Ашоково убиство и узимање новца који је намењен корумпирању високих индијских званичника.

За потребе овог рада најбитније је подвући класне алузије које се могу интерпретирати из понашања господина Ашока, као представника више класе, и Балрама, као представника потлачене класе. Наиме, Ашоково неморално понашање се сасвим прецизно може прочитати као критика капиталистичке економске праксе која преведена на индијско тло испољава низ слабости, између осталог и изражену корупцију којом се Ашок служи током већег дела романа како би његова породица плаћала мање порезе. Ашоково понашање и понашање његових моћних пријатеља указује и на лошу структуру владајуће гарнитуре у Индији, на њихове изузетне моралне слабости, на урушавање традиционалних породичних оданости, на грамзивост индијске економске елите, друштвену несавесност и генералну неспособност. Ашоков читав посао у граду се своди на изигравање курира и човека који подиже новац који ће касније однети утицајним политичарима у земљи, а у међувремену има сасвим довољно времена да посећује борделе и да се обезнањује од великих количина квалитетног алкохола.

Балрам постаје свестан овакве корумпиране праксе, дубоко је погођен неправдом коју виђа свакодневно по улицама града и коју осећа на својој сопственој кожи, па се усуђује да помишља и на оно незамисливо у условима и правилима које поставља Кокошарник: на убиство. Другим речима, Балрам жели да се ослободи свог подређеног положаја, жели да замени припадност једној класи, подређеној, обесправљеној, за припадност оној богатијој, бољој класи индијског средњег сталежа, за припадност класи људи која поседује новац. Ашоково неморално понашање само даје оправдање Балраму, и храброст, да се и сам укључи у борбу за власт над сопственом судбином, у борбу за економску независност и слободу, користећи исте безобзирне методе које користе и богати.

Марксистичко гледиште у Белом Тигру

„Под утицајем марксистичких гледишта, роман *Бели Тигар* гравитира око конфликта између социјалних групација које се боре за економску и политичку превласт, и око друштвене мобилности Балрама Халваија између екстрема сиромаштва и богатства у оквиру индијског друштва” (Vont 2011: 71).

Другим речима, роман се бави Балрамовим симболичним кретањем из „тамне” Индије ка „светлој” Индији, али које су обе корумпиране и неправедне како сазнајемо из романа.

Адига у роману супротставља два екстрема, Индију изразитог сиромаштва и богату Индију, Индију која се убрзано технолошки развија. Балрам долази из средине где и даље владају феудални економски односи и одлази у град где имамо јасне примере капиталистичког развоја, долази у свет супермаркета и великих тржних центара, подземних железница, компанија, и високих модерних зграда. Балрам се суочава са екстремном економском бедом у родном селу, бедом која је однела животе његове мајке и оца, која ће вероватно однети и живот његовог брата, а

затим, када се запошљава као возач, његова чула се суочавају са светлима велеграда, месту где такође постоје изразите економске и класне разлике, али и месту на коме су многобројна богатства буквално на дохват руке.

Да се окористимо марксистичком терминологијом, радничка класа је жестоко и сурово експлоатисана у *Белом Тиџру*, да ли у свету Таме или свету оне Светле Индије, за радничку класу нема велике разлике, јер у граду су богатства на дохват руке, али готово исто толико недостижна као и у Тами. Оно што свакако јесте разлика између ове две Индије, јесте то да Балрам у граду може јасније и свеобухватније да сагледа своју економску ситуацију, може из прве руке да анализира људе који управљају свим тим велелепним зградама и компанијама, и може да се идентификује са својим надређенима. У свету Таме тако нешто није било могуће, сурови ментални склоп земљопоседника му никада не би дозволио слободу мисли какву је добио од газде Ашока, и Балрам на селу никада не би могао довољно да се приближи својим господарима у физичком смислу. У Тами би Балрам садио пиринач по муљу Мајке Ганге, и не би лагодно посматрао свог газду у ретровизору „хонде сити“.

Аравинд Адига лоцира *Белоџ Тиџра* унутар друштвеног, економског и историјског контекста како би натерао читаоце да схвате како економска експлоатација и ужасан положај радничке класе стоје наспрам идеала и вредности који гравитирају у оквиру једног друштва. „У овом друштвеном систему над којим доминира тржишна економија не само да је урођена вредност људи доведена у питање, него су и узроци љубазности и дугови захвалности диктирани економском ценом” (Vont 2011: 73). Колико је заправо овај друштвени систем деградирајућ сведочи нам изузетно снажна и ефективна сцена у којој Ашокова породица тера Балрама да преузме кривицу уместо Пинки Мадам:

„Затвори у Делхију пуни су возача који су иза решетака јер су преузели кривицу уместо својих господара. Напустили смо села, али нас господари још увек поседују... А судије? Зар не би прозрели ова очигледно изнуђена признања? Међутим, и они су део представе. Узму нешто пара и занемаре упадљива неслагања у случају. И живот иде даље.” (121)

Балрам би поднео жртву за свога господара, односно његову супругу, и чак би се Балрамова породица поносила њиме јер се показао као тако веран слуга. У условима у којима живот стоји и буквално на милост и немилост људима који држе економске узде, Балрам жели да изнађе решење за излазак из ситуације где може свакога тренутка да буде отпуштен, мучен, малтретиран, омаловажан, па чак и послат у затвор на само један хир људи којима служи.

Демократија у Индији, која постоји нешто више од шездесетак година, јесте данас дубоко прожета слабостима и економским разликама које Адига осветљава својим јасним наративним стилем. Демократија у Индији је млада, неразвијена, коруптивна на свим нивоима, од највиших владиних инстанци до полицијских и правних служби, демократија у Индији јесте попрште сукоба све богатијих индустријалаца и техно-

лошких пионира и надирућих социјалистичких политичких структура отелотворених у роману кроз лик Великог Социјалисте, али политичких структура које стоје у тесној спрези са богатим сталежом и које су изразито склоне корупцији.

Оно што јесте позитивно у контексту класне борбе и борбе за правичнију демократију у Индији јесте то да се и неки нови људи појављују на политичкој позорници, обични људи попут Вицаја у роману који је потекао из најниже касте свињара, али који се својом властитом способношћу и амбицијом издигао на ранг озбиљног политичара и човека од одлуке у новом систему моћи у Индији. Адига наглашава промене које се догађају у индијском друштву, и треба посматрати ове промене као суштински позитивне, иако и нове снаге исказују старе слабости, пре свега зато што долази постепено до све већег претапања и изједначавања класа, долазе неке нове структуре људи које желе да искажу своје ставове, и креира се гарнитура унутар индијске политичке арене који се на Западу називају професионалним политичарима. Ти нови људи су ту да поремете постојећи однос снага, ту су да преузму свој део економског колача, а индијском народу остаје да се нада да ће и они профитирати у том беспштедном рату за економску и политичку превласт, а несумњиво хоће јер разлике избацују слабости једног система на отворено.

Теорија мимикрије

Теорија мимикрије Хоми Бабе дозвољава нам да расветлимо један очигледан парадокс, а то је да Балрам убија човека коме се он не само диви, већ кога и имитира. Баба описује међусобан однос између колонизатора који жели да контролише и доминира, и колонизованог човека који жели да имитира колонизатора. Током процеса мимикрије, долази парадоксално до опадања ауторитета самог колонизатора. „Пошто колонизовани успева да размрси супротности које су обично уздизале господаре, налази се простора за развитак субверзивног отпора и начина да се колонијална ситуација превазиђе” (Šotland 2011: 10). Као што је већ напред наведено, Балрам имитира свог господара, дубоко је погођен његовим моралним пропадањем, и на тај начин се стварају услови у којима Балрам контемплира убиство господина Ашока.

Франц Фанон је у свом познатом делу *Презрени на свету* (Fanon 1963) дао изузетно корисно виђење сукоба између колонизованог, потлаченог народа и њихових господара, и између осталог је нагласио слабости новоформиране буржоазије у бившим колонијама. Фанон наиме сматра да је афричка буржоазија настала на упражњеном тлу када су бели господари натерани да оду, и не може сматрати правом буржоазијом, да је то измишљена и на силу сакупљена друштвена група која не дели готово ништа од оног револуционарног и хуманизирајућег карактера који је својевремено красио европску буржоазију. Афричка буржоазија, буржоазија у бившим колонијалним земљама, није и не може бити предводник културног и економског препорода новоформираних независних држава,

између осталог и због тога што су то само јалови покушаји имитирања бивших белих господара.

Иако су многи критичари покушали да оспоре овако радикално виђење Франца Фанона, остаје једна корисна критика недовољно формиране и идеолошки неразвијене друштвене групе предузетника и интелектуалаца који претендују на водећу улогу у озбиљним реформама које предстоје у бившим колонијама. Пренесено на контекст индијског друштва, и тамо је и више него очигледан један недовољно развијени културно-друштвени дискурс, присутна је једна неефикасност званичних институција и приметна је изузетна слабост владавине људи који економски предводе земљу, али који немају никакву јасну визију како креирати државу социјалног и економског благостања, нити су, судећи према Адигиним описима у роману, уопште заинтересовани за такву врсту промена.

Ашок је такав један представник индијске буржоазије, недовољно друштвено активан, недовољно критичан, човек који корумпира званичнике, човек који користи пречице до успеха, који се служи нечасним и непоштеним средствима како би се домогао богатства, човек који доследно репрезентује слабости економске елите и руководећег државног апарата. Ашок је управо онаква врста човека коју је Фанон жестоко и беспошtedно критиковао у свом делу, човек који имитира, и то прилично безуспешно, западне предузетнике и индустријалце, и који жели да на силу опонаша западњачки начин пословања који у Индији никако не успева, и који у Индији није заживео у правом смислу речи. Друштвена одговорност и организација која је ипак присутна у значајној мери у западним државама од стране водећих економских људи, у Индији је као бившој колонији, баш као што је Фанон и страховао, још на самом зачетку, и сачекаће неку нову врсту људи како би се држава Индија извукла из сиромаштва које поприма размере тешко замисливе нама обичним људима.

Моштив насиља као елементи класне борбе

Аравинд Адига ствара социопате од својих главних ликова, и од морално оронулог господина Ашока, и од свог наратора Балрама Халваја, што би у пренесеном значењу гласило како су обе класе у Индији, и класа богате буржоазије, и радничка индијска класа, смртоносно болесне.

Балрам Халваи убија свог газду сломљеном флашом квалитетног вискија, што би такође симболично значило да је Ашока стигао његов немаран однос према свом сопственом животу и претерано уживање у луксузним стварима, као и нехајан однос према свом слуги. Ашок је она врста неодговорног послодавца и неформираниог буржуја коју Фанон критикује, Ашок је уједно и представник модерног индијског послодавца који није више апсолутно бруталан према слугама, и Ашок због свих тих грешака плаћа сопственом главом. Неправедни класни систем у Ин-

дији је дугорочно неодржив, и однос господар-слуга мора нестати, мора се уништити па макар и насилним путем.

Франц Фанон у *Презрени на свету* описује насиље као ослобађајући фактор, као средство хуманизације поробљеног народа, јер колонизовани мора најпре да се ослободи менталних стега које га држе у положају константне подређености. Прво ослобођење Фанон види у главама поробљених народа, види у њиховој друштвеној ангажованости која ће отерати белог колонизатора са њиховог вековног огњишта, и види у просвећењу тог истог народа. Али најпре, треба се ослободити тлачитеља, треба га уништити, и иако Фаноново дело, супротно неким схватањима, не подржава насиље као такво, Фанон види насилан начин ослобађања од ропства као најбоље решење за стварање оптималних услова за стварање једне нове нације, једне нове државе.

„За Балрама, чин убиства доноси осећај моћи и друштвеног статуса, па чак и осећај власништва над сопственом жртвом...” (Šotland 2011: 11). Балрам се путем убиства ослобађа окова који су га држали: „Ждралов син је отворио очи – баш у тренутку када сам му пробио врат – и његова крв ми је попрскала очи. Био сам слеп. Био сам слободан.” (203). Балрам се у крви поново рађа, Балрам слуга постаје Балрам господар сопствене судбине, и Балрам у крви налази сопствено ослобођење. Фаноновски рецепт на делу, насиљем створити објективне услове за афирмацију и развој сопствене личности, насиљем се ослободити ропства, насиљем се докопати човека у себи који је предуго био запостављен.

Преузимањем и друштвеног положаја који је некада заузимао Ашок, процес мимикрије је комплетиран, и Балрам слуга је и дефинитивно постао господар, у пренесеном и у буквалном значењу. Балрам готово у потпуности подражава начин пословања свог бившег господара, корумпира полицијске званичнике, неповерљив је према својим сарадницима, користи се манипулацијом и преваром како би осигурао свој монополски положај који му наравно доноси више новца. Адигина визија се чини нејасном овде, јер ако је Балрам типичан представник пролетаријата, радничке класе, онда он такође бива корумпиран зато што упада у замку капиталистичког начина размишљања и пословања, и Балрам не одступа од филозофије и праксе коју је спроводио његов бивши газда. Адигина друштвена визија остаје замагљена, јер потлачени, када је постао газда, продужава живот односу економских и друштвених снага које стварају сиромаштво, корупцију и смрт.

Трансцедентални моменат у *Белом Тигру*

Кључно питање које *Бели Тигар* поставља јесте: да ли је Балрамов чин убиства нешто суштински изменио и да ли Балрам постаје бољи човек тако што се ослободио ропства?

Одговор је веома тешко дати са апсолутном сигурношћу и квалитет самог романа и лежи у релативној отворености интерпретације убиства које је Балрам починио. Балрам посматран као човек јесте сигурно по-

чинио један гнусан злочин из ког год угла да га посматрамо, и Балрам би по нашим европским моралним начелима ипак требало да испашта за оно што је учинио, макар за то имао и неке веома добре разлоге. Са друге стране, и овде је тешко разграничити где једна врста морала почиње а друга престаје, јер ми који никада нисмо непосредно осетили право ropство тешко да можемо да разумемо потпуно начин на који се људи као Балрам осећају, и тешко је заиста устврдити да би Балрама апсолутно сваки Индијац осудио за оно што је учинио ослањајући се на сопствену традицију и личну савест. Да будемо савршено искрени, и просечан европски читалац навија за Балрама да избегне силу закона и коначно прекине, па макар и насилно, свој мукотрпан и омаловажавајући положај.

Међутим, пошто се овај рад бави класном борбом и класним разликама у индијском друштву, овде ће чин убиства које је Балрам починио бити третиран у контексту класног сукоба, и тако третиран, злочин у роману има итекако добро оправдање, и злочин у контексту сукоба између богатих и екстремно сиромашних чак постаје неопходан чин. Балрам мора да убије, дакле сиромашни морају да се издигну и преузму ствари у своје руке, преузму одговорност за промене које ће се догађати у друштву, и на силу ставе до знања индустријалцима и корумпираним политичарима да се и они питају, и да позајмимо израз од Гајатри Спивак, да и они потлачени, подређени и обесправљени, такође имају Глас. Глас потлачених је глас крви, убиства, насиља, јер другачије подређени не може да говори, другачијим средствима, оним мирнијим, гандијевским методама да их тако назовемо, Глас нико не чује, и то је изгледа оно што и Адига као аутор романа нама сугерише.

Ипак, да се још једном нагласи, Адига није третирао мотив убиства искључиво као буквалан чин, већ као потребу да се један друштвено-економски систем уништи, а сам чин убиства је такође разумео као потребу за неком врстом друштвене акције, не обавезно насилне.

Литература

- Adiga 2008: A. Adiga, *Beli Tigar*, Beograd: IPS Media, preveo Mirko Rajić.
- Fanon 1963: F. Fanon, *The Wretched of the Earth*, Translated by Constance Farrington, New York, Grove Press.
- Sebastijan 2009: A. J. Sebastijan, Drawbacks of Indian Democracy in Homen Borghohain's *Pita Putra* and Aravind Adiga's *The White Tiger* and *Between The Assassinations: A Comparative Study*, *Journal of Alternative Perspectives in the Social Sciences Vol.1, No.3*, India, Kohima, Nagaland: Nagaland University, pp. 635-644.
- Sing 2009: K. Singh, Aravind Adiga's *The White Tiger: The Voice of Underclass - A Postcolonial Dialectics*, *Journal of Literature, Culture and Media Studies, Vol. 1, No. 2*, Shahdol, Government P. G. College, Dept. of English, pp. 98-112.
- Šotland 2011: S. D. Schotland, Breaking out of the Rooster Coop, *Comparative Literature Studies, Vol. 48, No. 1*, The Pennsylvania State University, University Park, PA. pp.1-18.

Vont 2011: L.Want, *The Poetics and Politics of Cultural Studies in Aravind Adiga's The White Tiger, Asiatic, Vol. 5, No. 1*, University of Kashmir, Srinagar, India 2011, pp. 69-77.

Damjan Stevkić

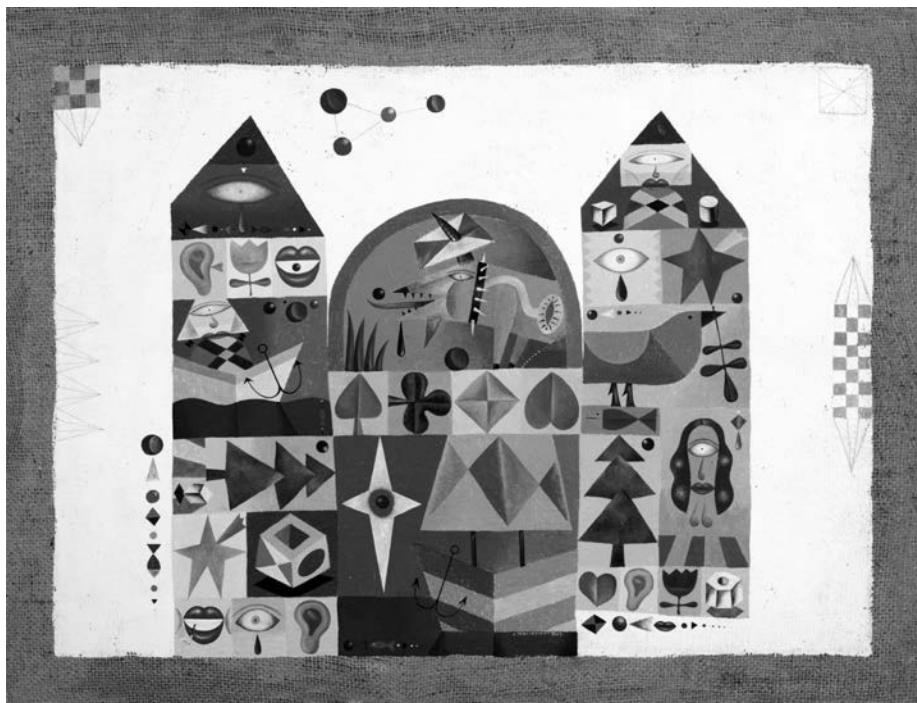
**The class conflict in the novel *The White Tiger*
(winner of the 2008 Booker Prize), by Aravind Adiga**

Summary

The class conflict in the novel *The White Tiger* should not be viewed one-sidedly, and this paper attempts to represent different aspects of the class struggle as represented in the novel, especially the way in which social classes potentially overlap and merge one into the other. Likewise, this paper deals with the process of transition of value judgements in the protagonist Balram Halwai, deals with his alternating moral judgements, and the way in which his class conscience is changing due to the struggle against poverty and repression imposed on him by his masters. *The White Tiger* represents a significant study of class differences in India, and the novel is rewarding in terms of examining the nature and contradictions of the inevitable conflict between different classes within the Indian society.

Keywords: class, class conflict, mimicry, violence, transcendental character of crime

Примљен у јуну 2013.
Прихваћен 22.02.2014.

Опсерваторија на Менхетну, уље на платну, 89×69 цм, 2003.

Радоје Д. Симић¹ и Јелена Р. Јовановић Симић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српски језик

О НАРАТОЛОГИЈИ (НАРАТИВИСТИЦИ) ДАНАС²

Наратологију аутори схватају као полазиште за своја *вербатолошка* истраживања. У овом раду представљен је наратолошки научни програм као нека врста уводних поставки које потребују извесне допуне и исправке.

Кључне речи: наратологија, дескриптологија, аргументологија, вербатологија, текст, дискурс

1. Уводне напомене

1. Наратологија – или наративистика – дефинише се најчешће као теорија приповедања. Она би се могла најпре придружити теорији књижевности, јер јој је у првом плану истраживања књижевно-уметнички приповедни текст. У наше време постала је врло популарна. Термин 'наратологија' предложио је Цветан Тодоров 1969. године (исп.: ЖЕНЕТ 2010: 177; ПРИНС 2011: 122), а посвећено јој је мноштво студија, између осталих и из пера најеминентнијих теоретичара данашњице, као што су Тодоров, Жерар Женет, Ролан Барт, Владимир Долежел, А. Ј. Гремас и др.

а) Но и поред огромног труда који је уложен, и поред ангажмана најбољих умова теоријске мисли о књижевном тексту, јављају се гласови сумње у напредак наратологије, гласови тј. који упозоравају на њену стагнацију и извесну кризу у коју је запала. Тако нпр. Портер Абот (2009: 15) износи неугодан утисак о унутрашњој противречности ове науке. Абот, наиме, признаје да је и његова 'студија' – „неминовно контроверзна. Разлог томе је веома једноставан – све студије наратива су противречне”:

Упркос мноштву живописних и домишљатих истраживања која су се појавила последњих тридесет година и истинском напретку до кога је дошло, још увек нема сагласности поводом било ког кључног питања у проучавању наратива. Ако наратив попут језика представља урођену људску способност коју свакодневно користимо а да тог нисмо свесни, он истовремено представља сложену и недокучиву област, која често пркоси нашим аналитичким способностима.

1 jelenajo@bitsyu.net

2 Овај рад написан је у оквиру научног пројекта 178014 *Динамичка структура савременог српског језика*, који финансира Министарство за науку Републике Србије.

Одмах пада у очи противречност и у цитираном исечку Аботовог текста, о којој аутор додуше не води расправу, али која је белодана. То је на једној страни тврдња да је 'наратив' израз опште људске способности да се изрази, тј. да језиком уобличи целокупност свог духовног бића са свим што сазнањем прима из околног света и што 'производи' сопственим умом, а на другој – да је 'наратив' израз само приповедне делатности, док остали облици језичког испољавања човековог остају ван сфере интересовања наратолога.

б) Ако је тако, а очито је тако, онда је 'симболизацијска' активност човекова далеко шира и сложенија него што је наратолози представљају. У њој се најпре издваја језичка активност 'вербализације' свега што се у људској унутрашњости креће и обликује као мисао, осећај, намера итд., а што је претежно заправо прерада вањског искуства (пропуштеног наравно кроз мрежу унутрашњих процеса и побуда, као и општих културолошких филтера колектива у којем индивидуа живи). Затим долазе други типови симболизацијске активности – помоћу слике, покрета итд. То значи да је наратологија, овако схваћена, преуска да обухвати свој предмет проучавања, и по називу и по дефиницији.

в) У другом правцу посматрана – она је каткад замишљена прешироко: као општа теорија уметничког изражавања. По дефиницији коју налазимо нпр. код Принса (ПРИНС 2011: s. v.), наратологија је део опште теорије уметности: „проучава природу, форму и функционисање приповедања (без обзира на медиј отелотворења)”. 'Приповедање' овде значи симболизацију уопште, али само 'догађаја', дакле само динамичких, а не и статичких видова реалности, и само практичне, а не и виртуелне стварности. То је, по њему: „Представљање (у виду производа и процеса, предмета и чина, структуре и структурирања) једног или више стварних или фиктивних догађаја које (мање или више видљив) приповедач или више њих саопштава једном, двојци или више њих (мање или више видљивих) наратора” (ПРИНС 2011: s. v.). Принс додаје да се не слажу сви са овако широким одређењем наратологије, те да најзначајнији међу њима, Жерар Женет (2010), сматра „да је приповедање, у суштини, начин вербалног представљања, и да укључује препричавање и казивање догађаја језиком, насупрот њиховом извођењу, односно одигравању на сцени”.

2. Но било да се схвата као опште представљање 'догађаја' у свим знаковним системима (језичка материја, слика, глума, филм, скулптура итд.), било да се ограничава на приповедање као језичку појаву, наратологија или наративистика у првом реду се занима за вањске односе: однос приповедача и слушаоца, примаоца ('наратора'), а тек у другом реду за унутрашњу страну и начин градње наративне структуре. И кад се окрене структурним питањима, наратолог се више занима за неодређени појам тзв. 'макронаратива', дакле за веће и сложеније комбинације мањих, опет неодређених 'микронаратива'³, него за стварни језички сас-

3 Додуше, 'микронаратив' се често пореди са појмом 'реченица'. На пример, Мике Бал (2000: 51) узима „реченицу као минималну јединицу текста”, али то чини више с не-

тав и особености, врсте и функционисање минималних јединица, или за начин градње сложенијих.

а) Ако се наука не усредсреди најпре на изучавање базичних састојака и њихових карактеристика, онда је даља градња теоријске зграде увек проблематична. Но овај би се моменат могао превазићи тако што ће се теорија окренути микроструктурама и њиховој накнадној експертизи – да није једног додатног неповољног момента. Наиме, нараторологи се труде да одреде физиономију 'наратива' самог по себи, не водећи рачуна о иначе јасно уоченим суседним јединицама истог нивоа, за које обично немају интересовања. Мике Бал нпр. (2000: 15-16) увиђа да наратија није једини поступак изградње текста, што значи да је 'прича' заправо опет само један од састојака приче, као што су 'догађаји, актери, место и време' састојци о којима прича 'прича':

У тексту се скоро никада искључиво не приповеда. У сваком приповедном тексту се може указати на делове који не износе догађаје већ нешто друго, рецимо мишљење о нечему, изношење онога што наратора потајно мучи и што није у директној вези са догађајима, опис неког лица, места. На такав начин се може посматрати *шита* је речено у тексту, и то онда изделити у приповедне, описне, аргументативне делове. Онда остаје питање како се то исказује. Често постоји јасна разлика између нараторовог стила и стила који припада актерима.

б) Неоспоран је факат да текст у начелу није 'нараторолошки' уједначен – него је по правилу комбинован од различитих пасажа. То би ваљало сматрати темељном темом нараторологије: препознавање језичких и стилских особености наратије у односу на друге врсте 'излагања', као и путева за утврђивање природе и врста текстова као таквих, као разноврсних комбинација основних врста – како рекосмо – излагања. Ауторка је запала у нејасноће и зато што је питање 'како' се нешто исказује у тексту повезала са тиме 'ко' то исказује („разлика између нараторовог стила и стила који припада актерима”), и тиме склизнула у страну од главног проблема. Постоји, међутим, разлика између 'приповедног, описног и аргументативног' стила, и евентуално других, овде непоменутих, и она је у овом односу далеко важнија него она друга – између ауторовог излагања и говора актера. Дистинкција 'аутор' – 'актер' својствена је уосталом по правилу уметничком тексту, те се усмерењем главне пажње у том правцу искључују сви типови 'неуметничких' текстова.

3. И управо ту настаје главни проблем, јер наратора не занимају ти 'други' стилови, тј. начини 'излагања'. Као што га не занимају, друкчије речено, у подједнакој мери ни како су и од којих састојака сачињени текстови „описног и аргументативног” или сл. типа, тако он за другим могућим типовима и стилима и не трага, него се ограничава на наратију у уметничком тексту. А без ширег увида није могуће исправно дефинисати ни приповедни текст, јер ентитети једног система могу бити дефинисани само у узајамној конфронтацији. Многе невоље и

поверењем него са уверењем.

унутрашње контроверзе наратолошких истраживања леже дакле у томе што су она нужно парцијална, а не зна се у односу на шта. Тамни вилајет преко граница света по којем се креће наратолог од битног је утицаја на тај свет. А не знајући какав је тај утицај и откуд долази, какве су темељне особености тих других јединица, истраживач је нужно онемогућен да приђе природи 'наратива' и ограничен је на техничка питања каква су 'ко', 'коме', 'зашто' и 'с којом намером' говори, али не и шта се у ствари дешава кад говори. Суштина проблема остаје изван његових видика.

2. Ойсеџ и истраживачки програм нарашологије

1. Истраживање целог простора комуникацијских процеса, уз примену одговарајуће научне методологија која ће омогућити залазак у дубину и суштину проблема и осигурати систематичност сазнања – неопходан су услов успеха подухвата који је у оквиру наратологије храбро, али без свих неопходних предуслова започет.

а) Узалудан је број покушаја и количина потрошених речи. Нема успеха док се не крене са нулте линије систематски – у свим релевантним правцима: како према 'наратологији', тако и према 'дескриптологији', 'аргументологогији', 'интерпретологији' или сл., дакле: према свим релевантним врстама вербалне активности – уз ваљано вредновање и међусобно поређење резултата.

б) А ту нулту линију за ове дисциплине, или ову дисциплину, ако овако схваћена проучавања дефинишемо као истраживачки програм неке опште дисциплине, представљају лингвистичка проучавања језика на датом структурном нивоу, у којима се заправо сучељавају све разноврсне идеје о језику и његовој природи.

2. На својој страни, и наука о језику остаје у оквирима чије је границе непотребно строго оцртала.

а) За лингвисту је реченица највиши појам којим је спреман и приправан да се бави. Зато је лингвистика текста обележена као искорак на забрањен терен, и доживела по свему судећи тек половичан успех, вероватно услед недовољне припреме за предузети посао. Ту припрему свакако представљају лингвистичка знања, за виша истраживања заправо предзнања.

б) Унапређење лингвистичких знања њиховим ширењем ка простору текста и дискурса не тичу се само посних домишљања о кохезији, дакле надсинтаксичкој организацији помоћу друкчијих механизма него што су они којим оперише синтакса и граматика у целини. Много је важније бавити се типологијом текстовних конституената и текстова управо са гледишта не само прагматичких већ и организацијских функција нижих јединица у оквиру виших, нпр. 'реченице' у тексту, како с правом, али не са неопходним сазнањима о томе важном питању, напомиње Портер Абот (2009).

3. Ако „прича настаје једино путем наративизације” како више наслућујући у недоумици него објашњавајући са свешћу о природи ове

појаве, утврђује Абот (2009: 49), онда би унапред ваљало претпоставити да „deskriptiv настаје, нема сумње, deskriptivizацијом”, „аргументатив аргумент(атив)изацијом”, као и „интерпретатив интерпрет(атив)изацијом” и сл. Али Абот нема⁴ ближег увида у природу и механизме ’нарративизације’ текста или чега другог од чега постаје нарратив или нарративни текст, или шта друго релевантно за познавање нарратива. Још мање се има увида у ’deskriptivizацију’ итд. Нема ни Абот сазнања, нити је себи поставио задатак да сазна, колико је у језику тих ’-(тив)изација’, и како у језику настају.

а) Сабравши схватања изражена у наратолошким студијама већег броја аутора, А. Марчетић (2004: 16) долази до схватања нпр. да „значање једне приче, схваћене као низ међусобно повезаних догађаја, битно је условљено начином на који је прича испричана”, и средствима којима је израђена, рекло би се, дакле језичким елементима и поступцима.

Када се промени начин приповедања – перспектива, приповедачки глас, врста композиције, језичка средства – битно се мења ’смисаони склоп’ целе приче, па самим тим и значење које добијају предочени догађаји. Значење једне приче није условљено само њеним ’садржајем’, низом догађаја који чине њену фабуларну потку, већ и формом којом је тај ’садржај’ предочен [...]

б) Замислићемо се пред овим цитатом, јер сем исправног става о општој зависности структурних својстава текста од језичке и семантичке грађе и начина њихова уобличавања, он сугерира мисао да ’смисаони склоп приче’ настаје употребом средстава од којих прича настаје, као и склапањем у одговарајуће структуре. Постоји ипак и обрнута перспектива: ’смисаони склопови’ не настају из самих речи по себи, већ бар тако што се приређују ’језичким склоповима’, или по некима: што се ови потоњи приређују првима; семантичка структура ’приче’ по нашем схватању претходи формалној⁵. Знаковна биполарност сугерира мисао да изградња текста заправо креће из два правца – из правца семантичких структура, на једној страни, и језичких у ужем смислу речи (дакле језичких јединица и њихових међуодноса у структурама изражавања), на другој. Врхунац градилачког процеса представља међусобно усклађивање структурних елемената једног и другог типа.

4. И баш о „форми којом је ’садржај’ предочен”, или којом се бар до некле и уобличава – у вербално уобличеном виду то је свакако језик – најмање брину наратолози.

4 Хоћемо рећи да нису још пронађене ни јединице које носе дистинкцијске карактеристике нарратива, нити је познат њихов однос према нарративу или сл.

5 Лексика и граматика језичких структура нису средство примарног стварања семантичке структуре, већ у најбољем случају њеног ’прикупљања’ и ’употребе’, њеног уређења и изградње семантичког склопа ’приче’ од те грађе. Обрнуто је, у начелу, на рецептивној страни, јер прималац прво долази у додир са фонијском или графичком материјом и њеним склоповима, тумачи њихов смисао, и гради садржај по њеним ’сугестијама’. Но било како да схватимо однос форме и садржаја – у сваком случају је тај однос кључна појединост о којој ваља водити рачуна у истраживању ’текстовних’ облика у којима се обавља комуникација, између осталог и нарративних.

а) У свим детаљима које ауторка цитираног објашњења наводи, било како да се гледа на однос формалне и 'смисаоне' потке – језик игра битну улогу, па се мора схватити као основа приповедног текста. Ми смо мишљења да је лингвистика кадра помоћи наратологији да своје истраживачке подухвате изведе на прави пут. Истовремено мислимо да наука о језику није склона, нити би лингвисти требало у то да се упуштају, да издвоји само оне појаве у језику које су од помоћи наратолозима, и да се усмери искључиво на наратолошке основе.

б) Потребно је засновати како наратолошке, тако исто и 'дескриптолошке', 'аргументолошке', 'интерпретолошке' или сл. категорије, изградити методе за њихово откривање у језику, дефинисање и класификовање, и објаснити њихова структурна и прагматичка својства и њихове функције у изградњи виших структурних облика. Зато бисмо ми говорили не о наративизацији – него глобално о 'вербализацији', не само текстовних облика, него и дубље: свега што човек има саопштити човеку. Општа научна дисциплина која би обухватила све поменуте облике излагања могла би у том случају добити назив *вербатологија*.

5. Питање је, наравно, где у лингвистичким идејама и особеностима језика пронаћи полазиште за заснивање вербатологије, тј. за истраживање вербализацијских поступака и процеса. Ствар је ипак много једноставнија и лакша него што се и наслутити може. Постоје у лингвистици значајна истраживања у тим доменима, само су окренута у другим смеровима, делом и онима које диктира уоквирење науке о језику у простор ограничен реченицом, како горе рекосмо, а делом целини текста и врстама 'излагања' или стиловима како их горе помену смо – целом ширином.

а) Предмет наратологије и других поменутих дисциплина, одн. вербатологије у целини, лежи дакле између те две перспективе: између микроистраживачких настојања лингвистичке теорије и макро плана функционалне стилистике (СИМИЋ, ЈОВАНОВИЋ 2002).

а1) Примера ради, неки руска теоретичари текста покушавају да утврде основне ћелије из којих се он састоји, а које га карактеришу као 'излагање': нарацију, дескрипцију, аргументацију итд. Резултати тих истраживања од користи су наратологији, али и осталим поменутих дисциплинама. На другој страни, и нека лингвистичка сазнања од великог су значаја у овом погледу. Узмимо само један пример који се сâм по себи нуди. У синтакси глаголских облика детаљно је обрађена 'приповедачка', на једној страни (*Сасџану се медвед, свиња и лисица и реше да сеју њшеницу*), и 'квалификативна' служба неких личних глаголских облика (*Над њиш се наднеле њешке лишице*), на другој (СТЕВАНОВИЋ 1991), па је то ушло чак и у мале граматике српског језика (СИМИЋ, ЈОВАНОВИЋ 2007: 211)⁶.

6 У примерима сличним нашем овдашњем – *На њадинама Јухора расула се села; - У необично складном рељефу његова лица смесџила се два свеџицуава ѓорска извора џамних очџу* – тамо се каже да су „односи представљени као резултат кретања, као

а2) Наратолози нису довољно информисани о тим истраживањима, исто као што су лингвисти незаинтересовани да та истраживања прошире проучавањем улоге ових и других категорија у вишим формама излагања од реченице.

б) Али, наравно, није лако показати праву природу приповедања и писања преко приповедачке и квалификативне употребе глаголских облика и сл., јер су ове врло скромно објашњене. Нпр. дефиниција приповедне функције глаголских облика у граматикама заправо је најчешће циркуларна: 'облици који се употребљавају у приповедању'.

3. *Даље иерсијективне*

1. Наратологија је, по свему судећи, настала из извесних недоумица које су владале у текстологији, и из ње изниклој лингвистици текста (дискурса). Ова потоња је требало да дâ неопходна објашњења за појаве које су почеле мучити текстологе, а које нису умели разрешити. То су управо проблеми структурне изградње текста/дискурса. А на томе терену поколебала се и наратологија, на терену структуре текста.

а) Унапред се мора признати: обе науке, и лингвистика текста/дискурса⁷ и наратологија, покренуле су многа питања о којима се у науци о језику или слабо, или никако није водило рачуна. Ради се о питањима организације глобалних структура, пре свега језичких, али и знаковних уопште. Идеје о томе сабране су и теоријски сажете у тзв. теорију текста или дискурса. Али ова дисциплина је запала у тешкоће услед немогућности дефиниције основних и виших јединица из којих се састоји текст, као и начина изградње текста од тих јединица.

б) Управо су тај проблем уочили руски теоретичари текста, и покушали де се с њим изборе, но њихови резултати остали су на руским бескрајним просторима, и нису имали утицаја на западну теорију текста. Тамо се – на Западу – о проблему јединица и њихове природе почело расправљати управо у наратологији. Но наратологија се усредредила на једну врсту текста, првенствено књижевно-уметничког. Тиме је изборила статус једне од базичних дисциплина књижевне теорије данас.

в) Али не увиђајући једну темељну ствар, тј. да се њена тематика у извесном смислу тиче и науке о језику, и то много дубље и шире него што се то види из наратолошких истраживања, наратологија не може учинити више ни један корак напред, као ни лингвистика текста. Разлог стагнације наратолошких истраживања ми видимо пре свега у томе што се наратологијом баве они стручњаци којима је књижевност основно поље истраживања, те што неке појаве за које је потребно лингвистичко

окамењени покрети, природне појаве заустављене и смирене у необичном поретку облика'.

7 О 'тексту' и 'дикурсу' овде не намеравамо отворати дискусију, јер је тој тематици окренута наша Теорија текста, коју смо управо припремили за штампу (СИМИЋ, ЈОВАНОВИЋ 2013: у шт.). У овом раду поменути два термина употребљаваћемо као синониме.

образовање остају у сенци, или су сасвим запостављене, а од значаја су за ову врсту истраживања. Многи проблеми наратологије морају се укључити у круг језичко-прагматичких, па чак делом и језичко-структурних испитивања.

2. Легитимност оваквог става потврђују основна разјашњења вероватно највећег ауторитета у наратологији, Жерара Женета (2010: 11-12). У три тачке он сажима своје теоријске погледе, и све три се претежно дотичу лингвистике приповедања.

а) Прва се бави 'причањем' као процесом:

У неком примарном смислу – који је у данашњој употреби најуобичајенији и централан – причање је наративни исказ, усмени или писмени дискурс (discours) који извештава о једном догађају или низу догађаја [...]

б) Друга тачка Женетовог истраживачког програма обухвата догађаје који чине предмет, одн. тему или тематику причања:

У једном друкчијем, мање распрострањеном смислу, који је данас код аналитичара и теоретичара наративног садржаја постао уобичајен, причање обухвата след реалних или фиктивних догађаја који чине предмет приповедања и њихове различите међуодnose – такве као што су повезаност, контраст, понављање итд. 'Анализа' приче значи тада да се у истраживање узима комплекс поступака и ситуација које се посматрају саме за себе, без обзира на језички или друге медије, и да нас о њима обавештава [...]

в) „У трећем смислу, који је вероватно најстарији, причање значи још један догађај: овај пут не онај о којем се приповеда, него онај који се састоји у томе да неко прича: сâм акт наратије”.

Без наративног акта не може постојати ни наративни исказ, и сходно томе ни наративни садржај.

3. Јасно је да је наратија нека, или једина врста причања. Али није истина да наративни садржај настаје ни из чега, да се ствара у процесу стварања текста/дискурса и исказном поступку. Истина је, међутим да се 'причањем' сâм садржај на неки начин уобличава и транспонује у интерсубјективно егзистентну појаву која се зове информација, и да исказ, дакле језичка форма у коју се у наратији обликује информација, – чини у свему томе основну полуу.

а) У анализи наративног кода заобилазити исказ, по себи значи промашај. Ту је Женет потпуно у праву. Ми смо, у свему томе, мишљења да наративни садржај бар делом, и бар у неким аспектима претходи настанку језичког облика. Исказ уобличава, а не 'ствара' садржај у смислу примарне креације.

б) То би био апсурд⁸ и у односу на уметничку фикцију: и она не настаје ни из чега, већ из искуственог материјала и духовних резерви у које

8 Сапир-Ворфова теорија о примарности језика у односу на мисао појединца и колектива, без обзира на снажан Хумболтов ауторитет на који је ослоњена, и на домишљатост са којом је изведена, у тако екстремним формулацијама није научно прихватљива (СИМИЋ 1997: 178-180).

се тај материјал укључује, и из којих бива у прерађеном виду активирана 'фикција', са тзв. 'експонативном' доградњом.

Цитирана литература

- Abot 2009: Н. Porter Abot, *Uvod u teoriju proze*, Београд: Службени гласник.
 Bal 2000: М. Bal, *Naratologija, Teorija proze i pripovedanja*, Београд: Narodna knjiga.
 Genette 2010: Gérard *Die Erzählung* – 3. Aufl, Paderborn: Wilhelm Fink.
 Marčetić 2004: А. Marčetić, *Figure pripovedanja*. Београд: Narodna knjiga.
 Prins 2011: Дž. Prins, *Naratoški rečnik*, Београд: Службени гласник.
 Simić 1997: R. Simić, *Uvod u filozofiju stila*, Београд: Univerzitet u Beogradu.
 Simić, Jovanović 2002: R. Simić, J. Jovanović, *Osnovi teorije funkcionalnih stilova*, Београд: Jasen.
 Simić, Jovanović 2007: R. Simić, J. Jovanović, *Srpska gramatika*, Београд: NDSJ i Jasen.
 Simić, Jovanović 2013: R. Simić, J. Jovanović, *Teorija teksta*, Београд: Jasen.
 Stevanović 1991: М. Stevanović, *Savremeni srpskohrvatski jezik (gramatički sistemi i književnojezička norma) I-II*. – 5. izd. Београд: Naučna knjiga.

Radoje D. Simić

Jelena R. Jovanović Simić

ON NARRATOLOGY TODAY

Summary

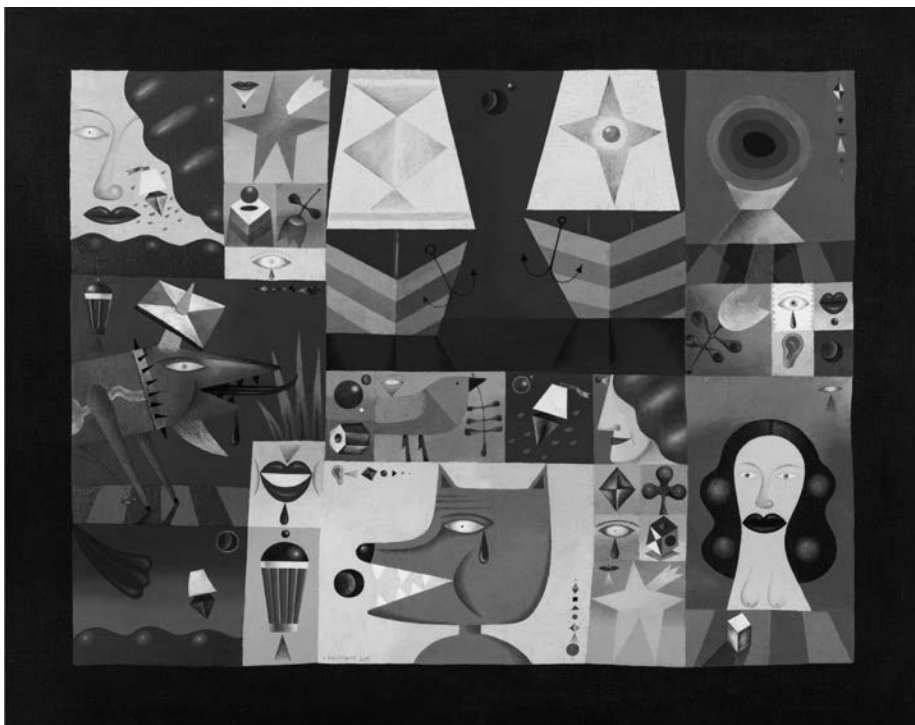
The paper discusses narratology and its position in the system of related disciplines. The conclusion is that narratology has ended up in a certain crisis and that the crisis has been caused by the limited views and scientific methodologies realized in this discipline. The help of linguistics is necessary, as well as a frontal approach to all forms of expression of the same order as narration, such as description, argumentation, explication etc.

Keywords: narratology, descriptology, argumentology, verbatology, text, discourse

Примљен 31.01.2014.

Исправљен 18.02.2014.

Прихваћен 26.02.2014.

Сан, уље на платну, 100×80 цм, 2007.

Никола И. Рамић¹

Филолошко-уметнички факултет

Крагујевац

ЛЕКСИЧКА ЛАКУНАРНОСТ И ТЕРИТОРИЈАЛНА РАСЛОЈЕНОСТ ЛЕКСИКОНА²

У овом прилогу настоји се указати на неке аспекте прожимања дијалекатских лексичких подсистема и лексикона стандардног језика. Посебно се анализирају дијалекатске варијације које су у вези са начином испољавања лексичких празнина, или начином њиховог попуњавања. Лексичке празнине представљају потенцијал који омогућава актуализацију потенцијалних јединица, а погодан начин њиховог попуњавања јесте преузимање недостајућих лексема из лексичких подсистема, идиома у којима функционишу. Међутим, лексичке празнине као лингвопсихолошки феномен опстају, јер се лексички системи никада не реализују у потпуности, и дио могућности остаје искључиво у њиховим потенцијалима.

Кључне ријечи: језик, дијалекат, стандардни језик, лексикон, лексема, концепт, лексичка празнина

0. Дијалекте, као територијалне варијетете језика, карактерише низ језичких црта које су њихова специфична обиљежја. Дијалекатске специфичности показују се на свим нивоима језичке структуре, а њихове манифестације су разноврсне. Велика разноврсност варијација у лексичкој сфери проистиче из карактера лексикона да је најобимнија и најсложенија језичка структура. Основу лексичког система једног дијалекта чини општеупотребна лексика, а дијалекатске варијације у оквиру укупне лексике која се користи у неком народном говору својствене су сваком идиому формираном територијалним раслојавањем језика. Дијалекатски лексички подсистеми функционишу као заокружене цјелине, али су са осталим лексичким подсистемима језика, формираним територијалним и другим врстама раслојавања, у непрекинутом односу прожимања и међусобног допуњавања. Уједначавање у сфери лексикона у језику у цјелини, усљед дјеловања унутарјезичких и изванјезичких чинилаца, и потирање варијација које се сматрају резултатом територијалног раслојавања, развојни је процес, али у језику су активни и они чиниоци који условљавају промјене које резултирају новим варијацијама³.

1 nikola_ramic@yahoo.com

2 Рад је урађен у оквиру пројеката 178014: *Динамика стиркуитуре српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

3 Дијалекти су основна лексичка база стандардноме језику, а у случају српског језика, који спада у језике са тзв. новијом стандардизацијом, тај однос почива на темељима базираним на идеји о потпуном приближавању дијалеката и стандардног језика.

Идентификација и опис дијалекатских лексичких специфичности, било да се ради о резултатима промјена, или се ради о чувању већ постојећих варијација, јесте карактеризација појединих дијалеката у том домену, а значајно је и за опис језика у цјелини.

1. Промјене у дијалекатским лексичким подсистемима све су интензивније и они се убрзано богате и усложњавају због наглих промјена које се тичу услова живљења и подизања нивоа образовања типичних носилаца дијалеката. Развојни процеси у лексичко-семантичким системима дијалеката и стандардног језика све изразитије се приближавају усљед заједничких унутарјезичких законитости које их обликују, а дијалекти све више постају подложни развојним законитостима које су у вези са изванјезичким факторима на сличан начин као и стандарднојезички идиом. Иако се обично тзв. интелектуализација и интернационализација језика везује за стандардизовани идиом, и у дијалекатским лексичким подсистемима све више је лексике која се везује за цивилизацијску надградњу, а са друге стране, дијалекатски израз све изразитије је присутан у књижевноумјетничком стилу⁴.

2. Развојни процеси који приближавају дијалекте и стандардни језик ипак не воде потирању дијалеката, нити укидају могућности јављања варијација у дијалекатским лексичким подсистемима⁵. Дијалекатске лексичке специфичности посебно јасно су изражене онда када је у питању неједнака заступљеност појединих лексема и њихових семантичких реализација у њима у односу на стандардни језик, као и на друге идиоме. То је свакако у вези са различитим начинима сегментације стварности (које условљавају ванјезички фактори), што се манифестује разликама у концептуализацији физичке и менталне реалности и језичкој интерпретацији стварности у различитим локалним говорним колективима⁶. Варијације се могу испољавати и онда када разлика у концептуализацији нема, или оне нису изражене у мјери која би варијације генерисала, јер је чињеница да у различитим идиомима истога језика за језичко представљање истих концепата могу функционисати различити језички изрази.

3. Сви дијалекти једног језика заједно са стандардизованим идиомом образују одређену матрицу у којој постоје лексичке празнине које су системске, али у многим случајевима дио тих празнина не поклапа се у свим идиомима, тј. у неким идиомима јављају се лексичке празнине, док у другима лексема на таквим мјестима у систему функционишу (isp. Osovjecki 1982: 81). Такве празнине унутар лексикона појединих идиома

„Идеал би био да се једног дана књижевни и народни језик покlope; али би се и тада у различитим крајевима (као што је било са грчком „коине“) створили дијалекти тог књижевног народног језика” (Belić 1959: XXIV).

4 О развојном прожимању стандардне и регионалне лексике у умјетничком тексту исп. Radović-Tešić 2009: 154-166.

5 О постојању лексичких специфичности у дијалекатским лексичким подсистемима свједочи грађа из дијалекатских рјечника и она која је у општедескриптивним рјечницима квалификована као покрајинизам или/и дијалектизам. Исп. и фусноту 1.

6 „Свака култура активнише специфичан апарат симбола у коме се свако друштво идентификује” (Benvenist 1975: 38).

једнога језика јесу виртуелне јединице које функционишу у некој схеми односа, унутарјезичке међуподсистемске лакуне (v. Vikova 1998: 136). То су семеме без лексема, мисаони обрасци, концепти који су латентне јединице, и њих треба разликовати од међујезичких лакуна којима се показује недостатак еквиваленције лексема између лексикона двају језика, првенствено због анизоморфизма језика израженог у различитим организацијама десигната.

4. Дијалекатске варијације карактеристичне за неке локалне говоре које се тичу лакунарности потпуније би било могуће сагледати само у условима који дозвољавају приступ свим чињеницама које се односе на лексичко-семантичку структуру лексикона дијалекта којем говор припада, уз анализу стандарднога језика или некога другог дијалекта – уколико се сравњивање врши у том погледу. Томе би морао претходити потпуни лексикографски опис и семантичка анализа свих јединица које у датим идиомима функционишу. Тек након тога, поредбеном анализом лексичких подсистема, било би могуће утврдити у којим све позицијама се лексичке празнине испољавају, и извршити њихову систематизацију. У нашим приликама таквога описа локалних лексичких подсистема нема, па је стога о оваквој врсти лексичких празнина могуће говорити начелно, уз идентификацију појединачних примјера и карактеристичних позиција у којима се могу очекивати. У овом прилогу настоје се образложити могући разлози изостајања преласка лексема из идиома у којима функционишу у друге идиоме у којима се празнине јасно уочавају, што би било очекивано с обзиром на чињеницу да су сви идиоми јединственог језика у непрекинутом односу прожимања и међусобног допуњавања.

5. Дијалекатске варијације испољавају се не само постојањем или непостојањем лексичке празнине у неком од идиома, него и начином превазилажења недостатка лексеме. Посебно лако су уочљиве лексеме које се у дијалектима појављују при отклањању системских празнина у сфери антонимије, односно при језичкој реализацији концепата којима су покривени појмовни домени који се супротстављају. Одсуство паралелизма између ријечи и мишљења и недостатак одговарајуће лексеме којом би био покривен један од појмовних домена у већини дијалеката и у стандардноме језику није препрека разумијевању да су домени у опозицији, нити се доводи у питање релација у лексичком систему која функционише по принципу бинарних опозиција. Нпр. у западнијим штокавским говорима придјеву *жедан* семантичким садржајем супротставља се придјев *гасан*: Кад је човјек жељан воде, пића, онда је жедан, а кад загаси своју жеђ, онда је гасан. – Хвала! Не могу пити, гасан сам већем! (Прије-

дор, Борј.)⁷. Очигледно је у питању „једна ријетка а потребна ријеч”⁸, јер лексема *гасан* не функционише у стандардном језику⁹ нити је значајније присутна у лексиконима других дијалеката. Таква празнина, неименовани концепт („који је утолио, угасио жеђ”) који несумњиво функционише и у другим идиомима у опозицији са именованим концептом *жедан* („који осјећа потребу за течномшћу”), при актуализацији налази описни језички израз¹⁰.

6. Када се ради о недостајућим члановима у творбеној структури¹¹ у јасно омеђеним семантичким пољима, онда су локалне специфичности

7 Поред овога примјера употребе, из Речника САНУ су и примјери: Кад неко некоме нуди да пије, а овај не може, он одговара: Гасан сам, не могу више! (Босна, Кашик. Р.). Ја сам сита, хљеба нећу; ја сам гасна, воде нећу (БиХ, Глик 1, 56). У овом раду су сви примјери употребе, уколико није другачије назначено, из Речника САНУ.

8 Управо тако насловљен је чланак Асима Пеце у којем се говори о распрострањености и употребној вриједности лексеме *гасан* (Ресо 1956: 117-120). „Као што је познато, у књижевном језику имамо према *гладан* опозитум *сити*, али према *жедан* није обичан или се врло ријетко чује било који придјев као његов опозитум.” (И. 117). Значајно је напоменути да је тако, према Пециним истраживањима, и у другим словенским језицима, а и у неким несловенским, њемачком и француском нпр. (И.).

9 У рјечнику стандардног језика (Речник СЈ) лексема није наведена, док је у Речнику САНУ наведена, али није квалификована као покрајинизам, због увјерења да не постоје препреке њеном ширем подруштвљавању. У Рјечнику ЈАЗУ придјев *гасан* такође је потврђен, али са нешто другачијим реализацијама („који гаси” и „који припада гашењу”). П. Скок у свом етимолошком рјечнику наглашава да је потврда за придјев *гасан* из Босне и да му је значење супротно ономе што означава *жедан*.

10 Према запажањима М. Пешикана „системи у лексци изражени [су] у знатној мери условно, неравномерно, тако да тражење ‘математичке’ правилности у језику носи опасност својеврсне схематизације или идеализације, присутне у многим лексиколошким анализама” (Pešikan 1970: 102).

11 Када се говори о лексичким празнинама у лексиконима онда се најчешће анализирају овакве позиције и позиције које се идентификују анализом хипонимских структура. Написано је нпр. доста радова о нормативној (не)прихватљивости *nomina feminina*, неологизама који су све присутнији у свим језицима, па и у српском језику, а чије јављање јесте један од видова усложњавања лексикона. Један од аргумената којим се оправдава њихово промовисање јесте и увјерење да се тиме попуњавају лексичке празнине. Тачно је да лексичке празнине отварају могућност увођења нових јединица, али је за ширу прихватљивост сваке од њих појединачно (макар због специфичног фонетског склопа који их конституише) потребно испуњавање и низа других услова (о критеријумима вредновања нових ријечи в. Оташевић 2008: 52 – 58; в. и тамо наведену литературу). Цивилизацијска лексика, а томе слоју углавном припадају родно означене лексеме о којима се у новије вријеме говори, због тога што се односе на лица женскога пола која постају носиоци одређених занимања што доскора нису могла бити, продире и у дијалекте и њима се прилагођава, па је то свакако подручје у којем ће се дијалекатске варијације повећавати уколико експлицитна норма не буде пажљиво спровођена. Тако је просто због тога што дијалекти имају природну, имплицитну норму која ће елиминисати „наметнуте” језичке облике, оне који не буду задовољавали основне критеријуме прихватљивости неологизама било које врсте па и ових, као што су нпр. ефективност, лакоћа изговора, „благозвучје” итд. Имплицитна норма, поред експлицитне, функционише и у стандардизованом идиому на сличан начин. Укупна језичка норма ограничава творбене могућности, и не пропушта оно што је остварено за потребе тренутног комуникативног чина, а мимо укупних правила система. На то се некада надовезују и прагматичке немогућности. Усљед оваквих промјена дијалекатске специфичности

често снажно условљене ванјезичким факторима. Социјалне прилике у којима говорници живе узрокују јављање неких језичких облика у локалним говорима који нису шире подруштвљени нити су у оквиру лексикона стандарднога језика, мада је извјесно да концепти учествују у сазнању свих носилаца језика због позиције унутар семантичког поља, без обзира на то да ли се лексема јавља или се не јавља. Нпр. у инвентару јединица које се формирају у оквиру деривационих гнијезда лексема којима се означавају годишња доба могу се појављивати лексеме неједнаког статуса с обзиром на територијалну раслојеност језика. Тако се, поред општепознатих лексема *зимовати*, *зим(н)иштије*¹², *зимовалиштије*, те *лејшовати* / *љетшовати*, *лејшовалиштије* / *љетшовалиштије*, *лејиштије* / *љетиштије*, у Речнику САНУ наводе и деривати мотивисани лексемама *јесен* и *прољеће*, који се квалификују као територијално раслојена лексика. Може се запазити да је уобичајено да се у неким крајевима говори *јесеништије* (односно *прољејштиштије*) / *јесеновиштије*, са значењима „мјесто гдје се проводи јесен (односно прољеће), гдје се јесенује (односно прољетује), јесење (односно прољетње) пребивалиште” и „мјесто где се стока преко јесени чува и напаса, јесењи пашњак; јесења испаша”: У средњој Херцеговини постојала су села на мјестима негдашњих јесеништа и прољетишта (Дед. Ј. 3, 113); Ако се у јесен дуже остаје у „средњим травама”, онда се та мјеста зову „јесеништа” (И., 53); Њихови [су] преци „излазили са стоком на Јесеновишта у Томиће у Бјелицама а на зимовник ћерали су стоку на Љуботин ...” (ЦГ, Ерд. 7, 16). Потврда из других крајева српске језичке територије нема. Првостепени деривати *јесеновати* и *прољешовати* / *прољејшовати*, према ономе што се наводи у рјечницима, означени су као општеприхваћени и стандардизовани језички облици, али остаје утисак, и због степена посвједочености, да је у многим идиомима и на тим мјестима лексичка празнина.

могу се испољавати као лексичке празнине у склопу појединих творбених структура у локалним говорима, и као јединице које у другим говорима буду попуњавале те празнине. Осим тога, при анализи односа у оквиру оваквих структура неопходно је имати у виду потребу различитог приступа граматичким и лексичко-семантичким категоријама (граматички род ~ природни род) (isp. Nikolić 2003/2003: 192), као и језичку законитост о асиметрији језичкога знака, због стања неусталене равнотеже ознаке и означенога (v. Suprun 1983: 350-351). Референтном анализом да се закључити да се нпр. и са *учиштељица* и *учиштељ*, као и *навијачица* и *навијач*, *психолошкиња* и *психолог* итд., може упутити на особе женскога пола, иако на пол указују само прве лексеме у наведеним паровима. Анализа ових бинарних корелација потврђује да се ту суштински испољава граматичка лакуна.

Изразите су разлике у степену попуњености поља уређених по хипонимијском принципу у дијалектима и у стандардном језику, па и између појединих дијалеката. То је увелико условљено разликама у степену познавања законитости које владају у изванјезичкој стварности од стране носилаца појединих идиома, као и неједнаким односом према потреби спецификовања референата, што често доводи или до неутрализација хипонимијских односа, или до њиховог даљег развијања и спецификовања. У систематизацији хипонимијских структура у појединим идиомима због тога значајно мјесто заузимају лексичке празнине, семеме без лексема.

12 Разлике у начину творбе, или у фонетскоме склопу лексема, овдје се наводе само због посвједочености, а не тичу се лексичко-семантичке анализе.

Истраживања у оквиру семантичких поља сличне организације показала би какве су разлике у степену њихове попуњености лексемама у дијалектима и у стандардном језику, односно у којој мјери су организације концепата (не)подударне. Свим говорницима српскога језика разумљиве су нпр. лексеме којима се означавају они који се баве чувањем стоке, али је већина тих лексема само у појединим дијалектима у оквиру активног фонда, док се у оквиру других ријетко употребљавају, или се никада не користе: „Сва чељад, која пази благо, зове се чобан ... само кадикад чују се ричи волари, овчари, козари, јањчари (Пољица, Иван. Ф., ЗНЖ 9, 263)”. Исто тако, *зоведина* је општепознато, као и *јагњешина*, *пилешина* и сл., а *кравешина* као ознака за „кравље месо” је дијалектизам који је посвједочен само у Лици (Арс.), мада концепт учествује у сазнању свих носилаца језика. Семантичке карактеристике овакве лексике опредјељују њихове позиције у парадигматској сфери у лексичким подсистемима у којима функционишу, а управо та мјеста у подсистемима у којима лексеме нису познате заузимају концепти који нису језички остварени.

7. Дијалекатски лексички подсистеми јесу у односу сталног узајамног прожимања са лексиконима других идиома, па и са лексиконом стандарднога језика, а могућности преузимања недостајућих лексема су отворене. Уколико се разумије да су неименовани концепти несумњива чињеница у неком идиому, онда се поставља питање због чега лексеме које већ функционишу у неком од дијалеката нису општеприхваћене, како би паралелизам између ријечи и мишљења био успостављен, посебно због тога што је преузимање (и позајмљивање из других језика) лексема погодан механизам уклањања празнина и један од начина увођења нових јединица и обогаћивања лексикона

Тачно је да празна поља омогућавају актуализацију потенцијалних јединица (isp. Оташевић 2008: 47), али треба имати у виду да се лексичке празнине јављају због тога што се могућности система никада не реализују у потпуности, и да дио тих могућности остаје искључиво у потенцијалима (Osovjecki 1982: 64). Осим тога, свака употреба нове ријечи никако не значи по правилу улазак нове јединице у лексички фонд (Pešikan 1970: 120). Нешто што већ постоји као појмовна јединица у свијести говорника, концепт који се у неком говорном колективу јасно запажа, језички се може различито представљати, што значи да при актуализацији не мора бити у питању једночлани номинат.

8. У систему парадигматских односа у појединачним лексичким подсистемима једнога језика концепти имају језички израз у виду једночланих номината или га немају, мада они могу функционисати у свим подсистемима и језички бити представљани на синтагматској равни различито – једнорјечно, или у виду неке вишечлане конструкције. Различитост у манифестацијама у различитим идиомима јесте питање репертоара језичких средстава која стоје на располагању и избора из тих средстава. Празна поља јесу својеврстан потенцијал, јер су њиховим по-

стојањем отворене могућности преузимања (и грађења) недостајућих јединица, али су отворене и могућности другачијег начина изражавања и језичког представљања изванјезичке стварности.

9. Лексичка структура дијалекатских подсистема подложна је уобличавању које може резултирати територијалним варијацијама због начина комуникације, јер је у свакодневним разговорима, који су основни вид остваривања дијалеката, уобичајена слободна интерпретација значења лексема, значајно опередијена језичким и изванјезичким контекстом, и због предмета комуникације, пошто ванјезичка стварност и услови у којима носиоци дијалекта живе одређују присуство и начин постојања појединих лексичких јединица и њихов распоред унутар лексичко-семантичких поља у којима су оне организоване. У комуникативном акту, на синтаксичкој равни, јединице се комбинују, а лексеме које недостају замјењују се рашчлањеним изразима¹³, па се смисаони садржаји именују са неколико ријечи. Усмена реализација језика погодује рационализацији сажимањем јединица које се комбинују да би се такви смисаони садржаји представили, што може резултирати њиховом замјеном једнорјечним номинатима¹⁴, посебно дериватима који се творе по продуктивним творбеним моделима. Међутим, таква реализација језика неријетко дозвољава „формулисање” јединица које нису општеприхватљиве. Због тога су на мјестима на којима се оне појављују, у некој схеми односа у неком од локалних идиома, у другим идиомима лексичке празнине. Празна поља у дијалектима тако, поред „срећно” створених јединица које постану стабилне и као лексикализоване расположиве и другим идиомима, могу попуњавати и колоквијални изрази, па и окационализми, што је све својствено говорном остваривању језику. Такве јединице срећу се у свим народним говорима, а наспрам њих у другим идиомима стоје и опстају празна мјеста, неименовани концепти који су виртуелне лексичке јединице.

Литература

Bartminjski 2011: Ježi Bartminjski, *Jezik – slika – svet: etnolingvističke studije*, priredio Dejan Ajdačić, prevela Marta Bjeletić, Beograd: SlovoSlavia.

Belić 1959: A. Belić, *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*, knjiga 1, Uvod, Beograd: SANU.

Benvenist 1975: E. Benvenist, *Problemi opšte lingvistike*, prevod i pogovor Sreten Marić, Beograd: Nolit.

Bikova 1998: G. V. Bıkova, *Vnutriazykovaja lakunarnost' v leksičeskoj sisteme russkogo jazyka*, Blagovещensk.

¹³ Појам може бити именован импровизованим описним изразом или лексикализованим синтагмом (Pešikan 1970: 121).

¹⁴ Тенденција ка језичкој економији унутарјезички је стимуланс који омогућава појаву нових лексичких јединица (исп. Оташевић 2008: 48 и тамо наведену литературу).

- Nikolić 2002: M. Nikolić, Prirodni i gramatički rod imenica, Beograd: *Naš jezik*, XXXIV/3–4, Beograd, 181–194.
- Osovjecki 1982: I. A. Ossoveckij, *Leksika sovremenennih ruskih narodnih govorov*, Moskva: Nauka.
- Otašević 2008: Đ. Otašević, *Nove reči i značenja u savremenom standardnom srpskom jeziku*, Beograd: Alma.
- Peco 1956: A. Peco, Jedna rijetka a potrebna riječ, Beograd: *Naš jezik*, VII, Beograd, 117–120.
- Pešikan 1970: M. Pešikan, *Naš književni jezik na sto godina poslije Vuka*, Beograd: Biblioteka Društva za srpskohrvatski jezik i književnost SR Srbije.
- Radović Tešić 2009: M. Radović-Tešić, *S rečima i rečnikom*, Beograd: Učiteljski fakultet.
- Rečnik SANU: *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*, 1–18, Beograd: SANU.
- Rečnik SJ: *Rečnik srpskoga jezika*, Novi Sad: Matica srpska.
- Rečnik MS: *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, Novi Sad: Matica srpska, Zagreb: Matica hrvatska.
- Rječnik JAZU 1903: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII, Zagreb: JAZU.
- Suprun 1983: Suprun A. E., *Общее языкознание*, Minsk: Вышэйшая школа.

Nikola I. Ramić

LEXICALLY EMPTY WORDS AND THE TERRITORIAL DISTRIBUTION OF LEXIS

Summary

This article aims to display some aspects of interrelatedness between dialectal lexical subsystems and standardized lexis. Particular attention has been paid to dialectal variations related to the way lexical emptiness are manifested or the way they are filled. Lexically empty words represent a linguistic potential which enables an actualization of potential units and allows for the enrichment of lexical subsystems by adopting the missing lexemes from other idioms. However, lexical emptiness as a linguopsychological phenomenon survives, because lexical systems are never fully realized, and part of their possibilities remains exclusively in potential.

Keywords: language, dialect, standard language, lexis, lexeme, concept, lexical emptiness

Примљен 29.01.2014.
Исправљен 14.02.2014.
Прихваћен 24.02.2014.

Јелена В. Грубор¹Друга крађујевачка гимназија, Крађујевац
Филолошки факултет Универзитета у Београду

РОДНО ОЗНАЧЕНЕ ЛЕКСЕМЕ ЗА НАЗИВЕ ЗАНИМАЊА, ЗВАЊА И ТИТУЛА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Истраживање је подстакнуто јавном полемиком у српском друштву поводом коришћења и евентуалне стандардизације родно лексикализованих назива за занимања, титуле и звања у српском језику. Будући да се на основу ставова могу предвидети тенденције у језичком понашању, главни циљ истраживања јесте да се утврди генерални став испитаника према наведеној теми, као и да се утврде најчешћи квалификатори везани за (не)употребљавање ових лексема. У истраживању је учествовало 30 говорника српског језика, са подједнаком заступљеношћу женских и мушких испитаника, различитог степена образовања, из различитих географских подручја. Узорак је испитан техником полуструктурираног интервјуа, а добијени резултати су анализирани помоћу квалитативне анализе. Основни закључци су да мушки испитаници генерално имају умереније ставове према овој теми, и да највећи део испитаног узорка припада *култури стандардног језика*. Испитаници промене у језику доживљавају као неелегитимне и неприхватљиве јер се промене перципирају као *грешке* у језику који представља *културно благо* српског народа.

Кључне речи: језичке промене, култура стандардног језика, родна равноправност, родно означене лексеме

1. Уводне напомене

Због реакција српске јавности поводом извођења, коришћења, па и потенцијалне стандардизације родно означених лексема за називе занимања, звања и титула (у женском роду), ауторка овог рада ће се позабавити питањем како један део становништва Србије реагује на ову појаву. Издвајају се два супротстављена становишта у српском друштву: прво чине лингвисти који креирају језичку политику и планирање у нашој земљи, друго, социолингвисткиње, и невладине организације које се боре за људска права, родну равноправност и сл. Ове полемике су привукле пажњу широке јавности у скоријој прошлости, што се огледа у помало непромишљеним изјавама, као и превише страственим текстовима атрактивних наслова у нашој штампи (Клјајић 2007; Stanković 2007; Terzić 2006 и др). Самим тим, наведена тематика заслужује подробнију анализу јер представља актуелно питање у нашем друштву.

1 bram.english@yahoo.co.uk

Пре кратког осврта на досадашња истраживања која су спроведена из области језика и рода (поддисциплине социолингвистике), потребно је дефинисати концепт *род*. Савремена лингвистика инсистира на раздвајању термина *пол*, који је одређен биолошким критеријумом, и *род*, који је друштвено конструисан (Filipović 2009a; Polston, Taker 2006 и др). Филиповићева (2009c: 109) дефинише род као „друштвену категорију која се развија и мења током живота и која корелира са великим бројем других друштвених варијабли, које такође варирају од једног животног доба до другог.” Дакле, род као друштвено-културолошки конструкт настаје и развија се у интеракцији са осталим друштвеним варијаблима (Џешир 2008). Другим речима, идентитет говорника представља склоп различитих друштвених варијабли (род, класа, узраст, раса, етницитет, занимање и др), и условљен је различитим делатним заједницама и/или друштвеним мрежама којима појединци припадају, односно у којима у динамичном смислу мењају и модификују свој идентитет, али и креирају нови идентитет и идентитете (Mekini, Norton 2008).

Рана истраживања у Србији, уско повезана са предметом истраживања, углавном су се бавила или утврђивањем фреквентности употребе лексема за називе занимања, звања и титула (нпр. Berisavljević 1986; Milanović 1981; Savić 1981 и др), или давањем практичних решења и предлога на ову тему (нпр. Savić 1995)². У новијим истраживањима која полазе од савременијих лингвистичких теорија, ова појава се третира као друштвено и културолошки условљена, и као производ језичких идеологија, насталих као последица традиционалног културног модела (нпр. Filipović 2011).

У нашем раду, предмет изучавања јесте реаговање говорника српског језика на наведену појаву, и генерални став према коришћењу већ постојећих (стандардизованих) и увођењу нових (нестандардизованих) лексикализованих назива за занимања, звања и титула за означавање особа женског пола. Дакле главни задатак је утврдити шта испитаници мисле о извођењу и коришћењу родно означених лексема. Будући да ауторка има мишљење да језичке промене имају вертикалну путању, тј. крећу од говорника и незваничних употреба, а потом, под условом да су довољно фреквентне и да су довољно дуго у језичкој употреби, доспевају до језичких планера, који доносе одлуке о њиховом потенцијалном уврштавању у званични језички регистар, испитивање мишљења говорника једног језика представља веома важан аспект ове динамике.

Пошто се утврђивањем ставова могу предвидети тенденције у понашању (Rot 2003: 316), у овом случају језичком понашању, неопходно је истражити како говорници као припадници једног друштва поимају ову појаву и какве *поруке* леже у основи њихове перцепције, те су основна истраживачка питања рада следећа: (1) који је генерални став говорника према овој теми, и (2) шта лежи у основи тог става?

2 И неки савременији радови се баве давањем практичних решења и предлога (нпр. Savić 2011).

2. Методологија истраживања

Истраживање је дескриптивно, и нема за циљ да предлаже нека нова практична решења, нити да промовише *конзервативније* или *модерније* лингвистичко становиште, већ има основни циљ да утврди општи став испитаника и квалификаторе којима се наведена појава најчешће карактерише. Рад је уводног карактера и има задатак да пружи могући основ за будућа истраживања из наведене области. Резултати истраживања могу послужити за креирање упитника којим ће већи број испитаника бити тестиран писаним путем, како би се квантитативним путем утврдиле тенденције везане за појаву (не)коришћења родно означених лексема.

2.1. Узорак

У истраживању је учествовало 30 говорника српског језика различитог узраста, од 25 година до 64 ($M=38,29$; $SD=11,94$), са подједнаком заступљеношћу особа женског и мушког пола, српске националности. Иако националност није била предуслов за учествовање у истраживању, присуство само српске националности представља игру случаја. Испитаници припадају различитим географским подручјима, односно потичу и/или живе у различитим градовима Србије (Зрењанину, Београду, Крагујевцу, Нишу и сл). У погледу образовања, испитаници чине особе са различитим степеном образовања, и то: IV степен стручне спреме чине особе са завршеном средњом школом, VI степен особе за завршеном вишом школом, VII/1 степен особе са завршеним факултетом, VII/2 степен особе са завршеном магистратуром и VIII степен особе са завршеним докторатом. Најмање заступљене категорије јесу VII/2 и VIII степен стручне спреме јер су испитаници из наведених категорија представљали циљну групу ранијих истраживања.

Испитаници представљају градско становништво из разлога што промене у данашњем српском језику, према мишљењу ауторке, преваходно имају путању која је слична промени језика у америчком друштву, тј. крећу од *урбанијих* средина, као културних фокалних тачака, а касније се могу пренети и на *руралније* средине (в. Volfram 2005). У погледу узраста, првобитна замисао је била да испитаници буду старији од 20 година јер је дискутабилно да ли млађи део популације има развијену свест о наведеној појави, и колико устаљено користи родно означене лексеме, будући да већина није у радном односу или је на самом почетку, те примарна сфера њиховог интересовања није везана за питања занимања и функција које неко обавља. Међутим, током истраживања, особе млађе од 25 година нису биле расположене да учествују у нашој студији јер, према њиховим речима, немају мишљење о овој теми. Из тог разлога, доња граница година испитаника у истраживању јесте 25 година. Такође, у узорак су биле укључене и особе старије од 55 година

јер смо мишљења да ова старосна група има иза себе велико животно искуство, те поседује проницљивије и комплексније виђење ове теме.

2.2. Ток истраживања и коришћени инструменти

Узорак је испитан у периоду од месец дана, током марта 2010. године, техником полуструктурираног интервјуа. Разлог одабира ове технике лежи у чињеници да ставови говорника према наведеној теми нису довољно изучавани, и представљају непознаницу истраживачима, па би испитивање путем писане анкете могло бити преурањено. Како би избегла наметање властитих ставова и идеја, које би анкетање писаним путем или испитивање техником структурираног интервјуа могло да садржи, ауторка се одлучила за поменути технику, што је омогућило испитаницима да у извесном смислу креирају ток интервјуа. Неструктурирани интервју је такође одбачен зато што циљ истраживања није да утврди „дубоки смисао феномена” (Dornej 2009: 135–136), и што ова тематика није потпуно неиспитана, већ постоји велики број студија и код нас и у иностранству које су дале значајан увид проучавањем ове тематике.

Са друге стране, полуструктурирани интервју који смо користили у нашем истраживању претпоставља одређене одреднице, али и слободу да се поставе додатна потпитања. Заправо, интервју је садржавао питања која су имала за циљ да се одреде социодемографске карактеристике узорка (године, пол, степен стручне спреме и сл.) и групу питања којима се желело испитати: (1) шта испитаници мисле о извођењу имена женског рода за занимања, титуле и звања; да ли се слажу са овом тенденцијом; (2) ко је, по њиховом мишљењу, иницијатор промена и са којим побудама; (3) да ли се ови облици користе у медијима и њиховом окружењу, да ли их они сами користе; и најзад испитаници су замољени да наведу конкретне примере за занимања, титуле и звања које користе за означавање особа женског пола (као референтни оквир за класификацију датих примера у стандардизоване, односно нестандардизоване речи, коришћено је најновије издање речника српског језика („Речник” 2007)). Такође, током интервјуа су постављана и потпитања ради јаснијег дефинисања става, кларификације или евентуалног увођења оних аспеката који нису узети у обзир приликом припреме нацрта истраживања.

За анализу добијених података коришћена је квалитативна анализа, што може представљати једно од ограничења истраживања, јер сама природа ове анализе доноси извесну дозу субјективности у смислу прожимања личног искуства, претходно стечених знања и навика, као и личних карактеристика.

3. Резултати истраживања

Као што смо већ нагласили, испитаници су усмено одговарали на сет постављених питања и на потпитања која су постављана током са-

мог интервјуа, и додавали су идеје/садржаје које су сматрали важним за наведену тематику. У овом поглављу биће представљени само резултати који су одраз *најзаступљенијих мишљења испитаника*, а интерпретација ће бити предмет наредног поглавља.

Пре него што прикажемо резултате истраживања, задржаћемо се кратко на дефинисању појма *родно лексикализованих речи*. Родно лексикализоване речи, односно називи за занимања, титуле и звања, представљају изведене именице за означавање особа женског пола (нпр. директор – директорка; министар – министарка; преводац – преводитељка и сл). У складу са савременом теоријом језика и рода, поменутом на почетку рада, род је сложени конструкт који није одређен само биолошким критеријумом, већ је и друштвено условљен, те зато нећемо говорити о *полно лексикализованим* називима за занимања, титуле и звања.

3.1. *Коришћење и увођење родно лексикализованих назива за занимања, титуле и звања*

На питање које је имало за циљ да се утврди да ли испитаници генерално сматрају да постоји *лингвистичка* или *друштвена потреба* за коришћењем, па и увођењем родно означених лексема, испитаници су били доста поларизовани у својим одговорима и поприлично изједначени у смислу дистрибуције опречних мишљења.

Најчешћи разлози за *прошивљење* укључивали су следећа мишљења испитаника: (1) непотребно је јер језички облици нису мерило равноправности (у овом ставу предњачиле су особе женског пола, и то највећим делом VII степена стручне спреме, док су особе мушког пола чиниле само једну трећину и то различитог нивоа образовања); (2) нове речи нису у духу српског језика (слично, овог мишљења биле су особе пре свега женског пола, и то различитог нивоа образовања, док су мушке особе чиниле поново трећину, али овога пута само IV степена стручне спреме); (3) непотребно је јер већ постоје неутрални облици за означавање особа оба пола (овога пута једнака заступљеност испитаника по полној основи, и то женске особе само VII степена стручне спреме, а мушке особе различитих нивоа образовања); (4) користе се постојећи облици из навике, али не и „нови” (највећи број женских особа, пре свега, VII, али и IV степена, и само један испитаник IV степена); и (5) коришћење и увођење облика за означавање особа женског пола је вештачки и наметнуто, а понекад и агресивно (изједначена заступљеност женског и мушког пола, где су све женске особе биле VII степена, а мушке најпре IV).

Са друге стране, најчешћи разлози у прилог *слађању* укључивали су следећа мишљења: (1) пожељно је и смислено ради остваривања равноправности (ово је најзаступљеније мишљење, а дистрибуција испитаника по полу и нивоу образовања је готово изједначена, са више присталица мушког пола); (2) пожељно је због политичке коректности (најпре испитаници мушког пола, пре свега VII степена, и мали број особа женског пола IV и VI степена); и, (3) потребно је у језичком смислу јер је

неприкладно жену означити мушким полом (предњаче особе мушког пола, различитог нивоа образовања, и само две особе женског, VII/2).

Наредно питање имало је за циљ да одреди мало личнији став испитаника и утврди *да ли се испитаници слажу са поменутом тенденцијом у језику или не*. Иако је већи број испитаника који се слажу са наведеном тенденцијом него оних који се противе, дистрибуција одговора је поприлично изједначена, као и код претходног питања.

Најчешћи разлози за *прошивљење* укључивали су следећа мишљења: (1) не слажем се са увођењем неких „нових” речи (нестандардизованих), а „старе” (стандардизоване) користим из навике (предњаче особе женског пола, и то највише VII степена стручне спреме, и приближно једна трећина особа мушког, IV степена); (2) не постиже се на тај начин равноправност (подједнака заступљеност по полу, и то женске особе различитих нивоа образовања а мушке IV степена); и, (3) компликовано је и отежавало би конверзацију и уносило забуну (углавном оба пола, IV степена).

Најчешћи разлози у прилог *подржавању* наведене тенденције укључивали су следеће разлоге: (1) неприкладно је женску особу означити мушким родом, што углавном проистиче из стечених навика које треба мењати (најзаступљеније мишљење које имају особе мушког пола свих нивоа образовања, и незнатан број особа женског, VII/2); (2) женске особе треба изједначити са мушкарцима, у смислу равноправности (дистрибуција испитаника по полу и нивоу образовања је готово изједначена, са више присталица мушког пола); (3) потребно је жене учинити видљивим у смислу њихове афирмације (исто као под (2)); и, (4) не постоји лингвистичка препрека да се то не учини (исто као и под (2)).

3.2. Родна равноправност и покрећачке снаге наведених језичких промена

На питање да ли се женама ускраћује право на *равноправност* некоришћењем или неувођењем оваквих лексема, већина испитаника, и једног и другог пола, свих нивоа образовања, одговорила је негативно. Међу испитаницима су присутни и они који се слажу са новом тенденцијом у језику, али је не повезују са концептом равноправности. Већина сматра да су жене већ равноправне и да језички облици нису мерило равноправности, већ да има много „значајнијих и алармантнијих” аспеката неравноправности којима се треба позабавити. Слично овоме, велики број особа женског пола (поготово вишег степена образовања), па и мали број испитаника мушког пола (различитог образовног нивоа) не посматра „неутралне облике” као облике за изражавање мушког рода, већ праве разлику између граматичког и природног рода, што је у складу са прескриптивним граматикама српског језика.

На питање ко је иницијатор поменутих тенденција у језику, приближно једна трећина испитаника (и женског и мушког пола, различитог нивоа образовања) сматра да су то феминистички покрети, друга

трећина је била мишљења да су то разне женске, НВО и друге организације, а преостала трећина је имала сијасет различитих идеја (ЕУ која подстиче равноправност, неписмен народ који не зна стандардни језик, млади интелектуалци и младе интелектуалке, министарство просвете и др). Занимљиво је да је као одговор на потпитање везано за *побуде* са којима иницијатори ових промена наступају, већина испитаника навела као главни разлог *равнојравности*, али велики број њих је додао да се тежи нечему што је већ природно и што већ постоји, и да се у том смислу огледа бесмисао ових тежњи.

3.3. Медији, друштвено окружење и лични избор

Поред образовања, *медији* и друштвено окружење важни су чиниоци социјализације и значајно утичу на формирање ставова. Испитаницима је постављено питање да ли се наведени облици користе у медијима и да ли их људи око њих користе. Готово половина испитаника је одговорила да се они користе у медијима или ретко или само у неким, а преостала половина је била неуједначена (највећи део је одговорио позитивно, а преостали део је нагласио да се користе само стандардне речи).

У погледу *друштвеног окружења*, половина испитаника је одговорила да се поменуте речи не користе у њиховом окружењу, а одговори друге половине били су распоређени слично ситуацији са медијима, са посебним нагласком на коришћењу стандардизованих речи које спонтано користе, на које су навикли, и које су, самим тим, у духу нашег језика.

Испитаницима је постављено питање да ли и *сами* користе наведене облике и замољени су да наведу називе занимања, титула и звања, које користе у женском роду. Број испитаника који су изјавили да користе поменуте облике изједначен је по критеријуму пола, али је заступљеност мушкараца за нијансу већа. Највећи број испитаника, готово половина, изјавио је да не користи изведенице женског рода. То није сасвим реална слика будући да су испитаници наводили доста примера за занимања и титуле које користе. Што се тиче универзитетских звања, готово сви испитаници су изјавили да користе *професорка* и *асистенткиња*, а само незнатни број, из групе оних који се слажу са тенденцијом извођења именица женског рода, навео је одређене примере који не припадају стандардном речнику („Речник” 2007), и то: *деканица/деканеса*, *професорка емерија*, *докторица наука*, *доценткиња*,³ *реktorка*,⁴ као и *жрадоначелница*,³ *полицајка*,⁵ *водителјка*,⁶ *педагогица*.⁷ У групи која се не слаже са поменутом тенденцијом, апсолутно сви примери припадају стандардном језику („Речник” 2007), и представљају различита зани-

3 Ови облици се не јављају у Речнику (2007).

4 *ректорица* = *ректорева жена, жена ректор („Речник” 2007).

5 Овај облик се јавља у Речнику (2007).

6 Овај облик се јавља у Речнику (2007), као алтернативни облик *водителјкици*.

7 Овај облик се јавља само у вишетомној верзији Речника (1982) у значењу **учителјкица*.

мања на хијерархијској лествици, а не само она „најнижа”, како показују резултати неких претходних истраживања.

3.4. Најчешћи квалификатори везани за (не)упошребљавање родно лексикализованих назива за занимања, шипшале и звања

Најчешћи квалификатори које су испитаници користили кад су карактерисали употребљавање и увођење наведених лексема, јесу: (1) када сеprotиве: непотребно, није у духу српског језика, компликовано; (2) када подржавају: пожељно, неопходно, лингвистички изводљиво, коректно. Треба нагласити да дубља анализа сугерише да се наведени „негативни” квалификатори односе само на нестандардизоване речи, а посебно на оне са моционим суфиксом -иња (нпр. *социолошкиња*, *биолошкиња*, *психолошкиња*, *педагошкиња*), и на неке појединачне примере као *судиница*, а не на све изведенице. Такође, неки испитаници су скренули пажњу да је иста проблематика присутна и у супротном смеру, тј. да се не може наћи адекватан назив за особе мушког пола (нпр. *секретарица*, *бабица* и сл).

4. Дискусија

У складу са истраживачким питањима постављеним на почетку рада стиче се утисак да су мишљења на задату тему подељена и да је генерални став неуједначен. Ипак, чини се да мушки испитаници имају умеренији став по овом питању од испитаница, и то нарочито оних са вишим степеном образовања.

Резултати истраживања сугеришу да велики део узорка припада култури стандардног језика јер верује да њихов језик постоји у стандардизованом облику, што утиче на начин како доживљавају свој језик (Milroј 2001: 530). Будући да је „канонска форма језика драгоцено наслеђе које је стварано генерацијама” (Milroј 2001: 537), испитаници сматрају да нове изведенице *кваре језик*, *нису у духу српског језика* или *једносјавно не звуче*. Има испитаника који верују да промене долазе *сјоља*, и да сви екстерни чиниоци негативно утичу на српску културу, деградирају говорнике српског језика *кварећи језик*, који је наше „културно благо” (Milroј 2001: 538). Зато долази до великог отпора при покушају да се *наметну* промене. Овај став сугерише да се језик посматра пре свега са чисто лингвистичког аспекта, и то у структуралистичком смислу униформне творевине, чему у прилог иде уједначено мишљење да су стандардне језичке форме *природне* и да нису *стварано шело*, док било какве варијације руше *јединствени језички систем*. У том смислу, издвајају се лингвофобични испитаници који заговарају језички пуризам, у смислу да показују велики отпор према променама у језику. Многи социолингвисти сматрају да су промене својствене сваком живом језику и да не постоји савршено стабилан језик (в. нпр. Milroј 1992, 2001). Дакле, језик

се не може посматрати као прост скуп делова јер се језик мења као што се мењају и друштвене околности у којима се он користи.

Испитаници који посматрају језик као друштвену творевину посматрају ову појаву различито. Један део верује да не постоје лингвистички разлози за промене јер постоје *неуитрални облици* који не означавају само мушки род, већ представљају „семантички неутралне садржаје” (Fekete 2002: 84), али се истовремено не противе тим променама, било из разлога што верују да се на овај начин индиректно може побољшати положај жена у нашем друштву, било због чињенице да су промене у језику врло честе, па им се не треба опирати. Многи су мишљења да су промене у језику легитимне, али да се њима морају позабавити стручњаци јер је њихово нереаговање довело до стварања *неадекватних језичких форми*. Супротно овоме, један део испитаника верује да постоји и лингвистичка и друштвена потреба за променама у језику јер истицање пола иде у прилог афирмацији жена у нашем друштву, и самим тим се слажу са овом тенденцијом.

Велики део узорка, махом женског пола, верује да су иницијатори ових промена одређене групације у друштву које *наводно* заговарају интересе целе женске популације, а у ствари заговарају само сопствене интересе. Ове групације упорно инсистирају на равноправности, премда се испитанице не осећају неравноправним, нити угроженим, при чему се спецификавањем пола управо истиче различитост и самим тим неједнакост. Ово мишљење је веома заступљено па се стиче утисак да свако, како су неки испитаници нагласили, *форсирање*, има супротни ефекат. Иако се овај отпор може посматрати кроз призму традиционалног културног модела, већина испитаника не доводи у везу концепт равноправности и језичке промене, те ауторка има мишљење да инсистирање на мушкој доминацији и женској пасивности може произвести још снажније противљење. Отпор се такође може приметити у изјавама испитаника да уопште не користе родно означене лексеме, иако се испоставило да се то односи само на нестандардизоване речи.

Закључак је да наведеној тематици треба приступити смиреније и да је неопходно да се језички стручњаци озбиљније њоме позабаве. Потребно је одредити језичку политику и одлучити се за њено спровођење, размотрити да ли је у српском језику могуће извршити неутрализацију (што је основни приступ у енглеском језику), родну спецификацију или феминизацију (Filipović 2009b: 27). Проблем лежи у томе што *традиционална лингвистика* код нас наступа са становишта да у српском језику постоји неутрализација, тј. да именица у мушком граматичком роду не мора нужно да корелира са природним родом особе која врши неко занимање или функцију, док *савременија схваћања* не прихватају ову идеју и траже родну спецификацију ради јасног одређивања особа по полном критеријуму. Чини се да се решење налази у компромису између ове две стране, и уважавању чињенице да је неопходно да друштвени чиниоци буду повољни да би се промена и догодила (Milroј 1992: 203). Са друге стране треба прихватити чињеницу да „лингвистичка промена по-

тиче од говорника” и да се „примењује у друштвеној интарекцији између говорника” (Milroј 1992: 164), те да се не смеју занемаривати мишљења говорника, нити реалне употребе ових лексема у свакодневном говору.

5. Закључне напомене

Иако је наш рад уводног карактера, резултати могу послужити неким наредним истраживањима која ће се спроводити било из области језика и рода, било из осталих социолингвистичких поддисциплина, а нарочито при испитивању језичких ставова говорника српског језика према новим речима или изведеницама, те у извесном смислу добијени резултати могу наћи примену и у истраживањима из области социологије језика, као и лингвистике образовања (језичког планирања и језичких идеологија).

Резултате, међутим, треба условно прихватити јер одсликавају мишљење испитаника овог истраживања, а не читаве популације Србије. Ограничења леже и у чињеници да су резултати добијени и интерпретирани помоћу квалитативне анализе, која не подразумева стандардизоване инструменте и аналитичке процедуре (Dorneј 2009: 38), због чега се не могу генерализовати на општу популацију. Такође, ставови се уобичајено испитују квантитативним путем; међутим, техника интервјуа не омогућава квантитативну обраду података. Ограничење представља и неукључивање млађе генерације од које се може очекивати прихватање промена/отпор према променама. Из наведених разлога, рад може послужити као полазна тачка наредног истраживања, у којем ће мишљења и изјаве испитаника бити укључене у скалу ставова на основу које би се на већем узорку извршила квантификација, и измерили ставови, не би ли се предвиделе евентуалне тенденције у српском језику. Према речима многих аутора, управо акценат треба да буде на истраживањима која ће комбиновати методе (квантитативне и квалитативне и/или етнографске и сл), како би се добили што прецизнији подаци о некој појави (Bergval 1999; Ћешић 2008 и др).

Основни закључци нашег истраживања јесу да највећи број испитаника припада култури стандардног језика, јер прихватају већ уврежене стандардизоване речи, због чега и имају отпор према увођењу нових изведеница јер им оне нарушавају „идеално стабилан језик” (Milroј 1992: 1) и њихово „културно благо” (Milroј 2001: 538), које је генерацијама стварано. Према овој теорији, многе лингвистичке промене које су у току перципирају се као грешке (Milroј 1992: 3), што одражава чврст став једног дела нашег узорка.

Поред тога, веома је заступљено мишљење, нарочито код особа женског пола вишег степена образовања, да језички облици нису показатељи ни мерило равноправности. Будући да се прихватање/одбијање језичких промена ограничава друштвеном интерпретацијом ових промена и односима који постоје међу друштвеним групама (Volfram 2005), стиче се утисак да концепт родне равноправности не треба да предста-

вља главну упоришну тачку при иницирању оваквих језичких промена јер наше испитанице сматрају да није реч о дискриминацији, већ о „традицији у језику, условљеној историјским, верским, културним и другим факторима” (Tešović 2006: 88). У том смислу, пожељно је размотрити и друге аспекте проучавања наведене тематике јер доминација једног пола не мора нужно бити разлог отпора према увођењу језичких промена, у овом случају родне спецификације у језику. Неки аутори сугеришу да је потребно размотрити концепт *моћи*, као и да контекстуалне употребе и различите стратегије могу означавати различите односе на равни моћ – солидарност (Tanen 2006).

Једна од најзначајнијих карактеристика језика јесте да се он константно мења јер је промена својствена језичкој природи (Milroј 1992:1), па је нереално очекивати да се наш језички систем неће променити када лингвистичка пракса сугерише супротно. Родно означене лексеме за занимања, титуле и звања се користе у неформалним контекстима, и само је питање времена када ће ући у званичан регистар српског језика. Ако узмемо у обзир друштвено условљен модел језичких промена (Milroј 1992), и чињеницу да су „норме друштвено уговорене, тј. да зависе од консензуса између говорника” (Milroј 1992: 4), може се претпоставити да ће наведене лексеме бити уврштене и у званичан језички регистар у одређеном тренутку, те ће у том смислу постати *прихватљиве* и оним говорницима који их сматрају *погрешним*. Судаћи према резултатима нашег истраживања, уврштавање родно лексикализованих лексема у званичан регистар српског језика може начинити значајан корак у процесу навикавања на постојање, односно присутност наведених лексема у српском језику. У овом случају увођење родно означених лексема је оправдано и са друштвеног и са лексичког аспекта. Са друштвеног јер су се промене у обављању занимања *заиста* догодиле у друштву; а са просто лексичког јер у великом броју случајева не постоје лексеме које означавају особе женског пола, те би њихово увођење такође било оправдано јер би имало функцију „попуњавања лексичких празнина” (Grubor 2011: 69)⁸.

Наш рад полази од социолингвистичке теорије културе стандардног језика, што је у складу са добијеним резултатима. У складу са тим, промене у језику јесу неопходне јер је језик променљива категорија која се мења у складу са друштвеним и културолошким променама, те је оправдано прихватити чињеницу да у прошлости оваква потреба није постојала јер су велики број занимања обављали само мушкарци. Данас се ситуација драстично променила, тако да заговарање постојања *неутралних именица* чији су носиоци особе мушког пола (в. нпр. Ivić 1995) није у складу са духом времена јер се на тај начин занемарује *природни развој језика* који друштвене и културолошке промене намећу.

8 Примере „обрнутог смера”, можемо видети у чињеници да се нпр. за термин медицинска сестра користи термин медицински брат/техничар јер су овај (конвенционално „женски”) посао почели да обављају и мушкарци.

Литература

- Bergvall 1999: V. L. Bergvall, Toward a comprehensive theory of language and gender, Cambridge: *Language in Society*, 28, Cambridge, 273–293.
- Berisavljević 1986: S. Berisavljević, Jezik i pol: titule i zanimanja žene u banci, Novi Sad: *Prilozi proučavanju jezika*, 22, Novi Sad, 119–133.
- Volfram 2005: Wolfram, W. *Sez Who? The Truth About Change*. <<http://www.pbs.org/speak/words/sezwho/change/>>. 20.12.2009.
- Češir 2008: J. Cheshire, Sex and Gender in Variationist Research, u J. K. Chambers, P. Trudgill, N. Schilling-Estes (ur.), *The Handbook of Language and Change*. Malden, MA, Oxford, Carlton, Victoria: Blackwell Publishing, 423–443.
- Dornej 2009: Z. Dörnyei, *Research Methods in Applied Linguistics*, Oxford: Oxford University Press.
- Fekete 2002: E. Fekete, *Jezičke doumice*. Beograd: Beogradska knjiga, Apostrof.
- Filipović 2009a: J. Filipović, *Moć reči: Ogledi iz kritičke sociolingvistike*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Filipović 2009b: J. Filipović, *Rod, jezik i rodno osetljive jezičke politike*. „Beli” rad pripremljen kao uvod za javnu akademsku debatu o rodno osetljivim jezičkim politikama. Uprava za rodnu ravnopravnost Ministarstva za rad i socijalnu politiku Republike Srbije i UNDP.
- Filipović 2009c: J. Filipović, Rodno osetljive jezičke politike: Teorijske postavke i metodološki postupci, Beograd: *Anali Filološkog fakulteta*, 21, Beograd, 109–127.
- Filipović 2011: J. Filipović, Gender and power in language standardization of Serbian, Sheffield: *Gender and Language*, 5 (1), Sheffield, 111–131.
- Grubor 2011: J. Grubor, Stav govornika srpskog jezika prema (neologizmima) anglicizmima u srpskom jeziku, Novi Sad: *Prilozi proučavanju jezika*, 42, Novi Sad, 65–79.
- Ivić 1995: M. Ivić, *O zelenom konju: Novi lingvistički ogledi*, Beograd: XX vek.
- Kljajić 2007: Kljajić, D. Mladoženja nema ženski rod. *Večernje novosti*, mart 2007. *Večernje novosti* online. 1.09.2009.
- Mekini, Norton 2008: C. McKinney, B. Norton, Identity in Language and Literacy Education, u B. Spolsky, F. M. Hult (ur.), *The Handbook of Educational Linguistics*. Malden, Malden, MA, Oxford, Carlton, Victoria: Blackwell Publishing Ltd, 192–205.
- Milanović 1981: Đ. Milanović, Jezik ženske štampe, Beograd: *Delo* 27 (4), Beograd, 66–82.
- Milroy 1992: J. Milroy, *Linguistic Variation and Change: On the Historical Sociolinguistic of English*, Language in Society, Oxford, Cambridge, MA: Blackwell Publishers.
- Milroy 2001: J. Milroy, Language ideologies and the consequences of standardization, Oxford: *Journal of Sociolinguistics*, 5 (4), Oxford, 530–555.
- Polston, Taker 2006: C. B. Paulston, R. G. Tucker (ur.), *Sociolinguistics: The Essential readings*. Malden, MA, Oxford, Carlton, Victoria: Blackwell Publishing.
- Rečnik srpskoga jezika*. 2007. Vujanić, M. et al. (ur.). Novi Sad: Matica srpska.
- Rečnik srpskohrvatskoga jezika*, 6 tomova. 1982. Stevanović, M. et al. (ur.). Novi Sad, Zagreb: Matica srpska, Matica hrvatska.
- Rot 2003: *Osnovi socijalne psihologije*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

- Savić 1981: S. Savić, Jezik i pol: termini za označavanje zanimanja koje vrše žene na fakultetu. VIII kongres psihologa SFRJ, sekcija: polne razlike. Zagreb.
- Savić 1995: S. Savić, Jezik i pol: istraživanja u zemlji, Beograd: *Ženske studije* 2 (3), Beograd, 228–244.
- Savić 2011: S. Savić, Suggestions for using gender sensitive language in the armed forces: Women and military ranks, Beograd: *Western Balkans Security Observer* 19, Beograd, 46–57.
- Stanković 2007: M. Stanković, Jezički seksizam, Beograd: *Looping* 3, Beograd, 4–7.
- Tanen 2006: D. Tannen, The Relativity of Linguistic Strategies: Rethinking Power and Solidarity in Gender Dominance, u C. B. Paulston, G. R. Tucker (ur.), *Sociolinguistics: The Essential Readings*. Malden, MA, Oxford, Carlton, Victoria: Blackwell Publishing Ltd, 208–228.
- Terzić 2006: B. Terzić, *Povodom borkinja i sudinica: Veštački ženski. Politika*. Politika online. 1.09.2009.
- Tešanović 2006: D. Tešanović, Upotreba rodno senzitivnog jezika, u *On je rekla: Upotreba rodno-senzitivnog jezika*. Podgorica: Kancelarija za ravnopravnost polova Vlade Republike Crne Gore, 88–90.

Jelena V. Grubor

GENDER-SPECIFIC LEXEMES DENOTING OCCUPATIONS, FUNCTIONS AND TITLES IN THE SERBIAN LANGUAGE

Summary

This study has been prompted by the public disagreement in the Serbian society in relation to use and potential standardisation of gender-lexicalised names for occupations, functions and titles in the Serbian language. Owing to the fact that tendencies in language behaviour may be predicted on the basis of attitudes, the main aim of the study is to determine the general participants' attitude towards the matter at issue, as well as to determine the most frequent qualifiers in terms of (not) using these lexemes. Thirty speakers of Serbian have been recruited for the study, with an even distribution of females and males, of different level of education, and from different geographical regions. The participants were tested via semi-structured interview, and the gathered data were analysed by means of qualitative analysis. The most important conclusions are that males mainly have more moderate attitudes towards the issue in question, as well as that the majority of the participants belong to the *standard language culture*. The participants perceive language changes as illegitimate and unacceptable because these changes are regarded as *errors* in the language which represents the *cultural heritage* of the Serbian people.

Keywords: gender equality, gender-specific lexemes, language changes, standard language culture

Примљен у јуну 2013.
Исправљен 24.02.2014.
Прихваћен 01.03.2014.

Град I, уље на платну, 70×50 цм, 2000.

Ивана З. Митић¹

Универзитет у Крагујевцу

Филолошко-уметнички факултет

КВАНТИТАТИВНЕ МОДИФИКАЦИЈЕ ПРИДЕВА. ПОЗИТИВНИ И НЕГАТИВНИ КВАНТИФИКАТОРИ²

Рад се бави испитивањем компатибилности придева различите поларности са квантификаторима *веома*, *много* и *нимало*. Примећено је да квантификатор *веома*, супротно квантификатору *много*, не може да се комбинује са придевима у компаративу (**веома/много виши*), као и да квантификатор *нимало* не може да се комбинује са правим негираним придевима (**нимало невисок*). Применом аналитичке, компаративне и корпусне методе испитана су придевска значења, а сегменти димензије на које придеви упућују у различитим степенима, мерама, и квантитативним модификацијама, објашњени су применом скаларне теорије (Kennedy & McNally 2005). Циљ рада је да се испита од чега зависи дистрибуција придева са квантификаторима, па тако и да се истражи од чега зависи значење придевских фразе.

Кључне речи: формална семантика, негација, квантификатори, придевски антоними, придевске фразе

1. Увод

Предмет овог рада је испитивање дистрибуције квантификатора *веома*, *много* и *нимало* са придевима различите поларности. Приметили смо да квантификатор *веома* може да се комбинује са придевима у позитиву (1, 2), али не и са придевима у компаративу (3), супротно квантификатору *много* (4). Придевске фразе које чине негирани квантификатор и придев могу имати различита значења (*нимало истинији – лажан*, 5; *нимало лажан – истинији*, 6; *нимало неистинији – истинији*, 7).

1. *Марко је веома висок.*
2. *Иван је веома низак.*
3. *#Марко је веома нижи/виши.*
4. *Марко је много висок/низак, много виши/нижи.*
5. *Нимало истинији прича о његовом подвигу чула се све до Стамбола.*

¹ ivana.mit88@gmail.com

² Овај рад је део мастер рада под насловом „Скаларност и поларност код придева у српском језику”, који је аутор урадио под менторством доц. др Бобана Арсенијевића. Рад је одбрањен октобра месеца 2012. године, на Филозофском факултету у Нишу, пред комисијом у саставу: доц. др Бобан Арсенијевић, ментор, проф. др Тијана Ашић, члан, доц. др Мирјана Илић, члан.

6. *Нимало лажна прича о његовом подвигу чула се све до Штамбола.*
7. *Нимало неистиниџа прича о његовом подвигу чула се све до Штамбола.*

У литератури је забележено да се уз *ни*-лексеми јављају негирани придеви (8), као резултат слагања негација (Ковачевић 1998: 20). Међутим, питање је да ли ће се уз све *ни*-лексеми јавити сви типови негираних придева (9).³

8. *Никад непрежаљен џубиџак имовине довео их је до смрџи.*
9. *#Нимало невисок Иван не иџра кошарку.*

Како би се наведено истражило, неопходна су сазнања о особинама степена придева, као и сазнања о начину на који квантификатор делује на степен придева.⁴ Према скаларној теорији, особине степена придева могу се испитати на основу компатибилности придева са модификаторима, те се као значајни параметри уводе затвореност, односно отвореност скале и стандардна вредност (Kennedy & McNally 2005). Тако, уколико придев може да се комбинује са максималним (*џоџиџуно/сасвим оџворен*), или пропорционалним модификаторима (*џоџуоџворен, најоџла/уџоџла оџворен*), исказ у коме је употребљен је истинит ако и само ако ентитет има наведену особину у максималном степену, и његово значење се може репрезентовати помоћу затворених скала. Супротно претходном, исказ са придевима који се не могу комбиновати са овим модификаторима је истинит ако и само ако ентитет има особину у степену који је виши, или нижи од степена на коме се налази стандардна вредност – значење придева овога типа репрезентује се отвореним скалама (*низак – висок*). Карактеристике квантификатора *веома* и *мноџо* преузимамо из рада Kennedy & McNally 2005, док ћемо сами дати формалну репрезентацију за квантификатор *нимало*. У раду ћемо под квантификаторима подразумевати све оне јединице којима се изражава појачан или ослабљен степен у значењу придева.

Прво што треба да испитамо јесте шта је то што омогућава или блокира да се квантификатор комбинује са придевом у позитиву и са придевом у компаративу (*веома низак, *веома нижи; мноџо висок, мноџо виши*) (в. поглавље 2). Друго се тиче дистрибуције негираних јединица у српском језику. Треба да испитамо да ли се уз квантификатор *нимало* могу јавити негирани придеви (в. поглавље 3).

3 Негирани придеви могу, али не морају имати значење праве негације (нпр. неистинита прича је прича која не носи истинитост уопште, али невисок човек није: човек који уопште нема висину).

4 Аутор је већ спровео детаљно истраживање за потребе мастер рада, па ће се у овом раду, приликом анализирања придевских фраза, користити тим сазнањима о особинама степена придева.

2. Позитивни квантификатори веома и много

У овом поглављу проверавамо да ли уз сваки тип придева могу да стоје позитивни квантификатори *веома* и *много*. Најпре анализирамо придевске фразе изграђене од квантификатора *веома* и придева. Како смо у уводном делу навели, квантификатор *веома* не може да се комбинује са придевом у компаративу. Да бисмо примећено објаснили, испитаћемо како наведени квантификатор делује на придев у позитиву.

Ексерпирали смо примере са квантификатором *веома* и придевом и наводимо најфреквентније примере из корпуса који смо формирали.⁵

10. *Корача са неким веома мршавим младићем пайерјасије браде, једним од оних ирилично конфекцијских момака из Кнез Михаилове (не замерише, што говори злоба из мене), задрљени су, наравно, али он ме и поред штога гледа са благом мржњом* (Капор, Белешке једне Ане: 11).
11. *Био је њоморац – млад, веома лијеј и лав човјек с одразом шужне лежерности у свијетлим очима* (Десница, Прољећа Ивана Галеба: 16).
12. *И шад ојазимо да је веома ружан и да плаче* (Десница, Прољећа Ивана Галеба: 101).
13. *Но што се могло шумачији најпросто шиме што су цицеле „Голиаи”, као што је ошћенознашо, „најбоље, најшрајније, и зашто најјефтиније”, па су их носили веома широки слојеви* (Десница, Прољећа Ивана Галеба: 223).
14. *Одличан учитељ и веома добар друг, одговори Љубица озбиљно и одлучно* (Ранковић, Сеоска учитељица, 35).
15. *Ушврдивши себи дом на сцени у вишечеченом Просеку, а ша сцена је веома висока – око две стошине сежања и више* (Теодосије, Житија: 65).
16. *Пошто су нови архиепископ и нови краљ приредили веома велики њир, благородни, епископи и цео народ бејашу увесељени* (Теодосије, Житија: 84).
17. *Додијељена јој је, додуше, мала али веома важна улога* (Десница, Прољећа Ивана Галеба: 85).
18. *На почетку 2001. stepen digitalizacije velikih gradova, kao što su Novi Sad, Niš i Beograd bio je веома низак* (http://www.profitmagazin.com/izdanja/broj_13.164.html).

Квантификатор *веома* дефинишемо на основу семантичког приказа преузетог из рада Kennedy & McNally 2005:

5 Корпус је формиран од примера до којих смо дошли претрагом књижевних дела и Гугл претрагом. На крају овог рада, у делу Извори, наведени су наслови књижевних дела и адресе сајтова са којих су преузети. Гугл претрага је вршена у периоду од фебруара до септембра месеца 2012. године. У раду су наведени најфреквентнији примери из корпуса који смо формирали.

19. $[[\text{веома}]]^s = \lambda G \lambda x. \exists d[\text{standard}(d)(G)(\lambda y. [[\text{pos}(G)(y)]]^c) \wedge G(d)(x)]$
(Kennedy & McNally 2005: 48).

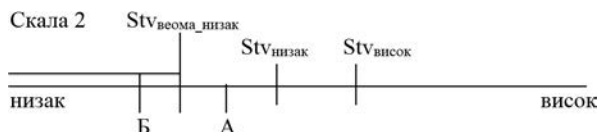
Квантификатор *веома* установљује нову класу поређења која обухвата све ентитете са степеном који задовољава значење позитива (ознака А, скала 1). Другим речима, *веома* за придев *висок* установљује нови стандард само за високе ентитете у датом контексту (видети скалу 1, и $\text{Stv}_{\text{веома_висок}}$). Тако, реченица 20 није тачна са *веома* када се односи на Стојаковића, који није у вишем подскупу високих кошаркаша, док је реченица 21 тачна за Дивца који то јесте.

20. Пеђа Стојаковић је (*веома) висок кошаркаш (ознака А, в. скалу 1).
21. Владе Дивца је (веома) висок кошаркаш (ознака Б, в. скалу 1).

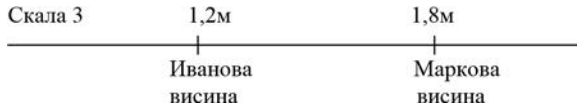
Квантификатор *веома* може да се комбинује са антонимом, нпр. *низак*. Када се квантификатор *веома* комбинује са антонимом, установљује нову класу поређења која обухвата све ентитете са степеном који задовољава значење антонима, те тада *веома* за придев *низак* установљује нови стандард само за ниске ентитете у датом контексту (в. реченице 22 и 23, и скалу 2). Реченица 22 није тачна са *веома* када се односи на Ђорђевића, који није у нижем подскупу ниских кошаркаша, док је реченица 23 тачна за Вујанића који то јесте.

22. Саша Ђорђевић је (*веома) низак кошаркаш.
23. Милош Вујанић је (веома) низак кошаркаш.

Квантификатор *веома* не може да се јави уз позитивни придев у компаративу (**веома већи*, **веома виши*), или уз антоним у компаративу (**веома мањи*, **веома нижи*) (реченица 27). Компаративом се указује да је један аргумент компаратива на нижем или вишем степену у односу на други и означава се смер разлике (24, 25, 26, в. скалу 3). Како смо раније навели, квантификатор *веома* тражи скуп индивидуа и њихову средњу вредност (в. скалу 1), док компарација не нуди скуп, већ само један ентитет са којим се пореди (в. скалу 3).

24. Марко је висок.
25. Иван је низак.
26. Иван је нижи од Марка.
27. #Иван је веома виши/нижи од Марка.

Позитивни придеви и лексички антоними, којима одговарају затворене скале⁶, не могу да се комбинују са квантификатором *веома*: **веома мршав*, нити: **веома жив*, **веома затворен*, као ни негирани придеви: **веома незатворен*, **веома неистинити*, **веома невисок*. Неграматичност придевских фраза изграђених од квантификатора *веома* и негираних придева *незатворен*, *неистинити* објашњава се на основу сазнања да ови придеви имају значење праве негације,⁷ где је стандардна вредност, и њихов домен, само тачка, и где између полова нема међувредности, па није могуће наћи нови скуп индивидуа и њихову средњу вредност. Негирани придеви типа *невисок* немају значење праве негације, али не могу да се комбинују са квантификатором *веома* јер немају јединствено усмерење, а ни стандардну вредност у односу на коју би се установио нови скуп индивидуа и њихова средња вредност.⁸ Придеви *несрећан*, *нејасан* могу да се комбинују са квантификатором *веома* јер су лексикализовани⁹, чиме се њихово значење приближило значењу антонима.¹⁰

Ексерцирали смо и реченице са квантификатором *много* и придевом.

28. *Букашин, много виши од браћиа, гледа га одозго, у шеме: мањи му је но икада* (Ђосић, Корени: 50).
29. *Зашо шшо је он много мањи од њих, и мршав* (Ђосић, Корени: 63).
30. *„Нешишо је много сишан”, рекао је чим га је видео, а радовао се* (Ђосић, Корени: 140)
31. *Воде имају шај човеку неразумљив коншакти с човеком, да ућуше кад је човек много срећан, или много расшужен* (Секулић, Кроника паланачког гробља: 119).

6 Под придевима којима одговарају затворене скале подразумевају се они придеви у српском језику који се не могу компарирати (нпр. *жив*, *мршав*, *зелен*, *незатворен*) када су употребљени у буквалном значењу. Дакле, сви они квалитативни, градусни и процесуални придеви, чије су особине степена придева такве да условљавају блокирану компарацију. Супротно овоме, придеви којима одговарају отворене скале јесу придеви чије су особине степена придева такве да се могу компарирати (*висок*, *мали*, *леп*).

7 Под правим негираним придевима (у србистичкој литератури овоме одговара термин контрадикторни придеви) подразумевамо придеве који имају значење потпуног одрицања онога што је у основи основног придева, чему би, нпр. за придев *неистинити*, одговарало: *онај који уошшше није истинити*.

8 У србистичкој литератури придеви типа *невисок* припадају групи контраарних негираних придева.

9 Под лексикализованим придевима подразумевамо придеве који немају значење праве негације и потпуног одрицања, већ само значење супротности.

10 „Филе је рекао да је *веома несрећан* због различитих тумачења досад постигнутих договора у дијалогу Београда и Приштине” (<http://www.politika.rs/rubrike/Politika/File-EU-se-nada-proevropskoj-vladi-u-Beogradu.sr.html>).

„Њихов брак је трајао све до њене смрти 1866, иако је био *веома несрећан*” (http://sr.wikipedia.org/sr/Рихард_Вагнер).

32. *Сандук Ериџерцога био је много већи и са много више венаца него сандук његове жене, која је била само обична грофица* (Црњански, Лирика Итаке: 172).
33. *Ствар је била много објаснија* (Црњански, Лирика Итаке: 193).
34. *У шоме је много бољи био господар Софра, који је иџрао „џунишака“, а од процеса би зазирао, и увек би рекао: „Боља је мршава нагодба него дебео процес“* (Игњатовић, Вечити младожења: 33).
35. *Лице јој дође џуније и усџа сада много мања, у џројорџији џрема лицу, које џиме доби лејше црше и израз* (Сремац, Зона Замфирова: 38).
36. *Јер тај велики, камени most, skipocena грађевина јединствене lepote, kakvog немају ни много bogatije i prometnije varoši* (Андрић, На Дрини џуприја: 1).
37. *Abidaga је stajao pred vezanim seljakom od koga је био много виши* (Андрић, На Дрини џуприја: 26).
38. *Visok, mršav i usukan човек retke brade i opuštenih brkova, он није био много mlađi од pop-Nikole* (Андрић, На Дрини џуприја: 99).
39. *Много већи узбуну од samih regruta stvarале су жене, majke, sestre i rodice ових mладића, које су дошле из dalekih sela, да их isprate* (Андрић, На Дрини џуприја: 138).
40. *To је био много duži i važniji posao* (Андрић, На Дрини џуприја: 174).
41. *Galusov glas је био много jači i izrazitiji* (Андрић, На Дрини џуприја: 203).
42. *Много невеселији, него Ђурђе и Пеџар, Павле се џриџремао за аџдијенџију код Косџјурина, не знајући шџа би одџоворио, ако џа џишџају, заишџо је дошао, шџа џтражи у Кијеву, ни чему се наџао, кад је џошао* (Црњански, Друга књига сеоба: 494).

Квантификатор *много* делује на придев на тај начин што тражи средњу вредност између стандардне вредности, нпр. за придев *висок*, и вредности коју има ентитет који задовољава значење позитива (*много висок, расџужен, срећан*). Овај квантификатор може да се комбинује са придевима у компаративу (*много виши, млађи, дужи, јачи, бољи, мањи, већи*), чиме се квантификује разлика. Не може се комбиновати са придевима којима одговарају затворене скале: **много ошворена/зашворена врашџа*, као ни са правим негираним придевима: **много неисџинишџи*, али може са лексикализованим таквим придевима (42). Квантификатор *много* не може да се комбинује са придевом који одговара затвореном полу скале код парова где један члан има вредност јединице, а други нуле, и обрнуто, или са придевом на затвореном полу скале код парова где један члан има вредност јединице, а други тежи нули, али је не досеже, осим када дође до кривљења значења придева затвореног пола: *много сув* (*сув – влажан*) (в. реченице 43 и 44). Могућност да се квантификатор *много* комбинује са придевима *џун, џразан, сув*, којима одговара затворени пол

скале, јасан је знак флексибилности наведених придева. Квантитативне модификације (*мно̀го ѝразан*) показатељ су да особине степена придева могу да се криве и да на српски језик не може доследно да се примени стандардна теорија по којој придеви којима одговара затворена скала не могу да се нађу на нижем степену од минималног степена, или на вишем степену од максималног степена.

43. *Колач је мно̀го сув, ѝребало је сѝавиѝи више ѝрелива.*
 44. *Дала ми је мно̀го ѝразну чашу, мо̀гла је да сѝа више сока.*

3. Квантификатор *нимало*. Синтаксичка и семантичка анализа

Предмет овог дела рада је дефинисање значења придевских фраза које чине негирани квантификатор *нимало* и придев и испитивање дистрибуције придева различите поларности са овим квантификатором.¹¹ У досадашњим истраживањима у српском језику разматрано је остваривање негације негаторима *не* и *ни* (Ковачевић 1998) и уочено да одрична *ни*-лексема, онда када је „подређени члан глаголском прилогу или процесуалном глаголском придјеву не захтијева негацију предиката него само негацију тог синтагматски јој надређеног члана (тј. правило о двострукој негацији односи се само на структуру коју чине глаголски прилог или глаголски придјев са својим субординираним члановима)” (Ковачевић 1998: 20). Квантификатор *нимало* би, дакле, у конструкцијама у српском језику, слично квантификатору *никад*, требало да се јави са негираним процесуалним глаголским придевом или глаголским прилогом, јер има негатор *ни* који по правилу тражи негирани придев, а не и негацију предиката. Ипак, Ковачевић 1998 примећује да у „свакодневной комуникацијској пракси, посебно у публицистичком стилу” долази до изневеравања правила о употреби двоструке негације у синтагмама с процесуалним придевом као надређеним чланом (Ковачевић 1998: 67).

Ни-лексема може да се јави са придевом, а да предикат није негиран (45), ако се подразумева анализа по којој су придеви редуковане односне реченице (46) – уз *ни*-лексеми може се јавити позитивни придев (47), а не негирани, како је приметио Арсенијевић 2005.

45. *Јован је добио нимало наивно ѝиѝање о рекурзији.*
 46. *Јован је добио ѝиѝање о рекурзији, које није нимало наивно.*
 47. *То су биле ничим изазване санкције.*¹²

Наш циљ је да испитамо да ли се уз негирани квантификатор *нимало* могу јавити сви типови придева које проучавамо (позитивни придев, негирани придев, антоним). Може ли се рећи: *нимало нејасне сѝвари, нимало неважне весѝи, нимало невисок човек?* Претражили смо корпус

¹¹ „Ни-лексема одричу цио опсег појма на који се односе, па се зато називају универзалним негативним квантификаторима” (Ковачевић 1998: 59).

¹² Наведени примери су преузети из рада Арсенијевић 2005.

књижевних дела, а потом приступили и интернет претрази и ексцерпирани реченице са квантификатором *нимало*.

48. *Naprotiv, nimalo tužan, čuvši detinji plač, on zaigra iza svoje krmace, veseo* (Црњански, Сеобе: 171).
49. *Нимало необичан осјећај, познати и сасвим пријродним, једноставним људима, занатлијама, праљама* (Десница, Прољећа Ивана Галеба: 12).
50. *Спољом својим, које се њему чинило као у снажној анђела, она није била нимало задовољна* (Црњански, Сеобе: 35).
51. *На једном месту, свега, црква, осредње величине, нимало лепа, избија на улицу* (Секулић, Кроника паланачког гробља: 183).
52. *Био је прилично неуредан, немаран, нимало амбициозан, и било му је збого сасвим свеједно како шавори* (Десница, Прољећа Ивана Галеба: 38).
53. *Nimalo lak zadatak protiv Jagodine, oni se neće braniti* (<http://sport.blic.rs/Fudbal/Domaci-fudbal/212324/Vukicevic-Nimalo-lak-zadatak-protivJagodine-oni-se-need-braniti>).
54. *Nimalo jednostavna operacija: Izvlačenje Costa Concordije moglo bi izazvati ekološku katastrofu* (<http://www.24sata.info/vijesti/svijet/83686-Nimalo-jednostavna-operacija-Izvlacenje-Costa-Concordije-moglo-izazvati-ekolosku>)
55. „Чикаго прати ујоу младе и наивне Рокси Харис до славе у Чикаго током 1920-их година на нимало необичан начин - кроз криминал” ([http://sr.wikipedia.org/sr/%D0%A7%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D0%B3%D0%BE_\(%D1%84%D0%B8%D0%BB%D0%BC\)](http://sr.wikipedia.org/sr/%D0%A7%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D0%B3%D0%BE_(%D1%84%D0%B8%D0%BB%D0%BC))).
56. *To je nimalo utešna informacija posle izjave Mladana Dinkića* (http://www.alo.rs/vesti/51795/Ni_ruski_kredit_Srbina_ne_spasava).
57. *Roman „Oficirova kći” je nimalo romantična ispovest* (http://www.danas.rs/danasrs/kultura/oficirova_kci_milana_milisica.11.html?news_id=228655).
58. *Ана му се указа лепа, ојорављена од порођаја давно, али, нимало весела, уз њу, поменују, бабину* (Црњански, Друга књига сеоба: 592).

На основу примера из корпуса примећујемо да се квантификатор *нимало* може јавити и са позитивним придевом, и са антонимом, и то са функцијом одрицања значења, било позитивног придева (*нимало лепа*), било антонима (*нимало шужан*).¹³ Пронашли смо примере са негираним

13 Ковачевић 1998 бележи конструкције са позитивним придевима и квантификатором *нимало* и објашњава да се у њима врши „одређена ‘негација’ надређеног придева, јер придевска синтагма има вриједност литотизираног антонимског лексичког корелата (уп.: нимало лак = тежак), па би негација квалитативног придева (кад би била творбено могућа) довела до поништавања негације, тј. давала потврдну семантичку вриједност (уп.: нимало не-лак = лак; нимало не-жут = жут, и сл.)” (Ковачевић 1998: 76).

придевом претрагом књижевних дела и интернет претрагом (*необичан*), као и примере са негираним придевом онда када је био негиран и глагол.¹⁴ Препознајемо да је реч о лексикализованим негираним придевима. Онда када се уз негирани квантификатор *нађе* и лексикализовани негирани придев, негације се поништавају, при чему се добија афирмативно значење (*није нимало необичан: обичан*). Ипак, желели смо да проверимо да ли се овај квантификатор јавља са правим негираним придевима. Опет смо претражили корпус, а онда приступили и интернет претрази. За следеће појмове:

59. а. *нимало невелик*,
 б. *нимало невисок*,
 в. *је нимало невисок/немали, невелик*,
 г. *није нимало невелик/невисок, немали*,

нисмо пронашли резултате, док смо за *нимало немали* пронашли један резултат.¹⁵

Ово би могло бити објашњено ако се подразумева анализа по којој су придеви редуковане односне реченице (Arseniјевић 2005), те би придевска фраза *нимало невисок* (60) могла да се трансформише у: *који није нимало невисок* (61).¹⁶ Квантификатор *нимало* не може стајати са придевима овога типа јер се одриче стандардни опсег. Стандардни опсег је тешко негирати, а уколико би се и негирао, добио би се његов комплемент – *висок*. Употреба ових конструкција (*нимало невисок*) је блокирана, јер исто значење може да се постигне и без двоструке негације.

60. *Српски алпиниста Драган Јаћимовић освојио је нимало (*не)висок врх Јланине Мироч.*
 61. *Српски алпиниста Драган Јаћимовић освојио је врх Јланине Мироч, који није нимало (*не)висок.*

У даљем раду испитујемо значење придевских фраза изграђених од квантификатора *нимало* и придева различите поларности. Квантификатор *нимало* има значење потпуног одрицања. Да бисмо испитали како делује на степен придева, формализовали смо његово значење:

62. $[[\text{нимало}]] = \lambda G \lambda x. \exists d [d \leq \emptyset(S_G) \wedge G(d)(x)],$

14 1. „On je za današnju „Politiku” kazao da „nije nimalo nesrećan” što mu niko ne „pomaže” u vođenju monetarne politike i antiinflacione politike, ali i da je u svestan da bi izazovi bili manji da ima odgovarajuću podršku Ministarstva finansija i ukupne ekonomske politike zemlje” (<http://www.blic.rs/Vesti/Ekonomija/34594/Ako-se-vlada-formira-do-avgusta-u-septembru--budzet/print>).

2. „Film nije nimalo neistinit i samo pokazuje sta se desavalo u bosni tokom rata” (1 <http://www.blic.rs/m/Zabava/Vesti/307574/Bez-gala-premijere-filma-Andzeline-Zoli-u-Beogradu/komentari/4448706/komentar-odgovor>).

15 Интернет претрагом за „нимало немали” један резултат: „...a nasuprot tome nimalo ne mali broj ostalih ali nista manje kvalitetnih” (35-SOinfo.org-Sombor24/7 www.soinfo.org/pretraga/sve_poruke_korisnika/1418/35/).

16 Придеви су „скраћене реченице” и имају значење: „кад је био онакав, зато што је био онакав, који је био онакав” (Stevanović 1986: 252).

што би значило да је аргумент модификованог придева на степену који је мањи од нултог степена позитива, или му је једнак. За придеве *висок*, *ошворен*, важи следећи начин формалног представљања (63, 64):

$$63. \quad [[\text{нимало}]] [[\text{висок}]] = \lambda \text{висок} \lambda x. \exists d [d \leq \emptyset (S_G) \wedge \text{висок}(d)(x)]$$

$$64. \quad [[\text{нимало}]] [[\text{отворен}]] = \lambda \text{отворен} \lambda x. \exists d [d \leq \emptyset (S_G) \wedge \text{отворен}(d)(x)].$$

Значење придевских фраза моделујемо уз помоћ скала. Придевска фраза *нимало висок* има значење коме одговара домен придева *невисок* (в. скалу 4).¹⁷ Придевска фраза *нимало ошворен* има негативно значење и одговара јој домен који обухвата придев *неошворен* (в. скалу 5).

Користимо скале да репрезентујемо како квантификатор *нимало* делује на степен придева *чист*, *прав* (в. скале 6 и 7).¹⁸ И код ових придева, придевској фрази одговара домен негираног придева, дакле, све оне вредности које су мање од нултог степена позитива, или које су му једнаке.¹⁹

4. Закључак

У раду је испитана дистрибуција придева различите поларности са квантификаторима *веома*, *мноџо* и *нимало*. Испитивањем придевских фраза, које чине позитивни/негативни квантификатор и придев различите поларности, приметили смо да дистрибуција придева са квантифи-

17 Домен који обухвата придевска фраза *нимало висок* обележили смо испрекиданом линијом.

18 Узели смо придеве *чист* и *прав* јер су део антонимских парова којима одговара скала која је затворена на једном од крајева. Код придева овога типа, један члан има вредност јединице (нпр. *чист*), док други тежи нули, али је не досеже (*прљав*).

19 Домен који одговара придевској фрази обележен је испрекиданом линијом.

каторима зависи од типа придева, и начина на који квантификатор делује на степен придева, а да значење придевских фраза зависи од усмерења квантификатора и особина степена придева. Утврдили смо да интерпретабилност придевских фраза, дакле, не зависи само од значења придева, него и квантификатора, као и да се квантификатор не може наћи уз придев у компаративу, уколико нема могућност да квантификује усмерену разлику. Приметили смо да се негирани квантификатор *нимало* не може јавити са правим негираним придевима, јер се тиме одриче стандардни опсег, али може са лексикализованим придевима.

На крају, закључујемо да је за испитивање дистрибуције придева са различитим квантификаторима, па и за испитивање значења придевских фраза, неопходно укључити сазнање о особинама степена придева, и у морфосинтаксичку анализу укључити знање о особинама степена придева.

Листа референци

- Arsenijević 2005: B. Arsenijević, *Negative concord in Serbo-Croat Aps*. <<http://www.ledonline.it/snippets/allegati/snippets10001.pdf>>. 20. 12. 2011.
- Bader 2010: M. Bader, *Scales, gradable adjectives and nominalizations in Serbian*. <http://www.google.rs/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CFAQFjAA&url=http%3A%2F%2Fcastl.uit.no%2Findex.php%3Foption%3Dcom_rockdownloads%26view%3Dfile%26task%3Ddownload%26id%3D119%253Amonikaadjectives%26Itemid%3D132&ei=uiwMUPb9E8W-0QW4rt2-Cg&usg=AFQjCNFkZzhS_AkRpUu4jQMPG-rcamBxQw>. 15. 5. 2012.
- Chierchia & McConnell-Ginet 1990: G. Chierchia and S. McConnell-Ginet, *Meaning and Grammar: An Introduction to Semantics*, London: The MIT Press Cambridge.
- Kennedy & McNally 2005: C. Kennedy & L. McNally, *Scale structure, degree modification, and the semantics of gradable predicates*. <http://www.upf.edu/pdi/louise-mcnally/_pdf/publications/kennedymcnally.pdf >. 20. 4. 2012.
- Kennedy & McNally 2005a: C. Kennedy & L. McNally, *The syntax and semantics of multiple degree modification in English*. <<http://csli-publications.stanford.edu/HPSG/6/kennedy-mcnally.pdf> >. 20. 6. 2012.
- Kovačević 1998: M. Kovačević, *Sintaksička negacija u srpskome jeziku*, Niš: Izdavačka jedinica Univerziteta u Nišu.
- Kovačević 1998a: M. Kovačević, *Stilske figure u književnom tekstu*, Beograd: Trebnik.
- Kovačević 2004: M. Kovačević, *Ogledi o sintaksičkoj negaciji*, Srpsko Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Kristal 1999: D. Kristal, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Beograd: Nolit.
- Stevanović 1986: M. Stevanović, *Savremeni srpskohrvatski jezik* (gramatički sistemi i književnojezička norma), Uvod, fonetika, morfologija, knjiga 1, Beograd: Naučna knjiga.
- Stevanović 1991: M. Stevanović, *Savremeni srpskohrvatski jezik* (gramatički sistemi i književnojezička norma), Sintaksa, knjiga 2, Beograd: Naučna knjiga.

Извори

- Vladan Desnica, *Proljeća Ivana Galeba*. <<http://www.ask.rs/>>. 15. 5. 2012.
Dobrica Ćosić, *Koreni*. <<http://www.ask.rs/>>. 15. 5. 2012.
Ivo Andrić, *Na Drini ćuprija*. <http://www.ziddu.com/download/6206380/Ivo_Andric-Na_Drini_cuprija.pdf.html>. 20. 6. 2012.
Isidora Sekulić, *Kronika palanačkog groblja*. <<http://www.ask.rs/>>. 15. 5. 2012.
Jakov Ignjatović, *Večiti mladoženja*. <<http://www.ask.rs/>>. 15. 5. 2012.
Miloš Crnjanski, *Lirika Itake*. <<http://www.ask.rs/>>. 15. 5. 2012.
Miloš Crnjanski, *Seobe*. <<http://www.ask.rs/>>. 15. 5. 2012.
Miloš Crnjanski, *Druga knjiga seoba*. <<http://www.ask.rs/>>. 15. 5. 2012.
Momo Kapor, *Beleške jedne Ane*. <<http://www.ask.rs/>>. 15. 5. 2012.
Svetolik P. Ranković, *Seoska učiteljica*. <<http://www.ask.rs/>>. 15. 5. 2012.
Stevan Sremac, *Zona Zamfirova*. <<http://www.ask.rs/>>. 15. 5. 2012.
Teodosije, *Žitija*. <<http://www.ask.rs/>>. 15. 5. 2012.

Ivana Z. Mitić

QUANTITATIVE MODIFICATIONS OF ADJECTIVES. POSITIVE AND NEGATIVE QUANTIFIERS

Summary

This paper deals with the compatibility of adjectives of different polarity with quantifiers *veoma* (very), *mного* (much) and *nimalo* (not at all). It has been noted that the quantifier *veoma*, as opposed to the quantifier *mного*, cannot be combined with adjectives in comparative forms (**veoma/mного viši*), as well as that the quantifier *nimalo* cannot be combined with right, negated adjectives (*nimalo nevisok*). Adjectival meanings are examined by applying analytical, comparative and corpus methods, while the segment dimensions, indicated by the adjectives in different degrees, measures and quantitative modifications, are explained by means of the scalar theory (Kennedy and McNally 2005). The aim of this paper is to examine what the distribution of adjectives with quantifiers depends on, as well as to explore what the meaning of adjectival phrases depends on.

Keywords: formal semantics, negation, quantifiers, adjectival antonyms, adjectival phrases

Примљен у мартау 2013.
Исправљен 11.02.2014.
Прихваћен 22.02.2014.

Игор Д. Ивановић¹
Институт за српске језике
Подгорица

КОРПУСНА И РАЧУНАРСКА ЛИНГВИСТИКА НА ПРИМЈЕРУ УПИТНИКА ЕК²

Овај рад се бави анализом дијела Упитника Европске комисије. Из цјелокупне анализе, која је изложена у нашем докторском раду, за потребе овог рада смо одабрали два аспекта. Први је анализа имперсонализованог регистра, а други представља налажење везе између *haraх legomena* и грешака које смо уочили у поменутом корпусу. Показаћемо како употреба корпуса и рачунара може да баца ново свјетло на традиционална лингвистичка истраживања. Поред тога, овај рад треба схватити као својеврсну промоцију корпусне и рачунарске лингвистике које тек треба да нађу своју пуну примјену у оквиру лингвистичких истраживања.

Кључне ријечи: корпус, рачунари, лингвистичка анализа, Упитник ЕК

Анализа корпуса

Увод

Ова анализа настала је као производ рада на корпусу Упитника ЕК са којим смо дошли у контакт током превођења истог. Захваљујући овом, били смо у стању да прикупимо велику збирку текстова из различитих области како бисмо могли да задовољимо критеријум репрезентативности корпуса (Viber 1988: 56-63). Као што смо навели, одабрали смо два аспекта: имперсонализовани регистар и однос између *haraх legomena* и грешака које смо уочили. Први аспект смо одабрали зато што је у српском језику имперсонализовани регистар обично био анализиран на много мањим корпусима. Други аспект смо одабрали како би показали да интуитивни приступ анализи корпуса може бити веома погрешан, као и да налажење и анализа правописних грешака може довести до бољих рачунарских програма који се баве исправљањем текстова.

1 iggybosnia@gmail.com

2 Овај рад представља дио нашег истраживања за потребе докторског рада: „Контрастивна анализа стручне терминологије докумената ЕУ кроз перспективу корпусне лингвистике”.

Методологија исцраживања

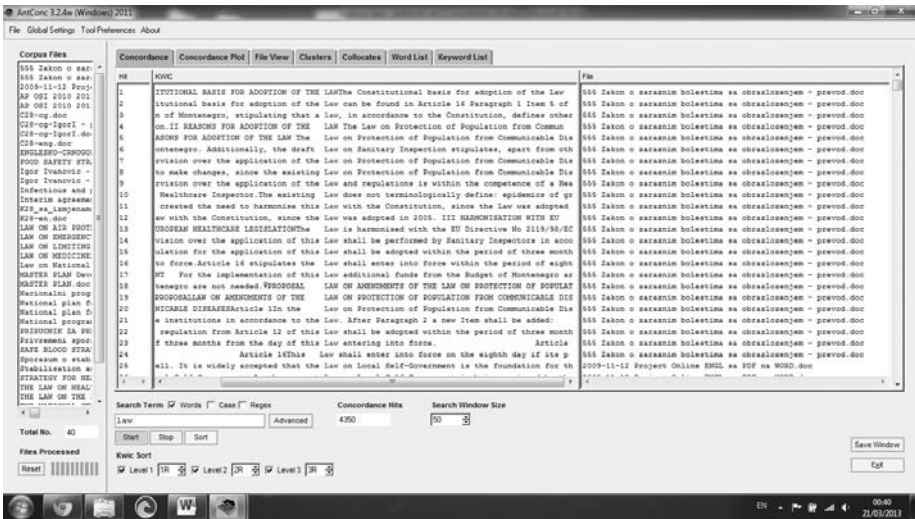
Методологија на општем плану

Овај рад је замишљен као рад у којем се, на општем плану, прожимају двије методологије: контрастивна и корпусна методологија рада. Прву методологију смо користили јер смо кренули од основне поставке да се контрастирањем разлика и сличности двају језика (српског и енглеског) могу анализирати одвојени или заједнички морфолошки, синтаксички, семантички или лексички елементи. Ова методологија, заједно са рачунарском лингвистиком, представља незаобилазно средство у модерној анализи разноврсних текстова у оквиру лингвистике (Church 1991: 74). Дакле, у раду ћемо користити контрастивну лингвистику, прецизније контрастивну анализу, која се дефинише као методолошки приступ који помаже лингвисти-аналитичару да утврди у којим аспектима су испитивани језици слични, а у којима се разликују. Такође, поред знања из контрастивне лингвистике, користићемо и знања других лингвистичких дисциплина које су се нашле у контрастивном теоријско-методолошком опусу. Ту, прије свега, мислимо на когнитивну лингвистику, прагматику, лингвистику корпуса итд. Путем контрастивне лингвистике у стању смо да дубље анализирамо ова два језика што може бити од користи будућим преводиоцима и методичарима наставе. Другу, корпусну методологију, користили смо јер нам иста дозвољава квантитативно и квалитативно анализирање електронских корпуса. Ова методологија подразумијева поштовање два основна критеријума: поновљивост и доступност корпуса. Корпус треба да буде електронски скуп организованих текстова који су прикупљени на систематичан начин (McEneaney 2001: 125). На овај начин корпус постаје доступан свима и свако може да провјери резултате које аутор износи.

Методологија на ужем плану

Наш корпус се састоји од великог броја текстова који су укључени у документ под називом Упитник Европске Комисије. У оквиру Упитника, највећи број докумената потпада под три регистра: законодавно-правни, друштвено-политички, дипломатски. Овакву врсту корпуса смо одабрали јер се надамо да укључује неке од најбитнијих критеријума које квалитетан корпус мора да посједује. У првом плану корпус је референтан јер представља пресјек цјелокупног модерног језика, са још једном битном карактеристиком, а то је да је сачињен од различитих стручних тематских цјелина које кроз језик представљају свако модерно друштво (економија, политика, пољопривреда, здравство, наука, спорт, образовање итд.). Друга битна карактеристика ове групе текстова јесте да је састављен радом више десетина људи из различитих дјелова Црне Горе и Србије што, надамо се, доприноси лингвистичком тј. лексичком богат-

ству прикупљених текстова који ће се користити у овом раду. Одабиром оваквог корпуса избјегли смо проблем циркуларности, тј. одабир такве врсте текстова чија би анализа показала управо онакве резултате какве смо и прижељкивали. То смо учинили тако што смо одабрали преводе које су превели друге колеге преводиоци, и на тај начин субјективни утицај аутора овог рада је сведен на најмању могућу мјеру. И на крају, документа ЕУ, представљају веома битна документа за све земље бивше СФРЈ и, што је још битније за овај рад, одсликавају актуелни лингвистички тренутак и као таква заслужују одговарајућу пажњу. Наш корпус се састоји од око осам милиона ријечи са понављањем, тј. од око 65.000 ријечи без понављања. Укупно је обухваћено 128 текстова, који су у MS Word doc™ и Adobe Acrobat Reader pdf™ формату. Половина од тих докумената су на енглеском језику, док друга половина представља преводе оригиналних текстова. Обрада оволике количине информација би била веома отежана да нијесмо користили рачунарске програме који се баве оваквом обрадом текста. Главни рачунарски програми које смо користили су ТекстСТАТ-2 верзија 2.8е, Heidelberg Tenka Text 0.1.3.4 и програм под једноставним називом R верзија 2.10.1. Такође смо користили WordSmith 6.0 и AntConc 3.2.4w. Након уношења ових текстова и стварања базе података, били смо у стању да анализирамо наш радни корпус. У наредном поглављу ћемо приказати неке од добијених резултата.

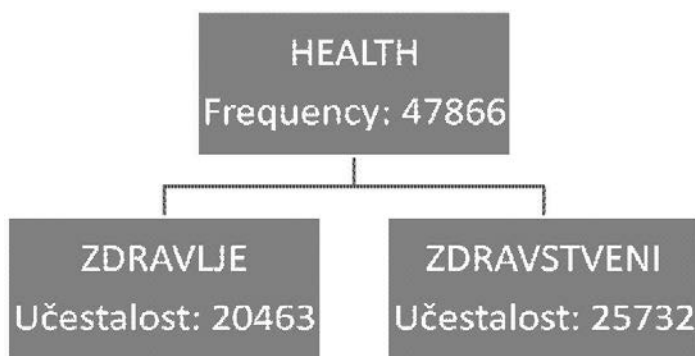

Табела 1. Графичко рјешење програма AntConc 3.2.4w

Резултати истраживања

Оно што се одмах дало уочити након иницијалних анализа овог корпуса јесте да је већина текстова састављена од формалних језичких структура, што смо и очекивали, с обзиром на то да овај корпус представља званични однос Црне Горе према институцијама ЕУ. Због ових елемената, можемо констатовати готово потпуно одсуство апстрактних именица или других врста ријечи јер су сви документи у оквиру корпуса фокусирани на конкретне проблематике. Ову констатацију можемо допунити и констатацијом да је већина текстова имперсонализована, што значи да су личне замјенице попут ЈА или *I* (енгл.) готово непостојеће. Такође смо открили да ријечи за које интуитивно сматрамо да би требало да су најчешће у појединим законима или поглављима Упитника то нијесу.

Тако у поглављу Упитника ЕК о Јавном здрављу и заштити потрошача, у дијелу корпуса на енглеском језику најучесталија ријеч је *HEALTH*, што се може сматрати и очекиваним с обзиром на тематику. Са друге стране у дијелу корпуса на српском језику најучесталија ријеч није ЗДРАВЉЕ, већ је то ријеч ПРОИЗВОД/А/И. Објашњење за ову разлику можемо пронаћи у стручној терминологији која је карактеристична за поље здравства. Наиме, фраза као што је *HEALTH-CARE FACILITY* је у већини случајева била преведена као ЗДРАВСТВЕНА УСТАНОВА. Са друге стране термин као што је *HEALTH-RELATED ISSUES* обично је био преведен као ПРОБЛЕМИ ВЕЗАНИ ЗА ЗДРАВЉЕ. Из ова два примјера видимо да су преводни еквиваленти за енглеску ријеч *HEALTH* подијељени на двије групе: ЗДРАВЉЕ и ЗДРАВСТВО. Енглески термин *PRODUCT* је готово увијек имао за свој преводни еквивалент нашу ријеч ПРОИЗВОД.

Коментар

Дакле, можемо закључити да најчесталија ријеч у једном дијелу корпуса не доводи закономјерно до тога да је и њен преводни еквивалент у другом дијелу корпуса најчесталији. Варијације се могу јавити услјед специфичног контекстуалног окружења, тј. преводни еквивалент зависи не само од основне ријечи већ и од контекста у којем се налази, што смо показали и кроз корпус. Такође, ово значи да интуитивни приступ изворног говорника неког језика не мора бити тачан и да, као што смо приказали у овом случају, интуиција и конкретни подаци не иду увијек руку под руку.

Импersonализовани регистар

Оваква врста регистра, која се обично подводи под административни стил, показује велики степен шематизованости, тј. користе се разноврсне утврђене фразе како би се у што краћем времену и што јасније пренијеле идеје које неки документ носи. Најчешће се овакви административни текстови користе као вид комуникације између држава или институција. На граматичком плану овај стил је номинални, што значи да у њему доминирају именице, а процес номинализације је веома чест, тако да се тиме број глагола додатно смањује. Постојећи глаголи су обично у форми садашњег или будућег времена, у трећем лицу или безличним, пасивним конструкцијама. Чести су и декомпоновани предикати као што су:

- Донијети одлуку (умјесто одлучити),

Примјери:

учеснику - правном лицу када се донесе одлука о стечају или ликвидацији Дакле, чим се
ју или ликвидацији Дакле, чим се донесе одлука о стечају и/или ликвидацији, испуњени
.2008. године, предвидјено да се донесе одлука о избору модела за елиминисање баријер
ИИ кварталу 2008. године, биће донешена одлука о именовану Стратешког координатора
ИИ кварталу 2008. године биће донешена одлука о именовану Координатора за преког
степену у поступку у којем је донешена одлука којом је повриједјено људско право и о
раничења. У том циљу може се донијети одлука о промјени износа изражених у еурима.
да укључе грађане у процес доношења одлука и у организацију јавних расправа. Понек

грађана у локалним процесима доношења одлука је веома ниско у Црној Гори. Међутим,

У текстовима на енглеском језику имамо другачију ситуацију. Наиме, инфинитив глагола *decide* је чешћи од одговарајућих најчешћих колокација *make decision* и *reach decision*. У овим случајевима, глаголу *decide* најчешће претходе модални глаголи и то:

$V_{mod} + bare\ Inf.$

- Shall decide – 91 понављање
 - May decide – 90 понављања
 - Can decide – 51 понављање
 - Will decide – 30 понављања
- Извршити преглед (умјесто прегледати),

За разлику од претходне фразе нијесмо нашли нити један примјер ИЗВРШИТИ ПРЕГЛЕД у нашем корпусу, већ нас је анализа корпуса усмјерила у другом правцу. Ријеч ПРЕГЛЕД се најчешће налазила у документима који за своју тематику имају јавно здравље и заштиту потрошача (нпр. у Закону о заштити становништва од инфективних болести и у Закону о заштити потрошача). У складу са стручном терминологијом уз ријеч ПРЕГЛЕД највише линија конкорданце било је везано за:

је извршила укупно 19.631 инспекцијских ПРЕГЛЕДа, од чега 97,66% по службеној дужно
једити праћење резултата инспекцијских ПРЕГЛЕДа по одређеним групама прописа, укљ
инспектора за спровођење инспекцијских ПРЕГЛЕДа и контрола у складу са иновираном
ја евиденције о извршеним инспекцијским ПРЕГЛЕДима које врше републички инспектор
има, садржину записника о инспекцијском ПРЕГЛЕДу и друго. Закон о општем управном

За поље заштите потрошача и дефинисања правила инспекцијског надзора субјеката

ругих поремећаја здравља, 2) љекарске ПРЕГЛЕДе и друге врсте медицинске помоћи, 3) л
има претходних и периодичних љекарских ПРЕГЛЕДа запослених на радним мјестима са
Конвенција бр. 113 о љекарском ПРЕГЛЕДу морнара, усвојена 1959. године;

ела спроводе се одговарајући медицински ПРЕГЛЕДИ и захвати ради процјене и смањења
их прегледа ризичне дјеце, превентивних ПРЕГЛЕДА дјеце са сметњама у развоју као и

За поље јавног здравља

У текстовима на енглеском језику имамо више варијација на тему, али три најчешће су:

and activities envisaged by the law 3) inspection CONTROL by forest inspection, environme
h trade: Environment Protection Agency (inspection CONTROL Department), Ministry of Interi
s who are in charge of carrying out the inspection CONTROL in the area of sea fisheries. A
le 73 of the Law on Tax Administration. inspection SUPERVISION in the meaning of this law
hiness of boats. Inspection in terms of inspection SUPERVISION is carried out by the inspe

За поље заштите потрошача и дефинисања правила инспекцијског надзора субјеката

И

sation and means of protection; medical EXAMINATIONs of employees which are mandatory
pply of drinking water include: medical EXAMINATIONs with a special emphasis on
cal examinations and periodical medical EXAMINATIONs every 12 months. Within the safety
nt mortality. In that sense, preventive EXAMINATIONs are conducted, which include taking of
st grade of secondary school preventive EXAMINATION of students in the third grade of secon

За поље јавног здравља

Дакле видимо да су колокацијски елементи у српском и енглеском језику различити у зависности од тематике тј. контекста у оквиру којег се ти елементи налазе. Остали примјери декомпонованих предиката, који су карактеристични за административни стил, су:

- **Поднијети извјештај (умјесто извијестити),**
- **Изразити протест (умјесто протестовати),**
- **Упутити честитке (умјесто честитати).**

Административни стил се обично дијели на пет подстилова:

1. **Законодавно-правни**, чији су жанрови закони, статuti, устави, одлуке, наредбе, рјешења;
2. **Друштвено-политички** - резолуције повеље, декларације, програми, реферати, саопштења, изјаве;
3. **Дипломатски** - преписке, ноте, демарши, протоколи, меморандуми;
4. **Пословни** – уговори, дописи, фактуре, сертификати, наруџбенице, уплатнице, рачуни, спецификације;
5. **Лични** – молбе, жалбе, аутобиографије, пуномоћи, лична документа, упитници, анкете, формулари, итд.

Наш корпус је, као што смо то већ поменули, састављен од, прије свега, прве три поменуте категорије. На основу поменутих карактеристика, можемо без устезања закључити да и наш корпус одговара административном стилу. Неопходно је истаћи да ни један текст не припада чистом стилу, већ је мјешавина различитих регистара, од којих један може имати превагу. Једна од карактеристика административног стила јесте и имперсонализација, тј. увијек говоримо о државама, институцијама, министарствима, дакле, увијек о ЊИМА. Овакви документи који су по правилу веома формални, дају занимљиве резултате ако их тестирамо на личне замјенице, и контрастирамо између два језика. Тако смо нашли да се лична замјеница ОНА (никако или веома ријетко у зависности од текста) не односи на именовање припадница женског рода (+ жива), већ је готово искључиво повезана другим именицама женског рода (- жива). У енглеском језику за разлику од нашег доминира лична замјеница *IT*. Приказаћемо добијене примјере:

- поднесе Скупштини на потврђивање чим ОНА буде у могућности да се састане
- амбалажа укључена заједно с производом, ОНА ће бити укључена и за потребе
- активних мјера и/или законских поступака, ОНА ће о томе одмах обавијестити тијело

Личну замјеницу ОН нашли смо још мање пута из разлога што су именице које се чешће замјењују женског рода (држава, скупштина, влада, служба), што личну замјеницу мушког рода ОН ставља по страни:

- нуди заиста много корисних могућности. ОН комбинује двије технологије, сегментацију
- то је оно што већина људи зове Традос. ОН опслужује преводилачку меморију, омогућава
- примјену и спровођење овог Споразума. ОН ће се састајати на одговарајућем нивоу

Прва два пута говоримо о рачунарском програму, а у трећем примјеру очигледно о споразуму.

Као што смо већ рекли у енглеском језику доминирала је замјеница *IT*, а не директни преводни еквиваленти за ОН и ОНА – *HE* и *SHE*.

Зашто је то тако, одговор треба потражити у томе што је у енглеском језику другачија перцепција рода и правила налажу да се ријечи које немају природан род дефинишу са *IT*.³ Побројаћемо само неке примјере:

- d liability companies. In that purpose, IT is necessary to initiate amendments of
- ect to separate annual programmes. When IT comes to motivation, special attention
- he company has a positive attitude when IT comes to further tertiary education of
- be a simply administrative service as IT was the case with previous personnel de

Изражавање забране

Приликом писања званичних државних докумената веома битан дио јесу права и обавезе субјеката које се дефинишу тим документима. Права и обавезе подразумијевају дозвољене и недозвољене радње које се пак различитим језичким средствима одобравају или забрањују. Посебно занимљиве, у овом контексту, јесу забране и на основу наше анализе нашли смо да и у текстовима на српском и на енглеском језику чешће се користе директни глаголи који означавају забрану (забранити или *prohibit, ban, proscribe*), од конструкција *NOT* + глагол допуштања (не + дозволити, не + допустити, *not allow, not approve*). Могућа су два објашњења за ову појаву:

- Директни глаголи који означавају забрану представљају дио добро установљеног шаблона,
- Психолошки ефекат (+ забрањено) је јачи од (- дозвољено).

Навешћемо неке од примјера:

- gation Magistrate, who has the right to BAN all correspondence if it harms the inve
- с *duties* постепено смањење царина **ПРОИБИТИ** *prohibition* забрана п
- ntains a set of laws whose stipulations **FORBID** discrimination, promote equality and es

Примјери превода на нашем језику:

- Магистрат, који има право да **ЗАБРАНИ** читаву преписку ако она штети
- с *duties* постепено смањење царина **ПРОИБИТИ** *prohibition* забрана п
- поштује низ закона који **ЗАБРАЊУЈУ** дискриминацију и промовишу једнакост

3 Осим у случајевима, нпр. емоционалне привржености, што у административном стилу свакако није случај.

Табела 2. Однос броја забрана⁴

Са друге стране, глаголи који су неутрални у погледу забране (поступати, бирати, *consider, use ...*), тј. они глаголи чије семантичко поље не укључује и значење забране, да би изразили забрану захтијевају негацију NOT/НЕ (или НИЈЕ/НЕЋЕ).

Коментар

Можемо закључити да је административни регистар изразито имперсонализован, али то је и очекивано. Наиме, овај регистар има један приоритет, а то је да циљној публици пренесе јасну поруку. Имперсонализација се, поред горе наведеног, огледа и у томе што иза текста увијек стоји неко министарство или држава, тако да појединац или појединци који су радили на тим преводима морају да се „сакрију” коришћењем одговарајуће лексике која то омогућава. Поред тога, административни стил обилује лексичким елементима којима се дозвољава или забрањује нешто па је то један од главних разлога зашто су глаголске или глаголско-именичке конструкције веома честе.

Нарак леготена и њихова веза са грешкама

Иза овог занимљивог латинизма крију се ријечи које су у неком тексту или групи текстова појављују само једанпут. Назив потиче од грчких ријечи (*нарак* и *legotepen* (мн. *legotena*) – речено само једанпут). У нашем корпусу од око 65.000 ријечи без понављања, 48,75 % ријечи се понављају само једном и те ријечи су веома често најуже повезане са неком струком (нпр. латинизми и врсте болести у медицини), а такође неке од ових ријечи представљају погрешно написане облике других ријечи које се иначе много чешће налазе у корпусу.

Вјероватно противној свачијој интуицији сљедећи облици ријечи се такође помињу само једном у цијелом милионском корпусу, нпр:

⁴ Осим у случајевима, нпр. емоционалне привржености, што у административном стилу свакако није случај.

зе, банке и друга правна лица. Поједини акционар Централне Депозитарне Агенције може има	the Competence: Central Register of the Commerical Court 2. Making seals and stamps Timesc
раду одговарајућег документа (брошуре, часојиси , публикације, билтени ...) Институције	e use complex analytical techniques and compute application software. Environmental Pro
Плц («Завод за грађевинске материјале, геоинженерске и хемијске анализе» АД) – Никшић, ис ан	for himself/herself, marital partner or illegitimate partner, and for children in case that
м се дефинишу: циљеви, трајање, врсте гимназија , матура, хоризонтална и вертикална прох	y use for non-agricultural purposes, is recultivated technically, chemically and biologicall
о је и кроз изјаву Центра за подводно и хуманистично размишљање да је Црна Гора једина зем	s they should realistically decline and stabilise at 1.5% - 1.8% of Montenegrin GDP. III.

Надовезујући се на претходно поглавље пружићемо и примјере грешака које се лако могу открити у текстовима укљученим у наш корпус:

путовања могу да обављају туристичке агенције које, поред одобрења за рад (чл.11 ст.	plementation and evaluation of measures aggenst TC should be included in programs for M
у (Сл. лист ЦГ, бр.66/08), одговорна је Агенција за цивилно ваздухопловство Црне Горе. 3	ional Protocol (OG of MN, international aggreements , 2/09); Law on Veteran and Disability P
области здравства, ветерине, фармације, ахитетектуре , наставно-педагошког рада итд. Свако ми	d lays down requirements for qualitiy of agricultural products. Veterinary Administration is
равља у Црној Гори су отворени следећи ценшари и јединице за ментално здравље у зајед	alcohol per 100 kilograms of goods; 4) chemicalz and cosmetics manufacturing. Use of min
циљева других сегмената друштва. Такве стипендије су Стратегија одрживог развоја, Стратег	ce stipulates that the doctor – foreign citizent , who intends to perform healt activity

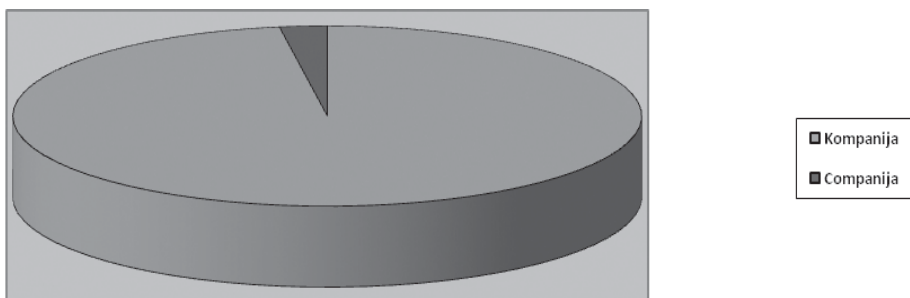
Као што се може видјети грешке у оба језика функционишу у основи на идентичне начине. У српском језику су то обично вишак или мањак знакова у ријечима, као што је то случај и у енглеском језику, оно што је познато под именом *SPELLING*.

Уочене грешке

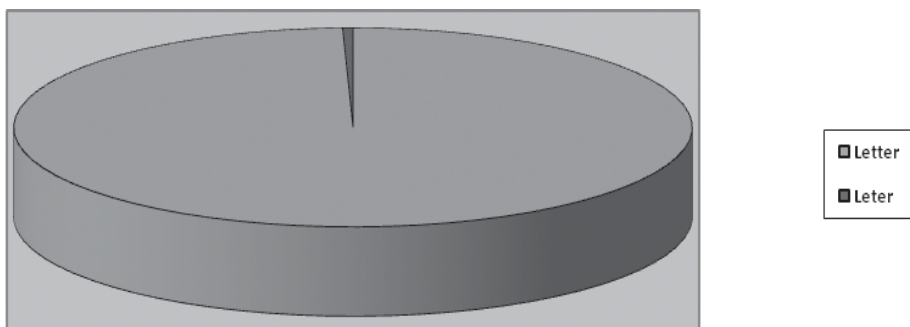
Оно што је наравно било неизбежно јесте и то да смо наилазили на грешке у нашем корпусу. Под грешкама, прије свега, подразумевамо типографске грешке које се могу сврстати у седам категорија:

- **Сотрапија** – примјер негативне интерференције са енглеским језиком
- **Leter** – примјер негативне интерференције са српским језиком
- **Ћлан** – грешке у избору дијакритичког знака
- **СкупштинаЦрне Горе** – грешке у прављењу размака између ријечи
- **звјештаји** – недостатак слова – непотпуна ријеч
- **стартегије** – неправилан редослијед слова
- **репубблика** – непотребно дуплирање слова

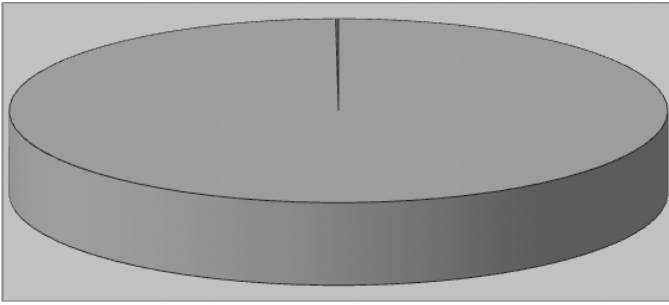
Оно што смо такође пронашли јесте да се све овакве грешке понашају по истом принципу, а то је да се налазе ван зоне учесталости понављања која је карактеристична за исправне верзије датих ријечи. Илустроваћемо неке примјере дијаграмима на којима ће се јасно видјети шаблон понашања типографских грешака у нашем корпусу.

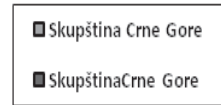
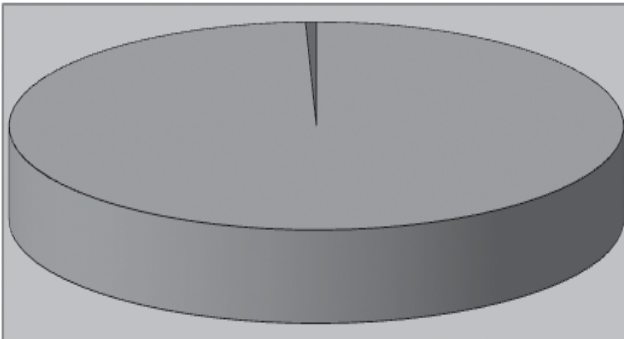
Дијаграм 1. - Однос учешћа грешке бр. 1 – негативне интерференције енглеског језика на домаћу ријеч

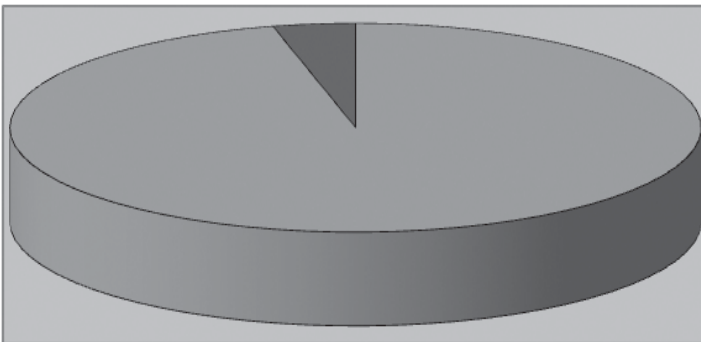
Дијаграм 2. – Однос учешћа грешке бр. 2 – негативне интерференције српског језика на енглеску ријеч

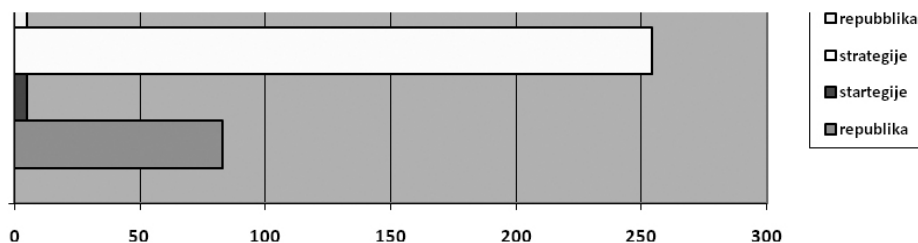
Дијаграм 3. – Однос грешке бр. 3 – погрешан избор дијакритичког знака

Дијаграм 4. – Однос грешке бр. 4 – неодвајање ријечи

Дијаграм 5. – Однос грешке бр. 5 – непотпуна ријеч

Дијаграм 6. – Однос грешке бр. 6 и 7 – неправилан ред слова у оквиру ријечи и непотребно дуплирање знакова

Јасно се може уочити шаблон где се погрешна ријеч јавља више-струко мање пута у односу на исправни облик те ријечи, што је и очекивано. Ми смо овдје издвојили само неке од примјера грешака које се могу наћи, али оно што је занимљиво јесте да и све остале грешке, без обзира на своје карактеристике, прате идентичан начин понашања, као што смо показали на Дијаграмима 1 – 6. Све грешке ће се увијек налазити ван оптималног броја понављања и то је правилност и универзална појава како за наш тако и за енглески језик.

Коментар

Ријечи које се понављају само једанпут о оквиру милионских корпуса могу се посматрати на два начина: или представљају „егзотичне” ријечи које већина говорника неког језика никада и не чује и не види и не користи, или су те ријечи у директној вези са ортографским грешкама. Ова друга категорија је, условно речено, значајнија. Једна од области која интензивно користи овакве резултате јесте индустрија рачунарских програма. Рачунарски програми (енгл. *SPELL CHECK*) препознају овакве грешке на основу статистичке анализе својих база података.

Закључак

Као што се може закључити једна од основних премиса овог рада јесте жеља да се у контрастивну анализу унесу елементи корпусне и рачунарске лингвистике. На тај начин смо спојили провјерени квалитет контрастивног метода са модерним карактеристикама корпусне и рачунарске анализе. Оне су, прије свега, донијеле квалитативни и квантитативни помак у односу на истраживања која су се базирала искључиво на контрастивном приступу. Кроз многобројне примјере, надамо се, показали смо које су то основне карактеристике административног стила писања који је доминантан стил када се ради о међудржавним односима. Корпусна и рачунарска лингвистика, све више и више, добијају на свом

значају, али је неопходно напоменути да и оне као такве имају својих мана, а једна од најочигледнијих јесте да нам могу пружити резултате, али нам не могу рећи какав је квалитет тих резултата у смислу њихове, нпр. истинитости, али, и поред тога, приказали смо да корпус може бити веома корисно средство у лингвистичким анализама. Анализирали смо разлике у административном дискурсу текстова на српском и енглеском језику које су биле условљене не само формалним граматичко-структуралним разликама између ова два језика, већ и културолошким и системско-правним разликама које се пресликавају и утичу на њих.

Поред тога, можемо закључити да је корпус ипак поузданије оруђе у лингвистичким анализама него што је то интуиција изворног говорника, што смо показали на примјерима у вези са ријечима *здравство* и *здравствени*, у српском језику и *health* у енглеском језику, а такође смо видјели да се неке ријечи понављају свега пар пута или се уопште не налазе у корпусу иако вјероватно већина изворних говорника не би тако оцијенила на основу своје интуиције.

Кроз контрастирање лексичких и реченичних елемената из српског језика и њима одговарајућих преводилачких еквивалената у енглеском језику анализирали смо врсту дискурса који се користи у оваквим типовима административних докумената (дискурсна обиљежја).

Литература

- Agresti 2002: A. Agresti, *Categorical Data Analysis*. Hoboken, NJ: Wiley.
- Aston (ed.) 2001: G. Aston, *Learning With Corpora*. Bologna. CLUEB.
- Baayen 2008: R. Baayen, *Analyzing Linguistic Data: A Practical Introduction to Statistics Using R*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Baayen, R. Harald, Richard Piepenbrock, and Leon Gulikers. 1995. *The CELEX Lexical Database (Release 2)*. Philadelphia, PA: Linguistic Data Consortium.
- Barnbrook 1996: G. Barnbrook, *Language and Computers*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Biber 1988: D. Biber, *Variation Across Speech and Writing*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Biber 1998: D. Biber, *Corpus Linguistics: Investigating Language Structure and Use*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bod 2003: R. Bod, *Probabilistic Linguistics*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Bugarski 1972: R. Bugarski, *Jezik i lingvistika*, Nolit, Beograd.
- Bugarski 1986: R. Bugarski, Terminologija kontrastivne lingvistike, u: *Kontrastivna jezička istraživanja, III simpozijum* (Novi Sad, 6. i 7. decembar 1985), *Zbornik radova*, Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, 383–390.
- Bugarski 1990: R. Bugarski, Integralna kontrastivna analiza, u: *Kontrastivna jezička istraživanja, IV simpozijum* (Novi Sad, 8. i 9. decembar 1989), *Zbornik radova*, Filozofski fakultet, Novi Sad, 58–62.

Church 1991: K. Church, Using statistics in lexical analysis. In *Lexical Acquisition: Exploiting On-line Resources to Build a Lexicon*, ed. Uri Zernik, 115–164. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.

McEnery 2001: T. McEnery, *Corpus Linguistics*, Edinburgh: Edinburgh University Press.

Sinclair 1991: J. Sinclair, *Corpus, Concordance, Collocation*, Oxford: Oxford University Press.

Igor D. Ivanović

CORPUS AND COMPUTATIONAL LINGUISTICS ON THE EXAMPLE OF THE EC QUESTIONNAIRE

Summary

This paper deals with the analysis of one part of the European Commission Questionnaire. From the complete analysis in our doctoral thesis, two aspects have been chosen for the purposes of this paper. The first one is the analysis of impersonalised register, while the second aims to find the connexion between *hapax legomena* and the mistakes we have spotted in the abovementioned corpus. We will show how the use of corpora and computers can shed new light onto traditional linguistic research. Furthermore, this paper should also be understood as a way of promoting the Corpus and Computational linguistics which are yet to find their full application within linguistic research.

Key words: corpus, linguistic analysis, computers, the EC Questionnaire

Примљен у јуну 2013.
Исправљен 08.02.2014.
Прихваћен 22.02.2014.

Марија С. Копривица Лелићанин¹
Филолошки факултет у Београду

МЕТАДИСКУРС vs ДИСКУРСНИ МАРКЕРИ

Циљ нам је да ближе дефинишемо метадискурс поредећи га са дискурским маркерима. Поређење је урађено из два разлога. Прво, дискурским маркерима се до сад посвећивала већа пажња, нарочито у домаћој лингвистичкој литератури. Друго, учили смо и нека могућа поклапања, те смо испитали сличности и разлике у приступима. Најпре смо представили појам метадискурса и најважније функцијске таксономије (Vande Koppe, Kristmor et al, Hajland). Затим смо анализирали три приступа дискурским маркерима: са аспекта кохеренције (Šifrin), граматичко-прагматских аспеката (Frejzer) и теорије релеванције (Blejkmor). Темељна анализа потврдила је нека заједничка обележја, али је и указала на различит обим, садржај, доминантни приступ и досадашња поља примене ова два појма.

Кључне речи: метадискурс, дискурсни маркери, дискурс

0. Увод

Последњих година интересовања лингвиста се постепено померају од традиционалног фокуса на идеациону димензију ка интерперсоналном плану текста или говора (Hajland 2004). Наиме, писци или говорници не размењују информације само да би представили спољни свет, већ настоје да свој текст прикажу разумљивим и прихватљивим. Језик се посматра као друштвени догађај у којем учествују писци и читаоци, односно говорници и слушаоци. У тој размени аутор располаже низом метадискурских средстава којима може да искаже степен формалности, моћи или блискости са публиком.

У овом раду настојали смо да ближе дефинишемо садржај и обим појма метадискурс. Том циљу смо приступили на два начина. Најпре смо представили метадискурс помоћу дефиниција, функција и најважнијих таксономија, а затим смо га упоредили са дискурским маркерима као блиским концептом. Испитали смо да ли приступи дискурским маркерима могу да се примене на метадискурсна проучавања. Истицањем сличности и разлика између ова два појма, продубљујемо суштинска значења метадискурса заснована на интеракцији између аутора и текста и између аутора и читаоца.

1 mkoprivica@gmail.com

1. Метадискурс: појам и термин

Метадискурс је „писање о писању” (Vilijams 1985: 226), „дискурс о дискурсу” или „комуникација о комуникацији” (Vande Kople 1985: 83). Односи се на језички материјал који не доприноси пропозиционом садржају, већ сигнализира присуство аутора и његов однос према пропозиционом садржају и читалачкој публици (Krismor 1990:118). Дакле, кроз метадискурс аутор помаже читаоцима да „организују, класификују, тумаче, процене и реагују” на дату информацију (Vande Kople 1985: 83).

Термин „метадискурс” сковао је Haris 1959. за информације у тексту од секундарне важности (Haris 1959: 464-466). Сличне (и субординиране) језичке појаве називале су се још и метакомуникација (Rositer 1974), сигналне речи (Mejer 1975), нетематски материјал (Lautamati 1987) и метаразговор (Šifrin 1980). Упоредо настају и други блиски појмови као што су дискурсни маркери, процена, став и евалуација. Управо због могућих интерференција ових појмова и одлучили смо се да испитамо метадискурс из угла сличности и разлика са дискурсним маркерима.

У студијама смо уочили неколико истраживачких праваца: метадискурс и жанр, метадискурс и култура (контрастивна реторика), метадискурс и учење другог/страног језика и метадискурс кроз време (дијахрона истраживања). Наравно, могућа су и укрштања између наведених истраживачких праваца. Међу жанровима најбројније су студије у научном писању (различитих дисциплина) на енглеском језику (Krismor, Farnsvort 1990; Hajland 1998a), уџбеницима (Krismor 1984; Hajland 1999, 2000), студентском писању (Krismor et al. 1993), рекламама (Fuertes-Olivera et al. 2001), годишњим финансијским извештајима (Hajland 1998b). Као примере контрастивно реторичких истраживања истакли бисмо још употребу метадискурса у новинским уводницима у енглеском и шпанском, и енглеском и македонском језику (Dafouz-Milne 2008; Трајкова 2011). Бројна су истраживања усмерена на разлике у употреби метадискурса код изворних и неизворних говорника (Hajland 2004, Adel 2006). Свега неколико истраживања усмерена су на дијахроне метадискурсне разлике нпр. у религији (Bogel 2009).

У студијама преовладава функцијски интегративни приступ који обухвата и текстуалну и интерперсоналну функцију, те смо се и ми определили да представимо најзначајније интегративне поделе².

2 У изучавању метадискурса развила су се два функцијска приступа: уски/неинтегративни и широки/интегративни. Уски/неинтегративни ограничава се на маркере текстуалне организације (Mauranen 2001, Adel 2006). Поред ова два водећа правца, метадискурс се анализирао и из угла говорних чинова (Vovua 1989) или теорије релеванције (Agilar 2008).

2. Функцијске интешеривне шаксономије метадискурса

2.1. Vande Koppe

Vande Koppe је урадио прву поделу метадискурских маркера још 1985., али је допунио 1997. и 2002., те овде приказујемо новију верзију.

Категорија	Функција	Пример
1. ТЕКСТУАЛНИ МЕТАДИСКУРС		
1.1. Текстуални конектори (<i>textual connectives</i>)	како су делови текста међусобно повезани и како је текст организован	
набрајивачи (<i>sequencers</i>)		<i>first, next, in the third place</i>
логичка или временска веза (<i>logical or temporal relationships</i>)		<i>consequently, at the same time</i>
подсетници (<i>reminders</i>)		<i>as we saw in Chapter One</i>
најављивачи (<i>statements about forthcoming material</i>)		<i>as we shall see in the next chapter</i>
топикализатори (<i>topicalizers</i>)		<i>as for, with regard to, in connection with</i>
1.2. Објашњивачи (Code glosses)	помажу читаоцу да схвати значење елемената у тексту	
- дефинишу реч или реченицу (<i>definers (of a word or phrase)</i>)		
- указују на проблем са уобичајеним тумачењем речи (<i>signals of a problem with ordinary interpretation of a word</i>)		<i>so-called, what some people call</i>
- указују на то колико строго или лабаво желимо да читаоци прихвате наше речи (<i>signal how strictly or loosely we wish readers to take our words</i>)		<i>strictly speaking, technically, sort of, roughly speaking</i>
- парафраза (<i>re-phrase</i>)		<i>I'll put it this way; What I mean to say is.</i>
1.3. Илокуциони маркери	експлицитно се указује на говорни чин	<i>I hypothesize that, to sum up, we claim that, I promise to, for example; I must ask that you</i>
- ублаживачи (<i>mitigators</i>)		<i>I must ask that you, As gently as possible we claim that, I have to have to do this, but I must ask that, Sit down, won't you?</i>
- појачивачи (<i>boosters</i>)		<i>We enthusiastically promise, I most sincerely promise</i>

2. ИНТЕРПЕРСОНАЛНИ МЕТАДИСКУРС		
2.1. Епистемолошки маркери (Epistemology markers)	став писца према епистемолошком статусу идеационог материјала	
2.1.1. Маркери модалности (Modality markers)		
- ограђивање (<i>hedge</i>)		<i>not unlikely, perhaps</i>
- штитови (<i>shields</i>)		<i>it is possible that</i>
- емфатични маркери (<i>emphatics</i>)		<i>without a doubt, most certainly, believe me</i>
2.1.2. Маркери доказивања (Evidentials)	„врста доказа” (на основу наших уверења, сензорног искуства и/или онога што смо чули од других)	
- лично уверење		<i>I believe that</i>
- индукција		<i>I induce that, evidently</i>
- сензорно искуство		<i>It sounds like, it feels like, it looks like</i>
- рекла-казала (<i>hearsay evidentials</i>)	на основу онога што смо чули или прочитали у радовима других	<i>Reportedly, Sarah told me, According to Professor Snythe, the principal reported that</i>
- дедукција		<i>Should, should be, presumably, I deduce that, of course</i>
2.2. Маркери става (Attitude markers)	став писца према идеационом материјалу	<i>fortunately, I regret, I rejoice, I am grateful that</i>
2.3. Коментари (Commentary)	директно обраћање читаоцу, често у форми дијалога	<i>some of you will be amazed that</i>

Табела 1: Таксономија Vande Kople из 1997. и 2002. (састављено према Vande Kople 1997, 2002 и 2012)

Vande Kople разлаже метадикурс на текстуални и интерперсонални. У анализи текстуалних конектора уочавамо маркере који уводе тему о којој је реч (*topicalizers*), покривају корак напред (*announcers*), корак назад (*reminders*), представљају редослед (*sequencers*) и указују на логичку и временску везу. Сматрамо необичним што су илокуциони маркери сврстани у текстуални метадикурс, будући да говорни чин може да има снажну интерперсоналну функцију.

Од интерперсоналног метадикурса епистемолошки маркери су најразрађенија категорија. Поделу на маркере модалности и доказивања сматрамо ризикантом за бројна поклапања. На пример, маркери доказивања на основу личног уверења (npr. *I believe*) су уједно и маркери ограђивања. Није довољно јасна ни разлика између маркера ограђивања

и тзв. штитова (*shields*), јер је на основу примера, реч о истој категорији. Уочавамо мерила личног (уверење, перцепција и закључивање) и туђег (референце). С обзиром на то да Vande Koppe маркере става дефинише као маркере који указују на степен пожељности, очекивала се најмања подела на, примера ради, маркере одобравања и неодобравања. Уколико би укључили и деонтичку компоненту (прг. *have to*) дошло би до преклапања са емфатичним маркерима и/или маркерима доказивања на основу личног уверења. Занимљиво је да овај аутор не истиче различиту употребу личних заменица у оквиру категорије коментара.

2.2. Krismor et al

Подела ауторке Krismor (1993) је веома слична претходној. У подели текстуалног метадискурса разликујемо параметре организације и интерпретације текста. Текстуални маркери покривају различите функције у организацији текста, као што су логичко повезивање, редослед, корак назад и представљање теме. Занимљиво је да најављиваче сматра интерпретативним маркерима, а не маркерима текстуалне организације, те да одваја тему (као референтну тачку) и корак назад (*reminders*) од корака напред (*announcers*).

Krismor поједностављује подврсте интерперсоналног метадискурса, те обухвата степен сигурности (кроз маркере оградавања, маркере сигурности, атрибутери као извор сигурности), афективни став (маркери става) и коментар (дијалог са читаоцем).

Категорија	Функција	Пример
I ТЕКСТУАЛНИ МЕТАДИСКУРС		
1. ТЕКСТУАЛНИ МАРКЕРИ		
- логички конектори (<i>logical connectives</i>)	повезати идеје	<i>Therefore, so, and</i>
- набрајивачи (<i>sequencers</i>)	указати на секвентност/ редослед	<i>First, next, finally, 1,2,3</i>
- подсетници (<i>reminders</i>)	подсетити на претходно речено	<i>As we saw in Chapter 1</i>
- топикализатори (<i>topicalizers</i>)	промена теме	<i>Well, now we will discuss</i>
2. ИНТЕРПРЕТАТИВНИ МАРКЕРИ		
- објашњивачи (<i>Code glosses</i>)	објашњавају текстуални материјал	<i>For example, that is</i>
- илокуциони маркери (<i>Illocution markers</i>)	именују говорни чин	<i>To conclude, to sum, I predict</i>
- најављивачи (<i>Announcements</i>)	најављују о чему ће се говорити	<i>In the next section</i>
II ИНТЕРПЕРСОНАЛНИ МЕТАДИСКУРС		
- оградавање (<i>hedges</i>)	несигурност у истинитост	<i>Might, possible, likely</i>

- маркери сигурности (<i>certainty markers</i>)	потпуна увереност	<i>Certainly, know, shows</i>
- атрибутери (<i>attributors</i>)	извор, подршка информацији	<i>Smith claims that</i>
- маркери става (<i>attitude markers</i>)	ауторове афективне вредности	<i>I hope/agree, suprisingly</i>
- коментари (<i>commentary</i>)	гради однос са читаоцем	<i>You may not agree that</i>

Табела 2: Таксономија Krismor et al (1993: 47-54 у Hajland 2005: 34)

2.3. Hajland

Hajland истиче интерактивност као кључно обележје метадискурса. Интерактивност са читаоцем се остварује на два начина: тако што мета-дискурс води читаоца кроз текст (интерактивни метадискурс) и тако што укључује читаоца у текст (интеракциони метадискурс). Транзициони маркери су већином везници и прилошки изрази који помажу читаоцу да тумачи прагматску везу (саставна, поредбена и последично-закључна) између корака у аргументацији (Hajland 2005: 50). Оквирни маркери указују на текстуалне границе или елементе схематске структуре текста (Hajland 2005: 51). Обухватају оно што су претходно аутори називали набрајивачи (*first, second, then*), говорне чинове (*to summarize, in sum, by way of introduction*), најављиваче дискурских циљева (*my purpose is*) и топикализаторе (*well, right, OK, now, let us turn to*). Ендофорични маркери указују на информације из другог дела текста, а маркери доказивања су „металингвистичка презентација идеје из другог извора” (Tomas, Nejs 1994: 129 у Hajland 2005: 51).

Интеракцијским метадискурсом Hajland подразумева маркере ограђивања, појачиваче (*boosters*), маркере става, лично помињање и маркере ангажовања. Маркери ангажовања се код других аутора називају коментарима.

Категорија	Функција	Пример
Интерактивни	Воде читаоца кроз текст	
- транзициони (<i>transitions</i>)	однос између реченица	<i>In addition, but, thus, and</i>
- оквирни (<i>frame markers</i>)	дискурсни чинови	<i>Finally, to conclude, my purpose is</i>
▶ набрајивачи		<i>first, second, then</i>
▶ говорни чинови		<i>to summarize, in sum, by way of introduction</i>
▶ дискурсни циљиви		<i>my purpose is</i>
▶ топикализатори		<i>well, right, OK, now, let us turn to</i>

- ендофорични (<i>endophoric markers</i>)	указују на претходно речено	<i>Noted above, see Fig, in section 2</i>
- маркери доказивања (<i>evidentials</i>)	доприносе кредибилности	<i>According to X, Z states</i>
- објашњивачи (<i>code glosses</i>)	елaborација пропозиционог садржаја	<i>Namely, e.g., such as, in other words</i>
Интеракциони	Укључују читаоца у текст	Пример
- ограђивање (<i>hedges</i>)	суздржаност и отварање дијалога	<i>Might, perhaps, possible, about</i>
- појачивачи (<i>boosters</i>)	сигурност и затварање дијалога	<i>In fact, definitely, it is clear that</i>
- маркери става (<i>attitude markers</i>)	ауторов став према пропозиционом садржају	<i>Unfortunately, I agree, surprisingly</i>
- лично спомињање (<i>self mentions</i>)	упућивање на аутора	<i>I, we, my, me, our</i>
- маркери ангажовања (<i>engagement markers</i>)	експлицитно се гради однос са читаоцем	<i>Consider, note, you can see that</i>

Табела 3: Таксономија Hajland (2005: 50)

2.4. Упоредни преглед функцијских таксономија

Заједничко обележје претходних подела је двофункцијски интегративни приступ, те смо покушали да једним табеларним приказом прикажемо све три таксономије. Због термилошких разлика у овом приказу задржали смо термине на енглеском језику.

Функција	Vande Kople	Krismor et al.	Hajland
Textual	text connectives	logical connectives	transitions
		sequencers	frame markers
		topicalizers	
	illocution markers	announcements	endophoric markers
		illocution markers	
	code glosses	reminders	code glosses
code glosses		code glosses	

Interpersonal	epistemology markers	hedges certainty markers	hedges boosters
	evidentials	attributors	<i>evidentials*</i> (као инерактивни/текстуални МД)
	attitude markers	attitude markers	attitude markers
	commentaries	commentaries	self mention
			engagement markers

Табела 4: Упоредни преглед функцијских таксономија

3. *Метадискурс vs дискурсни маркери*

Дискурсни маркери су млађи појам од метадискурса. Први пут се спомињу (Labov, Fanšel 1977:156) седамдесетих година, а системски им се приступа од средине осамдесетих година прошлог века. Растуће интересовање за дискурсне маркере резултирало је веома богатом литературом и исто тако богатом и нејединственом терминологијом (Seković Rakonjac 2011). Већина дефиниција истиче да дискурсни маркери припадају непропозиционом садржају, а да им је примарна функција повезивање и постизање кохеренције у говору.

У литератури смо уочили три доминантна приступа: приступ заснован на постизању кохеренције у дискурсу (Šifrin), граматичко-прагматички приступ (Frejzer) и приступ с аспекта теорије релеванције (Blejkmor).

3.1. Šifrin

Šifrin (1987: 24-27) анализира изразе *but, and, because, I mean, now, oh, or, so, then, well* и *y'know* у конверзацији и предлаже модел дискурса који обухвата пет нивоа:

- 1) структуру размене (*exchange structure*) – различити механизми у интеракцији
- 2) структуру радње (*action structure*) – распоред говорних чинова
- 3) идеациону структуру (*ideational structure*) – односи између идеја
- 4) партиципациони оквир - однос говорника према дискурсу и однос између говорника и саговорника
- 5) информациони ниво – организација и употреба знања у дискурсу

Дискурсне маркере ауторка дефинише као „секвенцијално зависне елементе који оградају јединице говора” (*sequentially dependent elements which brackets units of talk*, 1996: 31) лоцирајући исказ на различитим плановима дискурса (Mišković Luković 2006: 61). Тако се сваки маркер везује за неки од пет планова дискурса, за говорника/саговорника и за претходни/наредни говор (Mišković Luković 2006: 61).

Иако је овај модел рађен за говорени дискурс и за неколицину дискурских маркера типичних за неформални контекст, могуће је направити паралеле са доминантним функцијским метадискурским моделима. Тако би се информациони ниво, па и идеациони нивои могли евентуално повезати са текстуалним метадискурсом, а партиципациони оквир првенствено са интерперсоналним. У сваком случају, будући да је недовољно разрађен и непримерен писаном дискурсу, овај модел није употребљив у анализи метадискурса.

3.2. Frejzer

Као и аутори који се баве метадискурсом, и Frejzer (Frejzer 1990, 1999) посматра дискурс на два нивоа. На прагматичком нивоу осликавају се говорникове комуникативне намере и то управо помоћу прагматичких маркера, како Frejzer најпре назива широку категорију из које ће се касније, као посебна класа, издвојити дискурсни маркери. Фрејзерови прагматички (Frejzer 1990: 387 у Mišković Luković 2006: 57- 59) маркери обухватали су:

- 1) Основне маркере - сигнализирају илокуциону снагу
- 2) Коментаре – поруке о основној поруци и обухватају
 - Маркере процене (*assessment markers*) – нпр. *sadly*
 - Маркере начина говорења – нпр. *frankly*
 - Евиденциони маркери – нпр. *certainly*
 - Маркери последице и доказивања – нпр. *to sum up*
 - Маркери рекла-казала (*hearsay markers*) нпр. *allegedly*
 - Маркери ублажавања нпр. *if you don't mind*
 - Маркери истицања нпр. *mark my words*
- 3) Паралелни – вокативи или изрази којима говорник изражава незадовољство – нпр. *Get your damned shoes off the table!* (Mišković Luković 2006: 58).

Овој подели Frejzer (1998, 1999) додаје четврту категорију коју назива дискурским маркерима. Њихова је функција да повежу сегменте у којима се налазе са претходним сегментима дискурса. Маркери који повезују поруке обухватају обухватају (Frejzer 2005):

- а) Контрастивне маркере: *but, alternatively, although, conversely, despite, even so, however* итд.
- б) Елаборативне маркере: *and, above all, also, alternatively, analogously, besides, by the same* итд.
- ц) Инференцијалне маркере: *so, after all, all things considered, as a conclusion, as a consequence* итд.
- д) Темпоралне маркере: *then, after, as soon as, before, eventually, finally, first, immediately* итд.

Прагматички маркери имају додирних тачака са метадискурсом, али и значајних ограничења. Коментари су ближи интерперсоналном метадискурсу, а дискурсни маркери текстуалном. Међу подврстама ко-

ментара уочавамо да су маркери ублажавања слични метадискурским маркерима ограђивања, а маркери истицања метадискурским маркерима сигурности, наравно у датом контексту. Код дискурских маркера уочавамо већа поклапања са текстуалним маркерима. Међутим, није могуће констатовати потпуно подударење јер ни ова подела није примерена обиму појма метадискурс и примери су преузети из говореног дискурса.

Опет са становишта сличности и разлика између метадискурса и дискурских маркера, уочавамо да и Šifrin и Frejzer дефинишу дискурсне маркере као део непропозиционог садржаја, али да истичу њихову функцију повезивања сегмената дискурса и улогу у постизању кохеренције у дискурсу. Ова функција је најближа метадискурсној текстуалности, али већ знамо да метадискурс подразумева много више у социјалној размени.

3.3. *Blejkmor*

Теорија релеванције истиче психолошку страну комуникације. Предмет проучавања није дискурс као структурна и/или друштвена појава, већ интерпретација дискурса. Маркери дискурса су сигнали који упућују на тумачење и разумевање исказа, те самим тим доприносе релеванцији исказа.

У теорији релеванције дискурсни маркери називају се конективима дискурса (Blejkmor 1987, 2002). Обухватају две групе: изрази којима се сигнализира улога исказа у дискурсу (*anyway, incidentally, by the way, finally*) и изрази којима се сигнализира тип контекстуалног ефекта. Ова друга група обухвата контекстуалну импликацију (*so, therefore*), ојачавање (иницијални *also, after all, furthermore, indeed*) и порицање (*but, however, nevertheless, still*) (Мишковић Луковић 2005: 55). Извесне паралеле постоје између маркера порицања и метадискурских маркера ограђивања, али је и ова подела, за метадискурсне потребе, преуска.

3.4. *Сличности и разлике метадискурса и дискурских маркера*

Šorap (1999: 240) тврди да Šifrin и Frejzer заснивају своје поделе на кохеренцији, док теорија релеванције истиче да помоћу дискурских маркера слушаоци одређују како неки исказ постаје релевантан.

Šorap (1999) још наводи следеће особине дискурских маркера: конективност, опционост, неусловољеност истинитошћу исказа (*non-truth conditionality*), слаба веза са реченицом (*weak close association*), иницијалност, оралност и мултикатегоријалност. Од ових седам особина иницијалност и оралност не одговарају метадискурсу. Од преосталих пет, ирелевантним, те стога, несуштинским обележјима метадискурса, сматрамо: опционост (метадискурс не утиче на граматичку исправност реченице, али утиче на доживљај поруке) и слаба веза за реченицу (метадискурс се може манифестовати и као знак интерпункције, једна

реч, цела реченица или читав пасус, али опет синтаксички параметар није суштински за метадискурс). Конективност је особина која се може приписати пре текстуалном, него интеракцијском метадискурсу. Стога, закључујемо да су заједнички елементи целокупног метадискурса и дискурсни маркера њихова неусловољеност истинитошћу исказа тј. припадност непропозиционом садржају и мултикатегоријалност.

4. Закључак

На основу темељне анализе три најзначајније метадискурсне таксономије и три доминантна приступа дискурским маркерима утврдили смо њихове сличности и разлике.

Заједнички аспект између метадискурса и дискурсни маркера је да не доприносе пропозиционом садржају текста. Међутим, реч је о појмовима различитог обима којима се различито приступа. Дискурсни маркери повезују различите делове дискурса и омогућавају кохеренцију, док метадискурс подразумева већи опсег маркера како текстуалне, тако и интерперсоналне природе. Стога можемо рећи да је кључни угао посматрања за дискурсне маркере кохезија и кохеренција, а за метадискурс интерактивност. Чак и кад је реч о текстуалним метадискурским маркерима, њихова функција није само кохезиона, већ утичу на то како читалац прима, а самим тим и интерпретира текст. У сржи метадискурса је однос између аутора и примаоца текста. Суптилна персуазивност у аргументацијским текстовима је метадискурсно остварење, а не предмет изучавања дискурсни маркера.

Исто тако, приступи и примене се разликују, те не чуди чињеница да се у литератури ова два појма не преплићу, тако да се једни аутори претежно баве метадискурсом, а други дискурским маркерима. У досадашњим студијама о метадискурсу преовладава функцијски приступ који обухвата аспекте текстуалности и интерактивности. С друге стране, дискурским маркерима се приступа пре свега семантички и синтаксички, па тек онда функцијски.

Доминантна поља изучавања метадискурса су оријентисана првенствено на писани (аргументацијски) дискурс и културолошке и жанровске разлике, док су се дискурсни маркери до сад највише изучавали у говореном дискурсу.

Закључујемо да је у метадискурским истраживањима, усмереним на правце социолингвистике, прагматике, анализе дискурса и примењене лингвистике, неопходно посветити се разврставању метадискурсни остварења на основу интерактивних функција, а у складу са корпусом и истраживачким циљевима. У том задатку досадашња сазнања и поделе дискурсни маркера могу имати само ограничен допринос.

Литература

- Agilar 2008: M. Aguilar, *Metadiscourse in Academic Speech. A Relevance-Theoretic Approach*. Bern: Peter Lang.
- Bovua 1989: P. J. Beauvais, A speech act theory of metadiscourse. *Written Communication* 6: 11–31.
- Blejkmor 2002: D. Blakemore, *Relevance and Linguistic Meaning: The Semantics and Pragmatics of Discourse Markers*. CUP.
- Blejkmor 1987: D. Blakemore, *Semantic Constraints on Relevance*. Oxford: Blackwell.
- Bogel 2009: S. Boggel, *Metadiscourse in Middle English and Early Modern English Religious Texts: A corpus based study*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Ceković Rakonjac 2011: N. Ceković-Rakonjac, Različiti pristupi definisanju i opisu diskursnih markera. *Anali Filološkog fakulteta* 23 (2), 133-153.
- Krismor et al 1993: A. Crismore, R. Markannen, M. Steffensen, Metadiscourse in Persuasive Writing. A study of texts written by American and Finnish University students. *Written Communication* 10 (1): 39–71.
- Krismor, Farnsvort 1990: A. Crismore and R. Farnsworth, Metadiscourse in popular and professional science discourse. *The Writing Scholar*. Ed. Walter Nash. London: Sage. 118-136.
- Krismor 1984: A. Crismore, The rhetoric of textbooks: metadiscourse. *Journal of Curriculum Studies* 16 (3): 279–296.
- Dafouz Milne 2008: E. Dafouz Milne, The pragmatic role of textual and interpersonal metadiscourse markers in the construction and attainment of persuasion: A cross-linguistic study of newspaper discourse. *Journal of Pragmatics* 40 (1): 95-113.
- Frejzer 2009: B. Fraser, Topic orientation markers. *Journal of Pragmatics*, 41, 892-898.
- Frejzer 2006: B. Fraser, Towards a theory of discourse markers. U K. Fischer (prir.), *Approaches to discourse particles, volume 1* (str. 189-204). Oxford: Elsevier.
- Frejzer 1999: B. Fraser, What are discourse markers? *Journal of Pragmatics*, 31, 931-952.
- Frejzer 1998: B. Fraser, Contrastive discourse markers in English. In *Discourse Markers: Descriptions and Theory* edited by Jucker and Ziv (301-327). Pragmatics and Beyond, John Benjamins.
- Frejzer 1990: B. Fraser, An approach to discourse markers. *Journal of Pragmatics* 14: 383-395.
- Fuertes-Olivera et al 2001: P. Fuertes-Olivera, M. Velasco-Sacristán, A. Arribas-Baño, E. Samaniego-Fernandez, Persuasion and advertising English: metadiscourse in slogans and headlines. *Journal of Pragmatics* 33, 1291–1307.
- Haris 1970: Z. S. Harris, Linguistic transformations for information retrieval. In *Papers in structural and transformational linguistics* (pp. 458-471). Dordrecht: D. Reidel. (Original work published 1959).
- Hajland 2005: K. Hyland, *Metadiscourse: Exploring Interaction in Writing*. London: Continuum.
- Hajland 2004: K. Hyland, Disciplinary interactions: Metadiscourse in L2 postgraduate writing. *Journal of Second Language writing*, 13, 133-151.
- Hajland 2000: K. Hyland, *Disciplinary Discourses: Social Interactions in Academic Writing*. London: Longman.
- Hajland 1999: K. Hyland, Talking to students: metadiscourse in Introductory coursebooks. *English for Specific Purposes* (1): 3–26.

- Hajland 1998a: K. Hyland, *Hedging in Scientific Research Articles*. Amsterdam: John Benjamins
- Hajland 1998b: K. Hyland, Exploring corporate rhetoric: metadiscourse in the CEO's letter. *Journal of Business Communication*. 35 (2): 224-245
- Labov, Fansel 1977: W. Labov, and D. Fanshel, D. *Therapeutic Discourse: Psychotherapy as conversation*. New York: Academic press.
- Lautamati 1987: L. Lautamatti, Observations on the development of the topic in simplified discourse. In U. Connor and R.B. Kaplan (eds.), *Writing across languages: Analysis of L2 text*. Reading, Massachusetts: Addison-Wesley.
- Mauranen 2001: A. Mauranen, Reflexive Academic Talk: Observations from MICASE. *Corpus Linguistics in North America*. Eds. Rita Simpson and John M. Swales. Ann Arbor: University of Michigan Press. 165-178.
- Mauranen 1993: A. Mauranen, *Cultural Differences in Academic Rhetoric. A textlinguistic study*. Frankfurt: Peter Lang.
- Mejer 1975: B. Meyer, *The Organization of Prose and its Effects on Memory*. Amsterdam: North-Holland.
- Mišković Luković 2006: Mišković-Luković, M. *Semantika i pragmatika iskaza. Markeri diskursa u engleskom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet.
- Rositer 1974: Jr, C. M. Rossiter, Instruction in metacommunication. *Communication studies* 25 (1): 36-42.
- Šifrin 2001: D. Schiffrin, Discourse Markers: Language, Meaning, and Context. U D. Schiffrin, H. Hamilton i D. Tannen (prir.), *The Handbook of Discourse Analysis* (str. 54-75). Oxford: Blackwell.
- Šifrin 1996: D. Schiffrin, *Discourse Markers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Šifrin 1987: D. Schiffrin, *Discourse markers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Šifrin 1980: D. Schiffrin, Meta-talk: Organizational and evaluative brackets in discourse. *Sociological inquiry* 50: 199-236.
- Šorap 1985: L. Schourup, *Common discourse particles in English conversation*. New York: Garland.
- Tomas, Hejvs 1994: S. Thomas & T. Hawes, Interaction in academic writing: learning to argue with the reader. *Applied Linguistics* 22 (1), 58-78.
- Trajkova 2011: Z. Trajkova, Toning down statements in newspaper editorials. *Zbornik za jezike i književnosti Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*. Knjiga I: 71-84.
- Vande Kopple 1985: W. Vande Kopple, Some exploratory discourse on metadiscourse. *College Composition and Communication* 36: 82-93.
- Vilijams 1985: J. M. Williams, *Style: Ten lessons in clarity and grace* (2nd ed.). Glenview, IL: Scott, Foresman.

Marija S. Koprivica Lelićanin
METADISOURSE VS. DISCOURSE MARKERS

Summary

The aim of this paper is to define the concept of metadiscourse more thoroughly by comparing it to discourse markers. The comparison has been drawn for two reasons. Firstly, discourse markers have received considerable attention thus far, especially in Serbian linguistic literature. Secondly, we have noticed certain overlaps, which is why we have examined similarities and differences in approach. In the first part of the paper we have presented the concept of metadiscourse and the most important taxonomies (Vande Koppe, Crismore et al. and Hyland). Then we have analysed three approaches related to discourse markers: Schiffrin's approach based on coherence, Fraser's approach based on grammatical and pragmatic aspects and Blakemore's approach based on relevance theory. A detailed analysis has confirmed some common characteristics, but it has also pointed to a different range, content, dominant approach and former applications of metadiscourse and discourse markers.

Keywords: metadiscourse, discourse markers, discourse

Примљен у јуну 2013.
Исправљен 03.03. 2014.
Прихваћен 04.03.2014.

Јасмина П. Ђорђевић¹

Факултет за правне и пословне студије др Лазар Вркашић, Нови Сад
Универзитет Унион у Београду

ОПРАВДАНОСТ И НЕОПХОДНОСТ ЕКСПЕРИМЕНТА СА ПОНОВЉЕНИМ МЕРЕЊИМА У ИСТРАЖИВАЊИМА У ОБЛАСТИ НАСТАВЕ СТРАНОГ ЈЕЗИКА УЗ ПРИМЕНУ РАЧУНАРА

У оквиру друштвено-хуманистичких наука уопште, а у оквиру језика и лингвистике нарочито, и даље се трага за јасно дефинисаном и установљеном методологијом емпиријских истраживања која би се заснивала на одређеном нацрту и била обављена на основу уско дефинисаних метода и техника прилагођених потребама истраживања у области филолошких наука. Искуство које се углавном примењује, заправо је искуство преузето из психологије тако да се већина лингвистичких истраживања заснива на нацртима психолошких истраживања. Иако то само по себи не значи да су таква истраживања лоша или невалидна, потребно је развити уже дефинисану методологију истраживања у филолошким наукама, или макар јасно дефинисати могуће нацрте засноване на квалитативним и квантитативним методама прикупљања и обраде података, које би биле прилагођене потребама филолошких наука. Овај рад има циљ да прикаже колико је оправдан и неопходан експеримент као део емпиријског истраживања у оквиру лингвистике и њених поддисциплина. На примеру нацрта са поновљеним мерењима, рад ће показати како и на који начин се експеримент може употребити као илустрација, провера, па чак и доказ у истраживању могућности унапређења наставе енглеског језика. На тај начин би се указало не само на технике и инструменте таквог истраживања, већ би се истакле и могуће препреке које исти нацрт у оквиру психолошког истраживања не мора нужно предвидети, али зато у лингвистичком истраживању може довести у питање чак и саму основаност истраживања.

Кључне речи: експеримент, нацрт, методологија, лингвистичка истраживања, настава енглеског језика

1. Увод

У оквиру низа практично утемељених концепата примене рачунара у настави страног језика, општеприхваћен је концепт наставе језика уз примену рачунара, који је и у Србији познат под акронимом CALL², од

1 djordjevic.jasmina@gmail.com

2 Ради поједностављивања, у даљем раду користиће се акроним CALL (у изговору /kal/).

енглеског назива *Computer-Assisted Language Learning*. Овај концепт се и у теорији и у пракси први пут појављује и примењује још током касних педесетих и раних шездесетих година прошлог века, али се тек током деведесетих (Varšauer 1996, 1998, 2000; Delklok 2000) развија у правој мери. Термин за наведени концепт наставе уз примену рачунара се мењао³, али се углавном полази од тога да је реч о „испитивању могућности примене рачунара у процесу наставе и учења језика” (Levi 1997:1). Општа дефиниција, која би на неки начин обухватила и променљиву природу концепта CALL, налази се код Битија (Biti 2010: 7) који каже да је реч „о било ком процесу у коме ученик користи рачунар и, као последица тога, унапреди своје знање језика”. Од великог значаја је и дефиниција концепта CALL понуђена на страницама пројекта ICT4LT⁴ (*Information and Communication Technology for Language Teaching*)⁵ где стоји да CALL обухвата „примену рачунара у процесу учења и наставе страног језика у најширем смислу речи, од примене ворд процесора (енг. *word-processors*) до претраге на интернету”.⁶

Као и у случају примене других иновација у настави страног језика до сада, полази се од претпоставке да је и за концепт CALL неопходно испитати које методе и технике могу позитивно утицати на наставу енглеског језика и унапредити је, прецизно дефинисати и селектовати одговарајуће алате и програме, испитати њихове карактеристике, а потом и на кохерентан начин сагледати њихов утицај и проверити њихову оправданост у реалним условима наставе и то на конкретном сегменту јер „примена рачунара не представља јединствени метод... реч је о медијуму путем којег се могу имплементирати различите методе, технике и педагошки приступи” (Geret 1991: 75). Управо је из тих разлога неопходно испитати могућности и домете експеримента као вид испитивања примене концепта CALL.

2. Експерименти и његов значај

Експериментална истраживања имају дугу традицију у области психологије и образовања. Студије које су обележиле развој експеримента и

3 У различитим фазама развоја концепта примене рачунара, у упореби били су и ови термини: *Computer-Assisted Language Instruction - CALI*, *Computer-Assisted Instruction - CAI*, *Computer Enhanced Language Learning - CELL*, *Technology Enhanced Language Learning - TELL* и сл.

4 Због простора, везе до свих страница на интернету поменутих у овом раду, дате су у списку библиографских јединица.

5 Пројекат ICT4LT је „подстакнут педагошким потребама, а нагласак је на методици наставе језика која се може успешно имплементирати уз подршку рачунара” (ICT4LT, поднаслов ”Aims of the ICT4LT project”) и представља један од највећих пројеката који се бави могућностима примене рачунара у настави страног језика. Покренут је уз финансијску подршку Европске комисије у периоду од 1999-2000, али се и даље успешно и континуирано ажурира, допуњава и усавршава (ICT4LT).

6 Од великог значаја је и блог Ника Пичија (Nik Peachey) <http://nikpeachey.blogspot.com/> који може послужити као почетна страница, јер нуди везе до веома корисних и практичних апликација и алата на мрежи.

његову примену у образовној психологији током готово целог XX века свакако су истраживања Е. Л. Торндајка (Torndajk 1932) и Р. С. Вудворта (Vudvort 1938) на пољу трансфера у учењу. Та истраживања поставила су темеље за успешно и сврсисходно изведен експеримент, као што су стандардизована процедура, константни услови, независне (експерименталне) и зависне (контролне) варијабле и слично.

Крајем XX века, чињеница да се процес учења не може дефинисати према утемељеним стандардима, а да се при том не узму у обзир индивидуалне особине сваког ученика у контексту одређеног окружења (Jonasen 1991 и Jonasen *et al.* 1994), довела је до става да експеримент као истраживачки модел постаје све сложенији и зависи од много више фактора. Самим тим је експеримент, како у конвенционалним тако и у алтернативним облицима⁷, постао суштински део великог броја истраживања у оквиру примењене лингвистике, с тим што се постављају и извесни захтеви и услови који морају бити испуњени како би експеримент у овим истраживањима довео до валидних и прихватљивих резултата (Krezvel 2002).

Росноу и Розентал (Rosnou & Rozental 2005) дефинисали су три основна својства која једно истраживање мора поседовати како би могло да се назове експерименталним:

1. Експеримент има за циљ доказивање узрочне повезаности независне и зависне варијабле⁸,
2. Експеримент се изводи тако што се манипулише независном варијаблом и
3. Експеримент у сваком тренутку мора обезбедити контролу осталих варијабли.

Па „[а]ко неко истраживање изучава утицај независне на зависну варијаблу тако што манипулише независном варијаблом и при том остале изворе утицаја елиминише рандомизацијом објеката, такво истраживање називамо правим експериментом или рандомизираним експериментом” (Fajgelj 2012: 228).

Подразумева се да се извештај узорак или нека појава подвргава одређеном третману⁹ како би се видело на који начин спроведени третман утиче на тај узорак или на ту појаву. Експерименти у области CALL су сложенији од експеримената у другим областима примењене линг-

7 Под појмом алтернативни облик или нацрт експеримента подразумева се прилагођени конвенционални нацрт како би се избегле извесне потешкоће у реализацији експеримента.

8 Варијабла је скуп особина испитаника или објеката истраживања и стимулуса или појединачних корака у третману објеката, а потом и скуп особина по којима се објекти и стимулуси међусобно разликују (Todorović 2008).

9 Термини „третирање/третман/третирање” су позајмљенице енглеских термина *treat/treatment/treating*, а усвојени су првенствено за потребе истраживања у примењеној психологији (Fajgelj 2012). С обзиром на то да су савремена експериментална истраживања у оквиру примењене лингвистике заснована на принципима истраживања у примењеној психологији (Jonasen 1991; Jonasen *et al.* 1994), у овом раду ће бити примењена и терминологија својствена таквим истраживањима.

вистике, јер је фактор ризика да неки од услова измакне контроли много већи. Разлог за то је тај што истраживач не само да мора контролисати узорак или појаву као и сам третман који примењује, већ и технологију коју користи за извођење експеримента. Према томе, потребан је веома прецизан нацрт експеримента који би што је могуће више обезбедио поуздане и ваљане резултате.

Упркос свим наведеним потешкоћама, могуће је дефинисати методолошки приступ истраживањима у области CALL који се ослања на експеримент. Аутори као што су Нунан (Nunan 1992) и Холидеј (Holidej 2007) истичу да ако је циљ истраживања решавање неког недостатка или проблема у процесу наставе уз примену неког облика концепта CALL, ако су учесници у истраживању репрезентативни у смислу да представљају групу у којој би се одређени проблем истраживања решавао и ако добијени резултати у истраживању указују на потенцијално доказивање постављене хипотезе на почетку истраживања, истраживање је валидно, има смисла, а сам експеримент би требало да доведе до жељених резултата.

3. Основне епистемолошке појаве експерименталног истраживања у контексту могућности примене рачунара у настави страних језика

Идеја експерименталног истраживања потиче од Френсиса Бејкона (Francis Bacon) „који се посветио откривању метода или правила са знања која би обезбедила ваљано научно откриће узрочности сама по себи, независно од вештине онога ко их примењује” (Fajgelj 2012: 226). Те исте методе је потом Џон Стјуарт Мил (John Stewart Mill) формално дефинисао тако што је поставио неколико канона на основу којих се експеримент дефинише (Rosnou & Rozental 2005). Ови канони, познати и као методе, дефинишу не само узрочност, већ указују и на врсте мерења која се у склопу једног експеримента могу обавити. Према томе, могу се разликовати:

1. Метода слагања, код које се појављује једна околност која је заједничка за два или више случаја неке појаве која се испитује;
2. Метода разлике, која подразумева да се појављује једна околност која није заједничка за два или више случаја неке појаве која се испитује;
3. Метода заједничке промене, код које је узрочно-последична веза очигледна, јер једна појава условљава промену друге појаве и
4. Метода остатка, код које је узрочно-последична веза и даље присутна, али је апстрактна, то јест апстрахује се онај део за који је на основу ранијих закључака утврђено да за последицу има извесне појаве, тако да онај део који није раније разматран може довести до нових појава.

Према облику мерења, прве две методе сврставају се у квалитативне, трећа у квантитативне, а последња у дедуктивне методе. Из прошлости се задржало мишљење да квантитативна истраживања трагају за узрочношћу, а квалитативна за значењем. Тако су истраживања у друштвеним наукама у другој половини XX века обележила или једна или друга истраживања, док је у новије време прихваћено да је готово немогуће спровести искључиво једну или другу врсту истраживања. Све су чешћа истраживања која су и квантитативна, јер се трага за количином или обимом једне појаве, али и квалитативна, пошто се уједно нуде анализа, дискусија и приказ закључака на основу којих се покушава испитати значење одређених података у склопу добијене количине или обима (Dohan & Sančez-Jankovski 1998).

Између осталог, уочено је да разлике између квалитативних и квантитативних метода заправо и нису суштинске, те је најбоље да се користе комплементарно, а не алтернативно. Очигледно је да се квалитативним техникама могу прикупити подаци који омогућавају боље разумевање појаве. Сем тога квалитативна истраживања одликују се бројним примерима, исказима испитаника и извода из интервјуа. Управо се помоћу таквих примера могу илустровати категорије као и разлози за њихово формирање. Ако се такви примери још и прикажу у контексту квантитативно прикупљених података, то јест прикаже се колико је одређених изјава, мишљења, случаја једног примера у контексту једног истраживања било, следи да се управо тако може добити целовита слика појаве која се испитује.

Према томе, савремени приступ истраживањима у друштвеним наукама окреће се мултиметодолошком приступу при чему се саветује триангулација или комбиновање налаза добијених различитим методама. Сам нацрт истраживања, то јест начин на који се пројектује сама процедура истраживања, требало би да се заснива на хибридном односима мешовитих нацрта. Управо овакав избор, дакле мултиметодолошки приступ са нацртом који ће омогућити не само прикупљање података већ и њихову ваљану анализу, сматра се корисним за науку, јер узима оно што је најбоље и најпримереније за конкретан проблем истраживања.

Из свега овога се може закључити да је за потребе истраживања могућности концепта CALL неопходно одредити се за квантитативно и квалитативно истраживање. У том смислу, најбоље је применити метод разлике и метод заједничке промене. Сем тога, требало би применити и унутарметодску триангулацију (Denzin 1970), јер омогућава примену неколико варијанти исте технике, на пример могу се користити различити тестови или формати тестова који мере исту вредност, а нацрт експеримента који се предлаже за потребе оваквог истраживања јесте нацрт са поновљеним мерењима.

3.1. Нацрти истраживања са поновљеним мерењима

У основи нацрта са поновљеним мерењима јесте да се једна иста група испитаника подвргава и експерименталном и контролном третману. Иста група испитаника мери се у више наврата тако да групу заправо чини скуп мера из једног мерења. Између мерења, група се подвргава експерименталним и контролним третманима. Све у свему, сваки испитаник се пореди сам са собом, јер исти испитаник учествује и у експерименталним и у контролним условима. Закључак је да иста група испитаника представља и експерименталну и контролну групу, а сваки објекат је у исто време додељен и експерименталној и контролној групи.

Могу се издвојити три разлога због којих нацрт са поновљеним мерењима јесте прави избор за истраживања у области провере концепта CALL:

1. Потребан је мањи број објеката. Пошто је сваки испитаник и објекат у експерименталној и објекат у контролној групи, број испитаника не мора бити велики¹⁰.
2. Експеримент са поновљеним мерењима је ефикаснији, јер је сваки третман у оквиру експеримента временски ограничен, па је много лакше и брже третмане извести један за другим, у континуитету и над истим испитаницима. Нацрт са поновљеним мерењима добија на ефикасности тиме што се експериментални и контролни третмани смењују један за другим, а мерења прате сваки од њих непосредно након што третман буде обављен.
3. Експеримент са поновљеним мерењима је осетљивији. Одступање (варијанса) унутар субјеката свакако је мање од оног између субјеката, јер се сваки субјекат пореди са самим собом. Другим речима, уједначеност група постоји од самог почетка и она је готово максимална.

У циљу обезбеђивања не само валидних резултата, већ и потребних оправдања за нацрт са поновљеним мерењем, следи списак критеријума потребних за истраживања у области CALL. Списак се заснива на истраживању, које је обавио П. Хабард (Haward 2005) тако што је прегледао новија и репрезентативна истраживања обављених у области CALL. Може се закључити да уколико истраживач успе да задовољи критеријуме који су овде дати, експеримент у области CALL не само да има смисла, већ и доводи до закључака који би заиста могли допринети развоју ове дисциплине.

1. Истраживање би требало да укључи већу групу, ако постоји могућност једну експерименталну и једну контролну групу, како би се омогућило поређење између података прикупљених у експерименталним условима и у контролисаним условима. Између осталог, у овом раду је приказано да у нацрту са поновљеним мерењима нису

¹⁰ Сматра се да би и експериментална и контролна група у експерименту требало да се састоје од макар по 25 објеката (Fajgelj 2012).

дефинисане две групе, експериментална и контролна, у конвенционалном смислу, али се ипак обезбеђује поређење између резултата постигнутих како у експерименталним тако и у контролисаним условима.

2. Требало би примењивати инструменте (на пример, тест) који могу пружити објективно мерљиве резултате уместо класичних отворених, затворених или комбинованих упитника, који се најчешће користе у квалитативним и квантитативним истраживањима у лингвистици. У том смислу, највише одговара нацрт са поновљеним мерењем, који се заснива на пре-тесту и посттесту. Сем тога, као што сам назив нацрта налаже, мерења се и у току самог експеримента понављају више пута такође на основу посебно припремљених тестова. Управо се на овај начин обезбеђују не само објективно мерљиви резултати на основу постигнућа учесника у експерименту, већ се обезбеђује и темељ за анализу напредовања у учењу.
3. Истраживање би требало да има неколико фаза, а не да се заснива само на једној јединој сесији. С обзиром на то да је суштина нацрта са поновљеним мерењима управо у томе да се учесници третирају у више етапа и да се после сваке етапе обави мерење промена под утицајем третмана, и овај критеријум се задовољава.
4. Учесници би требало да имају неко предзнање о предмету истраживања како се не би у самом истраживању први пут сусрели са проблемом који се испитује. Према томе, истраживач би требало изабрати испитанике који су већ учили одређени сегмент у оквиру редовне наставе.
5. Учесници би требало да буду упознати са основама примене рачунара како би могли успешно да обављају задатке који се у истраживању планирају. И овде би истраживач бирао учеснике који би овај критеријум задовољили макар елементарним познавањем рада на рачунару.
6. Требало би планирати задатке и активности за које се претпоставља да већина учесника може и да их обави, то јест активности које су учесници углавном већ имали у неком „традиционалном” облику (на пример, вежбе писања, решавања задатака и слично на папиру или у вежбанкама). Све вежбе и сви тестови у експерименту који би се извео за потребе провере концепта CALL, требало би да буду засноване на познатим формама које се иначе користе у настави страног језика (енг. *cloze test*, *match*, *fill-in-the-blanks* и сл.). Оно по чему би се појединачни задаци разликовали јесте начин на који би се дате вежбе и тестови решавали у оквиру експерименталних третмана пошто би их испитаници решавали у посебним програмима док би у оквиру третмана заснованих на традиционалном приступу, испитаници радили на основу класичног приступа уз оловку и папир.
7. У сваком тренутку током истраживања, учесници морају бити под надзором истраживача, али он не сме да утиче на учеснике, помаже

им у решавању задатака у деловима експеримента који би требало да мере индивидуално постигнуће учесника. Управо је ово основни разлог што се за потребе експеримента у области CALL предлаже нацрт са поновљеним мерењима са мањим узорком. Наиме, како би истраживач контролисао већу групу испитаника која треба да ради одређене вежбе на рачунару, мора да их окупи на једном месту. Група од 25-30 испитаника се лако може сместити у рачунарски кабинет, овако мали број радних станица такође омогућава и лакшу припрему, а истраживач мора бити у могућности да контролише рад сваког учесника, по потреби понуди објашњење или подршку уколико би се јавио неки технички проблем.

У одељку који следи биће приказан конкретан пример примене нацрта са поновљеним мерењима у склопу експеримента који је за потребе једног опсежног и сложеног емпиријског истраживања изведен током новембра и децембра 2012. У приказу ће бити понуђени и детаљи самог експеримента.

3.3. Пример експеримента изведеног на основу нацрта са поновљеним мерењима

За потребе докторске дисертације *Могућности примене технологије Веб 2.0 у настави граматице енглеског језика*¹¹ изведен је експеримент који је заснован на нацрту са поновљеним мерењима. Предмет дисертације је теоријско-емпиријско истраживање којим је описан и испитан одређени скуп технолошких алата генерације Веб 2.0 који наставу енглеског језика могу значајно унапредити, а тиме и обезбедити успешнију реализацију циљева и исхода процеса учења енглеског језика. Потом је размотрена и могућност примене алата Веб 2.0 у настави граматице енглеског језика као страног. Ради илустрације примене наведених алата у настави енглеског језика, проверена је могућност њихове практичне примене у обради једног граматичког сегмента, обраде значења модалних глагола, на терцијарном академском нивоу учења, на два департмана за енглески језик.

Веб 2.0¹² се дефинише као комбинација низа електронских апликација, алата¹³ и технологија¹⁴ (програми и друга софтверска решења), веб страница за такозвано умрежавање (енг. *networking*) (блогови, викији,

11 Дисертација је одбрањена 18. октобра 2013. године.

12 За потребе наведене дисертације, термин Веб 2.0 коришћен је као термин који се односи на одређени скуп техничких решења, то јест алата доступних на интернету, са којима се углавном и ради преко интернета и на којима се темељи и емпиријски део овог истраживања, то јест третиран је као наставно средство.

13 Ради поједностављивања, у раду је термин „алати” био коришћен као свеобухватни термин за алате, апликације, програме и сличне могућности које се могу користити на интернету.

14 У дисертацији је за превод терминологије из области рачунара и ИКТ био коришћен званични језички портал компаније Мајкрософт (Мајкрософт језички портал) и Рачунарски речник Микро књиге.

подкасти и сл.) и друштвених трендова (дискусионе групе, ћаскаонице, форуми и сл.), који могу унапредити индивидуално креирање садржаја на интернету¹⁵, као и њихово размењивање у електронским медијима на светској мрежи (*ICT4LT*, podnaslov: 2.1. What is Web 2.0).

Као илустрација¹⁶ примене алата Веб 2.0 у настави енглеског језика, као и за проверу њихове оправданости и сагледавање могућности које нуде, за потребе поменуте дисертације спроведен је експеримент у којем је један сегмент у оквиру обраде модалних глагола у енглеском језику, њихово значење, обрађен уз примену три алата *PBworks*, *Hot Potatoes* и *Dvolver* на терцијарном нивоу учења енглеског језика. Експеримент је изведен са студентима друге године на два департмана за енглески језик на основу нацрта са поновљеним мерењима. Узорак у овом експерименту обухватио је две групе од по 25 студената, који су у време извођење експеримента, дакле током зимског семестра у школској 2012/ 2013. години, похађали другу годину основних студија на студијском програму Енглески језик. Једна група студената похађала је студијски програм Енглески језик на департману Енглески језик на државном факултету (група ФФ), а друга група похађала је исти студијски програм Енглески језик на приватном факултету (група ФППС). Са групом ФППС експеримент је изведен током новембра 2012. у рачунарској учионици на факултету на коме ови студенти похађају редовну наставу, а са групом ФФ експеримент је изведен током децембра 2012. у рачунарској учионици на факултету на коме ова група студената похађа редовну наставу.

У складу са принципима нацрта са поновљеним мерењима, после сваког корака обављено је мерење знања на основу обрађеног материјала. Вежбе конципиране уз предложене алате Веб 2.0, биле су отпремљене на странице *PBworks* (ПБ), а студенти су преко својих налога на ПБ страницама, преузимали садржаје и вежбања и са њима одмах радили. У контролним корацима, студенти су материјал обрађивали на традиционалан начин, то јест уз таблу и фотокопије унапред припремљене за њих.

Подразумева се да је приликом припреме материјала посебна пажња била посвећена самом садржају вежби и примера. Врста вежби требало је да буде мање више иста у експерименталним и у контролном корацима како би се обезбедио приближно исти ниво тежине задатака, а да се у исто време не понавља исти поступак из једне сесије у другу. Пошто је област модалних глагола обимна и пошто постоје многи различити

15 У српском правопису још није дефинисано да ли се именица 'интернет' пише малим или великим почетним словом. У свом *Речнику језичких недоумица* Клајн предлаже и једно и друго. Ради поједностављивања, у овом раду, ова именица ће се писати малим почетним словом.

16 Напомиње се да су поменути алати Веб 2.0 примењивани у настави почев од школске 2007/ 2008. године на групи за енглески језик, на Факултету за правне и пословне студије др Лазар Вркатаић у Новом Саду, Универзитет Унион у Београду, у раду са студентима на свим годинама студирања, па и у обради граматике, за обраду, вежбање и утврђивање. Резултати такве наставе су до сада били више него добри о чему говоре и радови приказани на скуповима на тему ИКТ и објављени у релевантним научним и стручним часописима (Ђорђевић 2007, 2010а, 2010 б, 2011а и 2011б).

облици, а самим тим и различита значења, могуће је било припремити вежбе које су биле посвећене потпуно различитим примерима у оквиру сваког корака обраде овог сегмента, а да врста и форма вежби ипак буде једнака током појединачних сесија.¹⁷

Поступак експеримента у обе етапе био је потпуно исти за обе групе студената. Сем тога, сви су услови у једној и другој групи били потпуно исти, а сам експеримент изведен је на следећи начин:

1. На почетку експеримента, студенти су били подвргнути тестирању постојећег знања о значењима модалних глагола у енглеском језику на основу посебно конципираног теста.
2. Следила је сама процедура експеримента. Експеримент је био организован у три фазе од по 90 минута, које су за потребе експеримента назване сесије. Свака сесија састојала се од по два корака, један експериментални корак и један контролни корак који су се смењивали наизменично. У сваком кораку, студенти су прво радили уводну вежбу у оквиру једног корака, а онда би било обављено адекватно припремљено мерење. Све вежбе, и оне предвиђене за експериментални третман и оне предвиђене за традиционални приступ, припремљене су у програмском пакету *Hot Potatoes*, с тим што су вежбе припремљене за традиционални приступ штампане и дељене студентима непосредно пре него што би приступили изради неке од тих вежби. Вежбе које су рађене у оквиру експерименталних корака биле су отпремљене на радни простор ПБ. Како би се испоштовале формалне одредбе организације часа, прва сесија је била посвећена приказу сегмента значења модалних глагола, односно обради значења (енгл. *presentation*), у другој сесији студенти су вежбали обрађени сегмент (енгл. *practice*), а у трећој сесији следио је корак познат у методици наставе као утврђивање уз помоћ којег се проверава степен усвојености обрађеног градива (енгл. *production*).
3. Након обављене последње сесије студенти су радили посттест како би се обавило још једно свеобухватно мерење. Том приликом су студенти одговарали и на упитник који је употребљен као допуна за квалитативну анализу успешности изведеног истраживања.

Перформанса студената током целог истраживања мерена је укупно 10 (десет) пута на основу посебно и адекватно конципираних вежби и тестова. Очекивало се да ће мерења обезбедити могућност за адекватну анализу и тако пружити увид у три битна аспеката и то:

1. дистрибуцију грешака на целом узорку по сесијама у односу на зна-

17 Подразумева се да је за потребе експеримента детаљно прегледана литература из области методике наставе граматике и модалних глагола. Сем тога, детаљно су проучене репрезентативне педагошке и фундаменталне граматике у односу на модалне глаголе и њихова значења. Детаљи се могу наћи у самој дисертацији (<http://www.filfak.ni.ac.rs/studenti/preuzimanje/zavrzni-radovi/doktorske-disertacije/filologija/jasminadjordjevic-mogucnost-primene-tehnologije-veb-20-u-nastavi-gramatike-engleskog-jezika/preuzimanje.html>).

- чења модалних глагола,
2. број грешака по сесијама за свако значење модалних глагола појединачно и
 3. напредак у степену усвојености у односу на грешке.

Ова три аспекта су уз одговарајуће табеларне приказе (укупно 44 табеле) и графиконе (укупно 17 графикона) детаљно и прецизно приказани уз дискусију за сваки аспект како би се обезбедио прегледнији приказ добијених резултата. На основу целокупне статистике, очигледан је напредак код студената и више је него упечатљив у случају обраде значења модалних глагола уз примену алата Веб 2.0. Самим тим, може се закључити да је истраживање са поновљеним мерењима спроведено на тему могућности примене Веб 2.0 у настави граматике енглеског језика оправдало постављене циљеве и да је хипотеза постављена на почетку истраживања потврђена.

И поред позитивног исхода целокупног истраживања спроведеног за потребе поменуте дисертације, уочени су и неки негативни аспекти. Не може се рећи да су ти негативни аспекти утицали на исход експеримента или обезвредили нацрт са поновљеним мерењима, али се може рећи да се ти негативни аспекти могу дефинисати као критичне тачке у оквиру примене рачунара у настави у општем смислу.

1. Техничка изводљивост
 - а) Проблеми са спором интернет везом.
 - б) Нестанак струје, прекид интернета у целости, кварови на рачунарима и слично.
 - ц) Рачунарске учионице користе се за потребе наставе у оквиру великог броја предмета, па је организација отежана.
2. Ограниченост постојећих ресурса
 - а) Лош квалитет рачунара којима су рачунарске учионице опремљене као и споро сервисирање и неодговарајуће одржавање.
 - б) Нису обезбеђени одговарајући услови за позиционирање пројектора и пројекцију слике.
3. Припрема материјала
 - а) Потребна је одговарајућа обука наставника.
 - б) Потребно је да материјал буде веома пажљиво конципиран за све врсте часова.

Општи закључак би био да нацрт са поновљеним мерењима у оквиру истраживања која би преиспитивала концепт примене рачунара оправдава своју сврсисходност, али у великој мери зависи од спољних фактора који се не могу увек у потпуности контролисати.

4. Закључак

На основу свега што је наведено и ако се узме у обзир да је концепт наставе језика уз примену рачунара, као једна од области у оквиру примењене лингвистике, поље које обједињује све горе наведене факторе

који могу утицати на исход експеримента, дакле особине и способности ученика у датом контексту у коме се настава уз рачунар изводи, чини се да је експеримент као модел истраживања ипак неопходан у области провере примене рачунара у настави. Наиме, сама природа концепта CALL налаже потребу за сталном провером и истраживањима. Континуирани и све бржи развој технологије, чињеница да настава уз рачунар није ограничена ни временом ни простором, потом чињеница да исходи наставе уз рачунар зависе у великој мери од самих учесника, њихове мотивације и способности, свакако представљају довољно значајан разлог за примену експеримента у овој области.

Неспорно је да је припрема експеримента у области CALL далеко захтевнија него у већини других области примењене лингвистике. Пре свега веома је тешко обезбедити све неопходне предуслове за окружење у коме ће услови бити стално контролисани, јер у великом броју случајева, учесници не морају бити на једном месту, већ могу да се налазе и на различитим крајевима света. Такође, теже је дефинисати варијабле пошто се не може предвидети сваки фактор који би у самом току експеримента могао да утиче на стандарде дефинисане на почетку експеримента. На пример, може доћи до застоја у преузимању података, што би довело до неравнотеже у категорији временског ограничења предвиђеног за одређени експеримент. Међутим ако се нацрт експеримента конципира пажљиво, ако се обезбеде сви неопходни услови и предвиде могућа ограничења, експеримент као инструмент провере било ког аспекта наставе у процесу наставе језика уопште, може у великој мери допринети осавременивању наставе, али и знатном унапређењу квалитета наставног процес у целини.

Литература

Biti 2010: K. Beatty. *Computer-Assisted Learning*, Second Edition. London: Longman Pearson Ltd.

Krezvel 2007: J. W. Creswell. *Qualitative Inquiry & Research Design, Choosing among Five Approaches*. Lincoln: University of Nebraska.

Delklok 2000: Ph. Delcloque. *The History of Computer Assisted Language Learning*. Illustrated History of Computer Assisted Language Learning. Presented at the conference CALICO 2000, May 30 – May 31, 2000 in Tucson Arizona. <http://www.ict4lt.org/en/History_of_CALL.pdf>. 23.03.2013.

Denzin 1970: N. Denzin. Strategies of Multiple Triangulation. In Denzin, N. (Ed.), *The Research Act in Sociology: A Theoretical Introduction to Sociological Method*. New York: McGraw-Hill, 297-313.

Dohan i Sančez 1998: D. Dohan & M. Sanchez-Jakowski. Using computers to analyse ethnographic field data: theoretical and practical considerations, *Annual Review of Sociology*, 24(1), 477-498.

Ђорђевић 2007: J. Ђорђевић, Information and Communication Technology in the Modern Classroom – a New Way of Teaching English Language and Literature. Rad

- je prikazan na 5. Međunarodnoj konferenciji IATEFL ELTA *Interactive classroom: Have we got what it takes?*, 18-20.05. 2007. u Beogradu.
- Đorđević 2010a: J. Đorđević, *The Virtual Classroom at PBworks.com: Modern EFL Learning and Teaching*. Beograd: *Obrazovna tehnologija* 3, 293-302.
- Đorđević 2010b: J. Đorđević, *Veb 2.0 aplikacije u nastavi engleskog jezika*, u: M. Trajanović (red.), *Elektronsko učenje na putu ka društvu znanja*, Beograd: Univerzitet Metropolitan, 68-73.
- Đorđević 2011a: J. Đorđević, *Web 2.0 Tools in the ELT Classroom: Hot Potatoes and Dvolver*, u: I. Đurić Paunović & M. Marković (red.), *English Language and Anglophone Literatures Today (ELALT)*, Novi Sad: Filozofski fakultet, 71-84.
- Đorđević 2011b: J. Đorđević, *Sajber-Učionica – nastava engleskog jezika u virtualnom prostoru*, u: J. Vučo & B. Milatović (red.), *Stavovi promjena – promjena stavova*, Nikšić: Filozofski fakultet, 439-452.
- Fajgelj 2012: S. Fajgelj. *Metode istraživanja ponašanja, V dopunjeno izdanje*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.
- Geret 1991: N. Garrett. *Technology in the service of language learning: trends and issues*. *Modern Language Journal* 75(1), 74-101.
- Holidej 2007: A. Holliday. *Doing and Writing Qualitative Research*. London: Sage.
- Habard 2005: P. Hubbard. *A review of subject characteristics in CALL research*. *Computer-Assisted Language Learning* 18 (5), 351-368.
- ICT4LT* (Information and Communications Technology for Language Teachers). Svi moduli dostupni su na <<http://www.ict4lt.org/index.htm>>. 13.03.2013.
- Jonasen 1993: D. H. Jonassen *et al.* *Constructivist uses of experts systems to support learning*. *Journal of Computer-based Instruction* 20(3), 86-94.
- Jonasen 1994: D. H. Jonassen *et al.* *Learning with media: Restructuring the Debate*. *Educational Technology Research and Development*, 42 (2), 31-39.
- Levi 1997: M. Levy. *CALL: Context and Conceptualisation*. Oxford: Oxford University Press.
- Majkrosoftov jezički portal*. <<http://www.microsoft.com/Language/en-US/Search.aspx>>. 13.03.2013.
- Nunan 1992: D. Nunan. *Research Methods in Language Learning*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Računarski rečnik Mikroknjiga*. <<http://www.mikroknjiga.rs/pub/rmk/>>. 13.03.2013.
- Rosnou i Rozenal 2005: R. L. Rosnow & R. Rosenthal. *Beginning of Behavioral Research: A Conceptual Primer, 5th edition*. New Jersey: Pearson Prentice Hall.
- Torndajk 1932: E. L. Thorndike. *The Fundamentals of Learning*. New York: Teachers College Press.
- Todorović 2008: D. Todorović. *Metodologija psiholoških istraživanja*. Beograd: CPP.
- Varšauer 1996: M. Warschauer. *Computer-Assisted Language Learning: An Introduction*. In S. Fotos (Ed.), *Multimedia Language Teaching* (pp. 3-20). Tokio: Logos International.
- Varšauer i Hili 1998: M. Warschauer & D. Healey. *Computers and language learning: An overview*. *Language Teaching*, 31, 57-71.
- Varšauer, Šecer i Meloni 2000: M. Warschauer, H. Shetzer & C. Meloni. *Internet for English Teaching*. Alexandria, Virginia: TESOL, Inc.
- Vudvort 1938: R.S. Woodworth. *Experimental Psychology*. New York: Holt.

Jasmina Đorđević

JUSTIFICATION AND NECESSITY OF EXPERIMENTS BASED ON REPEATED MEASUREMENTS IN THE AREA OF COMPUTER-ASSISTED LANGUAGE LEARNING

Summary

In the area of the humanities in general, and in the area of linguistics particularly, a lack of a clearly defined and established methodology for empirical research is still present. Such methodology would be based on a precise research design and would be realized pursuant to strictly defined methods and techniques adapted to the needs of research conducted in the area of philological sciences. The model usually applied is the one adopted from psychology so that most linguistic research is based on research designs applied in psychology. Although this does not necessarily imply that such research is either bad or invalid, it is necessary to develop a more narrowly defined methodology of research in philological sciences, or at least define possible designs based on qualitative and quantitative data collection and processing methods which would be adapted to the needs of philological sciences. The aim of this article is to present the extent of justification and necessity for experiments as part of empirical research conducted in the area of linguistics and its subdisciplines. The example of the research design based on repeated measurements presented in this article should provide insight into how an experiment might be implemented as an illustration, a tool of verification and even valid evidence in investigating the possibilities of improving the process of English language teaching. In that way, not only the techniques and instruments of such research would be displayed, but also the possible limitations of such a research design in linguistic research could be predicted. Although such limitations might not be obvious in psychological research, they could be crucial in linguistic research.

Keywords: experiment, research design, methodology, linguistic research, English language teaching

*Примљен у јуну 2013.
Исправљен 05.02.2014.
Примљен 22.02.2014.*

Јелена М. Ракић¹
Филолошка гимназија
Београд

Наслеђе 27 • 2014 • 183-191

БРОЈИВОСТ ИМЕНИЦА ЗА ОЗНАЧАВАЊЕ ЕМОЦИЈА У ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ – ОСВРТ ИЗ УГЛА КОГНИТИВНЕ ЛИНГВИСТИКЕ

Из угла когнитивне лингвистике, апстрактни појмови метафорама се концептуализују као појмови из реалне, опипљиве стварности, што важи и за именице из домена емоција, које се у енглеском језику концептуализују или као тродимензионални ентитети у простору или као локације. Будући да се онтолошким метафорама апстрактни појмови конкретизују као материјални предмети, именице којима се означавају емоције јављају се и као бројиве и као небројиве, попут других конкретних именица. У овом раду указали смо на паралеле између концептуализације и језичке реализације именица којима се означавају емоције и градивних именица у енглеском језику. Како се градивним именицама означавају супстанце које, иако концептуализоване као небројиве, у стварности увек срећемо у некој одређеној количини, што омогућава њихово квантификовање и пребројавање, тако и именице за означавање емоција модификоване на одређени начин бивају концептуализоване као „сегменти” саме емоције, што омогућава њихово бројање.

Кључне речи: бројивост, когнитивна лингвистика, емоције, апстрактне именице, градивне именице

Увод

За предмет овог рада изабрали смо бројивост именица којима се означавају емоције у енглеском језику да бисмо указали на специфичности категорије бројивости код апстрактних именица и да бисмо показали да се концептуализација апстрактних именица, којима припадају и именице за означавање емоција, заснива делом на истим принципима на којима се заснива и концептуализација градивних именица из опипљиве стварности. Теоријски оквир овог рада је когнитивна лингвистика, која полази од става да се апстрактни домени људског искуства концептуализују на исти начин као и ситуације везане за човеково физичко постојање и деловање.

У првом делу укратко ћемо изложити оне постулате когнитивне лингвистике од значаја за наш рад. Потом ћемо се кратко осврнути на категорију бројивости, а затим ћемо указати на специфичности именица

1 ellen.jelena@gmail.com

којима се означавају емоције када је о бројивости реч. На крају ћемо указати на паралеле које постоје приликом концептуализације именица којима се означавају емоције са концептуализацијом градивних именица и понудити могуће објашњење за то.

У раду ћемо наводити оригиналне примере на чији извор ћемо указивати у загради одмах иза примера.

Концептуалне метафоре

Једно од полазишта когнитивне лингвистике је да између човековог језичког и изванјезичког знања нема оштрих граница. Метафоричност се сматра једном од суштинских одлика људског мишљења, а концептуалне метафоре утемељене су у човековом телесном искуству. Когнитивна семантика полази од претпоставке да се наш концептуални систем ослања на специфичности нашег тела и нашег функционисања у стварном свету који нас окружује. Метафора је тако главни механизам путем којег разумемо апстрактне појмове, пружајући нам начин да ментално манипулишемо појмовима који се не виде и које не можемо да опипамо и она представља структурирано пресликавање елемената из конкретнијег, изворног домена на циљни домен, који је апстрактнији. Онтолошке метафоре (уп. Кеџеџ 2010: 37-40) приписују нови онтолошки статус апстрактним појмовима, дајући им статус предмета – ми можемо ментално манипулисати својим нематеријалним искуствима на исти начин на који у стварности манипулишемо супстанцама (1а), садржатељима (1б) или предметима (1в):

- (1) а. *Ethelberta was brimming with compassion for the throbbing girl so nearly related to her.* (OED)
б. *I have an enemy of whom I am in fear.* (OED)
в. *Frank Scuffham has hopes of his committee, but acknowledges that it has not taken off yet.* (OED)

У примеру (1а) саосећање се концептуализује као супстанца (течност) под притиском унутар људског бића, које је концептуализовано као садржатељ изложен притиску. У примеру (1б), пак, стање страха концептуализује се као садржатељ, то јест ограничени простор у коме се човек налази и у коме је спутан, док се у примеру (1в) нада концептуализује као конкретан предмет који је у поседу доживљавача: осећати неку емоцију значи имати је, док изазивати неку емоцију код неког другог значи дати му је (уп. *We're not putting up with <Zombism>. The aim of our programme is to give hope.* (OED)).

Чињеница да се ова апстрактна стања у језику означавају именицама које могу бити бројиве или небројиве, као и именицама које се односе на конкретне предмете из стварности, иде у прилог овој тези. А како је основни елемент нашег спољашњег окружења простор, концептуални домен простора изузетно је значајан за проучавања из угла когнитивне лингвистике. Спацијализација, односно представљање апстрактних

појмова као тродимензионалних локација или ентитета у простору општи је когнитивни принцип (Ју 2003: 30). То важи и за домен емоција, као што се види из примера (1а, б).

Категорија бројивости

Бројивост је основна семантичка поткласа синтаксичке категорије именица у енглеском језику и везана је за чињеницу да ли се предмети у стварности концептуализују као посебне јединице које се могу пребројити, или као целине без јасних граница код којих је то немогуће. Ову категорију пресеца већ помињана дистинкција између конкретних и апстрактних именица, и то тако да се и једне и друге могу у језику појављивати и као бројиве и као небројиве. Међу конкретним небројивим именицама издвојићемо градивне именице, које означавају течности, гасове или супстанце у чврстом стању које се не концептуализују као дељиве, или се састоје од мноштва ситних чинилаца који се не перципирају као битни у целини – као што је случај са именицом *rice* (пиринач) (уп. Vježbicka 1988: 501). Другим речима, сматра се да било који део овако концептуализованог ентитета у стварности има иста својства и може стајати за тај ентитет у целини (уп. Tejlor 2002: 367).

Међутим, ситуација је компликованија него што се то на први поглед чини: бројивост није апсолутна категорија и зависи од концептуализације стварности у једној културно-језичкој заједници. То значи да се исти ентитети из стварности концептуализују различито, и у различитим језицима реализују као бројиве или небројиве именице, како је то случај, на пример, са именицама *peas* и грашак у енглеском и српском језику. Даље, у енглеском језику именице које су типично небројиве могу каткад бити употребљене и као бројиве, као што је то случај са именицом *coffee* (кафа). Кверк и др. (Kverk et al. 1985: 248) кажу да овакве именице пролазе кроз процес рекласификације, па уместо да означавају саму супстанцу означавају или њене различите подтипове, или уобичајену количину/јединицу мере са којом се у реалном животу уобичајено сусрећемо.

Вајбер и др. (1999: 244) наводе да то исто важи и за апстрактне именице, које се, употребљене као бројиве, односе на појединачне инстанце појаве коју означавају. Тејлор (2002: 379) иде и даље, рекавши да вероватно свака именица може бити употребљена и као бројива и као небројива у зависности од контекста, односно од концептуализације која се у датом контексту сматра одговарајућом. Скрећемо пажњу да Тејлор не прави терминолошку разлику између небројивих (*uncountable*) именица као надређеног појма и градивних (*mass*) именица као њихове подврсте, што није редак случај у англистичкој литератури. О томе в. Lejzerson 2011.

У енглеском језику бројиве именице имају посебан облик за множину и једино се оне јављају са неодређеним чланом када су у облику једине.

Бројивости именица којима се означавају емоције

Raden и Dirven (2007: 83-84) разматрају именице којима се емоције у енглеском означавају и кажу да све апстрактне именице пролазе кроз процес конкретизације (reification), то јест оне саме представљају примере онтолошких метафора које нам омогућавају да апстрактне појмове третирамо као конкретне, опипљиве предмете. Пошто након овог процеса апстрактни појмови добијају статус „ствари”, именице којима се апстрактни појмови означавају морфосинтаксички се понашају попут именица којима се означавају конкретни предмети. У светлу категорије бројивости, именице којима се означавају емоције могу бити бројиве, као у примерима (2а) и (2б), или небројиве, као у примеру (2в):

- (2) а. We could inject Scotophobin and induce a fear of the dark. (OED)
б. The fearsome virus is closely related to smallpox, raising fears the technology could be used in biowarfare. (OED)
в. Patrick trembles with fear and relief when he thinks of Mr. Fergusson who first put him on a charge. (OED)

Raden и Dirven кажу да се ситуације за које се сматра да трају ограничени временски период, концептуализују као предмети, те да се зато реализују као бројиве именице. С друге стране, ситуације које се сматрају трајнима, концептуализују се као материје или супстанце, и потом кодирају у језику као небројиве. Ми сматрамо да се ово објашњење може применити и на случај када се емоција концептуализује као садржатељ, при чему скрећемо пажњу да емоција као садржатељ представља метонимију у онтолошком смислу, будући да се емоција типично концептуализује као аморфна, односно као флуид (в. Kevečeš 2000), те сам процес концептуализације емоције као садржатеља представља метонимију САДРЖАТЕЉ ЗА САДРЖАЈ, што даље омогућава менталну манипулацију. Ово ћемо илустровати примером

- (3) It is for the guilty to live in fear. (OED)

Међутим, ми сматрамо да ово објашњење не представља исцрпну слику могућих ситуација у енглеском језику.

У примеру (3) страх се концептуализује као стално и непроменљиво стање и кодира се као небројива именица. Али, с друге стране, о трајном и непроменљивом стању ради се и у следећим примерима у којима се именица кодира као бројива и у јединини:

- (4) а. Its citizens live in a fear of reprisals and harassment by government lackeys, its economy is in tatters, its media have been muzzled, and the social fabric of this once peaceful land is in danger of disintegration. (<http://www.nieman.harvard.edu/inthenewsitem.aspx?id=100213>)
б. The US would be a better place if you as well lived in such a fear for the rest of your life. (<http://talk.baltimoresun.com/showthread.php?t=243095&page=2>)

Исто важи и за пратеће (concomitant) или мотивишуће емоције (уп. Raden i Dirven 2007: 329), као у примерима

- (5) a. They, jellied *with fear*, uttered no challenge. (OED)
 б. It is *out of fear* of what is known as squareness that we rarely say what we really think or feel. (OED)

насупротив којих имамо примере типа

- (6) a. A reading of this book inspires us *with a fear* lest French salacity is to be paraded in the English tongue. (OED)
 б. But are there good reasons why citizens should comply with these demands, or do they act merely *out of a fear of punishment*? (http://www.southampton.ac.uk/history/undergraduate/cip_modules/phil1006_introduction_to_political_philosophy.page)

Чини нам се да објашњење о тренутним налетима емоција и емоцијама као трајним стањима не покрива на адекватан начин случајеве из горе наведених примера. Штавише, разрађујући ову хипотезу, Raden и Dirven наводе и пример апстрактне именице *knowledge* (знање) која се не односи на домен емоција, рекавши да се она у језику кодира као небројива (Raden i Dirven 2007: 84). Међутим, насупротив примера

- (7) Modern *knowledge* demands that leather should not only be 'Acid free' but 'Protected' as well. (OED)

имамо

- (8) a. A *knowledge* of certain other languages is a highly useful auxiliary in the study of our own (OED)
 б. Philosophy wants axiomata media. It is only by such middle principles or mediating principles that it can hope to arrive at a view of the world in which *all the knowledges* of the various sciences will form a unified whole. (OED)

Слично томе, Tejlor (2002: 379) наводи именицу *education* (образовање) као пример да иста именица може бити употребљена и као бројива и као небројива, али не и у множини, иако је могуће, у одговарајућем контексту пронаћи насупротив

- (9) It is no longer proper to use as our second national motto *in education* 'Blow you, Jack, our top five per cent are absolutely splendid'. (OED)

примере и са неодређеним чланом и у множини, као у

- (10) a. Travelling through the back country with Bill Langford was *an education*, a 'bushman's' education. (OED)
 б. *The educations of the two sexes* were so trenchantly separated that neither had access to the knowledge of the other. (OED)

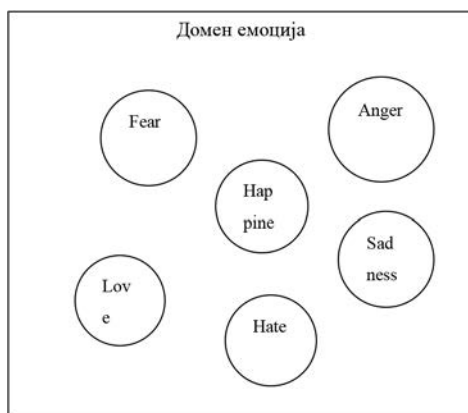
Тумачење које Raden и Dirven предлажу чини нам се још мање адекватним када се ради о домену менталног стања, коме именица *knowledge* припада, будући да се оваква стања не концептуализују као изненадна, способна за самостално деловање и која се тешко могу

ставити под контролу. Исто важи и за именицу *education*, која означава једну друштвено и културно условљену категорију. Поставља се, стога, питање зашто апстрактне именице, којима припадају и именице којима се означавају емоције, имају двојако понашање када је о бројивости реч.

Концептуализација апстрактних и градивних именица

Како се апстрактне именице концептуализоване као стања заправо концептуализују као аморфне, без јасних граница и одређене количине или броја елемената, њихова реализација у језику слична је реализацији градивних именица – узећемо за пример именицу *cheese* (сир). Отуда могућност њиховог кодирања као небројивих именица у језику. Међутим, у нашем искуству ми материје сусрећемо увек у неком конкретном облику или у конкретној количини и оперишемо тим културолошки условљеним квантификаторима када је о одређеној градивној именици реч: *a wheel of cheese* (котур сира). Приметићемо, пак, да у оваквој ситуацији градивна именица остаје кодирана као небројива, док типичан квантификатор може да се броји. Да ли ћемо се о некој материји изразити само небројивом именицом или партитивном синтагмом која омогућава да се градивна именица „броји” зависи од нашег комуникативног фокуса у датој изванјезичкој ситуацији, с тим што је партитивна синтагма увек одређенија и има конкретнији референт у поређењу са градивном именицом употребљеном самостално.

Код апстрактних именица на делу је мало другачији, али компатибилан процес концептуализације и језичке реализације. С једне стране, једна емоција концептуализована као стање, и која стоји у контрасту са другим сродним стањима кодира се на исти начин као и опште употребљена градивна именица. Графички би се то могло представити овако:

Слика 1

Али, када је фокус у изванјезичкој ситуацији на неком конкретнијем аспекту саме емоције, она се концептуализује као да је могуће „одломити” један њен комад који је даље могуће ближе одредити, бројати или њиме ментално манипулисати. Али, за разлику од партитивних синтагми, када је о апстрактним именицама реч, језички се не реализује некакав квантификатор, већ сама именица добија морфосинтаксичка својства бројивости. Графички би се то могло представити на следећи начин:

Слика 2

Скрећемо пажњу да схематизовани приказ представља својеврсно упрошћавање ситуације када се о апстрактним појмовима ради, пре свега зато што покушавамо да нешто аморфно, неограничено и неопипљиво представимо дводимензионално. Али с друге стране, управо могућност да се аналогија пронађе и да се различите „врсте” страха представе на исти начин као кришке сира, на пример, поткрепљује нашу тезу о сродним процесима концептуализације, а још шире, тезу о општијим метафоричким процесима којима се апстрактни појмови концептуализују путем конкретнијих, при чему језичка реализација пружа конкретне доказе о томе.

Узевши ово у обзир, постаје очигледно и зашто се апстрактне именице могу употребљавати у множини. Употребљене у облику множине, именице којима се означавају емоције могу се односити на различите „врсте” те емоције, као у примеру

(11) *More immediate fears tend to overshadow the long-term political value of wooing the Afro-Asians.* (OED)

Друга могућност је да се, када су употребљене у множини, ове именице односе на различите инстанце доживљавања или испољавања емоције, као у примеру

(12) а. *It was therefore one of our greatest happinesses.* (OED)

б. *Deceivers fed their fears and kept them alarmed.* (OED)

Притом су могуће различите нијансе, зависно од контекста: у примеру (12а) реч је о консекутивним доживљајима истог субјекта, док је у примеру (12б) реч о емоцији која је истовремено присутна код већег броја различитих људи.

Рејн (2011: 117) наводи примере из којих се види да је ово могуће и са осталим апстрактним именицама:

- (13) а. Multicultural *musics* offer a wealth of rich musical works for students to explore.
б. As a boy he was reckless and fun-loving, yet given to long *silences*.
в. his dubious *sincerities*
г. There was movement and low voices, then a pair of *laughters*.

Скрећемо пажњу да се истоветно понашају и градивне именице – у примеру (14а) ради се о различитим врстама сира, док се пример (14б) односи на конкретне количине обликоване на устаљени начин:

- (14) а. Stuffed pasta should only be called ravioli when it is stuffed with eggs, ricotta and other *cheeses*. (OED)
б. After the *cheeses* have been properly salted they are carried from the salting-house to the cheese-room. (OED)

Закључак

Из свега наведеног следи закључак да је бројивост семантичко својство именица које се јављају у одређеном језичком и изванјезичком контексту. Иако типично небројиве, и апстрактне и градивне именице могу се у језику појавити као бројиве: промена перспективе у датом контексту омогућава да се исте појаве из стварности концептуализују на различите начине према потреби говорника. Паралеле језичког понашања именица које се односе на емоције са другим апстрактним, као и са градивним именицама које су конкретније од њих, упућују на то да се концептуализација апстрактних појмова ослања на наше поимање стварног света који нас окружује. Сличности се пре свега огледају у томе да се градивне именице могу употребљавати са квантификатором, који омогућава бројање иако сама именица и даље остаје небројива, док код именица којима се означавају емоције сама именица постаје бројива ако се уз њу употреби модификатор који тако добија исту функцију као квантификатор код градивних именица. Друга сличност огледа се у томе да се различите подврсте супстанце која се означава градивном именицом у језику могу реализовати бројиво употребљеном именицом, као што се и различите инстанце емотивног доживљаја такође у језику кодирају именицом у множини.

Општије гледано, на примеру бројивости именица којима се означавају емоције јасно се види да су граматика и значење неодвојиви, као и да значење прожима све нивое језичке структуре, што је и основни постулат когнитивне лингвистике.

Литература

- Bajber et al. 1999: D. Biber et al., *Longman Grammar of Spoken and Written English*, Harlow: Pearson Education Limited.
- Ju 2003: N. Yu, Synesthetic metaphor: A cognitive perspective, Berlin: *Journal of Literary Semantics*, 32 (1), 19-34.
- Kevečeš 2000: Z. Kövecses, *Metaphor and Emotion. Language, Culture, and Body in Human Feeling*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Kevečeš 2010: Z. Kövecses, *Metaphor. A Practical Introduction*, Oxford: Oxford University Press.
- Kverk et al.. 1985: R. Quirk et al., *A Comprehensive Grammar of the English Language*, Harlow: Longman.
- Lejzerson 2011: P. Lasersohn, Mass Nouns and Plurals, у: K. von Heysinger et al. (ред.), *Semantics: An International Handbook of Natural Language Meaning vol. 2*, Berlin: De Gruyter, 1131-1153.
- OED: *Oxford English Dictionary*. 2009. Second Edition. CD-ROM (v. 4.0). Oxford: Oxford University Press.
- Pejn 2011: T. E. Payne, *Understanding English Grammar*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Raden i Dirven, 2007: G. Radden, R. Dirven, *Cognitive English Grammar*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Tejlor 2002: J. R. Taylor, *Cognitive Grammar*, Oxford: Oxford University Press.
- Vježbicka 1988: A. Wierzbicka, *The Semantics of Grammar*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Jelena M. Rakić

COUNTABILITY OF ENGLISH NOUNS DENOTING EMOTIONS – A COGNITIVE LINGUISTICS OVERVIEW

Summary

From the point of view of cognitive linguistics, abstract nouns are conceptualized in the same way as tangible things via conceptual metaphors. This applies to nouns denoting emotions as well, which are conceptualized in English either as three-dimensional entities in space or as locations. Since ontological metaphors serve as a means of reification of emotions as concrete things, nouns denoting them can be either countable or uncountable. In this paper we have shown the parallels between conceptualizations and linguistic realizations of nouns denoting emotions and mass nouns. Mass nouns in English denote substances which are conceptualized as uncountable, but in our real-life experience we always encounter them in a certain amount, which enables their quantification and counting. Similarly, nouns denoting emotional states, when modified in a certain way, are conceptualized as possible 'segments of emotion', which, in turn, enables counting.

Key words: countability, cognitive linguistics, emotions, abstract nouns, mass nouns

Примљен 05.06.2013.
Исправљен 08.02.2014.
Прихваћен 22.02.2014.

Дневник, оловка, 40×40 см, 2005.

Андреј И. Благојевић¹
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

АУТОРСКО ПРАВО НОВИНАРА У СРБИЈИ И ПОКУШАЈ ЊЕГОВОГ УСКРАЂИВАЊА

Рад се бави проблемом медијске регулативе онако како је она уређена Законом о јавном информисању Републике Србије, а још прецизније, ауторскоправном заштитом новинара у Србији која је утврђена Законом о ауторском и сродним правима. Најпре се дефинише ауторско право и указује начин на који се оно примењује на новинарску професију, дају се примери изузетака од ауторскоправне заштите, да би се, затим, дао кратак преглед развоја ауторског права у Србији. Пажња је даље усмерена ка проблему заштите ауторског права новинара у модерно доба, да би се на крају рада расправљало о једној изузетно актуелној теми данас код нас, а то је нови Нацрт закона о ауторским и сродним правима Републике Србије који нуди неповољно решење у вези са ауторском заштитом новинара и предмет је бројних расправа у јавности.

Кључне речи: Медијска регулатива, ауторскоправна заштита новинара, изузеци од ауторскоправне заштите, Нацрт закона о ауторском и сродним правима

УВОД

Медији су одувек били најважније средство у протоку информација, приближавању информација јавности и омогућавању њихове доступности свима, без обзира на временске и просторне границе. Још у доба антике, Грци су били народ који је познавао значај преношења порука, пре свега кроз своју митологију и лик бога Хермеса. По предању, Хермес је сматран гласником богова, споном између богова и људи у преношењу порука, а уз то, он је важио и за најбржег међу боговима. За њега се веровало да је једини који се може слободно кретати до подземног света Хада, што умногоме указује на његову независност и неутралност. Уживајући поштовање и од стране богова и од стране људи, Хермес је поседовао одређене карактеристике због којих се на неки начин може сматрати „пражурналистом у идеалном облику”.

Међутим, чини се да је перцепција о идеалном лику новинара у модерно доба већ одавно ишчезла. Зато се и поставља питање о томе који је фактор довео до тога да новинар као занимање у јавном мњењу данас има негативну конотацију у далеко већем постотку него раније. Да ли су

1 andrej.blagojevic@yahoo.com

лукративни циљеви мањине ти који су, поред политичара, и новинарима, генерализовањем успели да одузму част овог позива? Да ли је власт та која је кроз векове вршила утицај на њих уместо да им пружи заштиту од тог истог утицаја? Ово су само нека од актуелних питања у вези са Хермесима модерног доба.

Развој законодавства у свету утицао је на уређење различитих сфера друштвеног живота, па тако и на медије. Закон је тај који служи да заштити медије, али и да буде критикован. Међутим, медији имају одговорнију и свестранију улогу, они нису ту да заштите само себе од лошег закона, већ да укажу на негативни аспект било које регулативе у било ком домену. Ово легитимно право заштитника омогућава им моћ коју имају путем поседовања информација. Информација је знање, знање је моћ, а моћ је, са своје стране, и одговорност. У том смислу, може се закључити да је улога медија доста комплексна имајући у виду њихово посредовање између власти и народа у оба смера у коме воде непрекидну борбу за одржање професионалне објективности.

Такав посреднички задатак медија је данас много теже испунити него икада раније, пре свега, због растуће доминације политичких и економских утицаја који најчешће делују симултано. Из тог разлога, правна заштита свих оних који су својим ангажовањима везани за медије представља важну тему нашег доба. Та врста правне заштита је и тема овог рада који ће се, првенствено бавити правном регулативом медија у нашој земљи, са посебним освртом на ауторскоправну заштиту новинара. Пажња ће бити посвећена и заштити новинара у дигиталној ери, као и једном горућем проблему из те области – претњи новинарима новим легислативним решењима у нашој земљи.

ЗАКОНСКА РЕГУЛАТИВА МЕДИЈА У СРБИЈИ

Да би дошло до отелотворења правне државе, неопходно је да постоје закони који регулишу целокупну материју без постојања правних празнина које би омогућиле изналажење рупа у закону и њихову злоупотребу. Најважнији закон из области медија јесте засигурно Закон о јавном информисању², који је, додуше, донет још пре једанаест година, тако да је неусаглашеност избегнута захваљујући његовим изменама и допунама. Овај закон кроз право на јавно информисање уређује права и обавезе учесника у овом процесу, а пре свега, обезбеђује право на слободу изражавања као суштинског темеља демократије, гарантованог Европском конвенцијом о људским правима из 1950. године.

Закон о јавном информисању предвиђа начела јавног информисања и посебна права и обавезе у њима. Ова начела се односе на јавна гласила, одредбе о уредницима, новинарима и професионалним удружењима новинара, итд. Закон садржи чланове који се односе на лица на која се

2 Видети: Закон о јавном информисању (Сл. гласник РС, бр. 43/2003, 61/2005, 71/2009, 89/2010 – одлука УС и 41/2011)

односи информација, на начин вршења надзора над спровођењем овог закона, као и на казнене одредбе у случају његовог кршења. Овај закон је ревидиран више пута од његовог ступања на снагу, а очекује се да нацрт новог Закона о јавном информисању и медијима буде усвојен ове, 2014. године, чим буду усаглашене спорне одредбе о електронским медијима и јавном сервису, које су изазвале бројне полемике како у земљи, тако и ван ње.³

Поред овог закона и Закона о раду који јамчи новинарима право на рад као основно право грађана, од изузетне важности јесу права која се односе на новинаре као ауторе који желе да заштите производе своје интелектуалне делатности. Ова заштита се подводи под област ауторског права, а то је материја која је новинарима сваким даном све актуелнија. Из тог разлога, најпре ћемо објаснити појам ауторског права, а затим укратко дати приказ развоја ауторског права у нашој земљи.

О ПОЈМУ АУТОРСКОГ ПРАВА

Ауторско право у новинарству постаје све значајније развојем информационих технологија. Сам појам ауторског права је доста комплексан, и да бисмо јасно дефинисали ауторско право, неопходно је прво разјаснити одређене сродне појмове. Први од њих јесте појам интелектуалне својине. Овај термин је у међународном и упоредном праву опште прихваћен као генерички назив за ауторско право и индустријску својину, и њиме су према Светској организацији за интелектуалну својину, обухваћена следећа права:

1. књижевна, уметничка и научна дела
2. интерпретације и извођења уметника интерпретатора и извођача, фонограми и радио емисије
3. проналасци у свим областима људске активности
4. научна открића
5. индустријски узорци и модели
6. фабрички, трговачки и услужни жигови, као и трговачка имена и трговачки називи
7. заштита од нелојалне конкуренције и сва друга права везана за интелектуалну активност у индустријској, научној, књижевној и уметничкој области⁴

Интелектуална својина подразумева стваралаштво ума, и то су: проналасци, књижевна и уметничка дела и симболи, имена и слике које се користе у трговини. Она се традиционално дели у две категорије, на индустријску својину и ауторско право. Индустријска својина би представљала право признато њеним творцима у области технике и инду-

3 Нацрт Закона о јавном информисању и медијима критикован је од стране бившег дописника Си-Ен-Ен а, а о њему се негативно изјаснила Медијска коалиција коју чине АНЕМ, НУНС, УНС, НДНВ и ЛОКАЛ ПРЕС.

4 Извор овог навођења је Конвенција о оснивању Светске организације за интелектуалну својину из 1967. године, члан 2.

стрије, и карактерише је строго формални управни поступак заштите. Ово право обухвата проналазачко право, право знакова разликовања, и право конкуренције. (Marković 2000: 96) Ауторско право разликује две категорије: објективно ауторско право и субјективно ауторско право. Субјективно ауторско право признаје писцима, уметницима и другим ствараоцима заштиту њихових књижевних и уметничких креација, која универзално носе назив - ауторска дела. Са друге стране, објективно ауторско право би представљало само право аутора на дело које је створио. Међутим, како је само објективно ауторско дело део правног система државе у којој се дело штити, тако се и садржина субјективног дела ауторског права формира у зависности од правног система земље. (Besarović 2005: 21-22)

Ипак, оно што је од важности за саме ауторе је да се субјективно ауторско право састоји из две компоненте – моралних и имовинских овлашћења. Морална овлашћења која се признају аутору омогућавају му заштиту његове личности, угледа, имена и дела, док му имовинска овлашћења омогућавају искоришћавање и располагање делом, као и право на накнаду од лица којима је уступио право на коришћење дела. Овде такође треба истаћи да Закон о ауторским правима признаје заштиту и незавршеном делу, деловима ауторског дела, као и самом наслову дела, који у прво време нису уживали никакву заштиту.⁵

Може се рећи да, иако се ради о комплексном правном појму, ауторско право можемо на неки, најуопштенији начин, дефинисати као право својине на нематеријалним, интелектуалним добрима. У развијеном, демократском друштву, оно би требало да буде гаранција аутору дела да може да се осећа сигурно у свом стваралачком чину и да његов продукт неће бити злоупотребљен, односно коришћен без ауторизације његовог идејног творца. Како то у свакодневном животу подразумева ограничавање или чак и забрану слободног и неконтролисаног умножавања ауторовог дела, то се и питање око ауторског права веома често везује за копирање, тј. умножавање тог дела.

Пренето у домен новинарства, повреда ауторских права би представљала недозвољену, односно неовлашћену употребу туђег текста, без навођења извора, и потписивањем себе као аутора. Неопходно је приликом преузимања одређених делова текста вршити цитирање или парафразирање аутора, уз његово назначење, као и линковање извора уколико су онлајн медији у питању.

Повреда права аутора, нажалост, све је чешћа данас, уместо да се само своди на изузетке. Разлог овоме је каскање правне регулативе и њеног спровођења у односу на брзи технолошки развој. Нема простора који није поштеђен злоупотребом права аутора, па тако није ни наша земља. Из тог разлога било би добро сагледати развој ауторског права у нашој земљи, почевши од првих усвојених закона, па све до актуелних, важећих прописа.

5 Извор: Закон о ауторском и сродним правима из 2009. године, члан 3.

РАЗВОЈ АУТОРСКОГ ПРАВА У СРБИЈИ

Поред тога што су се на нашим просторима рано јавиле преписивачке делатности⁶, релативно касно се отпочело са дефинисањем ауторског права и заштите аутора. Ипак, можемо рећи да је Србија једна од земаља која се може похвалити раним прихватањем многих конвенција из области интелектуалне својине, пре свега индустријске својине, као и доношењем прописа у националном домену. Краљевина Србија је била једна од једанаест земаља потписница Париске конвенције за заштиту индустријске својине из 1883. године, а наредне године донела је и прве националне прописе везане за интелектуалну својину. Што се тиче права аутора, за њих је до 1929. године важио Аустро-Угарски закон, када је донесен први југословенски Закон о заштити ауторских права. Овај закон је предвиђао дуже трајање ауторских права на књижевна и уметничка дела, а краће трајање на фотографијама. Сматрао се једним од најмодернијих закона из ауторског права тог доба. Југославија је наредне, 1930. године потписала и Бернску конвенцију и постала још једна чланица ове конвенције чији су закони почели да се примењују и на дела њених аутора.

Наша земља је данас потписница скоро свих најважнијих конвенција из области интелектуалне својине и, што је још битније, има сталну сарадњу са најважнијим институцијама ове врсте, пре свега са Светском организацијом за интелектуалну својину, као и Европским заводом за патенте. Заштита интелектуалне својине значајна је и због придруживања наше земље Европској унији. Наиме, Споразум о стабилизацији и придруживању Србије ЕУ, између осталог, предвиђа да би наша земља најкасније у року од пет година од ступања овог споразума на снагу, морала да ауторима пружи ниво заштите какав поседују и аутори у Заједници.

Република Србија је донела Стратегију развоја интелектуалне својине до 2015. године, где се тачно предвиђају циљеви које треба постићи, као и начини за њихово постизање, међу којима је један од најбитнијих – борба против пиратерије. Чини се да је чвршћа и организована сарадња између различитих државних органа с једне, и приватног сектора с друге стране, кључни моменат за успех у заједничкој борби против пиратерије. То значи да борба против пиратерије, ни код нас ни у свету, не може бити у надлежности само једне институције, већ да она захтева координирано деловање државних институција (царине, полиције, инспекције, судова, Завода за интелектуалну својину), и приватног сектора, у виду аутора, издавача, удружења корисника ауторских дела и других. (Marić 2013: 6)

6 Позната је делатност средњовековног манастира Манасија у којем је постојала чувена Ресавска школа која се тада могла сматрати центром за превођење и преписивање, не само на националном, већ и на европском нивоу, те се стога могло још тада поставити питање о статусу аутора.

Ауторскоправна заштита у Србији регулисана је, данас, Законом о ауторском и сродним правима⁷, чије се најновије измене и допуне примењују од 1.1.2013. године, и израз је настојања државе да пружи заштиту свим оригиналним ствараоцима дела. Ауторима су овим законом права на дело загарантована, и нико им не може оспоравати правну заштиту. Ипак, постоје неки законски изузеци, када може доћи до ограничења ауторског права. Поред заједничке одредбе која обавезује навођење имена аутора дела и извора из кога је дело преузето у случају искоришћавања дела предвиђено овим законом, за новинаре од користи могу бити и следеће одредбе:

- Без дозволе аутора и без плаћања ауторске накнаде објављено ауторско дело може се умножавати и јавно саопштавати ради спровођења политика пред судским или другим државним органима или у сврху обезбеђења јавне сигурности. (члан 42)

- Дозвољено је, у оквиру извештавања јавности путем штампе, радија, телевизије и других медија о текућим догађајима, у обиму који одговара сврси и начину извештавања о текућем догађају, без дозволе аутора и без плаћања ауторске накнаде: умножавање примерака објављених дела која се појављују као саставни део текуће догађаја о коме се јавности извештава; припремање и умножавање краћих извода или сажетика из новинских и других сличних чланака у прегледима штампе; умножавање политичких, верских и других говора одржаних на јавним скуповима, у државним органима, верским установима или приликом државних или верских свечаности; слободно коришћење дневних информација и вести које имају природу новинског извештаја. (члан 43)

- Без дозволе аутора, а уз обавезу плаћања ауторске накнаде, дозвољено је у средствима јавног обавештавања умножавање, штампање у промету примерака, као и други облици јавног саопштавања чланака који су објављени у другим средствима јавног обавештавања, под условом да се ти чланци односе на текућа економска, политичка или верска питања, а да аутор то није изричито забранио. (члан 56)

АУТОРСКО ПРАВО НОВИНАРА У МОДЕРНО ДОБА

Ауторска права јесу од велике важности за све новинаре, и неопходна је заштита њихових текстова, како у традиционалном, тако и у електронском облику. Познато је да је појавом нових технологија, информација постала доступна од једне до друге тачке земљине кугле за свега неколико секунди. Иако се ово у највећем постотку сагледава са позитивне стране, постоје и нуспојаве. Пре свега, могућност дисеминације новинских чланака путем интернета је врло честа без икакве ауторизације извештача и новинских агенција, па самим тим долази до повреде ауторских права. Подразумева се да ово бесправно преношење

⁷ Извор: Закон о ауторском и сродним правима из 2009. године.

чланака подлеже правној заштити, али у доба модерне технологије, врло је тешко пратити их и пружити им правовремену заштиту, а након што таква информација већ пронађе своје реципијенте, штета је већ настала. Управо то и јесте разлог због чега су врло ретки случајеви да нека новинска организација улаже тужбу због повреде ауторских права.

Још један од разлога за изостанак тужби у овом сектору јесте и тај што је врло често нејасна граница између недозвољене употребе ауторских чланака и њихове дозвољене „поштене употребе“ (*fair use*). И новинарима и свима другима је овом институцијом омогућен приступ свакој врсти материјала, под образложењем неопходности за потребе новинарства, истраживања, у едукативне сврхе, и друго. Она се не може сматрати повредом јер нема комерцијални карактер. Међутим, било је покушаја да се чак и оваква врста употребе ограничи, наравно, са лукративним циљевима, где приступ овим материјалима не би био у потпуности онемогућен, али би за ту врсту услуге морали да дају одређену врсту накнаде. Овај предлог је изазвао велике контраверзе код новинара јер је у супротности са појмом слободног протока информација. (Krejg 2010: 323-324)

На интернету се појавила нека врста упутства о ауторским правима која има законску потпору, и иако је дело непознатих аутора, наишла је на прихватање од већине корисника, стварајући неку врсту „5 интернет заповести о ауторским правима“:

1. Ако нисте направили неко писано или уметничко дело, фотографију или музику или добили права за дистрибуцију, не располажете ауторским правима,
2. Ако их немате, немате право на репродукцију или дистрибуцију,
3. Аутор или власник мора јасно да се одрекне права да би дело могло да се постави у домен јавности,
4. Исправна употреба дозвољава репродуковање малих одељака дела без дозволе власника, али само за критику, образовање и новинско извештавање,
5. Ако нисте сигурни, затражите дозволу за коришћење дела.

Ова проблематика добија на интензитету самим тим што је у онлајн новинарству најважније први пренети вест, па са тим у вези је и непоштовање аутора текста или фотографије у свој тој брзини. Може се чак приметити да се поједини новинари више баве копирањем туђих текстова и фотографија него сопственим радовима. Остаје само питање, колико је модерна технологија у могућности да пружи заштиту ауторима уместо да само буде канал кршења њихових права.

Ауторско право на блогovima

Блог као врста веб дневника, доживљава своју експанзију последњих година, задирући у најразличитије теме, а креирају их лица са најразличитијим професијама и занимањима. Ово последње омогућава и ауто-

рима појединих текстова који по занимању нису професионални новинари, да добију своје „парче колача” у овим водама. Међутим, одсуство професионалне легитимације не значи и одсуство права и обавеза које са собом носи овај позив.

Приликом вођења блога неки аутори често постављају аудио, а много чешће и видео записе који служе као илустрације тексту у блогу, чиме омогућавају коришћење тих записа од стране других корисника. Уколико такав запис није снимео сам аутор блога, већ га је поставио без дозволе оног ко га је снимео, односно, оног ко је носилац његовог права, долази до повреде овлашћења на јавно саопштавање дела. Аутори таквих блогова често ово и не тумаче повредом овлашћења, будући да блог поседује многе од критеријума средства информисања, а такође се посматра и као једно од средстава информисаности. Међутим, изменама и допунама Закона о ауторском и сродним правима (ЗАСП) из 2011. године, овакво неовлашћено коришћење туђег ауторског дела бива подведено под законске оквире. Овај закон је проширујући синтагму „штампа, радио и телевизија” тако да она гласи „штампа, радио, телевизија и други медији”, недвосмислено утврдио да се заштита права аутора односи и на интернет медије, као „друге медије” и на блогове у њима, који, у неким случајевима, имају више редовних посетилаца него класични медији.

Међутим, иако се у оквиру блогова морају поштовати ауторска права, Закон је предвидео и случајеве ограничења ауторског права и права носиоца, тако да се у тексту тог дела Закона⁸ наводе услови и ситуације у којима је могуће ограничити ауторско право.

Најпре, наводи се да је могућ изузетак од ауторскоправне заштите уколико је ауторско дело које се користи у блогу саставни део *шекуће* догађаја о коме се јавност извештава. Нагласак на томе да се овде ради о текућем догађају, имплицира да се ова заштита не односи на случајеве када се ради о неком накнадном извештавању јавности о догађају из прошлости. У овом другом случају, таква радња подлеже заштити и на њу се ставља правна забрана. Даље, овај Закон не предвиђа суспензију до тада необјављених ауторских дела из блогова, нити право на накнаду због њихове употребе. Трећи случај где се омогућава блогovima да постану доступни, тј. омогућава се њихово умножавање и јавно саопштавање јесте када се саопштава само одломак неког ауторског дела, али не и дело у целини.

Закључујемо да повреда ауторских права у вези са блогovima не подлеже законским санкцијама само у врло малом броју случајева, што значи да аутори блогова морају да строго воде рачуна када реше да користе неко ауторско остварење, јер им је у великом броју случајева за то потребно одобрење самог аутора или носиоца права. (Poročić 2012: 801).

8 Ради се о чл. 43, ст. 1, а), ЗАСП Републике Србије.

ЛЕГИСЛАТИВНА ПРЕТЊА НОВИНАРИМА У СРБИЈИ

Како правна регулатива у једној земљи мора да се прилагођава токовима развоја њеног друштва и да настоји да пронађе што боља решења правне заштите њених грађана, то се често дају нови предлози закона. У последње време у Србији је актуелан Нацрт закона о изменама и допунама закона о ауторском и сродним правима. Овај Нацрт је, међутим, у медијима изазвао жестоку полемику. Према члану 6. важећег Закона о ауторском и сродним правима ауторским делом неће се сматрати:

- 1) закони, подзаконски акти и други прописи;
- 2) службени материјали државних органа и органа који обављају јавну функцију;
- 3) службени преводи прописа и службених материјала државних органа и органа који обављају јавну функцију;
- 4) поднесци и други акти у управном или судском поступку.

Међутим, Нацрт предвиђа додавање нове тачке 5, која гласи:

- 5) „дневне новости и друге вести које имају карактер медијских информација”.

Управо ова тачка јесте разлог полемике, јер се њоме каже да новински текстови и фотографије неће уживати ауторскоправну заштиту, већ ће представљати неку врсту потрошне робе којом би сваки корисник могао слободно да располаже без икаквог давања накнаде аутору. Министарство просвете, науке и технолошког развоја које је у сарадњи са Заводом за интелектуалну својину припремило Нацрт, позвало се приликом његове израде на потребе усклађивања са Бернском конвенцијом, и да је спорна формулација само преписана из иностраног законодавства. Он предвиђа да ће право на заштиту бити омогућено само кроз Закон о облигационим односима, чиме се у потпуности негира својство аутора медијским посленицима – новинарима, фотографима, сниматељима и другима и одузима им се право на накнаду нематеријалне штете уколико дође до повреде моралних права аутора.

Чак и уколико би претпоставили да дневне новости и друге вести заиста имају карактер само медијских информација, не можемо све њих подвести под исто. Свакако да свака минорна вест не може бити ауторско дело, али сматрамо да то никако не може значити да сваки новински текст треба лишити заштите, поготово уколико је аутор у њему додао своје виђење те вести и изнео свој лични став и тиме ауторски „обојио” целокупну информацију. Још бизарнији је пример да фотографије у медијима буду предмет слободног искоришћавања без икакве дозволе аутора, а познато је колико је ризикантно снимити неке фотографије, као што би то нпр. била фотографија начињена у рафалној паљби америчких и авганистанских војника у Авганистану ради које је фотограф ризиковао сопствени живот. Идентично је и са видео снимком у форми видео извештаја који би, након прве куповине корисника и његовог објављивања, могао свако да користи у својству медијске информације.

Из горе наведених разлога, а услед општег неодобравања новинара Србије, процедура усвајања Нацрта закона о изменама и допунама закона о ауторском и сродним правима је привремено заустављена док не буду пронађена компромисна решења.

ЗАКЉУЧАК

Законодавно уређење медија и медијског простора представља динамичну сферу која се мења у складу са општим законима у једној држави, али и у складу са развијањем медијских форми и нових начина оглашавања у медијима. Из тог разлога често долази до допуне и мењања појединих чланова из Закона о јавном информисању који предвиђа начела јавног информисања и посебна права и обавезе у њима, али исто тако и Закона о ауторском и сродним правима. Овај други закон има функцију заштите интелектуалне својине не само аутора књижевних и других дела, већ и новинара и омогућава им да уживају своја ауторска права.

Питање ауторског права новинара је поготову актуелно данас када се дисеминација новинских чланака путем интернета често врши без икакве ауторизације извештача и новинских агенција, што доводи до повреде ауторских права. Најчешћи примери ове повреде се односе на недозвољену, односно неовлашћену употребу туђег текста и фотографије, без навођења извора и потписивањем себе као аутора. И мада се подразумева да ово бесправно преношење чланака и фотографија подлеже правној заштити, у доба модерне технологије врло је тешко то пратити и пружити правовремену заштиту. Из таквих разлога ретки су случајеви да нека новинска организација улаже тужбу због повреде ауторских права. То значи да би законодавство морало да се мења да би ономогућило злоупотребу ауторских права. Међутим, чини се да најновији Нацрт закона о ауторском и сродним правима, не само да не иде у овом смеру, већ, насупрот, негира ауторство новинским текстовима и фотографијама.

На срећу, како су новинари увек на извору информација, то им благовремено поседовање важних информација даје моћ да одмах реагују и да, између осталог, укажу на штетност сваког закона, али исто тако и овог који се директно тиче њих. Реакције и полемике против овог Нацрта указују на значај заштите ауторског права, те се очекује доношење нових прописа и закона који ће новинарима омогућити пуну правну заштиту. Међутим, мора се истаћи да није довољна сама егзистенција закона уколико је он лишен своје имплементације, већ је неопходна делотворна координација законодавне, извршне и судске власти, односно постојање правне државе. Надамо се да ће Србија кренути у том смеру.

Литература

- Besarović 2005: V. Besarević, *Intelektualna svojina*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu: Beograd.
- Krejš 2010: R. Craig, *Onlajn novinarstvo*, Beograd: Clio.
- Marković 2000: S. Marković, *Pravo intelektualne svojine*, Beograd: Službeni glasnik.
- Marić 2013: V. Marić, *Zaštita intelektualne svojine u Srbiji*. Beograd: Centar za istraživanje kreativne ekonomije. (Preuzeto sa www.madmarx.rs)
- Popović 2012: D. Popović, Povrede autorskog prava i srodnih prava na sajtovima za razmenu audio i video zapisa, putem korišćenja onlajn video igara i na blogovima, *Pravni život* 11/2012, Udruženje pravika Srbije, Beograd 789-803.

Извори коришћени у раду

- Konvencija o osnivanju Svetske organizacije za intelektualnu svojinu („Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori i drugi sporazumi”, br. 31/72)
- Nacrt zakona o izmenama i dopunama Zakona o autorskom i srodnim pravima iz 2013. godine – http://www.zis.gov.rs/upload/documents/pdf_sr/pdf_ap/Nacrt%20zakona%20o%20izmenama%20i%20dopunama%20Zakona%20o%20autorskom%20i%20srodnim%20pravima%20za%20javnu%20raspravu.pdf
- Zakon o javnom informisanju („Službeni glasnik RS”, br. 43/2003, 61/2005, 71/2009, 89/2010 – odluka US i 41/2011 – odluka US)
- Zakon o autorskom i srodnim pravima („Službeni glasnik RS”, br. 104/2009, 99/2011 i 119/2012)

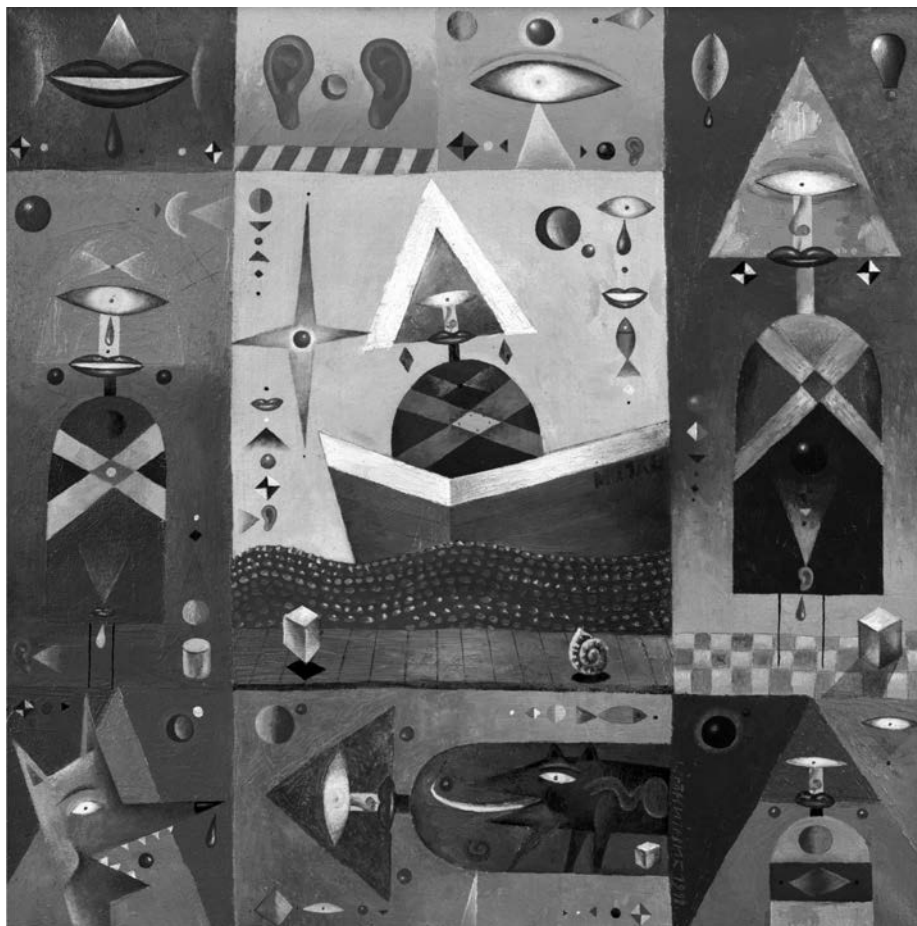
Andrej I. Blagojević**JOURNALIST COPYRIGHT AND AN ATTEMPT OF ITS DENIAL**

Summary

The paper deals with the problem of the media legislation as regulated by the Public Information Act of the Republic of Serbia, or, more precisely, with the copyright protection of Serbian journalists as defined by the Copyright Act. The paper first defines copyright as part of intellectual property and explains its application to the journalist profession, provides examples of exceptions from copyright protection, and eventually gives a short overview of the development of copyright in Serbia. The focus of discussion is further directed towards the problem of copyright journalists' rights in modern times. The end of the paper discusses a current issue in Serbia, the new Outline of the Copyright Act, which offers a poor solution of copyright protection of journalists and has been a subject of numerous public discussions.

Key words: Media legislation, the journalist copyright and its exceptions, the outline of the Copyright Act

Примљен 27. 01.2014.
Прихваћен 22.02.2014.

Плавни брод, уље на платну, 41×41 цм, 1999.

Данијела Д. Здравих Михаиловић¹ и Јелена М. Васиљак²
Факултет уметности у Нишу

ИЗМЕЋУ ПАРАЛЕЛНОГ И КОНТРАСТНОГ ПЕРИОДА – ПРЕДЛОГ ТИПОЛОГИЈЕ ПЕРИОДА ПРЕМА ОДЛИКАМА ТЕМАТСКОГ ПЛАНА³

Када је реч о карактеристикама тематског плана музичког периода, у домаћој и светској теоријској литератури се могу наћи усаглашена тумачења уколико су реченице које граде период међусобно сличне. Према мишљењима српских теоретичара, који су у овој области дали најзначајније радове, сличност реченица је један од обавезних услова формирања периода. Период у коме су реченице сличне назива се и паралелни период (англо-саксонска литература) или период репризне грађе (руска школа), док се, у случајевима када друга реченица не показује већи степен сличности у односу на прву, користи термин контрастни период (англо-саксонска литература), односно период у коме реченице нису тематски сличне (руска школа). Иако су наизглед тематски различите, у појединим реченицама оваквог типа се ипак могу уочити сличности у појединим компонентама (структура, фигура, фактура...). У оквиру овог чланка покушаћемо да направимо јаснију дистинкцију између високог степена тематске сличности реченица у оквиру периода, затим постојања неких заједничких елемената и непостојања заједничких елемената на тематском плану.

Кључне речи: период, контрастни период, тематски план, реченица

У оквиру традиционалне музичке анализе, на којој је заснована уџбеничка литература домаћих аутора, разматрање музичке реченице заузима централно место. Период се описује као виши ниво интеграције двеју (или више) реченица са јасно дефинисаним одликама тематског, тоналног и структурног плана.⁴ У овом раду направићемо детаљније разматрање одлика тематског плана музичких реченица које образују период и понудити типологију према степену испољавања сличности у оквиру периода од две реченице.

Према ставовима домаћих аутора тематска сличност реченица је обавезни услов за формирање периода: „Период образују две реченице које су по садржини сродне, а хармонски међусобно зависне на тај начин што се прва реченица завршава мање убедљивом каденцом, а друга –

1 dzdravicmihailovic@yahoo.com

2 j_pancic@yahoo.com

3 Рад је презентован на научном скупу *Прислушати музичком делу* у организацији Катедре за теоријске предмете Факултета уметности у Нишу, марта 2011. године.

4 У већини уџбеника период се управо и разматра према одликама ових музичких планова.

потпуном каденцом на тоници полазног или новог тоналитета” (Perićić, Skovran 1991: 44). Сродност у садржини реченица објашњава се чињеницом да оне могу имати исти или сличан почетак, а поред тога „довољно је и ако се у обе реченице јављају исти мотиви” (Ibid., 48). Овим ставом се, дакле, указује на чињеницу да је неопходан минимум сличности, али се он не мора нужно везивати за почетак реченице. Као илустрација изречених теоријских ставова наводе се примери из литературе у којима су почеци двеју реченица истоветни (пример 1а: Моцарт: *Соната за клавир* КВ 283, II став) или пак, имају минимум сличности (Пример 16: Бетовен, *Соната за клавир оп. 22*, III став).

Пример 1а
Моцарт: *Соната за клавир* КВ 283, II став, 1-4. такт

Andante

C: T $D^{\frac{3}{2}}$ $\frac{6}{5}$ 7 T S⁶ II⁶ K⁴ D²

3 T⁶ (II) $D^{\frac{3}{2}}$ $\frac{6}{5}$ 7 T II⁶ K⁴ D⁷ T

Пример 16
Бетовен: *Соната за клавир* оп. 22, III став, 1-8. такт

Menuetto

B: T II⁶ T⁶ II⁶ T⁶ VIIID D

5 D 7 9 T

Дистинкцију између периода и низа реченица представља, по речима аутора, или однос каденци, или непостојање тематске сличности међу реченицама: „Иначе, у случају да реченице не показују никакву тематску сродност, нећемо имати период, већ низ реченица, а у случају да су и реченице и каденце истоветне, добијамо само понављање реченице” (Ibid., 49). Тиме се још једанпут наглашава став да је минимум сличности на тематском плану обавезан услов за формирање периода.

Увидом у ширу литературу посвећену теоријском разматрању периода (пре свега мислимо на англосаксонску школу), може се уочити другачије схватање периода. Код ових аутора се, према одликама тематског плана, издвајају два основна типа периода – *паралелни* и *контрастни* (уп. Caplin 1998: 49-58; Ninov, 2010: 244). Паралелном периоду одговара онај тип периода у коме реченице поседују високи степен сличности (у домаћој литератури он се назива једноставно – период), док се термин *контрастни* користи у оним случајевима када реченице немају изразиту тематску сличност. Прва фраза се назива *прећходна* (енг. *antecedent*), а друга *консеквенџна* (енг. *consequent*). Често се, као пример, наводи други став Бетовенове сонате за клавир оп. 13 (пример 2), при чему се контрастни период описује као период састављен из две различите фразе (а и б). Овде се мора сугерисати на чињеницу да се у тумачењима ових аутора користи термин фраза, а не реченица, како је то уобичајено у нашој пракси. У синтаксичком смислу, фраза може одговарати једној реченици, али и мањој метричко-формалној јединици као што је двотакт, четвортакт, понекад и само један такт (Вођанић 2007: 5). Дакле, није неопходно да она увек има самосталност и заокруженост својствену музичкој реченици. Отуда и долази до различитости у схватању периода – према домаћој пракси, у аналитичкој процедури се најпре издваја музичка реченица, а тек у одређеним околностима две реченице могу да образују период. Могућност дефинисања периода као заокружене целине која може у себи да има и (само) фразе доводи понекад и до значајне разлике у схватањима овог формалног типа.

Пример 2

Бетовен: Соната за клавир оп. 13, II став, 1-8. такт

Adagio cantabile

As: T D^6_4 T D^6_5 T D⁶ VI DD⁴ D

У наведеном примеру није спорна чињеница да је прва фраза четворотактна, као ни то да је њен завршетак представљен полукаденцом на доминанти. Ипак, актуелна пракса српских теоретичара налаже да се овако реализован музички ток окарактерише као једна реченица која се састоји од две полуреченице (уп. Peričić, Skovran 1991: 44).⁵ Разлике у тумачењу су сасвим разумљиве и у контексту овог рада неће бити даље разматране.

Оно што је за нас провокативно односи се на оправданост примене термина *контрастни период*. У домаћој аналитичкој пракси овај термин је готово непознат, али је важно указати на чињеницу да је, у странијој литератури не само познат, већ и прихваћен.⁶ Тип контрастног периода подразумева постојање двеју реченица, при чему друга не представља понављање прве, већ доноси другачији или контрастирајући тематски материјал (уп. Ninov 2010: 244). Као пример овог типа периода аутор наводи одломак који, по нашем схватању, више одговара основном типу периода (пример 3).

5 Према ставу ових теоретичара, веома је важан контекст у коме се музички ток реализује. Интресантно је да, као кључни аргумент у објашњењу сличног примера (Бетовен: Соната за клавир оп. 26, I став, 1-16. такт) аутори наводе да је кореспондирање првог и другог осмотакта пресудно утицало на тумачење овог дела музичког тока као (великог) периода, „иако се у 4. и 12. такту налазе застоји на полукаденцама” (Ibid., 44).

6 Детаљније разматрање типова периода засновано на упоредном прегледу српских, руских, бугарских и македонских аутора може се видети у: Zdravić Mihailović 2010: 264-270.

Пример 3

Хајдн: Соната за клавир Ноб. 48, I став, 1-4. такт

Allegro con brio

Chord symbols for the first system: C: T, D⁷, T⁴ (K⁴), D

Chord symbols for the second system: D⁵, T, D², T⁶, II⁶, D, T

Наиме, овај период је састављен из две реченице од којих се прва завршава полукаденцом на доминанти у 4. такту, а друга потпуном каденцом на тоници у 8. такту. Њихова тематска сличност је очигледна; мотив заснован на пунктираном ритму и разложеном тоничном трозвуку се понавља уз релативне мелодијске измене у 4. и 5. такту, док је даљи ток друге реченице испуњен мотивским радом са иницијалним мотивом, то јест, његовим дељењем и секвентним понављањем. Упоређивањем каденцирајућих обрта ових реченица, долази се до закључка да такође постоји сличност, првенствено у ритмичким вредностима и метричком акценту (завршеци реченица су на наглашеном тактовом делу, у првој реченици на доминанти, а у другој на тоници Це-дура). Може се уочити и да друга реченица поседује изразитије понављање мотива, односно да њен ток показује извесну динамизацију, која се, између осталог огледа и у увођењу акорда субдоминантне функције. Узимајући у обзир и распоред каденци, може се рећи да овај пример представља стандардни, основни тип периода.⁷

Након детаљнијег разматрања мотивског садржаја друге реченице чини нам се да се с добрим разлогом може поставити питање зашто је овај период у тумачењу Нинова (Ninov 2010: 245) добио придев *контрастни*? Чињеница је да почетак друге реченице није заснован на понављању прве (мислимо на први двотакт), али се мора истаћи и то

⁷ Интересантно је да се овај пример управо у домаћој литератури различито тумачи. У већ поменутом уџбенику Перичића и Скворана (1991: 48) он се наводи као репрезент периода у коме реченице имају сличне мотиве, док Татјана Ристић (2009: 138) указује на то да је овде реч о форми реченице која се састоји из два четвортакта, чија грађа одговара формули $n+n$. Ова различита тумачења последица су различито протумаченог првог четвортакта; уколико је он окарактерисан као реченица, онда се може говорити о периоду (Peričić, Skovran), а када је он схваћен као целина исподреченичног нивоа, као четвортакт (или фраза), онда се тумачи као саставни део реченице од осам тактова (Ристић).

да овде *контраста* у правом смислу речи и нема. Јер, контраст (фр. *contraste*, итал. *contrasto*), према свом изворном значењу указује на „противност, супротност, највећу разлику, јако одударање, јако одскакање” (Вујаклија 1980: 461). Дакле, контраст сам по себи налази места у изразитим супротностима (на пример, дан – ноћ, црно – бело и сл.), а не у самој различитости. Из овога даље произилази да различитост не мора нужно да подразумева и *контрасти*, већ да је контрастни вид испољавања музичког садржаја (у односу на претходно изложени) један посебан вид различитог.

Сада се може увидети да се музичке реченице у оквиру периода, према одликама тематског плана, могу сагледати двојачко:

- на основу њихове међусобне сличности, која може бити јако изражена или дискретна и
- на основу њихове различитости (несличности) која, опет, не подразумева обавезно и контраст (Ninov, 2010: 244).⁸

Ипак, када је у питању разматрање примера из литературе, са већом прецизношћу се може говорити о већем или мањем степену сличности двеју реченица (у складу са традиционалном методом анализе то би значило издвајање водећег мотива и разматрање мотивског рада), него о њиховој различитости. Јасно је да се, у оквиру мање целине као што је период, ретко када може говорити о контрасту у правом смислу речи, јер је период специфично организована музичка целина у којој најчешће и нема изразитог контраста на тематском плану. Међутим, у циљу јасније диференцијације онога што је ново или контрастно (у односу на претходно изложену реченицу), неопходно би било размотрити увођење нових елемената на тематском плану. То практично значи да би се у оквиру друге реченице тек на основу детаљне анализе садржаја дефинисао њен однос са првом – да ли је она (само) различита, другачија од прве, или заиста доноси контраст, пре свега везан за мелодију и ритам, али и остале компоненте (фактуру, динамику, агогику, боју и артикулацију). Будући да ’различитост’ и ’контраст’ нису синоними, важно је направити јаснију разлику између онога што је у другој реченици одступање од идеје понављања прве, а у којим условима би она била означена као контрастирајућа.

Овде је важно осврнути се на ставове руских теоретичара према којима се период може окарактерисати као период репризне грађе и период у коме реченице нису сличне, али обично имају неки заједнички елемент, нпр. структуру, фактуру, фигуру (уп. Veljanović Ranković 2008: 239). Ауторка је понудила одређење основног типа периода, који подразумева у тематском смислу репризну грађу реченица (рус. *период пов-*

8 И сам аутор указује на то да придев ’контрастни’ не мора нужно да означава потпуно различиту другу реченицу, већ га треба схватити много шире, па чак и као поступак у коме се „не искључују заједнички елементи између прве и друге половине периода” (Ibid., 244). Тим пре доводимо у питање терминологију; према нашем мишљењу у оваквим околностима је свакако пожељно избећи употребу придева ’контрастни’.

шорногo стpоенjа). За разлику од њега, према подели понуђеној у раду, период чије реченице нису сличне (рус. *период нешорногo стpоенjа*) могао би се упоредити са контрастним периодом, јер ауторка наводи да тај период садржи реченице које немају исте почетке.

Период репризне грађе представља већ поменути основни тип периода, док би се период који образују реченице које нису тематски сличне могао довести у везу са контрастним периодом. Ипак, може се констатовати да је дефинисање периода који образују реченице које нису сличне (према руској литератури) прихватљивије из тог разлога што се термин *контpаст* не уводи, већ се једноставно указује на чињеницу да реченице међусобно нису сличне (али обично имају неки заједнички елемент). У наредном примеру се може говорити управо о овом типу периода. Почетни мотиви реченица не показују сродне мотивске карактеристике, али се у даљем току друге реченице јављају мотиви који показују блискост са првом реченицом (покрет шеснаестина на коме је заснована мелодија прве реченице).

Пример 4

Моцарт: Соната за клавир КВ 545, III став, 9-16. такт (епизода)

Allegretto

Harmonic analysis for the first system (measures 9-12): G, S, T⁶, D⁶, T, 6, II⁶, DD⁵.

Harmonic analysis for the second system (measures 13-16): D, III, VI, II, D, T⁶, S, D⁷, T.

Прва епизода ронда са једном темом (пример 4) у уџбеничкој литератури окарактерисана је као низ од две реченице (4+4), од којих прва завршава полукаденцом на доминанти Ге-дура, а друга на тоници (Mihajlović 1989: 36). Упркос чињеници да су оне хармонски зависне (чиме је испуњен један од услова за формирање периода), актуелни ставови домаћих аутора не упућују на прихватање овог одсека као периодичне форме, услед недостатка тематске сличности. Иако у наведеном примеру постоје идеални хармонски услови за формирање периода (реченице су хармонски зависне на тај начин што се прва завршава мање убедљивом каденцом на доминанти Ге-дура, а друга на тоници), приоритет се даје одликама тематског плана, те се описани одломак тумачи као низ реченица. Међутим, оваквим приступом се одбацује опште прихваћени став, да хармонија у периоду музичког класицизма има обликотворну (конструктивну) улогу. Уместо тога, приоритет се даје темат-

ском плану, па је тако недовољна сличност међу реченицама 'старија' од хармонских збивања. Овај пример дефинитивно показује да се поједини ставови везани за период морају додатно преиспитати, те да се мора понудити шире схватање овог типа форме.

У наредном примеру (пример 5) се такође јасно испољавају карактеристике контрастног периода. Прва реченица завршава на тоници у терцном положају, а друга потпуном каденцом на тоници у октавном положају. Слично као и у претходном примеру, и овде се заиста може говорити о контрастирајућим елементима (мелодија, ритам, фактура), с тим што се у другој реченици мења и тоналитет, чиме се додатно појачава контраст.

Пример 5

Хајдн: Соната за клавир Нов. XVI: 7, II став, 1-8. такт

Harmonic analysis for Example 5:

System 1 (Measures 1-4): C: T, VII⁶, D⁷, T⁶, II⁶, G: D

System 2 (Measures 5-8): G: T, K⁶, D, T

Након разматрања периода у оквиру различитих теоријских приступа, може се предложити типологија која би, на неки начин сублимирала ставове свих поменутих аутора. Дакле, према одликама тематског плана период би могао да се окарактерише као:

1. Паралелни период или основни тип периода у коме реченице поседују мањи или већи степен сличности (пример 1а и б и пример 3). То се може остварити или понављањем сигнала почетка прве реченице или коришћењем мотива из прве реченице у другој реченици;
2. Период у коме реченице не показују већи степен тематске сличности, али имају заједничких елемената, пре свега у ритму и мелодији, као и хармонску зависност (пример 4) и
3. Период у коме друга реченица не показује тематску сродност са првом – контрастни период (пример 5).

Према предложеној типологији могућност дефинисања контрастног периода није сасвим одбачена, али је учињен покушај да се направи дистинкција између 2. и 3. типа, то јест, да се прецизније размотри у којим околностима се може говорити о неким заједничким елементима, а када је оправдана употреба термина контрастни период. С тим у вези, морамо нагласити да је примена термина контрастни период у схватању

Нинова (пример 3) за нас остала неприхватљива, будући да је овде реч о очигледној сличности реченица на тематском плану.

Може се констатовати да је, у циљу разумевања и приближавања теоријских ставова, веома важно указати на међусобне различитости које теоретичари пласирају, али је такође важно и покренути критичко преиспитивање појединих ставова. Мишљења смо да би покретање извесних питања у вези примене термина контрастни период у великој мери допринело квалитетнијој размени стручних мишљења, која би, надамо се, за последицу имала боље разумевање, не само периода, већ и других облика чији је он саставни део.

Литература

- Božanić 2007: Z. Božanić, *Muzička fraza*, Beograd: Clio.
- Caplin 1998: W. E. Caplin, *Classical Form*, Oxford University Press: New York.
- Mihajlović 1989: M. Mihajlović, *Muzički oblici za III i IV razred usmerenog obrazovanja muzičke struke*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Knjaževac: Nota, Novi Sad: Zavod za izdavanje udžbenika. [orig.]
- Михајловић 1989: М. Михајловић, *Музички облици за III и IV разред усмереног образовања музичке струке*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Књажевац: Нота, Нови Сад: Завод за издавање уџбеника.
- Ninov 2010: D. Ninov, *The Independent Phrase and the Universal Sentence: Suggested Classification of Basic Formal Structures*, у: М. Zatkalik (red.), *Muzička teorija i analiza*, 7, Beograd: Fakultet muzičke umetnosti, 237-270.
- Peričić, Skovran 1991: V. Peričić, D. Skovran, *Nauka o muzičkim oblicima*, Beograd: Univerzitet umetnosti.
- Ristić 2009: T. Ristić, *Prolegomena teoriji muzičke sintakse*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Veljanović Ranković 2008: J. Veljanović Ranković, *Pristup tumačenju perioda kod ruskih muzičkih teoretičara (Sposobin, Tjulin, Mazelj i Holopova)*, у: G. Karan, (red.) *Muzička teorija i analiza*, 5, 236-245.
- Vujaklija 1980: M. Vujaklija, *Leksikon stranih reči i izraza*, Beograd: Prosveta. [orig.] Вујаклија 1980: М. Вујаклија, *Лексикон страних речи и израза*, Београд: Просвета.
- Zdravić Mihailović 2010: D. Zdravić Mihailović, *Tumačenje perioda u literaturi srpskih, ruskih, bugarskih i makedonskih autora (Peričić, Mihajlović, Popović, Zatkalik, Mazelj, Stojanov, Bužarovski)*, у: М. Zatkalik (red.), *Muzička teorija i analiza*, 7, Beograd: Fakultet muzičke umetnosti, 264-270.

Danijela D. Zdravić Mihailović, Jelena M. Vasilakis
**BETWEEN THE PARALLEL AND CONTRASTING PERIOD – A
PROPOSAL FOR A TYPOLOGY OF PERIODS ACCORDING TO
THE CHARACTERISTICS OF THE THEMATIC PLAN**

Summary

Speaking of characteristics of the thematic scheme of a musical period, consensual interpretations can be found in theoretical literature. If the sentences are mutually similar, we speak about the parallel period (according to the Anglo-Saxon music theory) or the period of repetitive structure texture (according to the Russian music theory). In cases in which the second sentence does not show a higher degree of similarity to the first one, the term contrasting period is used (Anglo-Saxon literature), i.e. the period in which the sentences are not thematically similar (Russian school). Though seemingly thematically different, some sentences of this type reveal similarities in certain components (the structure, the rhythm, or the texture). In this paper, we will try to make a clear distinction between a high degree of thematic sentence similarities, existence of some mutual elements and absence of mutual elements in the thematic scheme within a period.

Key words: period, contrasting period, thematic scheme, sentence

*Примљен у јуну 2013.
Исправљен 07.02.2014.
Прихваћен 22. 02. 2014.*

Марија М. Тирић¹

Универзитет у Крагујевцу

Филолошко-уметнички факултет

Одсек за музичку уметност

Катедра за музику у медијима

СЕМИОЛОГИЈА СЛИКЕ КАО МОГУЋИ ПУТОКАЗ ЗА ЧИТАЊЕ НЕВЕРБАЛНОГ ЗВУКА/МУЗИКЕ У АУДИОВИЗУЕЛНИМ СИСТЕМИМА

Циљ рада је указивање на могућност примене семиологије слике на просторе читања невербалног звука/музике у аудиовизуелним системима попут телевизије и филма. Разлог лежи у чињеници да теоријски приступ (филмском и телевизијском) звуку подразумева систематско позајмљивање музичког модела и да најутицајније студије дефинишу акустичка својства искључиво кроз јачину, висину, трајање и боју. Разматрање звука као музичког текста, које је у многим својим сегментима примењивано и данас, порекло има у тврдњама да сви (филмски и телевизијски) звуци поседују природу музичких тонова што није безначајно будући да се њиме може објаснити практично свака акустичка појава. А то је управо оно што не бисмо смели да чинимо. Рад музике и невербалног звука у аудиовизуелним структурама није одређен искључиво музикалним својствима те њихов квалитет не можемо сагледавати из перспективе такозване *чисте* музике која је стварана да би функционисала *per se*, неусловљена ванмузичким разлозима. Вредност (телевизијске и филмске) музике и (невербалног) звука лежи у саобраћању са сликом и нарацијом и зато је неопходно потражити нове модусе читања *аудијтивне слике*. Стога, основна хипотеза текста јесте да одгонетање или детерминисање (звучног) објекта можемо чинити на начин на који семиологија то обезбеђује сликовним текстовима. Компарација поставки теоретичара слике (ликовне, филмске, телевизијске) и теоретичара звука јесте пут налажења не само сродних својстава двају феномена (аудитивног и визуелног), већ и продуктивних путева анализе аудитивног поља, што као резултат има развијање метода и вокабулара прикладних комплексној материјалности звука.

Кључне речи: семиологија, слика, звук, музика, аудиовизуелни систем, аудитивна слика, звучни догађај

„Желимо ли се споразумјети о ријечи и слици, односно о умјетности ријечи и умјетности слике, наћи ћемо се у средишту најважнијих филозофских питања” (Гадамер 1997: 39), рекао је Ханс Георг Гадамер (Hans Georg Gadamer) у свом тексту *Умјетности слике и умјетности ријечи*, назначавајући да обе корен имају у „заједничком карактеру умјетности”.

¹ marijamcivic@yahoo.com

што изискује покушај демонстрирања модуса на који и једна и друга учествују у стварности названој „младим појмом 'умјетност'”, односно указује на чин читања и проблем језичности (Gadamer 1997: 39). Он такође опажа да читање има много *призвука* – ишчитати, начитати, дочитати и прочитати – што попут бербе (игра речи, *lesen* - читати, *Lesen* - берба), испоручује оно „што трајно остаје” али истовремено подразумева „посао који ваља научити”, а који почињемо „срицањем слова” (Gadamer 1997: 54). Све то важи и за гледање, које се од свакодневног запажања разликује управо тиме што постаје „изразито умијеће, тј. читање” (Gadamer 1997: 54). С друге стране, Жан-Луј Шефер (Jean-Louis Schefer), критикује „чин срицања ликова као слова” (Šefer 1988a: 55) и примећује успостављање сликовне семиологије као последице читаве бујице на пољу лингвистичке анализе. Нова дисциплина постанак дугује примени лингвистичке методологије на социјалне и културалне – нелингвистичке објекте. На који начин дефинишемо сликовну семиологију?

Семиологија, за разлику од семиотике која је формална наука о знаку и лингвистичком и ванлингвистичком значењу, јесте наука чији је предмет настајање, преношење, функционисање и трансформисање знака и лингвистичког/ванлингвистичког значења о друштвеном животу, што је одређује као „семиотику културе” (Šuvaković 2005: 554). Пиктурална семиологија зато треба да обезбеди како опис слике, тако и однос слике и културалног контекста, „енигматску операцију читања видљивог и сагледавања разумљивог, тј. разумијевања смисла сликарства” (Šuvaković 2005: 554). У том смислу, можемо је дефинисати као научни метајезички метод описивања слике као значењске форме а сликарства као значењског оквира, при чему не приступамо разјашњавању питања шта је уметност (и шта је у сликарству уметничко), већ шта је слика, дело, односно осликана површина (Šuvaković 2005: 554-556).

Такво разумевање невербалних феномена, предмета сликовне семиологије, подразумева прилагођавање лингвистичких метода домену разматрања, домену слике/ликовног дела², при чему је задатак семиолошке операције карактеризација структура и именовање структуралних објеката путем приближавања нелингвистичког система законима једноставно организованог говора или текста, „некој врсти почетног описа који је већ означавајући, да би се том приликом испојиле синтагматичне артикулације” (Šefer 1988a: 53).

Ово помињемо стога што би слични поступци могли бити драгоцени уколико бисмо их применили на домен функционисања невербалног звука унутар аудиовизуелних система (у даљем тексту користићемо термин *звук* у смислу *невербалног звука*). Рик Алтман (Rick Altman) ће почетком деведесетих година прошлог века приметити да је теоријски

2 За семиолошко истраживање је, такође, неопходно прихватити и начело пертинентности, које претпоставља доношење одлуке о томе да се окупљене чињенице описују само са једног становишта и да сходно томе, разнородне масе чињеница задрже само она својства која су од интереса за то становиште, а сва остала да буду изузета. Таква својства називају се пертинентним.

приступ (филмском) звуку систематско позајмљивање музичког модела и да најутицајније студије дефинишу акустичка својства звука као јачину, висину, трајање и боју (Altman 1992b: 15). Разматрање звука као музичког текста, које је у многим својим сегментима примењивано и данас, порекло има у тврдњама да сви (филмски) звуци поседују природу музичких тонова што није безначајно будући да се њиме може анализирати практично свака акустичка појава. А то је управо оно што не бисмо смели да чинимо. Рад музике и (невербалног) звука у аудиовизуелним структурама није одређен искључиво њиховим музикалним својствима. Речју, звук/музика бивствује у садејству са визуелним сликама и наративом. То је разлог што квалитет филмске или телевизијске музике не можемо сагледавати из перспективе такозване *чистије* музике која је стварана да би функционисала *per se*, неусловљена ванмузичким разлозима. Насупрот томе, вредност примењене (телевизијске и филмске) музике и звука лежи у саобраћању са сликом и наративом и зато је неопходно потражити нове модусе читања *аудитивне слике*. Термин *аудитивна слика* увели смо као реципрочан термину *визуелни глас*, који налазимо у *Естетички аистирактивно сликарство* Мишка Шуваковића (1998: 171-178), јер уколико сликовни објекти поседују *звучни квалитет, вокалност*, онда можемо да претпоставимо да и (невербални) звук/музика има моћ да произведе извесне *слике*.

Телевизијски и филмски звук/музика, дакле, оперише у категоријама које нису искључиво везане за горе поменуте четири карактеристике (висина, јачина, трајање, боја), јер би на тај начин, упозорава Алтман, мишљење *аудитивне слике* остало једнодимензионално (Altman 1992b: 16). У прилог његовом ставу иде и чињеница да је проширење музичког вокабулара у 20. столећу често доводило до *сликовног* организовања писаног музичког текста (на такав начин конципиране су, рецимо, музичка дела из домена алеаторике). Алтман тврди да чак и у случају да звуку придружимо три елемента неопходна за његово продуковање и (условно речено), тродимензионално опажање – вибрација, медијум и промене притиска – ситуирање звука остаје симплификовано (Altman 1992b: 17). Он ће предложити нови појмовни оквир аудитивног поља и назваће га *звучни догађај/Sound Event* (Altman 1992b: 19-23). Уочивши још неке одлике звука, он ће се окренути његовој наративној димензији (која може али не мора да поседује обележја језика), чиме битно мења дотадашње тумачење звука на начин музичког текста: „Сваки звук иницира неки догађај. Свако слушање конкретизује причу о догађају” (Altman 1992b: 23).

То значи да би разматрање звука морало да препозна хетерогеност *звучног догађаја*. Производња звука јесте једна страна аудитивног догађаја/приче, али она подразумева и њено социјално и приповедно значење, синтагматичне артикулације. Као и код читања слике, важно је имати на уму да наративна синтагма, иако делује као „изговор звука”, није и одређујући сегмент економије представљања и „не допушта да се из ње предвиди или да се њоме дефинише систем” (Šefer 1988a: 54). У

том случају, одгонетање или детерминисање (звучног) објекта можемо чинити на начин сродан ономе који семиологија обезбеђује сликовним текстовима. Ради се о методологији која је уз помоћ лингвистичког модела организована у дескриптивну тактику коришћења елемената кодова који могу да јој послуже за артикулацију, што је и основно питање сликовне семиологије, „приблизити се означавајућим целинама које немају језик, њима које немају чак ни једноставни ниво карактеризације, свој технички метајезик” (Šefer 1988a: 52).

Све то су, очевидно, имали на уму теоретичари попут Кристијана Меца (Christian Metz), Пјера Паола Пазолинија (Pier Paolo Pasolini), заслужног за увођење теорије о *двослрској артикулацији* у телевизијском/филмском систему, или Умберта Ека (Umberto Eco), који критикује Пазолинијеве, односно поставке Леви-Строса (Claude Levi-Strauss) о артикулацији пласирајући *шрослрско артикулацију* (Еко 1969: 677-691)³. Шта су одлике поставке ових аутора?

По Мецу, *кинематографска беседа* има пет основних поредака, путем којих преноси значењске конфигурације, а то су: слика, музика, фонетски звук (говор), шум и графички цртеж писаних мутација. За њега је филм само мали део кинематографије, док кинематографски језик назива језиком у ширем смислу речи (Мес 1875: 19-34, 52-55, 103). Кинематографија, знамо, представља широк скуп чињеница при чему неке посредују пре филма (новац, техника...), неке после филма (утицај филма на друштво), и неке у току филма и поред и ван њега (ритуал, филмске пројекције). То би значило да филм стоји у истом односу са кинематографијом као књига са књижевношћу⁴. Филм је, по Мецу, текстуално ткиво (Мес 1975: 96-100): можемо га стога разумети као скуп синтагми (сликовних, говорних, музичких, акустичких...)⁵. Филмска слика је, тврди Кристијан Мец, нека врста аналогна стварности, односно, „док је фотографија првенствено аналогон, псеудостварност, филм је првенствено говор. Фотографија постаје језик у ширем смислу речи на својим маргинама, док је низ фотографија, дакле филм, језик у ширем смислу у свом језгру и то од почетка, па до краја” (Мес 1978: 72). Наведена тврдња би управо могла да значи да звук/музика, као део филма (или сегмент *кинематографске беседе*), такође поседује наведене особине те да не мора нужно да добија тумачења посредством музичких кодова.

3 Поставке наведених аутора односе се изворно на филм. Оне, међутим, истовремено важе и за домен телевизије као сродног аудиовизуелног система непосредно проистеклог из поезике и технологије филма.

4 Умберто Еко који на исти начин одваја филмски од кинематографског кода (Еко 1973: 162-163)

5 *Синтагма* у филмском језику значи „симултани или сукцесивни распоред означавајућих у филмском приказу, који се чита као временски низ посредством 'сакадичког' кретања гледаочевих очију од означавајућег до означавајућег у кадру или монтажи. Није строго физички линеарна (...) Она се, дакле, разликује од реченице у говорном језику по томе што је сложена од истовременог мноштва означавајућих и што се та означавајућа јављају у различитој *материји* (слика и звук)” (Stojanović 1986: 165).

Пјер Паоло Пазолини је присталица семиолошке теорије филма. По њему, значајан број (теоријских) разговора о филму ствара „опскурну онтологију” објашњавајући филм самим филмом, те да само интервенција семиологије и лингвистике може да омогући научно истраживање филма; штавише, филмску акцију назваће „живом синтагмом” (Pazolini 1969a: 322). Тврдио је како ће „семиологија језика људске акције (...) поста-ти најконкретнија од свих филозофија”, јер је људска акција у реалности први и главни човеков језик изражавања, стигавши истовремено до закључка да филм поседује језик, „инструмент комуникације *двосируко арђикулисан*, који се стално манифестује у аудиовизуелној репродукцији стварности” (Pazolini 1969b: 651, 655). *Двосирука арђикулација* какву заступа овај аутор преузета је из лингвистике и примењена на визуелни аспект филма. Пазолини износи хипотезу по којој су најмање јединице филмског језика реални објекти који компонују *кадар*. Такве објекте, форме или реалне радње, по аналогији са *фонемима*, назива *кинемима*, јединицама *секундарне арђикулације*. Јединице *секундарне арђикулације* даље образују *кадрове*, који би били аналогни *монемима*. *Кадрови* (*монеме*), чине значењске јединице које даље творе *синџагме* и *семе*, што су јединице *примарне арђикулације*. *Кадрови* су, дакле, састављени од *кинема*, односно реалних објеката/радњи који су за Пазолинија најмање јединице (сликовног) филмског језика или језика акције и да консеквентно, филм поседује сопствену граматику, правопис (Pazolini 1969b: 652-660). Овде наилазимо на проблем у Пазолинијевој поставци.

Умберто Еко констатује да је природна сличност слике са реалношћу коју она представља теоретизована у појму иконичког знака, али да та сличност мора бити схваћена условно јер предмет са слике никада не може бити истоветан са својим референтом (Еко 1969: 680). Он напомиње да је најелементарнији циљ семиологије да природне појаве сведе на феномене културе а не да феномене културе поново своди на природне појаве, што ради Пазолини када говори о језику акције. Стварни предмети који чине *кадар*, не могу бити минималне јединице филма јер се ради о иконичким знацима а ми, када препознајемо предмет на основу кодова, означавајућем приписујемо значење (Еко 1969: 686-687). Називајући реалне објекте јединицама *секундарне арђикулације* у филму, Пазолини открива да му нису сасвим јасни односи између знака, означитеља и означеног и референта. Ови реални објекти или како их Пазолини назива, *кинеми*, већ су значењске јединице. Будући да имају значењску вредност, не могу се упоређивати са *фонемима* који имају само дистинктивну вредност. Стога је *кадар* радије *синџагма* или *сема* него *монема*, чиме Еко стиже до поставке о филму као коду са *шири арђикулације* (Еко 1973: 143-148; 162-178). У том смислу битно је разумевање екстралингвистичког комуникационог кода који се „не мора (...) обавезно образовати по угледу на језик (отуда промашај многих филмских 'лингвистика')” (Еко 1973: 162). Ово нам може бити од непосредне користи у примени сликовне семиологије на домен акустичног поља (аудиовизу-

елних система), које би могло да буде организовано управо путем *трос-трукке артикулације* у филму. Конкретно, у случају филмске/телевизијске музике, појединачни тонови функционишу као дистинктивне а не значењске вредности, њихов сабирак у сазвучја или мелодијске мотиве образује најједноставнија звучна/музичка значења, док сложенија структурисања (музичка реченица, период итд.), воде ка формирању аудитивних *кадрова/синџаџми* – увек разматраних у контексту међусобних утицаја невербалног аудитивног поља са сликом и нарацијом, како предлаже и Умберто Еко (Еко 1969: 689).

Баш као и слика, звук не износи пред нас само писмо/изражавање звуком; он производи „над-детерминанту писања (тело, али без пола коме је придодато око и кожа) и заједничко порекло: трајност онога што је ишчезло, (...) белег који би могао да буде посматран као траг уопште, (...) чији су семички саставни делови у потпуности важили и у другим системима” (Šefer 1988b: 69). *Белег* мишљен као *аудитивна слика* јесте звук, односно, звучни запис како га читају савремени теоретичари звука (уп. Lastra 1992: 65-87). Јер, звучни запис не мора бити копија свог референта. Ово у домену слике, као симптоматично, опажа Жан-Луј Шефер. У трактатима о индијском сликарству постоји инсистирање на нестајању референта јер „сликарство не репродукује реалне предмете, оно настаје из облика који су сами сликарство” (Šefer 1988b: 67). У прилог таквом мишљењу, такође и музикалности слике (и обратно, сликовности музике), говори и Карин Маур (Karin Maur), када заступа *звук слика* (Maur 1999). Проучавајући сликарство двадесетог века, она констатује постојање *хармоније* и *дисонанце* (в. Maur 1999: 38-43), као и инфузију пиктуралног света *музикалношћу* и *динамиком* (Maur 1999: 60-68). Речју, још почетком прошлог столећа, у кубистичком сликарству постоје тенденције померања сликовног израза ка звуку; такви простори почињу да се крећу ка апстрактном, „вибрирају, чини се да плове, клизе, флукутирају, колебају се” (Maur 1999: 62), због чега њихове спацијалне структуре можемо да упоредимо са мултиплим линијама музичке партитуре, нарочито са барокном *полифонијом* чија архитектоника указује на „независне гласове” које Маурова опажа у домену сликарства (Maur 1999: 67).

Сродне тврдње срећемо код теоретичара филмске музике. Рој Прендергаст (Roy Prendergast) наводи да би ”допринос музике филму требало да буде креирање *суира-реалности*, стања у коме су елементи литерарног натурализма перцептуално измењени. На тај начин публика би могла да има *увид* у различите аспекте понашања и мотивације што није могуће под егидом натурализма” (Prendergast 1992). На такав став надовезује се појам *двострукке слике*, што за звук/музику у аудиовизуелним системима предлаже Рејмонд Кнап (Reymond Knapp), будући да је њено темељно својство ”повишен осећај реалности постигнут кроз дрску артифицијелност” (Кнар 2006: 13). Чак и они који тврде да се ради о изразито диспаратним подручјима слике и звука, попут Мишела Шиона (Michel Chion), ипак ће предложити *аудиовизуелни уговор*, јер два феномена,

иако удаљени, међусобно размењују својства (Šion 2005: 11-15), односно, једно другом *догају вредности* (*la valeur ajoutée*), јер звук/музика има не само експресивну вредност већ и информативну (Šion 2005: 8), о чему непосредно сведочи назив његове најцитираније студије, *Аудиовизија* (Šion 2005).

Звук/музика и слика, закључујемо, деле извесне карактеристике. Стога, ако изузмемо дијалог из телевизијског/филмског *soundtrack*-а (који није само музика, како је то често - погрешно - интерпретирано), остају нам музика и шумови/звучни ефекти а то су недовољно разјашњени домени подручја *аудиитивне слике* у оквиру аудиовизуелних система. На овом месту, опет, можемо да позовемо у помоћ поставку по којој слике нису говор већ дискурси, то јест, текстуална успостављања значења неповезана са речима (подразумева се разликовање језика који је апстрактни збир правила, од говора који се односи на практичну примену језичких регула), значења у форми фрагментарне наративности, будући да излажу само једну секвенцу приповедног догађаја (Šuvaković 1998: 178), На исти начин Алтман оправдава померање мишљења звука као музичког текста ка форми *звучног догађаја* (Altman 1992a: 1-15), такође у фрагментарној форми (јер знамо да звук/музика не бивствује у аудиовизуелним системима на начин интегралног музичког дела, што је случај са *чистиом* музиком, већ оперише дат/а у адекватним сегментима). Баш попут апстрактне слике, *Sound Event* би могао бити „граница на којој се обележава прекорачивање епистемолошког текста: знања о слици [ми ћемо рећи – о звуку] као система приказивања у формални систем естетског произвођења” (Šuvaković 1998: 178), што би могао да буде користан могући путоказ ка развијању метода и вокабулара прикладних комплексној материјалности звука.

Литература

- Altman 1992a: R. Altman, Cinema as Event, *in*: R. Altman (ed.), *Sound Theory - Sound Practise*, New York / London: American Film Institute / Routledge, 1-15.
- Altman 1992b: R. Altman, Material Heterogeneity of Recorded Sound: The Sound Narrative, The Story of a Sound Event, *in*: R. Altman (ed.), *Sound Theory - Sound Practise*, New York / London: American Film Institute / Routledge, 15 - 35.
- Eko 1969: U. Eko, O artikulacijama u filmskom kodeksu, Beograd: *Filmske sveske*, 10, Beograd: Institut za film, 677-691.
- Eko 1973: U. Eko, *Kultura, informacija, komunikacija*, Beograd: Nolit.
- Gadamer 1997: H. G. Gadamer, Umjetnost slike i umjetnost riječi, *u*: M. Pelc (red.), *Slika i riječ*, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 37-61.
- Кнап 2006: R. Knapp, *The American Musical and the Formation of National Identity*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Lastra 1992: J. Lastra, Reading, Writing and Representing Sound, *in*: R. Altman (ed.), *Sound Theory - Sound Practise*, New York / London: American Film Institute / Routledge, 65 - 87.

- Mec 1975: K. Mez, *Jezik i kinematografski medij*, Beograd: Institut za film, Biblioteka Umetnost ekrana.
- Mec 1978: K. Mez, *Ogledi o značenju filma II*, Beograd: Institut za film, Biblioteka Umetnost ekrana.
- Maur 1999: K. Maur, *The Sound of Painting, Music in Modern Art*, Munich / London / New York: Prestel Verlag.
- Pazolini 1969a: P. P. Pazolini, Rasprava o sekvenci ili film kao semiologija stvarnosti, Beograd: *Filmske sveske*, 5, Beograd: Institut za film, 312-324.
- Pazolini 1969b: P. P. Pazolini, Jezik pisan akcijom, Beograd: *Filmske sveske*, 10, Beograd: Institut za film, 649-677.
- Prendergast 1992: R. A. Prendergast, The Aesthetics of Film Music, *A Neglected Art: A Critical Study of Music in Film*, <http://hs.hastings.k12.mn.us/sites/6e3486ea-9f8c-4b52-bae2-7be334b7418e/uploads/The_Aesthetics_of_Film_Article.pdf>. 15.9.2012.
- Stojanović 1986: D. Stojanović, *Film: teorijski ogledi*, Sarajevo: Veselin Masleša.
- Šefer 1988a: J. L. Schefer, Slikovna semiologija, Beograd: *Gledišta*, 3-4, godina XXIX, Beograd: Univerzitet u Beogradu, 52-58.
- Šefer 1988b: J. L. Schefer, Slika: smisao koji joj se daje, Beograd: *Gledišta*, 3-4, godina XXIX, Beograd: Univerzitet u Beogradu, 63-78.
- Šion 2005: M. Chion, *L'audio-vision: Son et image au cinéma*. Paris: Armand Colin Cinéma.
- Šuvaković 1998: M. Šuvaković, *Estetika apstraktnog slikarstva*, Beograd: Narodna knjiga / ALFA.
- Šuvaković 2005: M. Šuvaković, *Pojmovnik suvremene umjetnosti*, Zagreb / Ghent: Horetzky / Vlees & Beton.

Marija M. Ćirić

Наслеђе 27 • 2014 • 215-223

**IMAGE SEMIOLOGY AS A POSSIBLE SIGNPOST FOR READING
NON-VERBAL SOUND/MUSIC IN AUDIOVISUAL SYSTEMS**

Summary

This paper aims to point out the possibility of applying image semiology onto reading non-verbal sound/music areas in audiovisual systems such as television and film. The theoretical approach to (film/television) sound implies systematic borrowing of the musical model. Consideration of sound as musical text, which is being applied in many of its segments even today, originates from claims that all (film/television) sounds possess the nature of musical tones, which is not insignificant since almost all acoustic occurrences could be analysed in this way. But this is exactly the thing we must not do. The work of music and (non-verbal) sound in audiovisual structures is not determined exclusively by musical characteristics and therefore their quality cannot be considered from the perspective of the so-called pure music which was created to function per se, unconditioned by reasons beyond music. The value of applied (film and television) music and non-verbal sound lies in co-addressing together with image and narration and therefore it is necessary to look for new modes to read auditive images. In this case, the basic hypothesis of the paper is that we can determine a (sound) object in the way that semiology provides for image texts. Comparing theses of image theorists (art, film, television) and sound theorists is a way of finding not only related characteristics of the two phenomena (the acoustic and the visual), but also productive ways to analyse the acoustic field, which results in development of methods and vocabulary suitable for complex sound materiality.

Key words: semiology, image, sound, music, audiovisual system, auditive image, sound event

*Примљен у јуну 2013.
Прихваћен 24.02.2014.*

ПРИКАЗИ

Ружица Ивановић
Филолошки факултет
Универзитет у Београду

Наслеђе 27 • 2014 • 225-228

FOCUS ON FOCUS ON ENGLISH PHONETICS
Čubrović Biljana & Tatjana Paunović (editors), *Focus*
on *English Phonetics*, Cambridge, Cambridge Scholars
Publishing, 2013, 295

Following in the footsteps of the previous editions – *Ta(l)king English Phonetics Across Frontiers* (2009, CSP), and *Exploring English Phonetics* (2012, CSP) – *Focus on English Phonetics* (2013, CSP) is a balanced collection of papers presented at the *Third Belgrade International Meeting of English Phoneticians*, a conference organized by Professor Biljana Čubrović and held at the Faculty of Philology, University of Belgrade, in March 2012. This comprehensive volume combines a variety of research papers on theoretical, experimental and applied phonetics and phonology, thus making a significant contribution to further research in these fields.

The editors of this publication, Professor Čubrović of the Faculty of Philology, University of Belgrade, and Professor Tatjana Paunović of the Faculty of Philosophy, University of Niš, have selected 18 papers written by researchers from nine different countries, and classified them into four sections according to the level of analysis and subject-matter.

Part One – Phoneme and Beyond focuses on the segmental properties of English speech sounds, with three papers that approach the topic from different angles. The section opens with Professor Alan Cruttenden's state-of-the-art report on the application of dynamic Magnetic Resonance Imaging (dynamic MRI) in articulatory phonetics. The author describes the tongue position during the articulation of five English phrases recorded by MRI, with special reference to coarticulation features and variant realisations of /r/. Furthermore, Cruttenden makes an interesting observation that the dynamic MRI scans reveal that English velar plosives are articulated farther forward than it is usually considered. Undoubtedly, the procedure discussed in this paper opens a new door for future articulatory research.

By contrast, Andrej Bjelaković's paper takes us back to the 17th century and Early Modern English by providing an insight into the accent of Shakespeare's London. In order to illustrate the differences in pronunciation between Early Modern and present-day English, the author provides a detailed description of vowels, supported by the examples of phonemically transcribed Shakespeare's verses. The research findings confirm the general observation that the main differences between contemporary and Early Modern English

lie in their phonetic realization, while the two phonological systems prove to be remarkably similar. Moreover, many rural accents of Great Britain and Ireland still reflect certain pronunciation features of the reconstructed accent of the past.

Professor Chernogorova's paper on the production of English vowels /i:, ɪ, u:, ʊ/ by Bulgarian speakers makes a fine transition from Cruttenden's synchronic standpoint to Bjelaković's diachronic analysis. Following the results of a spectral analysis of articulated vowels, the author examines the degree of L1 transfer, which could be of special interest to teachers of English and language researches whose native tongue belongs to the South Slavic group of languages.

Part Two – Suprasegmentals and Beyond discusses suprasegmental features – intonation in particular, with four out of seven papers reporting their findings obtained using the PRAAT acoustic analysis software. The section opens with Stefano Quaino's acoustic analysis of the use of rising tones in Welsh English of the Gwynedd area, conducted with the aim to determine their distinguishing features. Likewise, Ken Ichi Kadooka applies the same method to examine the punch-line paratone in English jokes. In his comparative research paper, Professor Brian Mott analyzes the differences in the position of the nuclear tone in English vs. Serbian in a number of recorded utterances classified into different sentence types. The author concludes that the nuclear stress placement in English is affected by its more fixed syntax, as opposed to Serbian. In another comparative study of prosodic features in English and Serbian, Aleksandar Pejčić addresses methodological issues in the acoustic analysis of spontaneous speech, which became apparent during his research into the prosodic correlates of persuasive speech in Serbian and British political discourse. The paper provides useful information on how to prepare spontaneous speech material for software analysis, how to select suitable speech tokens, and how to handle disfluency issues and other errors made by the speakers. Moreover, Pejčić considers possible pedagogical implications of spontaneous speech analysis, which are relevant for language teachers.

The next two papers are concerned with theoretical issues in intonational research. Professor Vladimir Phillipov is interested in the status of intonation in the level approach to language structure, i.e. the hierarchical organization of language. After an outline of the theoretical framework, the author examines the behaviour of phonologically motivated emphatic structures in English, Bulgarian and Russian. In order to support his thesis that intonation can be viewed as a marked exponent of the grammatical category of case, Phillipov analyzes a number of examples in German and Russian. Professor Yulia Nenashva discusses different approaches to prosodic research and examines the realization of phonetic stereotypes in intonational patterns. The author provides an overview of definitions of linguistic stereotypes, and the results of a research study conducted at the Oxford University Phonetics laboratory, which show that intonational patterns are not mere sums of separate prosodic

elements, but rather complex structures of interrelated units, where the order in which these elements occur and interact is the most important.

Part Two ends with Professor Oksana Pervezentseva's paper on the impact of prosodic interference on communication between native and non-native speakers in situations of artificial bilingualism. The author focuses on the communicative-pragmatic types of utterances that are most likely to cause misunderstanding or communication breakdown. According to her findings, native speakers are most likely to perceive L2 learners' incorrect use of intonational patterns which express the emotional-modal aspect. In her conclusion, the author offers a strategy for teaching English intonation to L2 students. The applied approach presented in this paper serves well as an introduction to the next section of the book.

Part Three – Applied Phonetics and Beyond brings together papers on English phonetics, phonology, and pronunciation teaching. The section opens with Dr Patricia Ashby's experiences with the 'flipped classroom' method in her teaching practice. The term refers to the reversal of traditional teaching practice, whereby students watch online lectures at home and arrive in class already prepared for the topic to be discussed. In order to test the effectiveness of this method, the author compares the achievement of two groups of students, the 'traditional cohort' and the 'flipped cohort', and investigates their attitudes towards the new technique. Since the 'flipped cohort' students proved to be more successful in the final examination, and owing to the fact that all students were enthusiastic about the new method, the author concludes that the 'flipped classroom' has its place in university education.

Professor Rastislav Šuštaric highlights the relevance of minimal pairs for pronunciation teaching and English-Slovene contrastive analysis. After a description of the main differences in speech sounds of the two languages, the author outlines the contrasts which Slovene students find particularly problematic. Lastly, the paper offers pedagogical approaches and activities related to the use of minimal pairs in pronunciation training.

Professor Tatjana Paunovic investigates the use of prosodic cues to signal discourse topic structure (topic beginning, continuation, and ending) in the context of EFL learning. The author reports the results of a research study in which she compared the performance of L1 English and L1 Serbian speakers (who are also relatively proficient EFL students) in a reading task. Given that L1 Serbian speakers had problems using prosodic cues while reading texts in English, even when those cues were similar to the ones in their native tongue, the author concludes that these result from L1 prosodic transfer, and therefore need specific instruction and practice.

Professor Snezhina Dimitrova presents results of a survey into Bulgarian students' pronunciation preferences in relation to their spoken performance when imitating the model accents – British Received Pronunciation or General American. According to her findings, Bulgarian students were more consistent in imitating the RP accent (apart from the occasional failure to avoid rhoticity), while the biggest challenge for those who had chosen GA was to be

consistent in producing the vowel qualities in words of the LOT and BATH lexical sets.

The next two papers address other aspects of applied phonetics that are not directly related to teaching. Professor Biljana Čubrović explores whether the Serbian accent used in the film industry to mirror a strong Russian accent in English is credible from the phonetic point of view. The author provides an acoustic and auditory analysis of Rade Šerbedžija's accent, as recorded in his four films, with the aim of determining which phonetic features of the Russian EFL accent are present in it. According to her results, some of the most striking features of Russian English, such as palatalization, are not reflected in the actor's speech, and therefore he does not seem to be convincing enough from a linguistic standpoint. However, this discrepancy is disregarded by the international audiences, who still recognize his accent as Russian. The section ends with Isao Ueda investigating the phonetic similarity of English trademarks transliterated into Japanese, together with the problems the applicants for foreign trademarks face in the legal procedure. Namely, owing to the differences in the two phonological systems, Japanese examiners reject the trademarks that they consider phonetically similar and thus confusable, while the native speakers of English perceive them as being different. The author explains that the impression of similarity shared by the Japanese is caused by segmental, prosodic, and functional factors, which he illustrates with examples.

Part Four – Phonology and Beyond is devoted to phonological topics, with two papers discussing the relationship between phonology and morphology on the one hand, and phonology and orthography on the other. Professor Jelena Vujić examines the impact of phonology on the process of affixation, with a special focus on level ordering of affixes and restrictions in their combinations. The author refers to different theoretical approaches to English word-formation, from the transformational-generative point of view to the recent Optimality theory, all of which acknowledge the interdependency between phonology and word-formation. In conclusion, she discusses the advantages and disadvantages of each model. Professor Csaba Csides's paper ends the volume by showing that the distinction between tense and lax vowels in English is based on phonological evidence and orthographic justification. The author argues that phonological processes such as the Vowel Shift, Trisyllabic Laxness, Laxing by ending, etc., support the thesis that the categories of tense vs. lax are phonological rather than phonetic in nature. In the second part of his paper, the author turns to orthography by examining the sound values of English letters, and discussing the differences between the free and covered graphic positions.

Focus on English Phonetics presents a rich blend of empirical research and theoretical reflections that will be valuable not only for phoneticians and phonologists, but also for other linguistic researchers, graduate and postgraduate students, and EFL teachers. Finally, due to its international character and the contrastive analyses provided, this volume may also be of interest to many researches of languages other than English.

Веселина Ђуркин

Наслеђе 27 • 2014 • 229-241

НАУКОМ ПРОТИВ НЕНАУКЕ

(Милош Ковачевић: *Лингвистика као србистика*.
Универзитет у Источном Сарајеву, Филозофски
факултет Пале, Пале 2013, стр. 302)

Књига Милоша Ковачевића *Лингвистика као србистика*, у којој је на специфичан начин представљен однос између србистике и лингвистике, незаобилазно је штиво за све оне које интересује научна критеријалност лингвистичких радова. Бавећи се нужним критеријумима научности радова о језику, испитујући научну (не)утемељеност примјењиваних критеријума, те опомињући на важност поштовања принципа хијерархизације и хармонизације објективних научних критеријума, ова књига спада у ред оних које чине својеврсну брану пред налетом лоше науке и ненауке. И не само то. На ваги избора између *бити* и *изгледаћи*, она је на тасу *бити* и, као таква, позива све оне који се баве лингвистичком науком или се тек почињу њоме бавити, да буду научници, а то значи — објективни изучаваоци језика, чији ће приступ бити научно утемељен, а не заснован на политичким или идеолошким претпоставкама; другим ријечима, који резултате својих истраживања и њихову интерпретацију неће прилагођавати политичким, идеолошким или властитим циљевима.

Објављена с циљем да отвори едицију научних монографија и монографских студија на Филозофском факултету на Палама, књига је компонована тако да репрезентује филолошке науке из лингвистичког угла, међу којима „наука о матерњем језику има посебно мјесто”. Сви радови у њу уврштени представљају различите лингвистичке дисциплине (1. *општи лингвистика*, 2. *лингвистичка методологија*, 3. *системска лингвистика*, 4. *лингвистичка*, 5. *нормативистика* и 6. *научна критика*) и аспекте лингвистичке анализе, а свака од датих лингвистичких наука, које „нису равноправне ни предметно ни дисциплинарно”, представљена је у књизи са по два научна рада у оквиру посебног поглавља, а њих је, уз *Уводне напомене* (7–10), *Библиографску забиљешку* (291–292) и *Регистар имена* (293–300), укупно шест. Готово у свим радовима, изузев првога из области лингвистичке методологије, аутор досљедном примјеном (опште)лингвистичких критеријума, уз уважавање принципа њихове хијерархизације и хармонизације, освјетљава србистичке теме које припадају датим лингвистичким областима. Као таква, књига Милоша

Ковачевића представља својеврстан „критеријални модел” за различите области лингвистичких истраживања.

У првом поглављу *Србистика и (социо)лингвистика* (13–46), општелингвистичка област представљена је двама социолингвистичким радовима — *О (не)постојању права народа на сопствено име језика* (13–29) и *Сштајус српског језика на српским универзитетима* (31–46), у којима аутор актуелне србистичке теме пропитује примјеном општелингвистичких критеријума. У првој раду, анализом девет најрелевантнијих међународних докумената (донесених од стране европских институција и од стране Уједињених нација), у којима се говори о језичким правима, Ковачевић врши провјеру утемељености „права сваког народа да свој језик назива властитим именом”, које су творци нових језика (*хрватског, босанског/бошњачког и црногорског*), након распада СФРЈ, узимали као темељни аргумент при преименовању *српскохрватског књижевног језика*, „а заправо српског” јер је „српскохрватски био само преименовани српски књижевни језик”¹ (14). На то право први пут су се позвали Хрвати у *Декларацији о називу и положају хрватског књижевног језика* (1967) тврђом да је „*neotuđivo pravo svakoga naroda da svoj jezik naziva vlastitim imenom, bez obzira radi li se o filološkom fenomenu koji u obliku zasebne jezične varijante ili čak u cijelosti pripada i nekom drugom narodu*” (14). Проведена анализа показала је да је у питању тенденциозна и погрешна интерпретација ставова о језичким правима презентованим у међународним документима, будући да се у њима свима језичка права искључиво везују за права појединаца или националних мањина — другим ријечима, нигдје се у тим документима и не спомињу језичка права народа.

Ковачевић преиспитује и у литератури помињане критеријуме „међународног признања језика” (помињање имена у неком међународном политичком споразуму, универзитетско признање, признање датог језика као мањинског у другој држави, декларативно признање високог политичара, добијање библиотечног кода), које се, такође, неријетко помиње као један од кључних аргумента постојања наведених новоименованих језика, и доказује да су то критеријуми политичке а не лингвистичке нарави и да као такви нису валидни за утврђивање идентитета једног језика, да је заправо ријеч о политички изнуђеним признањима. Ниједан од датих критеријума новоствореном језику не обезбјеђује „статус посебног лингвистичког језика, јер се не темељи ни на једном од критеријума научног лингвистичког идентитета једног језика” (26).

Описујући статус српског језика на српским универзитетима, у другој раду овога поглавља — *Сштајус српског језика на српским универзи-*

1 Ковачевић под српским језиком подразумева „нормирани тип српског књижевног или стандардног језика, чији континуирани развој траје од Вука Стефановића Караџића до данас, без обзира на то што у том периоду, због политичког негирања науке или боље речено због политичке пресије, српски језик увијек именован није био српски, него је доживљавао различита преименовања: најприје у српскохрватски или хрватскосрпски, а потом, на крају XX вијека, и у тзв. 'хрватски', 'босански/бошњачки' и 'црногорски’” (31).

*штети*ма, Ковачевић упозорава на готово забрињавајуће стање, констатујући при том да се статус српског језика у средњошколском циклусу образовања, у којем је скоро потпуно истиснут из наставе, нужно одражава на статус српског језика на универзитету. Стога је, у стању „опште неписмености и језичке некултуре”, по његовом мишљењу, нужан јединствен став србиста и страних филолога о неопходности стварања услова да се обезбиједи „елементарна и функционална писменост на свим универзитетским смјеровима, без обзира којој научној групацији они припадали” (45). Без обзира, дакле, да ли је ријеч о српском језику као предмету србистике или предмету на страним филологијама (на појединим факултетима српски језик чак није ни обавезан, већ је изборни предмет, што је запањујуће када се зна да се „развијена читалачка писменост и култура употребе матерњег језика преноси и на компетенције у овладавању страним језиком”), о српском језику на учитељским или педагошким факултетима (гдје нема статус какав би морао имати „с обзиром на то какву и колику улогу имају садржаји српског језика у првим четирима разредима основне школе”), о српском језику у програмима наставничких нефилолошких студија („Ни на једном наставничком нефилолошком студију на Београдском универзитету [...] нема уопште српскога језика”) или на ненаставничким факултетима (гдје има статус вехикуларног предмета и гдје га „готово ни по изузетку нема”) — статус српског језика више је него лош.

Ковачевић зато сматра нужним „законски и практично обезбиједити услове да српски језик добије бољи статус на страним филологијама, а на нефилолошким бар приближан ономе какав имају страни језици” (45) и, између осталог, предлаже да се у оквиру саме србистике организује интеркатедарска србистичка конференција, на којој би се разматрала проблеми универзитетске наставе српског језика и књижевности, при чему би нужно било укључити „не само питања српског као матерњег језика, него и српског као страног језика на свим нивоима студија (дипломским, мастер и докторским студијама)” (38).

Друго поглавље ове књиге *Србистика и лингвистичка методологија* (49–99) представљено је радовима — *Критеријуми (не)научности лингвистичких радова* (49–65) и *О терминистему пуњећ зговора* (67–99). Први рад бави се питањем научности научних (лингвистичких) радова, „али не у смислу градационе валоризације научних доприноса, него у смислу припадности или неприпадности једнога рада” (49) категорији научних радова, и представља дорађену верзију рада насталог прије двадесетак година, који је због специфичности тематике уврштен у ову књигу. С обзиром на то да је велики број лингвистичких радова „у раскорак са захтјевима научне методологије, најчешће због ’заваде’ с теоријом” (53), Ковачевић сматра да би Пијаже данас тешко могао доћи до закључка да „лингвистика пружа леп пример за науку у којој је готово немогуће експериментисати (осим у експерименталној фонетици и психолингвистици), а у којој је системска анализа ’опажљивих’ ипак у стању

да конституише методе чија строгост може да служи као пример другим наукама о човеку” (52).

Полазећи од нужних критеријума научности лингвистичких радова, „чија примјена сама по себи један рад сврстава у категорију научних, или га из ње искључује”, Ковачевић, будући да га не интересују карактеристике свих врста чланака, „него само оних што потпадају (не)оправдано у оригиналне научне чланке”, издваја и описује неколико категорија ненаучних, а као научних категоризованих радова: 1) радове сведене на дескриптивна истраживања, „који редукују примјену метода на преднаучну фазу истраживања, свдећи 'истраживање' само на емпиријско-чињенички (п)опис” (53), 2) радове који се најчешће свде на класификацију прикупљене језичке грађе и, при том, најчешће не уважавају теоријске основе сваке класификације и њене кохерентности, 3) радове сведене „на рутинску примјену неке технике у прикупљању података, радови који би се могли окарактерисати као сврставање (подвођење) нових примјера у већ направљене методолошке схеме и шаблоне” (54), 4) радове без хипотезе, врло често само са назнаком да дата појава „није шире анализирана”, „није шире освјетљавана“ која надомјешта хипотезу, 5) бројне језичке радове који „читавау 'анализу' свде на превођење језичких чињеница на логичке и математичке схеме као моделе” (55), 6) радове неоправдано проглашене чисто теоријским радовима (а чисто теоријски радови су по правилу чисто методолошке расправе) због неразликовања оригиналних научних радова и прегледних радова, односно некритичног подвођења прегледних чланака под оригиналне научне радове, 7) бројне лингвистичке радове писане есејистички, чији је настанак неријетко потакнут двјема необавезностима — избјегавањем ригорозности научног израза и избјегавањем упућивања на претходну литературу о датој проблематици.

Сем научних чланака, као најдоминантније форме и начина научног комуницирања, Ковачевић разматра и научну утемељеност других форми презентовања научних истраживачких резултата, као што су научна монографија, монографска студија и докторска дисертација. Упозорава да се код нас неријетко и „прегледни компилацијски радови проглашавају научним монографијама, што је само још један показатељ непостојања објективних критеријума научности, или боље рећи васпостављања властитих (не) критеријума” (59).

У другоме раду *О терминосистему туђег говора*, полазећи од чињенице да у српскоме језику (и не само у српскоме) нису пописани ни описани сви језичко-стилски модели преношења туђег говора, под којим се подразумијева „укључење туђих ријечи у ауторски дискурс или текст, чији је резултат синтаксичка конструкција са туђим говором” (69), Ковачевић, на основу хијерархизованог система критеријума, издваја, дефинише и терминолошки разграничава све граматичко-стилске моделе и подмоделе преношења туђег говора у српском језику. Премда се у граматичке критеријуме (првенствено морфосинтаксичке), као хиперорди-

ниране, не могу уврстити, у анализу су као веома важни укључени и ортографски критеријуми, „пошто се они неријетко јављају јединим диференцијалним критеријумима за поткласификацију говорно истоврсних модела туђег говора” (68).

Аутор, дакле, у овоме раду анализира само типове и подтипове модела и подмодела туђег говора који се међусобно разликују најмање по једној морфосинтаксичкој и/или правописној особини (црти) и констатује да су само два неспорна граматикизована синтаксичка модела преношења туђег говора: а) *ујравни (директни) говор* и б) *неујравни (индиректни) говор*, а да су све остале синтаксичке форме преношења туђег говора само варијације у оквиру наведених модела, или пак варијације настале комбиновањем црта модела управног и неуправног говора. Примјеном датих критеријума и у оквиру оба основна модела преношења туђег говора издвојен је, описан и дефинисан низ подмодела, који заједно с основним моделима и чине терминосистем туђег говора (1. подмодели управног говора: а) реплика дијалога или неуведени управни говор, б) слободни управни говор, в) уведени слободни управни говор, г) фрагментарни цитат или фрагментарни управни говор, д) недословни управни говор, ђ) неуправно-управни говор, е) изречени и неизречени управни говор; 2. подмодели неуправног говора: а) неконекторски неуправни говор, б) експресивни неуправни говор, в) полууправни говор, г) дословни неуправни говор, д) слободни неуправни говор или неправи управни говор, ђ) полуслободни неуправни говор). Између датих термина неки су први пут у овоме раду предложени, научно образложени и дефинисани, а то су: *уведени слободни ујравни говор, фрагментарни цитат или фрагментарни ујравни говор, неујравно-ујравни говор, неконекторски неујравни говор, експресивни неујравни говор и полуслободни неујравни говор* (94–95).

Треће поглавље *Србистика и системска лингвистика* (103–151) представљају два рада — *О бисемичности реченица у новинарском језику* (103–130) и *Синтаксичком конверзијом и семантички условљен везани ред ријечи* (131–151), у којима је примијењена „строга системсколингвистичка анализа заснована на досљедно проведеним и хијерархизованим структурно-семантичким критеријумима” (8).

У синтаксичко-семантичком раду *О бисемичности реченица у новинарском језику* под термином двосмисленост или бисемичност аутор подводи конструкције, првенствено реченичне, које носе два различита значења, односно „чија структура омогућава двозначењску интерпретацију” (104). Будући да се датоме типу конструкција углавном приступа из перспективе нормативне стилистике као дефектним, језичко-стилски неприхватљивим формама, а да се највећи број примјера наводи из језика мас-медија, најчешће из новинарског (под)стила српског стандардног језика, аутор анализира употребу двосмислених реченица или исказа искључиво у новинарском језику „као подстилу публицистичког функционалног стила српскога стандардног (књижевног) језика” (104),

полазећи при том од чињенице да новинарски (под)стил није језички кохерентан, те да се стога проблему бисемичности и не може приступати на исти начин у свим подстиловима и жанровима новинарског, односно публицистичког функционалног стила. У једнима је бисемичност интенционална, жељена, јер јој је у подлози поетска функција језика (*поетски амбигвизам*), а у другима спонтана, нежељена, нехотична, јер јој је у подлози комуникативна функција језика (*комуникативни амбигвизам*). Из тога проистиче да се новинарски двозначни искази не могу увијек оцјењивати као грешке, „него да има случајева када их треба квалификовати као 'пожељне', тј. као исказе чија је суштина најпримјеренија датом (новинарском) контексту”, при чему ваља имати на уму да чак ни функције појединих дијелова новинарског текста (нпр. наслова и самога текста у информативним жанровима) нису језички подударне већ антонимне.

Комбинујући строго језичке критеријуме — на основу којих издваја *компонентне бисемичке исказе*, код којих је носилац вишезначности увијек дио језичке структуре исказа: једна лексема или синтагма „чијој ће се полисемичности прилагодити и коју ће подржати преостатак реченице, како би та полисемичност прерасла у полисемичност цијеле језичке јединице (исказа)” (нпр. *Цеца је невина* [→ 1. *није имала сексуалне одnose*/ 2. *није крива*]) (107) и *глобалне бисемичке исказе*, у којима амбигвалност није посљедица дијела него цјелине исказа, односно реченице (нпр. *Никада није било боље* [→ 1. *увијек је било шешко*/ 2. *сада је најбоље*]) — са прагматичким критеријумима, аутор издваја четири основне врсте амбигвалних (бисемичких) израза: 1. *поетске компонентне амбигвизме*, 2. *комуникативне компонентне амбигвизме*, 3. *поетске глобалне амбигвизме* и 4. *комуникативне глобалне амбигвизме*, при чему за поткласификациони критеријум унутар ових четирију узима критеријум „структурно-језичког омогућивача” бисемичности.

Проведена анализа показала је да је број глобалних амбигвизама далеко мањи од броја компонентних, што не чуди с обзиром на чињеницу да „глобални амбигвизам захвата и структурно и семантички цијелу конструкцију, а не само један њен дио. Из тих разлога ни језички 'механизми' остварења бисемичности [...] нису тако ни бројни ни разнообразни као код компонентних амбигвизама” (121). Међу различитим језичким механизмима који омогућавају творбу комуникативних и поетских амбигвизама, аутор издваја и објашњава оне који су најчешћи, а то су: *полисемија* (1. моноидиомска — у оквиру једног идиома, рецимо, из стандарднојезичке вишезначности, што значи да су оба значења језичке јединице присутна у њеној лексикографски дефинисаној семантици, као нпр. *Роџер и Рафа су очајни* [→ 1. *пуну очајања, у стању без наде*/ 2. *веома рђави, лоши, ужасни*]) и 2. разноидиомска — гдје се, на примјер, преплиће стандарднојезичко и жаргонско значење одређене синтаксеме или синтагме, нпр. *Мењам два канаринца за једну шеву* [→ 1. *пјеницу пјевачицу*/ 2. *вођење љубави*]), *енантиосемија* (полисемија заснована на „унутрашњој

антонимији”, нпр. *Полиција сумња* [→ 1. *вјерује*/ 2. *не вјерује*] да су ухапшени новац из пљачке улагали у изградњу и опремање сџанова) и **хомонимија, интeрфeрeнција лексичког и фразеолошког значења** (нпр. У *Скупштини* свако може да уђе. То је *јавна кућа* [→ 1. свима намењена кућа/ 2. кућа за просјитицу]), **хомофонија и хомографија** (нпр. Јагодина је добила излаз на море, а *Палму* [→ 1. врсту дрвета из шројских крајева/ 2. градоначелника Драгана Марковића Палму] има одраније), **интeрaкција реченичног и синтагматског реда ријечи** (нпр. *Кућаи*: „Желио бих пробати оно одијело у излогу” [→ 1. пробати оно одијело из излога/ 2. пробати у излогу одијело]. *Продаваи*: „Немогуће, мораћете га ипак, пробати у кабини”), **интeрaкција синтагматских „редова” ријечи** (поједине реченичне компоненте могу се тумачити као двофункционалне, тј. синтаксички зависне од два различита реченична члана, нпр. *Уознао сам га у поодмаклим годинама* [→ 1. кад сам био у поодмаклим годинама/ 2. кад је он био у поодмаклим годинама]), **„експонибилност” реченица** (реченице које имају способност да истовремено изражавају значење и афирмативног и негативног суда, нпр. *Они никад нису били бољи* [→ 1. увијек су били лоши, какви су и сада/ 2. сада су најбољи] и имперсонализовани амбигвизми, који са експонибилним амбигвизмима дијеле негиграну граматичку структуру, нпр. *Русима се не прети* [→ 1. Руси не желе/ немају намеру (било коме) да прети/ 2. Русима (нико) не треба/не сме да прети]), **интeрaкција каузалног и концесивног значења** (двозначност као посљедица узрочне и концесивне семантичке интерференције, нпр. *Нисам се вратио због Маријане* [→ 1. Нисам се вратио, јер је Маријана разлог шоме, шј. невраћању/ 2. Вратио смо се, али не због Маријане, иако Маријана није разлог враћања]) и **граматичка хомонимност** (посљедица хомонимности падежних форми субјекта и објекта, нпр. *Злашбор шрује Црни Рзав* [→ 1. Злашбор је шјај који доводи до шровања Црног Рзав/ 2. Црни Рзав је шјај који доводи до шровања Злашбора]).

У строго синтаксичком раду *Синтаксичком конверзијом и семантички условљен везани ред ријечи*, који се бави граматичком категоријом реда ријечи, међу чиниоцима који условљавају везану или слободну линеаризацију реда ријечи четири су, по мишљењу аутора, најбитнија: 1. *ријимо-мелодијски*, који „регулишу” распоред енкликтика, 2. *семантички*, који за резултат има промјену значења језичке јединице, 3. *конверзивни*, који за резултат има промјену значења морфосинтаксичког статуса језичке јединице и 4. *стилиситички*, чији је резултат различита „стилска варијантност” језичке јединице.

Аутор углашава да је у досадашњој синтаксичкој и граматичкој литератури углавном скретана пажња на ритмо-мелодијску и стилистичку условљеност реда ријечи, уз истицање да ритмо-мелодијски чиниоци стоје у подлози везаног, а стилистички у подлози слободног реда ријечи, стога посебну пажњу посвећује семантичком и конверзивном критеријуму реда ријечи, односно разјашњењу улоге семантике и (синтаксичке) конверзивности у ’везаној линеаризацији’ унутаркомпонентног (синтаксемског) и реченичног реда ријечи.

Мишљење да распоред субјекта и објекта (*Таије једу гљивице* [→ 1. *Таије „се хране” гљивицама*/ 2. *Гљивице „се хране” таијама*]), с једне стране, и именског дијела предиката и субјекта (*Безакоње је закон*, *Храна његова бијаше/бијажу шумске јагоде*), с друге стране, није граматикализован, односно да ред ријечи не може да неутралише морфолошку хомонију ових реченичних чланова, према Ковачевићевом мишљењу, само је дјелимично тачно, тј. тачно је када се ради о реду ријечи на нивоу прости обавјештајне реченице, али није тачно када је у питању ред ријечи у зависним везничким клаузама у сложеној реченици из разлога што „у везничким зависним клаузама сложених реченица падежно подударни номинативни субјекат и именички предикатив ’творе’ везани ред ријечи, тј. имају граматикализован распоред” (139–140). Узрок томе аутор види у занемаривању специфичности остварења тематско-рематских садржаја у зависним клаузама у досадашњој литератури. У таквим, класификационим супстантивним, клаузама (*Чувар је помислио да је њачкаш адвокат*) и реченицама интерогативног (*Да ли је њачкаш поштар?*, *Да ли је поштар њачкаш?*) и екскламативног типа (*Зар је њачкаш поштар!*, *Зар је поштар њачкаш*) ред ријечи има семантички диференцијалну улогу, тј. граматикализован је, јер прва именица нужно врши граматичку функцију субјекта (а прагматичку функцију теме) а друга функцију предикатива (и прагматичку функцију реме).

Ковачевић доказује да се везани ред ријечи у српском стандардном језику не остварује само у датим структурним типовима супстантивних класификационих реченица, односно клауза, већ да може бити условљен и синтаксичком конверзијом, а као најбољи примјер за то наводи генитивно-падежне конструкције с приједлогом *ради* типа *примјера ради*, *поређења ради*, *појашњења ради*, *истине ради*, *подсјећања ради*, *прецизности ради* (нпр. *Примера ради*, *прошло је око пола века*, *а Кина не признаје независности Тајвана*; *Поређења ради*, *ову одредбу нема ниједан европски закон*). У иницијалној позицији реченице ове конструкције имају функцију текстуалног конектора, а не функцију финалне прилошке одредбе. Стављање *ради* испред именице у оваквим би примјерима датој конструкцији укинуло конекторски статус, а тешко да би се већи број примјера могао сматрати граматички допустивим с ’граматички’ уобичајеним антепозитивним положајем приједлога. У питању је, према томе, конверзијом условљен граматикализован (везани) унутарконституентски (синтаксемски) ред ријечи” (144). Захваљујући реду ријечи, овакве конструкције добиле су „статус текстуално-финалног, а неријетко и текстуално-финално-компрехензивног конектора” (145), јер се у великом броју примјера могу супституисати ’компрехензивним изразом’ *на прим(ј)ер*.

Анализом дативних приједлошко-падежних конструкција у којима приједлог може доћи како у препозитивном, граматички уобичајеном, тако и у постпозитивном, онеобичајеном, стилистички маркираном, положају у односу на супстантивну лексему или синтагму (*Да ли сте упркос личном успеху забринути због свега што нам се дешава?*, *Е, баш ће се*

удати њему уйркос, нек зна, ето ти!), Ковачевић закључује да „стилистички разлози стоје у подлози искључиво слободног реда ријечи”, односно да стилистички критеријум „никад сам не условљава везани ред ријечи”.

У вези са *ришмо-мелодијском условљености распореда енклитика*, Ковачевић сматра да је општеприхваћено мишљење о томе да је распоред груписаних енклитика у потпуности граматикизован подложно сумњи и преиспитивању када је у питању распоређивање акузативне енклитике *ју* у групи с дативном енклитиком *јој* и глаголском енклитиком *је* (*Он јој ју је куџио* и (?) *Он ју јој је куџио*, *Да ли јој ју је он куџио?* и (?) *Да ли ју јој је он куџио?*) будући да је ослонац за процјену (не)граматичности датих низова енклитика заснован на језичком осјећању, а оно је „подједнако колебаљиво у погледу обје парадигматске варијације, и оне са *јој ју* и оне са *ју јој*” (138). Стога такву, на језичком осјећању засновану претпоставку, „тек треба да потврди или оповргне, у неком будућем истраживању, богат функционалностилски разноводан корпус с реализацијом наведених партикула у низу” (138).

Четврто поглавље *Србистиика и (лингво)стилистика* (155–201) представљено је двама радовима који „на најбољи начин одражавају њен историјски и савремени статус” (9). Рад *Графостилемске вриједности у роману Сила Бранка Брђанина Бајовића* (155–185) репрезентује тзв. интегралну лингвостилистику, будући да су у њему лингвостилистички критеријуми — „критеријуми онеобичајене форме”, као полазишни, осложањени критеријумима књижевне стилистике, тј. критеријумима стилогености као умјетничке вриједности дате форме. Проведена анализа показала је да у овоме роману, који „и није пародија крими-романа него пародија босанскохерцеговачког хаотичног социјалистичког система вриједности — које се у неким доминантним цртама подударују са системом вриједности крими-романа” (184), при чијем читању најупечатљивији утисак остављају језик и стил, између бројних и разноврсних стилематичних поступака доминира графостилемски. По ријечима аутора, нигдје графостилематика није могла наћи тако плодно тло као у роману *Сила*, првенствено „због својеврсне хармонизације *шеме* и *мјестиа* догађања”. У основи свих графостилемских поигравања изразом (нормативно изневјеравање употребе великог слова: *Усамљени Јахач*, *Полицајац*, *Наш Коџио*, *Поштовани Професор*, *Слабовољни Омладинац*, *Крзнена Чинчила*; *ТеВе-дневник*, *ДееНК-анализу*, *Кол-Поршер*, УЛОГ, писање латиничког *У* самог или у оквиру графемске структуре ријечи, са јасном асоцијативно-симболичком вриједности, писање великог слова *Д* ради осликавања говорне мане; апострофа: *’вако*, *ил’*, *бр’ше*, *до’ће*; цртице: *куд-џукло-да-џукло*, *крижаљка-укришеница*, *зембиљ-секер*, *цвикере-ђозлуке*, *О-SLOBO-ЂENJE*, *U-bis-tvo*, *b-r-i-g-a-m-a*; три тачке: *Гаранџи је Џифут ... Јевреј... киња*, *А... а... ха?!*, *Пусџила је воду да ошече*, *наравно ... Ех, куда ли су џусџе џодине ошечке*; употребе диграфије — ћирилице и латинице — у два различита штампарска слога, нормалу и курзиву: „*Плави*, *Plavi*”, „*Живијо-Živ’jo*”) писцу је послужила босанскохерцеговачка стандард-

нојезичка политика, која је, у вријеме језичке поларизације Београда и Загреба, пропагирала теорију о коегзистенцији или неутрализацији варијаната, чији је главни резултат тај да се „као привид система устоличио 'хаос у систему'” (169), не само језичком.

Истовремено освјетљавајући и план стилематичности (начин језичког оформљења графостилема) и план стилогености (умјетничке разлоге употребе графостилема), Ковачевић закључује да „Брђанинов роман на најбољи начин показује немогућност опстанка не само босанскохерцеговачког стандарднојезичког израза као 'коегзистенције' варијаната, него и социјализма као система који почива на истим критеријумима. А у крајњем, немогућност опстанка БиХ и њеног стандарднојезичког израза све док јој у подлози стоји на таквим критеријумима утемељена језичка и државна политика“ (182–183). Слика језичког хаоса само је „кључ за ишчитавање основних значењских слојева романа”, који „Нити је хумористичан, него је — ако не трагичан, а оно засигурно трагикомичан” (184).

Други рад у овоме поглављу — *Типови говора у Причањима Вука Дојчевића Стефана Миширова Љубише* (187–201), у којем аутор, из примарно лингвостилистичког угла (у којем хиперординирани статус имају лингвистички критеријуми), анализира начин преношења и обликовања (туђег) говора, представља стилистику као литерарну лингвистику. Анализирајући синтаксичко-стилистичке особине типова говора, посебно туђег говора, у *Причањима Вука Дојчевића*, Ковачевић на најексплицитнији начин показује „колико је Љубиша био стилско-нараторолошки иновативан у односу на народну прозну књижевност, која му је несумњиво била подлога, тако да се у односу на њу и најбоље уочавају његове умјетничке синтаксичко-стилистичке нараторолошке надоградње” (189). Сва четири јасно диференцирана типа говора: 1. ауторски говор, 2. управни говор, 3. неуправни говор, 4. слободни неуправни говор, „овом Љубишином дјелу дају статус нараторски врло успјешног — за своје доба чак невјероватно успјешног — прозног умјетничког текста” (199), што у оквиру ауторског говора прије свега потврђује интерференција и неријетко неподударање ауторске и нараторске тачке гледишта, а у оквиру управног и неуправног конструкције *пoлууправног* и *пoлунеуправног* говора, које су граматичко-стилска подлога слободном неуправном говору, који се код Љубише јавља „чак на десет година прије неголи га је (свјетска) књижевна теорија издвојила као посебну синтаксичко-стилистичку категорију својствену само умјетничким прозним текстовима (а тако несвојствену фолклорним прозним остварењима)” (199).

Нормативистика као „једна од најпопуларнијих и критеријално најнеутемељенијих србистичких дисциплина“ представљена је у петом поглављу *Србистика и нормативистика* (205–240) двама радовима, у којима се са научнолингвистичког аспекта испитују примјењени или примјењивани критеријуми нормативности. Свјестан чињенице да у мноштву нормативних савјетника и приручника у нашој литератури „по правилу није лако издвојити научно неспоран нормативно-савје-

тодавни критеријум“, Ковачевић инсистира на издвајању, описивању и хијерархизацији нормативно релевантних критеријума, јер „неуважавање хијерархизације критеријума готово увијек језичкој проскрипцији даје статус ненаучне, односно научно неутемељене“, док хармонизација више критеријума у процјени нормативности „по правилу за посљедицу има критеријално неспорну, научно утемељену, нормативну препоруку или захтјев“ (227). У раду *О нормативности футурске употребе перфективног презентиса* (205–225) аутор показује да проскрибована језичка јединица — модалне епистемичке просте реченице с прилогом *можда* и перфективним презентом као нужним конституентима — ни према ком нормативном критеријуму не може имати ненормативан статус. Испитујући критеријуме нормативне проскрипције, а то су: 1. некомбинаторност *можда* и перфективног презентиса, 2. немогућност употребе перфективног презентиса у простој реченици, 3. кајкавски, тј. нештокавски карактер конструкције, 4. регионални (призренско-тимочки) штокавски карактер конструкције, он аргументовано освјетљава научну лингвистичку (не)утемељеност сваког од наведених критеријума ненормативности разматраних реченица, односно исказа, констатујући за неке да су „критеријално на граници могућег“, „плод нормативчеве маште“ (о трећем) или да су попутно нелогични (о четвртм).

Аутор доказује да ниједан од наведених критеријума „нема системско-семантичког нити системско-синтаксичког упоришта, тако да се и не може сматрати научно релевантним“. У случају употребе прилога *можда* и перфективног презентиса, ријеч је о модално хармоничној комбинацији, каква је у српском стандардном језику и комбинација датог епистемичког прилога и футура II, са чијим је значењем семантика модалног прилога *можда* готово подударна, будући да им је архисемска семантичка компонента „неизвјесност реализације радње“. С обзиром на то да је употреба прилога *можда* могућа у исказима с било којим „недоживљеним“ глаголским обликом (**Можда се оклизнух*, **Можда они спаваху*, **Можда не иди тамо*, **Можда срећан био*), аутор поставља питање зашто не би била могућа с перфективним презентом, којем је иманентна компонента недоживљености, и при том додаје да је врло честа употреба оваквих конструкција у већини функционалних стилова српског стандардног језика стоји насупрот датом „модално-семантички неутемељеном пропису“ очито подржана логичношћу хармонизације модалних значења. Ковачевић закључује да је „комбинаторност модалног прилога *можда* у исказима с перфективним презентом, уз комбинаторност са футуром другим, семантички најутемељенија, будући да при таквој употреби долази до потпуне хармонизације модалних значења прилога *можда* и перфективног презентиса“ (216).

Стварност језичке употребе оповргла је и врло често истицан „синтаксички аргумент реченичне форме у којој се исказ остварује“ као основ проскрипције. У литератури влада јединствено мишљење о могућности употребе футура II и синонимног му перфективног презентиса само

у зависној клаузи (зависно)сложене реченице. На основу проведених трансформација типа *Можда и ти будеш имао такву судбину* [→ *Може бићи да и ти будеш имао такву судбину*], аутор закључује да у простој реченици с футуром II у предикату модални прилог *можда* наступа у вриједности свог реченичног исходишта, тј. подразумијева клаузално значење *може бићи да* и тиме омогућава футуру II да оствари зависно-реченичну реализацију, због чега је такве просте реченице с модалним прилогом *можда* — будући да он представља „скраћену реченицу“ — логично сматрати „кондензованим“ зависносложеним реченицама с експлицитно реализованим садржајем допунске клаузе, али с модалним прилогом *можда* као заступником предиката основне клаузе. То значи да је и перфективни презент обичан као предикат у допунским *да*-клаузама уз главну клаузу.

Најпослије, аутор наглашава да се ове конструкције не „ослобађају“ свих научних дилема. Основно је питање на које синтаксичка наука треба да понуди одговор „да ли су конструкције с модалним прилогом и перфективним презентом семантички еквивалентније конструкцијама с истим прилогом и футуром првим у предикату, или конструкцијама с *можда* и футуром другим у предикату“ (220–221). Да ли је реченици „Можда и он дође“ семантичко-прагматички еквивалент реченица „Можда и он буде дошао“ или реченица „Можда ће и он доћи“? По његовом су мишљењу, посматрано из аспекта модалне (дис)хармоније, „конструкције с комбинаторношћу *можда* и футура првог кудикамо научно спорније од конструкција с комбинаторношћу *можда* и перфективног презента или футура другог“.

У другој раду *О једном случају ненормативности засноване на кришеријуму какофоније* (227–240) употребне облике присвојних придјева на *-ичин* или *-ицин* изведених од именица типа *Милица*, *Зорица*, *Перица*, *Ђурица*, *познаница*, *пријатељица*, *кројачица*, *п(ј)евачица*, *продавачица* и сл., аутор освјетљава не само приказујући историјат на њих примјењиваних критеријума него и (про)оцјењујући како њихову научну утемељеност тако и практичне посљедице које је у писаном и говорном језику примјена тих критеријума изазивала. Нормативни србистички прописи о присвојним придјевским изведеницама на *-ичин* или *-ицин* од именица датога типа, прије свега у Матичиним правописима српског језика и на њима темељеним савјетницима, критеријуму системности, „који одражава правило да у српском језику од свих именица на *-ица* присвојни придјев има облик на *-ичин*“, надредили су критеријум какофоније, ништећи тако врло важан принцип хијерархизације критеријума, јер та два критеријума „не само да не припадају истом хијерархијском нивоу, него не подразумијевају ни исти тип норме“ (235). Нормативисти су, дакле, као једини врховни критеријум ненормативности придјевских изведеница на *-ичин*, односно нормативности оних на *-ицин* (*берачицин* а не *берачичин*, *девојчицин* а не *девојчичин*, *продавачицин* а не *продавачичин*) узели критеријум „неблагозвучности“ који се не може и не

смије надредити критеријумима 'системности' и 'јасноће' (231). На тај је начин стилистичким критеријумом поништен системскограматички критеријум, што је произвело врло негативне практичне последице које потврђују примјери из публицистичког функционалног стила, на основу којих постаје јасно да у пракси аналошки долази до уједначавања облика у корист изузетка, тј. облика на *-ицин* (*другарицин*, *Милицин*, *Ружицин*, *комшиницин*, *противницин* — „према начелу: ако је исправно *сиремачицин*, зашто не би било исправно *другарицин*“). Дакле, због дјеловања аналогije облик на *-(ч)ицин* све ће више потискивати системски облик на *-ичин* чак и у примјерима у којима испред *-ичин* не долази *ч*.

Област научне критике — шесто поглавље *Србистиика и научна кри-тиика: О актуелном правопису и граматици „црногорског језика“* (243–271), *У завади с науком* (273–290) — представљена је критиком књиге Д. Црњак *Неки видови реченичне кондензације у језику крајишких писаца* и критиком трију нормативних приручника „црногорског језика“ — *Правописа, Граматиике и Научно-методолошких основа стандардизације*. По ријечима аутора, у њима се најбоље на дјелу види „изневјеравање научних критеријума. Показује се да критиковане књиге научни или стручно-научни 'статус' захваљују само својим насловима, док њихов садржај готово у цјелини научно 'оповргава' оно што наслов подразумева“ (9).

Пратећи настанак правописно-граматичке нормативне литературе „црногорског језика“, освијетливши научно-методолошке основе његовог процеса стандардизације, Ковачевић закључује: „Све што је с теоријско-методолошке стране ново у тим трима приручницима по правилу се може оквалификовати као научно неутемељено, и може се правдати само 'јединственошћу црногорског језика' између свих језика у Европи и свијету, коју тако нападно истицаху и инаугуратори и главне 'перјанице'. Ако су начела која су у подлози правописног и граматичког описа погрешна, онда и није могуће да тај опис буде на научно задовољавајућем нивоу. То ови приручници на најбољи начин потврђују. Они јесу пуни промашаја, великих, који често имају статус материјалних погрешака“ (267–268).

У готово свим радовима уврштеним у ову књигу, конкретним анализама србистичких тема из различитих лингвистичких области, уз досљедну примјену (опште)лингвистичких критеријума, Милош Ковачевић показује и образлаже који критеријуми имају статус научно утемељених, а који су, пак, у раскораку са основним захтјевима научности, неријетко формирани усљед политичке пресије или политичког негирања науке. Као таква, његова књига *Лингвистиика као србистиика* представља критеријални модел за различите области лингвистичких истраживања и драгоцјена је свима онима које занимају објективни критеријуми научности лингвистичких радова.

АУТОРИ НАСЛЕЂА

Данијела Д. Здравих Михаиловић

Рођена је у Брису 1974. године. Дипломирала је 1998. године на Одсеку за општу музичку педагогију Факултета уметности у Приштини, а 2005. године одбранила магистарски рад из области музичких облика под менторством мр Анице Сабо, ванр. проф. са темом *Тийови репризе у сонатном облику - први ставови ђудачких кваријета класичара - Ф. Ј. Хајдн и В. А. Моцарт*. Од 2003. године запослена је на Факултету уметности у Нишу изводећи наставу на предметима Музички облици и Анализа музичког дела. Објавила је више научних и стручних радова у часописима и зборницима радова, а учествовала је на више научних скупова у земљи и иностранству (Београд, Бања Лука, Ниш, Крагујевац, Манчестер). Један је од организатора научног скупа *Приштински музичком делу* Факултета уметности у Нишу. На Филозофском факултету у Нишу одобрена је израда њене докторске дисертације *Естетски доживљај музике у наславној пракси*.

Јелена Васиљак

Рођена је 1975. године у Београду. Основне и магистарске студије завршила је на Музичкој академији Универзитета у Источном Сарајеву, где је и магистрала под менторством академика Дејана Деспића. Од 2006. године запослена је на Факултету уметности у Нишу као асистент на предметима Хармонија и Анализа музичког дела. До сада је учествовала на више научних и стручних скупова презентујући радове из области хармоније. Њена интересовања везана су за музику романтизма и 20. века. У коауторству са Данијелом Д. Здравих-Михаиловић приредила је помоћни уџбеник Приручник за анализу једноставних облика 1 у издању Факултета уметности у Нишу (у штампи).

Јелена Ракић

Рођена је у Београду 1978. године. Дипломирала је 2001. године на Филолошком факултету Универзитета у Београду, на групи за Енглески језик и књижевност. На истом факултету је 2007. године стекла академски назив магистра филолошких наука на смеру Наука о језику, одбравивши рад под насловом *Пројекција стилистика прелазних глагола у енглеском језику*. Тренутно је докторанд на истом факултету. Области научног интересовања обухватају когнитивну лингвистику, конструкциону граматику и културне студије. Од 2001. запослена је у Филолошкој гимназији у Београду као професор енглеског језика.

Јасмина Ђорђевић

Рођена је 1972. године у Динслакени, у СР Немачкој, а на Високој школи „Правне и пословне академске студије др Лазар Вркатаћ“ запослена је од 2008. године, где је припремила курикулум за двогодишње академске студије за студијски програм Енглески језик који је 2011. године и акредитован. 2005. године, одлуком Министарства правде, именована

је за судског тумача за енглески и немачки језик, те је своје богато радно искуство преточила у три уџбеника, *Translation in Practice – Written and Consecutive, Scientific, Professional and Official Translation, The Theory i Scientific, Professional and Official Translation, The Written*, који су део обавезне литературе на основним и дипломским студијама. Више него успешно се бави научно- истраживачким радом у оквиру неколико подручја енглеског језика, преводаштва, културе, социолингвистике и примењене лингвистике. Резултате својих истраживања редовно излаже на домаћим и међународним конференцијама широм света, а бројни радови штампани су у домаћим и међународним публикацијама и часописима. Руководилац је ТЕМПУС пројекта СЕЕПАЛС и пројекта „English Profile”, успешно се бави преводашtvом и ментор је неколицини кандидата, рецензирала је бројне монографије и књиге, активан је члан неколико стручних и научних асоцијација, организационих одбора као и уређивачких одбора. Почетком школске 2012/2013. године, почела је да ради и на Филозофском факултету у Никшићу, Универзитет Црне Горе, где на мастер студијама изводи наставу у оквиру предмета по избору Когно-културни приступ преводашtvу. На истом факултету именована је за ментора неколико мастер теза и непосредно је учествовала у припреми курикулума за академске студије Теорије превођења, који је у процедури пред Акредитационом комисијом у Црној Гори.

Лидија Делић

Рођена у Краљеву 1974. године. Дипломирала је на Филозофском факултету у Новом Саду (2002), где је и магистрирала (2005). Докторску дисертацију „Вукове збирке епских песама у контексту ранијих бележења (теме, јунаци и сижејни модели)” одбранила је 2009. године на Филолошком факултету у Београду. Запослена је на Институту за књижевност и уметност од априла 2007, најпре на пројекту „Упоредна истраживања српске књижевности (у европском контексту)”, а од 2010. на пројекту „Српско усмено стваралаштво у интеркултурном коду”. Бави се проучавањем српског и јужнословенског усменог стваралаштва, усменом епиком и усменим формулама, као и делима писане културе (углавном у компаративном контексту: анализом митских слојева и фолклорног наслеђа у ауторској књижевности). Објавила је књигу *Животи ејске песме: „Женидба краља Вукашина” у кругу варијаната* (2006) и приредила зборнике *Асијектни времена у књижевности* (2012), *Време, вакалн, земан. Асијектни времена у фолклору* (2013) и *Гује и јакреји: књижевности, култура* (2012, у коуредништву с Мирјаном Детелић).

Јована М. Реба

Рођена је у Новом Саду 1975. године. Докторирала је на Филозофском факултету у Новом Саду, Одсек српска и компаративна књижевност (2011). Циљ њених научних истраживања јесте покушај ревалоризације српске женске књижевности у периоду од краја 19. века до прве

половине 20. века, из перспективе родних, феминистичких и гинеокритичких теорија. Објавила је две књиге: *Женски Исток и Запад* (2010) и *Мистицизам Јеле Спиридоновић Савић* (2011), под окриљем издавачке куће Задужбина Андрејевић. У оквиру издања Службеног гласника, колекције: Сопствена соба, приредила је у току 2012. године две књиге: *Чезње Јеле Спиридоновић Савић – изабрана дела* и роман Милице Јанковић: *Мушина и крвава*. Ауторка је едиције историјских сликовница за децу о династији Немањића (2013): *Ко је био Стефан Немања?, Свети Сава и Стефан Првовенчани, Краљ Милушин и Стефан Дечански и Цар Душан Силни*; едиције сликовница о српском добротвору Владимиру Матијевићу - оснивачу хуманитарног фонда Привредник (2014): *Знање је моћ!; Ко хоће – све може; и „Привредник“: рад, штедња и честитости*, као и коауторка мултикултурне двојезичне сликовнице Јован и Агнеш на српском и мађарском језику (2014). Објављује у научним часописима Зборник Филозофског факултета за књижевност и језик, Свеске, Детињство, Приче и Филолог. Запослена је у Влади АП Војводине.

Сава Дамјанов

Рођен је 1956. у Новом Саду. Дипломирао је (1980), магистрирао (1986) и докторирао (1996) на Филозофском факултету у Новом Саду (ментор му је био академик Милорад Павић). Ради као редовни професор на истом факултету (Одсек за српску књижевност) где предаје Српску књижевност 19. века и Креативно писање, а на докторским студијама Културу постмодернизма. Од 2003. до 2007. био је руководиоца магистарских студија. Као гостујући професор, ангажован је на домаћим и страним универзитетима (Београд, Ниш, Никшић, Сарајево, Загреб, Лисабон, Бордо, Сегедин, Фрајбург, Вроцлав, Торино, Краков, Лавов, Берлин итд). Пише прозу, књижевнокритичке и књижевноисторијске радове. Његова научна истраживања су усмерена ка фантастичкој књижевности, еротским и језичко-експерименталним слојевима у српској традицији, теорији рецепције, постмодернизму, као и компаратистици. Приређивао је текстове српских писаца 18, 19. и 20. века. Поред бројних текстова и књига (прозних и антологијских) у домаћој и страниј периодици, објавио је и следеће монографије: *Корени модерне српске фантасије*, 1988; *Шта то беше млада српска проза?* (есеји и критике), 1990; *Кодер: историја једне рецепције*, 1997; *Ново читање традиције* (књижевноисторијски огледи), 2002; *Антологија српској постмодерној фантасији* (на украјинском), 2004; *Постмодерна српска фантасија*, 2004; *Ерос и По(р)нос* (есеји, прикази, мистификације), 2006; *Апокрифна историја српске (пост)модерне* (есеји), 2008; **ДАМЈАНОВ: Српска књижевност искоса** (изабрани књижевноисторијски и књижевнокритички радови), 2011-2012. Његови текстови превођени су на енглески, француски, немачки, руски, пољски, чешки, мађарски, словачки, русински, украјински, бугарски, словеначки и македонски језик.

Љиљана Ђук

Рођена 1970. године. Живи у Новом Саду. Запослена на Филозофском факултету као стручни секретар Одсека за српски језик и лингвистику. Докторирала 2011. на Филолошком факултету у Београду (монографија: *Арлекини Владимира Набокова – време у романима*, 2013. ННК: Београд). Бави се наратологијом, књижевном критиком, науком о књижевности, компаративистиком, превођењем, писањем. Објавила књиге прозе *Ејис-шофанија* и *Црни Кременко*.

Виолета М. Весић

Рођена је 1981. године у Крагујевцу, где је завршила основну и средњу школу. Дипломирала је на Филолошком факултету Универзитета у Београду 2005. године, на Одсеку за енглески језик и књижевност. Академско звање магистра филолошких наука стекла је 2010. године на Филолошком факултету Универзитета у Београду, одбранивши магистарски рад под називом „Томас Пејн и Америка револуционарног периода”. Докторску тезу под називом „Новоисторијска тумачења америчке књижевности уставно-револуционарног периода” Виолета М. Весић је одбранила на Филолошком факултету Универзитета у Београду у јулу 2013. године, под менторством проф. др Радојке Вукчевић, редовног професора Филолошког факултета у Београду, и стекла звање доктора књижевних наука. Два пута је боравила на Институту за америчке студије Џон Ф. Кенеди у Берлину као истраживач стипендиста (децембар 2008. године и јул 2011. године). Учесница је бројних конференција и научних скупова. Аутор је неколико радова објављених у домаћим часописима. Област научног интересовања: наука о књижевности (енглеска и америчка књижевност). Од октобра 2010. године, Виолета М. Весић је запослена као асистент на Државном универзитету у Новом Пазару, Департман за филолошке науке.

Никола Рамић

Рођен је 1954. године у Богдашима код Ливна. Магистрирао је и докторирао на Филолошком факултету у Београду. Од 1978. до 2005. године био је запослен у Институту за српски језик САНУ у Београду. Радио је на изради Речника српскохрватског књижевног и народног језика, који издају САНУ и Институт за српски језик САНУ, најпре у својству обрађивача грађе, затим млађег уредника, а од 2001. године уредника Речника. Од 2005. године ради на Одсеку за филологију Филолошко-уметничког факултета у Крагујевцу. Ванредни је професор за Савремени српски језик. У САНУ је ангажован као један од уредника Речника САНУ. Гостовао је због усавршавања и као гостујући професор у иностранству (Ленинградский государственный университет имени А. А. Жданова, Меж-

кафедральный кабинет имени Б. А. Ларина, Československa akademie věd, Academia Praha, Ústav pro jazyk český ČSAV, Университет „Паисий Хилендарски”, Пловдив). Аутор је монографија *Ливањско-дувањски говорни шии* и *О јашовским изоџосама*, као и више чланака објављених у домаћим и страним часописима. Коаутор је XIII, XV, XVI, XVII, XVIII и XIX тома Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ и једнотомног Речника српскога језика у издању Матице српске. Члан је Међуакадемијског одбора за дијалектолошке атласе САНУ, Уређивачког одбора Речника САНУ, Матице српске и Научног друштва за неговање и проучавање српског језика. Добитник је награде Павле Ивић, коју додељује Славистичко друштво Србије, за 2008. годину.

Јелена Грубор

Рођена је 1977. у Крагујевцу. Основне, мастер и докторске студије завршила је на Филолошком факултету, Универзитета у Београду. Од 2003. ради у Другој крагујевачкој гимназији као професорка енглеског језика, а од 2008. за Основни суд у Крагујевцу као судска преводитељка. Научно-истраживачким радом се бави од 2008, и резултате својих истраживања је представила на више међународних конференција. Такође је публиковала радове у референтним домаћим и иностраним часописима из области примењене лингвистике и социолингвистике. Најужу област њеног интересовања представља испитивање ставова према језику (матерњем, нематерњем) и учењу страног језика.

Ивана З. Митић

Рођена је 1988. године у Лесковцу. Завршила је основне и мастер студије српског језика на Департману за српски језик и књижевност Филозофског факултета Универзитета у Нишу. Студент је докторских студија, смер Наука о језику, Филолошко-уметничког факултета Универзитета у Крагујевцу. Области њеног интересовања су формална семантика, генеративна синтакса, синтакса, морфологија, прагматика и лексикологија.

Дијалог, уље на платну, 50×70 цм, 2003.

УПУТСТВО АУТОРИМА ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА ЗА ШТАМПУ

1. Радови треба да буду достављени електронски, у прилогу – као отворени документ (Word, формати .doc или .docx), на електронску адресу редакције *Наслеђа*: nasledje@kg.ac.rs.

2. **Дужина рукописа**: до 15 страница (28.000 карактера).

3. **Формат**: *фонти*: Times New Roman; *величина фонтиа*: 12; *размак између редова*: Before: 0; After: 0; Line spacing: Single.

4. **Параграфи**: *формати*: Normal; *први ред*: увучен аутоматски (Col 1).

5. **Име аутора**: Наводе се име(на) аутора, средње слово (препоручујемо) и презиме(на). Име и презиме домаћих аутора увек се исписује у оригиналном облику (ако се пише латиницом – са српским дијакритичким знаковима), независно од језика рада.

6. **Назив установе аутора (афилијација)**: Непосредно након имена и презимена наводи се пун (званични) назив и седиште установе у којој је аутор запослен, а евентуално и назив установе у којој је аутор обавио истраживање. У сложеним организацијама наводи се укупна хијерархија. Ако је аутора више, а неки потичу из исте установе, мора се, посебним ознакама или на други начин, назначити из које од наведених установа потиче сваки од аутора. Функција и звање аутора се не наводе.

7. **Контакт подаци**: Адресу или електронску адресу аутор ставља у напомену при дну прве странице чланка. Ако је аутора више, даје се само адреса једног, обично првог.

8. **Језик рада и писмо**: Језик рада може бити српски, руски, енглески, немачки, француски или неки други европски, светски или словенски језик, раширене употребе у међународној филолошкој комуникацији. Писмо на којем се штампају радови на српском језику јесте ћирилица.

9. **Наслов**: Наслов треба да буде на језику рада; треба га поставити центрирано и написати великим словима.

10. **Апстракт**: Апстракт треба да садржи циљ истраживања, методе, резултате и закључак. Треба да има од 100 до 250 речи и да стоји између заглавља (наслов, имена аутора и др.) и кључних речи, након којих следи текст чланка. Апстракт је на српском или на језику чланка. [Техничке пропозиције за уређење: формат – фонт: Times New Roman, Normal; величина фонта: 10; размак између редова – Before: 0; After: 0; Line spacing: Single; први ред – увучен аутоматски (Col 1).]

11. **Кључне речи**: Број кључних речи не може бити већи од 10. Кључне речи дају се на оном језику на којем је написан апстракт. У чланку се дају непосредно након апстракта. [Техничке пропозиције за уређење: формат – фонт: Times New Roman, Normal; величина фонта: 10; први ред – увучен аутоматски (Col 1).]

12. **Претходне верзије рада**: Ако је чланак био изложен на скупу у виду усменог саопштења (под истим или сличним насловом), податак о томе треба да буде наведен у посебној напомени, при дну прве стране

чланка. Не може се објавити рад који је већ објављен у неком часопису: ни под сличним насловом нити у измењеном облику.

13. Навођење (цитирање) у тексту: Начин позивања на изворе у оквиру чланка мора бити консеквентан од почетка до краја текста. **Захтева се следећи систем цитирања:**

... (Ivić 2001: 56-63)..., / (в. Ivić 2001: 56-63)..., / (уп. Ivić 2001: 56-63)... / М. Ivić (2001: 56-63) сматра да...[наводнике и полунаводнике обележавати на следећи начин: „ ” / ”]

14. Напомене (фусноте): Напомене се дају при дну стране у којој се налази коментарисани део текста. Могу садржати мање важне детаље, допунска објашњења, назнаке о коришћеним изворима итд., али **не могу бити замена за листу референци** (види под 16), **нити могу заменити горе захтевани начин навођења (цитирања) у тексту** (види под 13). [Техничке пропозиције за уређење: формат – Footnote Text; први ред – увучен аутоматски (Col 1); величина фонта – 10; нумерација – арапске цифре.]

15. Табеларни и графички прикази: Табеларни и графички прикази треба да буду дати на једнообразан начин, у складу с лингвистичким стандардом опремања текста.

16. Листа референци (литература): Цитирана литература обухвата по правилу библиографске изворе (чланке, монографије и сл.) и даје се искључиво у засебном одељку чланка, у виду листе референци. Литература се наводи на крају рада, пре резимеа. **Референце се наводе латиницом** и исписују на доследан начин, абецедним редоследом. Референце изворно публиковане ћирилицом или неким другим писмом могу се (иако то није неопходно) након обавезног латиничног облика (у који се такве референце морају транслитеровати), према у даљем тексту наведеним примерима, са знаком [orig.], навести у свом оригиналном облику.

Ако се више библиографских јединица односе на истог аутора, оне се хронолошки постављају. **Референце се не преводе на језик рада.** Са ставни делови референци (ауторска имена, наслов рада, извор итд.) наводе се на следећи начин:

[за књигу]

Jakobson 1978: R. Jakobson, *Ogledi iz poetike*, Beograd: Prosveta. [orig.] Jakobson 1978: P. Jakobson, *Ozlegi iz poešike*, Beograd: Prosveta.

[за чланак]

Radović 2007: B. Radović, *Putevi opere danas*, Kragujevac: *Nasleđe*, 7, Kragujevac, 9-21. [orig.] Радовић 2007: Б. Радовић, Путеве опере данас, Крагујевац: *Наслеђе*, 7, Крагујевац, 9-21.

[за прилог у зборнику]

Radović-Tešić 2009: M. Radović-Tešić, *Korpus srpskog jezika u kontekstu savremenih jezičkih razdvajanja*, u: M. Kovačević (red.), *Srpski jezik, književnost, umetnost*, knj. I, *Srpski jezik u upotrebi*, Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet, 277-288. [orig.] Радовић-Тешић 2009: М. Радовић-Тешић, Корпус српског језика у контексту савремених језичких раздвајања, у: М. Ковачевић (ред.), *Српски језик, књижевност, уметност*, књ. I, Српски језик у употреби, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 277-288.

[за радове штампане латиницом]

Biti 1997: V. Biti, *Pojmovnik suvremene književne teorije*, Zagreb: Matica hrvatska.

[за радове на страном језику – латиницом]

Lyons 1970: J. Lyons, *Semantics I/II*, Cambridge: Cambridge University Press.

[за радове на страном језику – ћирилицом]

Plotnjikova 2000: A. A. Плотникова, *Словари и народная культура*, Москва: Институт славяноведения РАН.

Радове истог аутора објављене исте године диференцирати додајући *a, b, c* или *a, б, в*, нпр.: 2007*a*, 2007*b* или 2009*a*, 2009*б*.

Ако има два аутора, навести оба презимена, нпр.: *Simić, Ostojić*; ако их има више: после првог презимена (а пре године) додати *et al* или *u gp*.

Ако није прво издање, ставити суперскрипт испред године, нпр.:

Lič ²1981: G. Leech, *Semantics, Harmondsworth etc.: Penguin Books*.

[Техничке пропозиције за уређење: формат – фонт: Times New Roman, Normal; величина фонта: 11; размак између редова – *Before*: 0; *After*: 0; *Line spacing*: Single; први ред: куцати од почетка, а остале увући аутоматски (Col 1: опција Hanging, са менија Format)]

Поступак цитирања докумената преузетих са Интернета:

[монографска публикација доступна on-line]

Презиме, име аутора. *Наслов књиге*. «адреса са интернета». Датум преузимања.

Нпр.: Veltman, K. H. *Augmented Books, knowledge and culture*. <<http://www.isoc.org/inet2000/cdproceedings/6d.>>. 02.02.2002.

[прилог у серијској публикацији доступан on-line]

Презиме, име аутора. Наслов текста. *Наслов периодичне публикације*, датум периодичне публикације. Име базе података. Датум преузимања. Нпр.: Du Toit, A. Teaching Info-preneurship: student's perspective. *ASLIB Proceedings*, February 2000. Proquest. 21.02.2000.

[прилог у енциклопедији доступан on-line]

Име одреднице. *Наслов енциклопедије*. «адреса са интернета». Датум преузимања.

Нпр.: Tesla, Nikola. *Encyclopedia Britannica*. <<http://www.britannica.com/EVchecked/topic/588597/Nikola-Tesla>>. 29. 3. 2010.

17. **Резиме:** Резиме рада јесте у ствари апстракт или проширени апстракт **на енглеском језику**. Ако је језик рада енглески, онда је резиме обавезно на српском или неком од словенских или светских језика (осим енглеског). Резиме се даје на крају чланка, након одељка *Листа референци (литература)*. Превод кључних речи на језик резимеа долази после резимеа. [Техничке пропозиције за уређење: формат – фонт: Times New Roman, Normal; величина фонта: 11; размак између редова – *Before*: 0; *After*: 0; *Line spacing*: Single; први ред – увучен аутоматски (Col 1).]

18. **Биографија:** У биографији, која не треба да прелази 250 речи, навести основне податке о аутору текста (година и место рођења, институција у којој је запослен, области интересовања, референце публикованих књига).

Уредништво
Наслеђа

Листа рецензената

У рецензирању радова пристиглих за објављивање у *Наслеђу* 27,
учествовали су

др Милош Ковачевић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

др Драган Бошковић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

др Софија Милорадовић, научни саветник/редовни професор
Институт за српски језик САНУ / Филозофски факултет Универзитета у Нишу

др Мирјана Мишковић-Луковић, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

др Тијана Ашић, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

мр Јасна Вељановић, доцент
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

др Радмила Настић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

Јелена Младеновски, наставник стручног предмета
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

др Јелена Даниловић, доцент
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

др Маријана Матић
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

др Часлав Николић, доцент
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

др Татјана Вулић, редовни професор
Филозофски факултет у Нишу

др Александар Б. Недељковић, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

др Никола Бубања, доцент
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

др Никола Рамић, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

др Славица Гароња Радованац, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

др Сања Ђуровић, доцент
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

др Томислав Павловић, доцент
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

др Јелена Волић Хелбуш, доцент
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

др Марина Петровић Јилих, доцент
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

којима се искрено захваљујемо на професионалности и колегијалности.

Уредништво *Наслеђа*

Уредништво / Editorial Board

Проф. др Драган Бошковић / dr Dragan Bošković, Associate Professor
Главни и одговорни уредник / Editor in Chief

Доц. др Никола Бубања / dr Nikola Bubaња, Assistant Professor
Оперативни уредник / Managing editor

Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац	Mr Valerija Kanački, Assistant Professor Faculty of Philology and Arts, Kragujevac
Доц. др Сања Пајић	Dr Sanja Pajić, Assistant Professor
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац	Faculty of Philology and Arts, Kragujevac
Проф. др Никола Рамић	Dr Nikola Ramić, Associate Professor
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац	Faculty of Philology and Arts, Kragujevac
Проф. др Катарина Мелић	Dr Katarina Melić, Associate Professor
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац	Faculty of Philology and Arts, Kragujevac
Проф. др Анђелка Пејовић	Dr Anđelka Pejović, Associate Professor
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац	Faculty of Philology and Arts, Kragujevac
Проф. др Бојинка Петронијевић	Prof. Božinka Petronijević, PhD
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац	Faculty of Philology and Arts, Kragujevac
Проф. др Персида Лазаревић ди Ђакомо	Prof. Persida Lazarević di Đakomo, PhD
Универзитет „Г. д Анунцио”, Пескара, Италија	The G. d'Annunzio University, Pescara, Italia
Проф. др Ала Татаренко	Prof. Ala Tatarenko, PhD
Филолошки факултет Универзитета „Иван Франко”, Лавов, Украјина	Faculty of Philology, "Ivan Franko" National University of Lviv, Ukraine
Проф. др Михај Радан	Prof. Mihaj Radan, PhD
Факултет за историју, филологију и теологију, Тимишвар, Румунија	Faculty of Letters, History and Theology, Timisoara, Romania
Проф. др Димка Савова	Prof. Dimka Savova, PhD
Факултет за словенску филологију, Софија, Бугарска	Faculty of Slavic Studies, Sofia, Bulgaria
Проф. др Јелица Стојановић	Prof. Jelica Stojanović, PhD
Филозофски факултет, Никшић, Црна Гора	Faculty of Philosophy in Nikšić, Montenegro

Секретар уредништва / Editorial assistant

Анка Ристић / Anka Ristić

Лектор / Proofreader

Јелена Петковић / Jelena Petković

Преводац / Translator

Александар Радовановић / Aleksandar Radovanović
Јасмина Теодоровић / Jasmína Teodorović

Ликовно-графичка опрема / Artistic and graphic design

Слободан Штетих / Slobodan Štetić

Технички уредник / Technical editor

Срђан Стевановић / Srđan Stevanović
Стефан Секулић / Stefan Sekulić

Издавач / Publisher

Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац / Faculty of Philology and Arts Kragujevac

За издавача / Published by

Иван Коларић / Ivan Kolarić
Декан / Dean

Адреса / Address

Јована Цвијића б.б, 34000 Крагујевац/Jovana Cvijića b.b, 34000 Kragujevac
тел/phone (+381) 034/304-277
е-mail: nasledje@kg.ac.rs
www.filum.kg.ac.rs/Филум/Издавачка делатност

Жиро рачун (динарски)
840-1446666-07, партија 97
Сврха уплате: Часопис „Наслеђе”

Штампа / Print

ГЦ Интерагент, Крагујевац / GC Interagent, Kragujevac

Тираж / Impression

150 примерака / 150 copies

Наслеђе излази три пута годишње / *Nasleđe* comes out three times annually

**Издавање овог часописа финансијски помаже Министарство просвете,
науке и технолошког развоја Републике Србије**

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

82

НАСЛЕЂЕ : часопис за књижевност, језик, уметност и културу = journal of Language, Literature, Art and Culture / главни и одговорни уредник Драган Бошковић. - Год. 1, бр. 1 (2004)- . - Крагујевац (Јована Цвијића бб) : Филолошко-уметнички факултет, 2004- (Чачак : Универзал). - 24 cm

Три пута годишње
ISSN 1820-1768 = Наслеђе (Крагујевац)
COBISS.SR-ID 115085068